

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 14

МАРІУПОЛЬ – 2017

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.
Видання включено до міжнародних наукометричних баз
«**Index Copernicus International**» (Польща),
РІНЦ (Росія) та електронної бібліотеки **Cyberleninka** (Росія)

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 5 від 22.11.2017 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – д. е. н., проф. О. В. Булатова
Члени редколегії: д. ю. н. проф. М. Л. Шелухін, д. філол. н., доц. О. Г. Павленко,
д. і. н., проф. В. М. Романцов, д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д. е. н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к. мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. В. А. Бітаєв, д. філос. н., проф. М. Т. Братерська–Дронь, д. філос. н., ст. наук. співроб. С. В. Курбатов, д. філос. н., проф. Л. Т. Левчук, д. філос. н., проф. В. А. Личковах, д. філос. н., проф. В. І. Лубський, д. філос. н., проф. Р. Сапенько (Республіка Польща), проф. Я. Курчевський (Республіка Польща), д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., доц. О. В. Попович, д. філос. н. пров. спец. А. О. Ручка, к. пед. н., проф. В. Г. Виткалов, д. культурології, проф. П. Е. Герчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології, доц. Н. А. Жукова, д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. культурології, проф. І. В. Петрова, к. філ. н., доц. С. М. Сороко (Республіка Білорусь), д. і. н., проф. В. Ф. Лисак, д. і. н., проф. О. В. Стяжкіна, д. соц. н., ст. співроб. Л. Д. Бевзенко, д. соц. н., проф. Б. В. Слющинський, д. соц. н., проф. В. І. Судаков, д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н. М. Цимбалюк, д. соц. н., ст. співроб. Г. І. Чепурко, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел.: (0629)58-75-66, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №4930 від 07.07.2015 © МДУ, 2017

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Белова Н. В., Попович О. В. ІНФОРМАЦІЙНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ	7
Чікарькова М. Ю. НАУКОВА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ: ІСТИНА ЧИ МІФ?	17
Янковський С. В. ФУНКЦІЯ КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ В СУСПІЛЬСТВАХ НЕСТІЙКОГО РОЗВИТКУ	25

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Бабушка Л. Д. ФЕСТИВАЦІЯ ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ АПРОПІАТОР ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ У КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ ПРОСТОРІ	32
Бережник С. І. ВПЛИВ МУЗИЧНИХ АСОЦІАЦІЙ НА РОЗВИТОК ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	40
Білоруцький Д. В. ПРО КОМУНІКАТИВНУ КУЛЬТУРУ ПЕДАГОГА	48
Білик А. А., Шахман М. І. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ	53
Борисенко Ю. С. КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ СКАНСЕНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	58
Гапчук Ю. О. СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН АНТРЕПРИЗНИХ ТЕАТРІВ В КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ	64
Гриценко О. Г. КАНТАТА ВАЛЕРІЯ АНТОНЮКА «ЧОТИРИ ВІРШІ ДЛЯ СОПРАНО ТА СИМФОНІЧНОГО ОРКЕСТРУ НА СЛОВА ВАСИЛЯ СТУСА» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВОКАЛЬНО-СИМФОНІЧНОГО ЦИКЛУ	74
Демчук Р. В. КРЕСИ: МІФОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ КУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ	82
Дорога А. Є. ТЕОРІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ВІЛЬГЕЛЬМА ДІЛЬТЕЯ В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ	93
Кухаренко О. О. ТРАДИЦІЙНІ ОБРЯДОВІ ЕЛЕМЕНТИ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ Й МАСКУЛЬТУРІ	99
Манякіна О. С. ВПЛИВ ПРАВОСЛАВ'Я НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (1)	105
Нагорняк М. В. ЯКІСНИЙ МЕДІАПРОДУКТ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНОГО РАДІОМОВЛЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УР-1, УР-2, УР-3)	110

Нікольченко М. В., Нікольченко Т. М. ПРОСВІТНИЦЬКА ВІЗІЯ ПУБЛІЦИСТИКИ МИКОЛИ ВОРОНОГО	118	
Орехова С. Є., Нікольченко Ю. М. ПОШТОВІ ІНСТИТУЦІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В ІСТОРИКО- КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ПАРАДИГМІ	128	
Регеша Н. Л. МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ АНАТОЛІЯ ПАШКЕВИЧА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПІСЕННОЇ СПАДЩИНИ	141	
Сабадаш Ю. С. КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ТЕОРЕТИЧНОГО ДОРОБКУ ДЖАМБАТТИСТА ВІКО	148	
Сивак О. А., Білоусова В. Д. СУТНІСТЬ, ПРОЦЕС РЕЄСТРАЦІЇ ТА ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ ІНДЕКСУ ЦИТУВАННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	154	
Филипчук С. В. МЕДІА-ПРОСТІР ЯК РЕФЛЕКСІЯ КУЛЬТОВОЇ І ПОЗАКУЛЬТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТИЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ	164	
Холодинська С. М. «ПОЕЗОМАЛЯРСТВО» М. СЕМЕНКА : ФУТУРИСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ У КОНТЕКСТІ ВИДОВОЇ СТРУКТУРИ МИСТЕЦТВА	173	
СОЦІОЛОГІЯ		
Слющинський Б. В. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ВИРАЗНИК НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	182	
Туленков М. В. СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ	189	
Чепак В. В. СОЦІОЛОГІЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОБЛЕМНОМ ПОЛЕ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО ЗНАНИЯ	201	
РЕЦЕНЗІЇ		
Головко О. В. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ: Історія Італії (від античності до сьогодення): Навч. посіб. / Укл. В. С. Волониць, Ю. М. Нікольченко, С. П. Пахоменко, Ю. С. Сабадаш; За гол. ред. проф. Ю. С. Сабадаш. – 2-е видання, доповнене. – Маріуполь: ООО «ППНС», 2017. – 232 с.	210	
НАУКОВЕ ЖИТТЯ		
Małgorzata Zuber ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ JAKO PODSTAWA WSPÓŁPRACY Z OSOBAMI NIEPEŁNOSPRAWNYMI I ICH ŚRODOWISKIEM W PROJEKTACH FUNDACJI ARI ARI REALIZOWANYCH W KRAJACH PARTNERSTWA WSCHODNIEGO	215	
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	217	
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	221	
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ		226

CONTENTS

PHILOSOPHY

Belova N., Popovych O. INFORMATION MEASUREMENTS OF THE SOCIAL ADAPTATION PHENOMENON	7
Chikarkova M. SCIENTIFIC OBJECTIVITY: IS IT VERITY OR A MYTH?	17
Jankowski S. THE ESSENCE OF THE INTERPRETATIONS OF THE CULTURAL CAPITAL IN THE SOCIAL-POLITICS CRISIS CONTEXT	25
CULTURE STUDIES	
Babushka L. FESTIVATION AS A COMMUNICATIVE APPROPRIATOR OF GLOBALIZATION INTERESTS IN THE CULTURAL SPACE	32
Berezhnyk S. THE INFLUENCE OF MUSIC ASSOCIATIONS ON THE DEVELOPMENT OF THE FESTIVAL MOVEMENT IN THE CZECH REPUBLIC	40
Bilorutskyi D. THE COMMUNICATIVE CULTURE OF A TEACHER	48
Bilyk A., Shakhman M. GLOBALIZATION AS A FACTOR OF TRANSFORMATION CHANGES IN CONTEMPORARY ART	53
Borysenko Yu. CULTURAL AND RECREATIONAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN SKANSSENS: THE CURRENT STATE AND THE PROSPECTS	58
Gapchuk Yu. INCIPIENCE, DEVELOPMENT AND THE CURRENT STATE OF THE COMBINATION THEATRE COMPANIES IN THE CULTURAL DISCOURSE OF UKRAINE	64
Hrytsenko O. VALERIY ANTONYUK'S CANTATA «FOUR POEMS FOR SOPRANO AND SYMPHONY ORCHESTRA ON THE LYRICS BY VASYL STUS» IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF VOCAL-SYMPHONY CYCLE	74
Demchuk R. KRESY: THE MYTHOLOGICAL IDENTITY OF THE CULTURAL BORDERLANDS	82
Doroga A. WILHELM DILTHEY'S THEORY OF THE EXPERIENCING IN THE CONTEXT OF THE METHODOLOGY OF HUMANITARIAN KNOWLEDGE	93
Kukhareenko O. TRADITIONAL RITUAL ELEMENTS IN MODERN CULTURE AND MASS CULTURE	99
Manyakina O. THE INFLUENCE OF ORTHODOXY ON THE LIFE OF THE GREEK COMMUNITY OF THE NORTH AZOV SEA REGION (1)	105
Nagornyak M. A HIGH-QUALITY MEDIA PRODUCT AS A PREREQUISITE FOR THE ACTIVITIES OF PUBLIC BROADCASTING	110

(ON MATERIALS OF UR-1, UR-2, UR-3)

Nikolchenko M., Nikolchenko T. VISITING VISION OF THE PUBLICISM OF MYKOLY VORONY	118
Orekhova S., Nikolchenko Yu. POSTAL INSTITUTIONS OF KIEVAN RUS' IN HISTORICAL AND CULTURAL PARADIGM	128
Regesha N. MUSIC CREATIVITY OF ANATOLIY PASHKEVICH AS A COMPONENT OF NATIONAL SONG HERITAGE	141
Sabadash Yu. A CULTURAL COMPONENT OF GIAMBATTISTA VICO'S THEORETICAL GROUNDWORK	148
Syvak O., Bilousova V. NATURE, REGISTRATION AND PERSONALIZATION PROCESS OF THE SCIENTIFIC ARTICLES CITATION INDEX	154
Fylypchuk S. MEDIA SPACE AS A REFLEXION OF CULT AND OUT-OF-CULT ACTIVITIES OF CHRISTIAN CONFESSIONS	164
Kholodynska S. M. SEMENKO'S "POEZOMALYARSTVO" ('ARTISTIC POETRY'): A FUTURISTIC EXPERIMENT WITHIN ART SPECIFIC STRUCTURE	173

SOCIOLOGY

Sliushchinskiy B. CIVIL SOCIETY AS AN EXPRESSION OF UKRAINE'S INDEPENDENCE	182
Tulenkov M. SOCIOLOGICAL CONCEPTUALIZATION OF ORGANIZATIONAL INTERACTION AS A FORM OF SOCIAL SOLIDARITY	189
Chepak V. SOCIOLOGY OF EDUCATION IN THE PROBLEM FIELD OF MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE	201

REVIEWS

Holovko O. The Review of the Edition History of Italy (from antiquity to the present): Textbook / Authors V. S. Volonits, Yu.M. Nikolchenko, S. P. Pakhomenko, Yu. S. Sabadash; Editor-in-Chief – Professor Yu.S. Sabadash. - 2nd edition, expended. - Mariupol: "PPNS Ltd.", 2017. - 232 p.	210
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

Małgorzata Zuber ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ JAKO PODSTAWA WSPÓŁPRACY Z OSOBAMI NIEPEŁNOSPRAWNYMI I ICH ŚRODOWISKIEM W PROJEKTACH FUNDACJI ARI ARI REALIZOWANYCH W KRAJACH PARTNERSTWA WSCHODNIEGO	215
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	217
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	221

BOOK SHELF	226
-------------------	-----

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2

Н. В. Бєлова, О. В. Попович

ІНФОРМАЦІЙНІ ВИМІРИ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

У статті аналізується контекст інформатизації культури та вплив інформаційних процесів на загальний характер існування людини. З урахуванням розгортання нових культурних практик, що супроводжують процес віртуалізації суспільного буття, ставиться питання про наслідки перетворення культури і суспільства на їх інформаційні форми, що мають вплив на людську суб'єктивність як механізм практичної реалізації суб'єктності. Вивчаються наслідки інформатизації на процес реалізації і адаптаційних здібностей людини. Розглядаються історичні особливості зміни комунікаційних відносин, які мають бути введені до філософського дискурсу буття сучасної культури як єдиної людської комунікації. Аналізується концепція способу інформації М. Постера, визнається наявність рівнів комунікаційного досвіду і пропонується використання поняття способу інформації як такого, що доповнює зміст концепту соціальної адаптації як інформаційно-інтерпретативного віддзеркалення реальності. Заперечується зведення всієї сучасної культури до її інформаційно-комунікативної складової. Розглядаються наслідки інформатизації для формування суб'єктивності людини, та реалізації її особистісної основи, зокрема у здатності до адаптації в умовах зростання обсягу інформації. Визначається, що проблеми адаптації особистості пов'язані з історично визначеними формами відчуження. Наголошується, що конструювання людської ідентичності в інформаційному просторі, серед своїх наслідків може мати як дезадаптаційний, так і адаптаційний ефект. Зазначається, що пристосування до інформаційної культури вимагає від особистості спрощення способу мислення, перегляду та відмови від прийнятих раніше норм та цінностей.

Ключові слова: адаптація, знакова репрезентація суб'єкта, ідентичність, інформатизація, інформаційна сфера, комунікація, культура, особистісність, рівні комунікаційного досвіду, спосіб інформації, суб'єктивність, суб'єктність.

Сучасний період існування українського суспільства, якому притаманний бурхливий та складний розвиток національної державності, супроводжується інтенсивними змінами в комунікаційній сфері, що обумовлені як новими геополітичними умовами, зокрема інтеграцією України у європейське співтовариство, так і входженням у світовий інформаційний простір, який, за визначенням Окінавської Хартії глобального інформаційного суспільства, прийнятої на Саміті «великої вісімки» 22 липня 2000 р., є рушійною силою розвитку суспільства [17].

Вплив інформаційних процесів, поєднаних із новітніми технічними та технологічними можливостями, на загальний характер існування людини та суспільства, загострив значення таких факторів людського буття, які досі не були предметом спеціального філософського аналізу, або зазвичай розглядалися під кутом зору функціонування культури у медіапросторі, що розумівся як середовище, або певні умови її існування, в той самий час як інформаційні умови крок за кроком

перетворювалися на сутнісну характеристику та стан існування культури. Наважимося повторити за Г. Гегелем, що філософія знов приходить *post festum* (після празника життя), після того, як народилося нове і «...починає малювати своєю сірою фарбою, <...> коли деякі форми життя вже застаріли і філософія своїм сірим по сірому може не омолодіти, а тільки поняти...» [4, с. 17–18].

Вихідний пункт сучасної філософської рефлексії людини як культурної системи налаштований на досягнення історичної плінності форм буття людини, розкриття протиріч її існування в сучасній інформаційній культурі, що в повній мірі відповідає потребам практики цивілізації нового типу. Але наявні експлорації проблематики онтологічної тривалості суспільного буття, наповненого проявами та артефактами телекомунікаційної сфери (зокрема такими як комп'ютерна техніка і її складові, системи обробки інформації, програмне забезпечення, мережеві технології тощо), які за слухним висловом відомого німецького дослідника Н. Лумана, *здійснюються, онтологізуються*, звичайно залишають поза фокусом уваги людську суб'єктність, поняття про яку позначає особистісний потенціал людини до здійснення будь-яких дій.

За думкою М. Кагана, в людині, як особливому, найбільш складному виді буття, охоплюються її відносини з природою, суспільством, творінням її фантазії, і «...вперше в історії небезпека самознищення людства примушує його усвідомити себе єдиним суб'єктом соціального й культурного буття» [11]. І хоча зазвичай при розбудові теорії сучасного суспільства дослідники визнають можливість суб'єкта, але дещо у трансформованому (або обмеженому) вигляді, оскільки, як вважає зокрема Н. Луман, теорія суб'єкта непридатна для аналізу комунікації, оскільки цей концепт фіксує «інстанцію рефлексії в світі» і містить «...забагато онтології й забагато гуманізму...» [13, с. 113]. На місце зазначеного концепту пропонується теорія систем, які описують самі себе, що можливо за умов, коли система спроможна відрізнити себе від іншого, тобто якщо вона «...може розрізнити в референціях своїх описів самореференції й інореференції» [13, с. 113]. Помітно, що ця ідея паралельна класичній постаті суб'єкта і може бути спрямована на аналіз комунікації при розгляді суспільства як всеохоплюючої соціальної системи комунікацій.

Зауважимо, що незважаючи на розмаїття підходів, принцип розгляду сучасної системи комунікацій в абстракції від її суб'єктів, простежується в експлораціях багатьох, у т. ч. найбільш відомих дослідників, зокрема У. Бека, І. Валерстайна, М. Кастельса, Е. Тофлера, Ф. Уебстера. В той самий час розгортання нових культурних практик, що супроводжують процес інформатизації і подальшої віртуалізації суспільного буття, поглиблює *запитування* про ті наслідки перетворення культури і суспільства на їх інформаційні форми, що мають вплив на людську суб'єктивність як механізм практичної реалізації суб'єктності.

Визнання наявності інфосфери, що є не просто сукупністю інформаційних засобів, а, за слухним визначенням сучасного дослідника В. В. Миронова, є реальністю, яка в певній мірі «...вже не залежить від людини, а навпаки, робить її та світ залежними від неї» [14], вимагає пошуку філософсько-методологічних детермінант та регулятивів, спрямованих на упорядкування суспільно-предметних форм діяльності людини в сучасному культурному просторі, інтегрованому у засоби телекомунікацій. Ці питання, на наш погляд, набувають особливого значення в умовах порушення нормального функціонування суспільної системи, розгортання конфліктів різного масштабу та зламу (або кризи) суспільної свідомості, коли під впливом розмаїття світоглядних пропозицій виникає явище світоглядної дезорієнтації, внаслідок якої реальність може отримувати ілюзорні, викривлені відображення і на рівні індивіду, і на рівні соціальних груп, до яких людина належить, і, особливо, на рівні т. з. негрупових

спільнот, або «натовпу», який, за експлораціями відомих дослідників Г. Гарда та Г. Лебона, поєднує індивідів, що належать до різних соціальних та культурних спільнот.

Належність до негрупової спільноти (або «натовпу») фіксує наявність особливого типу соціокультурного середовища, яке продукує новий тип суспільної свідомості (свідомість окремої спільноти, що не є груповою свідомістю) [5, с.162], що стає фактором загрози не тільки соціальній стабільності, а й навіть існуванню індивіда, що належить до неї [19, с. 138–139]. Оскільки свідомість як атрибут діяльності безпосередньо впливає на суб'єктивно-діяльні здатності людини, вибір типу її культурної поведінки в інформаційному просторі, породжуючи розмаїття буттєвих форм людської суб'єктивності, дослідження концептуальних засад осмислення стану сучасної культури й змін, що супроводжують її інформатизацію, є не тільки методологічною, а й практичною проблемою пошуку культурних механізмів адаптації особистості до умов, що змінюються, з метою запобігання соціальних та культурно-психологічних травм і подальшої дезадаптації людини. Саме цим обумовлена актуальність теми представленої статті.

Висвітлення ступеню вивченості теми статті викликає певні труднощі, оскільки у сучасному філософському дискурсі культури існує безліч публікацій, предметом яких є перехід людського суспільства на інформаційну ступінь цивілізаційного розвитку. Питання про техніку, порушене видатним філософом сучасності Г. Гайдеггером, перетворилося на проблему індустріального суспільства, яке у працях американського дослідника Д. Бела отримало назву інформаційного суспільства, що має усі ознаки постіндустріального, але у якому здійснилася конвергенція електронної техніки із технікою засобів зв'язку, тобто у т. з. телекомунікації, які проголошуються автором базисом нового соціального устрою. За Д. Белом, в інформаційному суспільстві інформація стає визначальним фактором соціальної структури і має «...вирішальне значення для економічного і соціального життя, <...> а також для характеру трудової діяльності людини...» [1, с. 330].

Послідовники Д. Бела зазвичай концентрують увагу на технологічних аспектах буття людини в інформаційному суспільстві, а при побудові концепції інформаційного суспільства застосовують абстракцію *аналітичного відокремлення* соціальної структури суспільства від культури, що відзначають окремі сучасні дослідники, зокрема відомий американський теоретик М. Постер [25, с. 25], і, яку, на наш погляд, можливо розглядати як т. з. *fallacia fictae universalitatis*, або поспішне узагальнення – паралогізм, внаслідок якого дефініція нових суспільних явищ стає дефініцією суспільства в цілому.

Подібну логіку ми вбачаємо і у проголошенні науковцями, зокрема О. Прудниковою [20, с. 154], тези про формування людини нового типу – «людини інформаційної». І хоча підстав вважати, що процес розвитку сучасної людини є завершеним, не має, ми вважаємо тезу про формування «людини інформаційної» як нового історичного типу людини дещо перебільшеною. Новітній соціальний досвід, як чуттєвий, так і раціональний, є суттєво відмінним від досвіду, накопиченого в процесі саморозвитку людства і пов'язаний, як наголошує М. Каган, з т. з. «другою природою», що твориться людиною (тобто культурою), і подвійні відносини «з самим собою – як з «іншим» (відносини «я–ти») і як із власним «іншим я» (відносини самоспілкування або внутрішнього діалогу)...» [11], опосередковуються інформаційними технологіями, що надають цим відносинам інтерсуб'єктивну форму. Як наслідок, зміни у суспільному бутті змінюють образ людини, що впливає і на саму філософську теорію.

Зазначимо, що зміни у соціальному просторі та організації життя людини від впливом інформатизації створили відповідний науковий дискурс, в якому здійснюється

певна фетишизація інформації, її ототожнення із культурою, що не залишилося поза увагою відомого українського дослідника інформаційного суспільства А. Дзьобаня, який наголошує, що наявність інформаційного аспекту в будь-яких культурних феноменах є причиною «...ототожнення культури й інформації, зведення всієї культури до її інформаційно-комунікативної складової» [7, с. 190].

На абсолютному статусі інформаційно-технічної сфери, що визначає реальність, але лежить поза нею, наголошують і класики сучасної філософії, зокрема М. Фуко, Ф. Фукуяма, Т. Імамичі, М. Епштейн та інші науковці, які не тільки пов'язують розвиток культури та людської свідомості безпосередньо із розвитком технічних засобів масової комунікації (Г. Маклюен), а й проголошують техніку засобом реалізації буття (Т. Імамичі).

І хоча термін «інформація» у відповідному науковому дискурсі набув значення метафори сучасної культури, у фокусі наукової полеміки опинилися проблеми міжособистісної комунікації, антагонізму *свій-чужий*, культурної ідентичності та її кризи в умовах віртуалізації людського буття та інші, що посідають важливе місце в працях З. Баумана, У. Бека, П. Бергера, Ж. Бодрійяра, Ж. Дельоза, М. Кастельса, Т. Лукмана, Н. Лумана, М. Мак-Люена і багатьох інших дослідників.

В той самий час, на нашу думку, бракує експлорацій контексту інформатизації культуротворення, впливу сучасної культури на формування людини, її суб'єктивність та реалізацію особистісної основи в суб'єктності, зокрема у здатності до адаптації в умовах зростання обсягу інформації.

Ми цілком погоджуємося із А. Єсіним, який наголошує, що культура породжує нові сутності, що мають ідеальний характер, і їх можна побачити в передумові мотивації поведінки людини [6, с. 6], і оскільки інформаційний вимір у свій спосіб спрямовує буттєві події, виникає нагальна потреба у осягненні концептуальних значень феномену адаптації в умовах культури інформаційного суспільства та пошуку як нових форм адаптації, так і ефективних методик «включення індивіда до культури» (О. Дріккер) [10, с. 139].

Поділяючи думку Л. Волинської [3] про те, що певний ступінь дезадаптованості до змін умов або змісту існування притаманний майже усім людям і може мати свій прояв у різних сферах буття індивіда, пропонуємо спрямувати увагу на особистісний вимір цього феномену.

Протягом процесу культурної адаптації особистість формує та розвиває свій особистісний потенціал, самостверджується, намагаючись реалізувати свої потреби та інтереси. Аналіз цього процесу може бути доповнений в комунікаційному вимірі, роль якого в інформаційному суспільстві, на думку дослідниці наслідків інформатизації В. Миронової, постійно зростає, «...і сьогодні сукупність інформаційних потоків навколо кожної людини така велика, різноманітна і розгалужена, що вимагає від нього знання законів інформаційного середовища і уміння орієнтуватися в інформаційних потоках. Інакше він не зможе адаптуватися до життя в нових умовах...» [15]. З точки зору дослідниці, «Сучасна інформаційна культура увібрала до себе усі свої попередні форми та з'єднала їх в єдиний засіб. Як особливий аспект соціального життя вона виступає як предмет, засіб і результат соціальної активності, відображає характер і рівень практичної діяльності людей. Це результат діяльності суб'єкта і процес збереження створеного, розповсюдження і споживання об'єктів культури» [15].

Маючи на меті дослідження наслідків змін соціальних відносин в інформаційну епоху на адаптаційні здібності людини й осягнення особливостей реалізації її суб'єктивності під впливом телекомунікацій, вважаємо доцільним звернутися до концепції *способу інформації*, запропонованої відомим американським дослідником

М. Постером, на думку якого «адекватний розгляд електронних комунікацій передбачає теорію, що спроможна декодувати лінгвістичний рівень нових форм соціальної взаємодії» [12, с. 38], кроком до якої є концепт способу (*mode*) інформації.

Суттєвим моментом зазначеної концепції є визнання наявності рівнів комунікаційного досвіду, які виокремлюються за допомогою поняття «спосіб інформації», що міститься у назві і відсилає до відомої теорії К. Маркса, але, на відміну від останньої, налаштованої на дослідження змін в структурі комунікації без урахування інших компонентів та характеристик способу виробництва. *Спосіб інформації* проголошується дослідником основою періодизації історії згідно історично змінних способів інформації, серед яких М. Постер виокремлює (а) усно опосередкований обмін «обличчям до обличчя»; (б) письмовий обмін, опосередкований друком; та (в) електронно опосередкований обмін [12, с. 38].

З точки зору структурно-функціонального аналізу, що на нашу думку, може бути ефективно застосований в аналізі культури, пропонуване поняття *способу інформації* містить певні ознаки, що доповнюють розуміння змісту соціальної адаптації, з огляду на те, що остання як стан пристосування або ж процес «...пристосування соціальної системи (особистості, соціальної групи, організації, спільноти, інституту, суспільства, цивілізації і т. ін.) до внутрішніх та зовнішніх змін, що йдуть шляхом змін як соціальних стереотипів поведінки, соціальних практик, цінностей, <...> так і внутрішньої її (системи) структури й функцій...» [12, с. 39] містить між іншим ознаку способів «інформаційно-інтерпретативного віддзеркалення реальності» [там само].

Автори статті поділяють позицію Л. Корель, яка вважає, що в процесі адаптації здійснюється не тільки пристосування індивіда до соціальних умов, а й формуються соціальні якості предметної діяльності та комунікації, і пропонують звернути увагу на історичні особливості зміни комунікаційних відносин, на яких наголошував М. Постер і які мають бути введені до філософського дискурсу буття сучасної культури як єдиної людської комунікації.

За М. Постером, на першому (усному) рівні *способу інформації* формуються навички узгодження символів, коли суб'єкт конструюється за допомогою мовлення через впровадження змістів у сукупність міжособистісних відносин [12, с. 39]. На нашу думку, в цей період саме система культури визначає зміст та засоби побудови культурних відносин та адаптації індивіду у світі знаків та символів.

На другому (друкованому) рівні виникає знакова репрезентація суб'єкта, в межах якої суб'єкт конструюється як агент, що є центром раціональної (або уявної) автономії [там само].

На третьому (електронному) рівні, що з точки зору М. Постера є рівнем інформаційного моделювання, суб'єкт децентралізується, і за думкою, теоретика, розпоршується й множитья у постійній несталості, зокрема у випадках подвоєння в процесі особистого використання комп'ютерної техніки, або постійного надання персональних даних для різноманітних баз даних і маніпуляцій з ідентичністю, що стають можливими завдяки комп'ютерним мережам.

Знакова репрезентація суб'єкта, що виникла на друкованому рівні *способу інформації* та охопила усі елементи системи культури, в умовах інформаційного моделювання, на нашу думку, може стати об'єктом свідомого продукування, в межах якого змінюється семіотична кореляція між знаками та їх денотатами (речами, що позначаються за допомогою знаків). Зазначене продукування репрезентації суб'єкта не тільки змінює систему культури, – сама культура поступово стає об'єктом штучного продукування. Останнє можливо простежити в змінах ієрархії цінностей культури,

коли на вищій щабель виходять т. з. вітальні цінності, що передбачають можливість управління не тільки природою, а й процесами життєдіяльності людини [18, с. 19].

Нові можливості інформаційного суспільства впливають на формування особистості людини, пропонуючи моделі поведінки, що стосуються не тільки свободи, що має зовнішні прояви, а й внутрішні, пов'язані з духовними аспектами існування людини. Ми погоджуємося з думкою М. Постера про те, що в умовах інформаційної реальності структура особистості ускладнюється. Навіть колективне авторство електронних текстів є певною маніпуляцією з ідентичністю осіб, що брали участь в їх написанні. А телекомунікації, зокрема комп'ютерні мережі надають значно більше можливостей для відмови від реального «Я» на користь віртуального, наслідки чого спостерігаються як у особистісній сфері, так і в соціально-культурній, де з'являються нові культурні потреби, засоби задоволення, форми поведінки, до яких людина примушена пристосуватися.

Конструювання та набуття уявних ідентичностей у процесі спілкування в Інтернеті, за думкою дослідників, зокрема Ж. Денисюк, призводить до нового осмислення співвідношення символу і образу, і навіть виникнення «нової техніки репрезентації» [6, с. 11]. Віртуальність як «технологічно сформована подієвість», на думку дослідниці, є новим щаблем у створенні ілюзії реальності: «У просторі віртуальності індивід отримує новий ступінь свободи: він може активно взаємодіяти з середовищем, вибирати точку зору, будучи зануреним в цю штучну реальність» [6, с. 11]. Цю потребу у віртуальному формуванні свого другого «Я» дослідниця пояснює посиленням кризи соціальних відносин, коли «...не вкорінення в бутті, розірваність свідомості породжують ситуацію претензії на статус іншого, чуже ім'я й персону» [6, с. 11].

Інформаційний вимір у свій спосіб спрямовує діяльність людини і актуалізує серед інших проблему адаптації. Так, конструювання своєї ідентичності в інформаційному просторі, або на рівні інформаційного моделювання серед своїх наслідків може мати як дезадаптаційний, так і адаптаційний ефект. Зазначимо, що пристосування на цьому рівні інколи вимагає від особистості спрощення способу мислення, перегляду та відмови від прийнятих раніше норм та цінностей, механізм зміни яких, як зазначають дослідники, є індивідуальним і розтягується в часі (Т. Шибутані) [24, с. 485], наслідком чого є дезадаптація певної частини людей до нових умов.

Загальна тенденція інфантилізму, «примітивізації» поведінки на соціально-культурному рівні, яку відзначають дослідники (Ю. Ожогіна) [18, с. 10–11], супроводжується процесом зростання індивідуалізму, що в сучасних умовах може бути фактором становлення особистості та її подальшої адаптації.

На думку Е. Фромма, який вивчав підсумки процесу адаптації людей, частина адаптованих індивідів проходила «статичну» адаптацію, а інша – «динамічну» адаптацію [23, с. 192]. При статичній адаптації цінності та типи поведінки людей не змінюються, натомість динамічна адаптація змінює людину – в разі успішної адаптації людина пристосовується до нових умов, а при невдалій – спостерігається або невроз, або деструктивна поведінка [23, с. 193].

Слід наголосити на тому, що в разі часткової адаптації людина може не приймати інкорпорованих суспільством цінностей, але поводить себе з повагою до них, а усвідомлюючи невігідність ситуації, вона внутрішньо засуджує свої дії, внаслідок чого розвивається процес відчуження її «Я».

Також слід звернути увагу на імовірність різних типів реакцій на зміну цінностей. Наприклад, повна реадaptaція індивіда до сповідуваного і схвалюваного у суспільстві

може призвести навіть до втрати індивідуального самоусвідомлення своєї особистості (т. з. автоматизуючий конформізм), на відміну від успішної адаптації, за якої людина не втрачає свою особистість.

Зрозуміло, що функція адаптації діє на різних рівнях, і теза про те, що вона стає другорядною впродовж історичного розвитку людства здається нам дещо перебільшеною. Вважаємо, що проблеми особистісної адаптації людини в тій або іншій формі супроводжуючи людину в плинні усього її життя.

У літературі аргументовано наголошується, що проблеми адаптації особистості пов'язані з історично визначеними формами відчуження людей від природи, суспільного життя, продуктів власної діяльності, оточення та від власних зацікавлень. В умовах інформатизації (навіть поза телекомунікаціями) сучасна людина втрачає відчуття власної стабільності, оскільки будь-яка буттєва ситуація, що переживається, може стати екстремальною в людській свідомості, якщо індивід не приймає ані нові цінності, ані нові способи поведінки, зокрема такі як можливість вільного вибору гендерну або культурної ідентичності [2, с. 152–153]. При цьому проблеми адаптації людини не закінчуються разом з завершенням її первісної соціалізації, а можуть зберігатись і виникати впродовж усього її життя, можливі навіть кризи особистості в разі невдалої або ускладненої адаптації.

Автори статті поділяють позицію М. Ромма, який вважає, що соціальна адаптація особистості віддзеркалює процес або результат активної гармонізації зовнішнього або внутрішнього настрою особистості за допомогою адекватних стратегій пристосування і визначає її як «... процес / результат перетворення та/або інтерпретації об'єктивного соціального світу, себе у цьому світі та суб'єктивного образу цього світу в собі, а також формування на цій основі індивідуального адаптивного простору і персональної ідентичності, що задають смисли індивідуальної життєдіяльності та спрямованість індивідуальної адаптації в соціумі» [21, с. 22]. Людина як індивід постійно має вирішувати проблему пристосування не тільки до зовнішнього, а й до свого внутрішнього середовища. Як переконливо зазначають окремі дослідники, зокрема Н. Сарджвеладзе, наслідком розгляду адаптивних процесів у межах вивчення ставлення людини до зовнішнього середовища є те, що стає неможливим урахування повною мірою значення тих адаптивних дій, що суб'єкт спрямовує на себе, трансформуючи власну особистість [22, с. 291].

Таким чином, нова парадигма інформаційних перетворень сучасного суспільства передбачає критичну оцінку стану культурної адаптації та пошук можливостей як для поглиблення уявлення про специфіку адаптації в контексті процесів інформатизації, так і для подальшого розвитку філософського дискурсу культури. Виходячи з надбань філософсько-культурологічної інтерпретації адаптації, вважаємо доцільним розглядати адаптацію людини не лише в аспекті її пристосування до умов інформаційного суспільства, а й у внутрішньо особистісному аспекті, що не знаходить відображення у сучасних дослідженнях, в той самий час як співвідношення особистісного та соціально-культурного вимірів людської ідентичності також змінюється від впливом інформатизації суспільства.

Розглянувши вплив інформатизації суспільного життя на буття особистості під кутом зору її адаптаційних можливостей, слід зробити такий загальний висновок. В процесі інформатизації здійснюється не тільки пристосування індивіда до нових культурних умов, а й формуються відповідні якості комунікації та предметної діяльності. Відповідно до суспільних потреб пошуку концептуальних значень феномену адаптації в умовах інформаційного суспільства виникають і нові перспективи у осягненні цього феномену.

Список використаної літератури

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 330-342 ; Bell D. Sotsialnye ramki informatsionnogo obshchestva / D. Bell // Novaya tekhnokraticeskaya volna na Zapade / pod red. P. S. Gurevicha. – Moskva : Progress, 1986. – S. 330-342
2. Белова Н. В. Криза ідентичності в умовах глобалізації / Н. В. Белова // Людина, суспільство, комунікативні технології : матер. V Міжнар. наук.–практ. конф., м. Лиман, 22-23 вересня 2017 р. – Харків–Лиман, 2017. – С. 152–153 ; Bielova N. V. Kryza identychnosti v umovakh hlobalizatsii / N. V. Bielova // Liudyna, suspilstvo, komunikatyvni tekhnolohii : mater. V Mizhnar. nauk.–prakt. konf., m. Lyman, 22-23 veresnia 2017 r. – Kharkiv–Lyman, 2017. – S. 152–153
3. Волынская Л. Б. Адаптация человека в социокультурной среде / Л. Б. Волынская. – Москва : МАКС Пресс, 2008. – 240 с. ; Volynskaya L. B. Adaptatsiya cheloveka v sotsiokulturnoy srede / L. B. Volynskaya. – Moskva : MAKS Press, 2008. – 240 s.
4. Гегель Г. В. Ф. Философия права // Гегель Г. В. Ф. Сочинения в 14-ти т. / Г. В. Ф. Гегель; пер. Б. Г. Столпнера. – Москва–Ленинград : Соцэкгиз, 1934. – Т. VII. – 362 с. ; Gegel G. V. F. Filosofiya prava // Gegel G. V. F. Sochineniya v 14-ti t. / G. V. F. Gegel; per. B. G. Stolpnera. – Moskva–Leningrad : Sotsekgiz, 1934. – T. VII. – 362 s.
5. Грушин Б. А. Массовое сознание : опыт определения и проблемы исследования / Б. А. Грушин. – Москва : Издательство политической литературы, 1987. – 368 с. ; Grushin B. A. Massovoe soznanie : opyt opredeleniya i problemy issledovaniya / B. A. Grushin. – Moskva : Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1987. – 368 s.
6. Денисюк Ж. З. Віртуальність масової культури як поле конструювання уявних ідентичностей / Ж. З. Денисюк // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2016. – № 1. – С. 8–12 ; Denysiuk Zh. Z. Virtualnist masovoi kultury yak pole konstruiuvannya uivnykh identychnostei / Zh. Z. Denysiuk // Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. – 2016. – № 1. – S. 8–12
7. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : моногр. / О. П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2012. – 224 с. ; Dzoban O. P. Filosofiia informatsiinykh komunikatsii : monohr. / O. P. Dzoban. – Kharkiv : Maidan, 2012. – 224 s.
8. Дзьобань О. П. Соціокультурний простір інформаційного суспільства як середовище буття сучасної людини / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. – № 2. – С. 12–21 ; Dzoban O. P. Sotsiokulturnyi prostir informatsiinoho suspilstva yak seredovyshechche buttia suchasnoi liudyny / O. P. Dzoban, S. B. Zhdanenko // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho". Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. – 2014. – № 2. – S. 12–21
9. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації: до проблеми філософського омилення сутності / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2015. – № 3. – С. 7–19 ; Dzoban O. P. Virtualni komunikatsii: do problemy filosofskoho omyslennia sutnosti / O. P. Dzoban, Ye. M. Manuilov // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii : Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. – 2015. – № 3. – S. 7–19.
10. Дриккер А. С. Эволюция культуры: скорость переработки информации и

демографический процесс / А. С. Дриккер // *Фундаментальные проблемы культурологии в 7-ми т.* – Москва : Новый хронограф ; Санкт-Петербург : Эйдос, 2009. – Т. 5 : Теория и методология современной культурологии / отв. ред. Д. Л. Спивак. – С. 133–141 ; Drikker A. S. Evolyutsiya kultury: skorost pererabotki informatsii i demograficheskiy protsess / A. S. Drikker // *Fundamentalnye problemy kulturologii v 7-mi t.* – Moskva : Novyy khronograf ; Sankt-Peterburg : Eydos, 2009. – Т. 5 : Teoriya i metodologiya sovremennoy kulturologii / отв. red. D. L. Spivak. – S. 133–141

11. Каган М. С. Человек как проблема современной философии [Электронный ресурс] / М. С. Каган // *Anthropology. Web-кафедра философской антропологии.* – Режим доступа : <http://anthropology.ru/ru/text/kagan-ms/chelovek-kak-problema-sovremennoy-filosofii> ; Kagan M. S. Chelovek kak problema sovremennoy filosofii [Elektronnyy resurs] / M. S. Kagan // *Anthropology. Web-kafedra filosofskoy antropologii.* – Rezhim dostupa : <http://anthropology.ru/ru/text/kagan-ms/chelovek-kak-problema-sovremennoy-filosofii>

12. Корель Л. В. Социология адаптации: вопросы теории, методологии и методики / Л. В. Корель. – Новосибирск : Наука, 2005. – 423 с. ; Korel L. V. Sotsiologiya adaptatsii: voprosy teorii, metodologii i metodiki / L. V. Korel. – Novosibirsk : Nauka, 2005. – 423 s.

13. Луман Н. «Что происходит?» и «Что за этим кроется?» : Две социологии и теория общества / Н. Луман // *Социологическое обозрение.* – 2007. – № 3. – С. 100-117 ; Luman N. «Chto proiskhodit?» i «Chto za etim kroetsya?» : Dve sotsiologii i teoriya obshchestva / N. Luman // *Sotsiologicheskoe obozrenie.* – 2007. – № 3. – S. 100-117

14. Миронов В. В. Трансформация культуры в пространстве глобальной коммуникации [Электронный ресурс] / В. В. Миронов // *Медиаскоп.* – 2009. – Вып. 2. – Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/трансформация-культуры-в-пространстве-глобальной-коммуникации> ; Mironov V. V. Transformatsiya kultury v prostranstve globalnoy kommunikatsii [Elektronnyy resurs] / V. V. Mironov // *Mediascope.* – 2009. – Вып. 2. – Rezhim dostupa: <http://www.mediascope.ru/трансформация-культуры-в-пространстве-глобальной-коммуникации>.

15. Миронова В. В. Інформаційна культура як основа загальної культури людини [Електронний ресурс] / В. В. Миронова // *Кафедра культурології та інформаційної діяльності.* – Режим доступу : http://mdgu-kid.at.ua/publ/informacijna_kultura_jak_osnova_zagalnoji_kulturi_ljudini/1-1-0-68 ; Myronova V. V. Informatsiina kultura yak osnova zahalnoi kultury liudyny [Elektronnyi resurs] / V. V. Myronova // *Kafedra kulturolohiyy u ynformatsyonnoi deiatelnosti.* – Rezhym dostupu : http://mdgu-kid.at.ua/publ/informacijna_kultura_jak_osnova_zagalnoji_kulturi_ljudini/1-1-0-68

16. Назарчук А. В. Общество как коммуникация в трудах Никласа Лумана / А. В. Назарчук // *Вопросы философии.* – 2006. – № 6. – С. 156-173 ; Nazarchuk A. V. Obshchestvo kak kommunikatsiya v trudakh Niklasa Lumana / A. V. Nazarchuk // *Voprosy filosofii.* – 2006. – № 6. – S. 156-173

17. Окинавская хартия глобального информационного общества : Принята на о. Окинава 22.07.2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_163 ; Okinavskaya khartiya globalnogo informatsionnogo obshchestva : Prinyata na o. Okinava 22.07.2000 g. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_163

18. Ожогина Ю. В. Трансформация массовой культуры в условиях глобализации : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.13 / Юлия Валентиновна Ожогина; Нижегород. гос. пед. ун-т. – Нижний Новгород, 2009. – 22 с. ; Ozhogina Yu. V.

Transformatsiya massovoy kultury v usloviyakh globalizatsii : avtoref. diss. ... kand. filos. nauk : spets. 09.00.13 / Yuliya Valentinovna Ozhogina; Nizhegor. gos. ped. un-t. – Nizhniy Novgorod, 2009. – 22 s.

19. Попович О. В. До проблеми безпеки дитини у кіберпросторі / О. В. Попович // Освіта і доля нації. Сучасна школа : теденції розвитку і рефлексія досвіду : матер. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 19-20 трав. 2017 р. – Харків : ХНПУ, 2017. – С. 137–140 ; Popovych O. V. Do problemy bezpeky dytyny u kiberprostori / O. V. Popovych // Osvita i dolia natsii. Suchasna shkola : tedentsii rozvytku i refleksiiia dosvidu : mater. KhVIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 19-20 trav. 2017 r. – Kharkiv : KhNPU, 2017. – S. 137–140.

20. Прудникова О. В. Інформаційна культура і формування «людини інформаційної» / О. В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2016. – Т. 2, № 29. – С. 154-165 ; Prudnykova O. V. Informatsiina kultura i formuvannia «liudyny informatsiinoi» / O. V. Prudnykova // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. – 2016. – Т. 2, № 29. – S. 154-165.

21. Ромм М. В. Философия и психология адаптивных процессов / М. В. Ромм. – Москва; Воронеж : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та : МОДЭК, 2006. – 284 с. ; Romm M. V. Filosofiia i psikhologiya adaptivnykh protsessov / M. V. Romm. – Moskva; Voronezh : Izd-vo Mosk. psikhologo-sotsialnogo in-ta : MODEK, 2006. – 284 s.

22. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1989. – 204 с. ; Sardzhveladze N. I. Lichnost i ee vzaimodeystvie s sotsialnoy sredoy / N. I. Sardzhveladze. – Tbilisi : Metsniereba, 1989. – 204 s.

23. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани ; пер. с англ. В. Б. Ольшанского. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 544 с. ; Shibutani T. Sotsialnaya psikhologiya / T. Shibutani ; per. s angl. V. B. Olshanskogo. – Rostov n/D. : Feniks, 1999. – 544 s.

24. Popovych O. Adaptation as a social phenomenon/ O. V. Popovych // Europäische fachhochschule. – 2014. – № 1. – P. 139 – 137.

25. Poster M. The Mode of Information : Poststructuralism and Social Context / M. Poster. –Chicago, IL : University of Chicago Press, 1990. – 179 p.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2017

N. Belova, O. Popovych

INFORMATION MEASUREMENTS OF THE SOCIAL ADAPTATION PHENOMENON

The article highlights the context of informatization of culture and its influence on the general character of the existence of man and society. In view of the deployment of new cultural practices that accompany the process of virtualization of social existence, the question of the consequences of the transformation of culture and society into their information forms that have an impact on human subjectivity as a mechanism for the practical realization of subjectivity is raised. The effects of informatization on the process of realization of adaptive abilities of a person are studied. The historical peculiarities of the change of communication relations that are to be introduced into the philosophical discourse

of the existence of modern culture as a unified human communication are considered.

The paper analyzes the concept of the method of information of M. Poster, recognizes the existence of levels of communication experience and proposes the use of the concept of information as a way of supplementing the content of the concept of social adaptation as informational and interpretive reflection of reality. The construction of the entire modern culture to its informational and communicative component is denied. The consequences of informatization for formation of a person, its subjectivity and realization of its personal basis in subjectivity, in particular, in the ability to adapt in the conditions of growth of information volume are considered.

It is determined that problems of adaptation of personality are connected with historically defined forms of alienation of people from nature, social life, products of own activity, and environment. It is noted that construction at the level of information modelling among its consequences can have as maladaptation, and adaptive effect. It is noted that adaptation at this level requires an individual to simplify the way of thinking, viewing and rejecting previously accepted norms and values.

The new paradigm of information transformation of modern society involves a critical assessment of the state of cultural adaptation and the search for opportunities for deepening the notion of the specifics of adaptation in the context of informatization processes and for the further development of the philosophical discourse of culture. Proceeding from the achievements of culturological interpretation of adaptation, we consider it expedient to consider adaptation of a person not only in the aspect of its adaptation to the conditions of the information society, but also in the internal personality aspect, which is not reflected in modern research, at the same time as the ratio of personality and socio-cultural dimensions of human Identity also varies from the influence of information society.

The results of the research make it possible to make general conclusion that in the process of adaptation, not only the adaptation of the individual to cultural conditions is carried out, but also the social skills of communicability and substantive activity are formed; During the process of adaptation, the individual develops his individuality, self-asserting, trying to realize his needs and interests.

Key words: *adaptation, communication, culture, identity, information sphere, informatization, levels of communication experience, method of information, personality, subjectivity, symbolic representation of the subject.*

УДК 16+002.8

М. Ю. Чікарькова

НАУКОВА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ: ІСТИНА ЧИ МІФ?

Стаття розглядає проблему наукової об'єктивності у постнекласичну епоху. Це ставить перед дослідником низку питань: які критерії об'єктивності існують? чи можливо говорити про досягнення наукової об'єктивності? як співвідносяться поняття об'єктивності, істини та правди? Розглянуто перенесення центру уваги з так званого «об'єктивного світу» на суб'єктивний (рецепція) зі врахуванням можливих апроксимацій.

Ключові слова: *наука, об'єктивність, суб'єктивність, істина, правда, епістемологія.*

An me luditamabilisinsania? (Horatius)¹.

Питання про достовірність (об'єктивність) наукового знання – можливо, одне з найбільш дискусійних у сьогоднішній епістемології. У наш час, коли постмодернізм проголошує релятивність всього і вся, а поняття правди замінюється симулякром під назвою «постправа», гносеологічна проблема об'єктивності у постнекласичній науці постає з новою вибагливістю. А оскільки океан наукових гіпотез і теорій водночас являє собою ще й океан апроксимацій, то мало яка теорія живе більш ніж 20 років, а потім зазвичай відкидається й замінюється новою. Навіть дуже давні й оточені традиційною пошаною розумові конструкції – на кшталт концепції світового ефіру, наприклад, – мають сумну долю.

Оскільки в природничих науках картина світу вже більш як століття втратила статус «об'єктивної реальності» й центр уваги тут тепер переноситься на реципієнта, а в більшості серйозних гуманітарних досліджень встановився, відповідно, функціональний підхід, виглядає дивним дисонансом невпинне прагнення певного кола пострадянських філософів, культурологів, літературознавців та мистецтвознавців до потрактування того віртуального світу, який створюється зусиллями особистої свідомості, виключно як рефлексу отієї само «об'єктивної реальності», існування якої так гаряче й бездоказово відстоював автор «Матеріалізму та емпіріокритицизму» [див. докладно саме про цей момент у міркуваннях сучасного українського літературознавця: 1]. Отже, важливо здійснити критичний аналіз основних епістемологічних параметрів даної ситуації та розмежувати природну дослідницьку *суб'єктивність* і дослідницький *волюнтаризм*, який породжує «постправду», яка за основним змістом своїм вже являє собою симулякр.

Дослідженням проблеми об'єктивності знання західні дослідники почали серйозно займатися ще з середини ХХ ст., вітчизняні ж і російські дослідники приєднуються до них лише на початку ХХІ ст. Навіть побіжний аналіз їхнього наукового доробку свідчить не просто про різні підходи до питання, але часом про антагоністичні думки, що, втім, є також одним з показників складності досягнення тієї самої об'єктивності навіть у суто науковій площині. Так, В. Мельник фіксує дві тенденції у дискурсі розгляду науки з т. з. такої її характеристики, як об'єктивність, або істинність: релятивізм (не існує адекватної, єдино правильної концепції щодо досліджуваного об'єкту) та об'єктивізм (досягнення істини не лише можливе, але це є основним призначенням науки) [8, с. 5–6]. В. Зуєв розглядає переваги й недоліки раціональних та ірраціональних методів опанування світу, і, зокрема, як один із можливих варіантів – їхню аксіологічну рівнозначність й поєднання [4]. Дослідник стверджує, що у методології сучасного пізнання протистоять дві протилежних позиції: монізм як догматизм та плюралізм як релятивізм, й ці розбіжності та суперечності не вдалося усунути завдяки плюралізму поглядів щодо методологічних засад пізнання, оскільки постмодернізм, наприклад, намагався позбутися будь-якої методології взагалі [4, с. 29]. Д. Філіпс аналізує інтелектуальні корені атаки на об'єктивність, розглядаючи особливості її потрактування традиційною та нетрадиційною епістемологіями. Якщо емпірики (Локк, Берклі) та раціоналісти (Декарт) вважали, що наші знання ґрунтуються на певному незмінному фундаменті, то ХХ століття принесло з собою ідею, що будь-яке знання може бути в майбутньому піддано ревізії [20, р. 21].

М. Лященко у своєму дисертаційному дослідженні бачить зміну уявлень про об'єктивність наукового знання у виникненні квантової фізики та синергетичних ідей й

---

¹«Чи ж не обманює мене моє втішне безумство?» (Гораций).

аналізує ідейні розбіжності між науковим оптимізмом та гносеологічним скептицизмом [6].

Ґрунтовна стаття К. Делокарова містить ретроспективний огляд проблеми об'єктивності в науці, й це увінчується твердженням, що революційні зрушення щодо погляду на цю проблему відбулися на межі XIX–XX ст., коли теорія відносності продемонструвала залежність того чи іншого твердження від системи відліку, а квантова механіка радикально змінила потрактування причинності, реальності, випадковості [3, с. 124]. Говорячи про сучасність, то, з точки зору цього дослідника, можливо, слід критикувати не тільки й не стільки науку як інструмент пізнання світу, скільки ті філософсько-методологічні інтерпретації науки, що своєю спрямованістю підривають її статус [3, с. 118] та, ймовірно, логічніше було би переформулювати проблему по-іншому – не «об'єктивна чи суб'єктивна наука?», але «що у наших знаннях об'єктивного, а що – суб'єктивного»? [3, с. 126].

Сьогоднішня дослідницька думка схиляється до точки зору, що об'єктивність наукового знання є недосяжною [9] – наприклад, через наявність ціннісного компонента у пізнанні [5]. Об'єктивність не може бути абсолютною у практичній реалізації, але завжди поважається й є бажаною, оскільки саме вона робить науку цінністю у суспільстві [24, р. 754].

Доволі нетиповою є точка зору В. Волошина, котрий відзначає низку конструктивних функцій релятивізму: визнання ролі ціннісно-цільових структур (у т. ч. й позанаукових) пізнання, диверсифікація знань, віднайдення нових атрибутів несуперечності тощо [2, с. 34].

Монографія О. Мамчур торкається багатьох аспектів нашої теми: відмінності між релятивністю та релятивізмом, межа між об'єктивністю та об'єктивністю наукового знання, основні концепції об'єктивності тощо [7].

Показово, що дискутуються не лише теоретичні аспекти об'єктивності наукового знання, але й те, як усе це має бути викладене у навчальних аудиторіях, пояснено студентам, котрі лише починають ще займатися науковою діяльністю [23].

У цікавому ракурсі розглядається проблема об'єктивності знання у статті В. Кораб-Карповича, який пов'язує її з емоційною сферою людини, демонструючи, що з трьох базових емоційних станів (індиферентність, любов, ненависть) лише любов дає повне знання, дозволяючи бачити об'єкт всебічно, не зводячи його до певної функції [17].

Словом, ми бачимо, що науковці торкаються різних аспектів проблеми, висловлюючи різні точки зору й застосовуючи різний інструментарій (у т. ч. термінологічний), й не можуть дійти згоди навіть у ключовому питанні – що таке об'єктивність? Це пояснюється й складністю самої проблеми, і тим, що дослідники підходять до неї з різним ступенем усвідомленості головної тези, сформульованої ще в часи Маха й Авенаріуса (якщо не Берклі): матерія щезає, на її місці в сучасній фізиці виступає пустота, в якій примхливо рухаються, періодично змінюючи свою *корпускулярність* на *поле*, що більше нагадує ведичну Майю, богиню фантазії та облуди, за допомогою якої створив світ Браhma, аніж оту «одвічну» й «незнищену» матерію, уявлення про яку активно й наступально формувалися протягом усього Нового часу, й лише для того, щоби бути сьогодні відкинутими як заблудження. І як би не намагався наш сучасний пострадянський дослідник досягнути «переваги й недоліки раціональних та ірраціональних методів опанування світу» (Зуєв), він ніяк не може усвідомити, що духовно залишається у лоні Проекта Модерну, який тишив себе ілюзією «вивчити й переробити природу», до чого, мовляв, зобов'язував «титанізм» людини. Можна погодитися з цим дослідником, що постмодернізм намагається «позбутися

будь-якої методології взагалі», але непереконливість постмодерністської думки не означає, що тим само зберігає свою зверхність думка, сформована в глибинах психології Модерну. А те, що інтелектуально-логічні первені нашої духовної діяльності, сформовані в ході еволюції як спеціалізація лише однієї півкулі мозку, фактично лише слухняно обґрунтовують ірраціональні поривання іншої півкулі, давно вже всім зрозуміло. Отож, усе ще варто прагнути найперше «пізнати самого себе», а не фата-моргану «оточуючої природи», яка є фактично креативним витвором інтерпретатора (групи інтерпретаторів). Наука в такому дискурсі постає не занадто антагоністичною до поезії, видатний представник якої від початку мав підозріння, чи не є вона солодкою оманюю. Але це не відмінняє, звичайно, цінності нашої розумової активності й накопиченого загальними зусиллями величезного досвіду; просто не варто ставитися до всього цього як до релігійного одкровення.

Насамперед, відзначимо, що людина пізнає світ за допомогою, з одного боку, чуттєвого досвіду, а з іншого – багажу теоретичних знань, і саме їхнє поєднання є традиційним когнітивним процесом. Втім, тут вже є пастка, яку помітили ще філософи минулих епох. Так, вже Ф. Бекон, родоначальник англійського емпіризму, фіксував складнощі, з якими людина стикається на шляху пізнання, і серед них – так званої «ідоли роду», що не дають можливість людині отримати об'єктивне й повне знання через те, що вона – людина, й не може перестати нею бути (через що, наприклад, у всіх нас є схильність антропологізувати природу). Принагідно зауважимо, що ми не можемо погодитися з точкою зору М. Лященко, який відносить Ф. Бекона до представників «наукового оптимізму», що «вірять в досягнення об'єктивної істини» [6, с. 13]. М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті, Е. Гуссерль поділяли точку зору, що наше знання є суб'єктивним та «ситуативним», і багато в чому залежить, скажімо, від інтерпретації.

Втім, філософія подає нам і специфічніші точки зору, що виглядають новаторськими навіть зараз, через кілька століть після того, як вони були висловлені. Так, італійський мислитель Нового часу Джамбаттіста Віко, розрізняючи два типи знання – природничонаукове та гуманітарне – стверджує, що якраз перше є суб'єктивним, приблизним (оскільки описує лише те, що нам являється, а не що є), у той час, як друге є точним та об'єктивним (оскільки немає різниці між тим, що явилось нам у феномені та ні, тому що тут джерелом знання виступає сама людина, отже, науки мають справу з самою сутністю).

Ця суперечка про можливість/неможливість досягнення об'єктивності у науці та її критерії триває й по сьогодні. Деякі дослідники намагаються зняти гостроту проблеми, пропонуючи своєрідний компроміс. Так, К. Делокаров зазначає: «Термін «об'єктивне знання» з самого початку містив протиріччя, оскільки будь-яке знання – суть знання суб'єкта про об'єкт, тобто суб'єктивне знання. Разом з цим це знання про об'єкт, і саме в цьому розумінні воно об'єктивно» [3, с. 119–120]. Втім, ми розуміємо, що наріжним каменем даної ситуації є інше питання – що таке об'єктивність в науці? чи існують її критерії? чи можливо її досягнути? І, врешті-решт, чи варто прагнути до об'єктивності?

Е. Ейснер ставить риторичне питання: «Що означає об'єктивність? Чи означає вона відображення реальності у необробленій, справжній формі? Якщо так, то ця концепція об'єктивності наївна» [12, р. 214]. Не будемо заглиблюватися у філософські міркування щодо природи самої реальності – адже те, що ми звикли називати об'єктивною реальністю, сьогодні (й не лише сьогодні – згадаймо хоча б соліпсизм Дж. Берклі), в епоху квантової фізики, також піддається сумнівам. Якщо існування самої так званої об'єктивної реальності стає предметом наукових дискусій, про яке об'єктивне її відображення можна говорити?

Що традиційно ми розуміємо під об'єктивністю? Це – результати, котрі

визнаються якщо не усіма, то, принаймні, більшістю професіоналів й які можна перевірити. Це підводить нас до питання про спільну працю у науці. Визнання соціального характеру наукової діяльності стало загальником у розмові про об'єктивність – адже тут важливим чинником виступає результат інтерсуб'єктивної згоди між членами наукового співтовариства, відкритість науки [11; 15; 19; 18].

К. Поппер, розмірковуючи над особливостями наукової об'єктивності, зазначає: «...об'єктивність науки – не справа індивідуальних вчених, але скоріше соціальний результат їхнього взаємного критицизму, дружньо-ворожих розбіжностей праці вчених, їхньої кооперації, а також їхньої змагальності» [22, р. 95]. Отже, здається, що об'єктивності не так вже важко досягнути шляхом наукових обговорень, дискусій, взаємних перевірок. Втім, наскільки реально науковцям дійти згоди, якщо вони, скажімо, використовують різний методологічний інструментарій. Наприклад, розглядаючи проблему релігії, одна частина фахівців розглядає її з позицій атеїзму, а інша – обстоює теїстичну концепцію. Неодноразово відвідуючи релігієзнавчі конференції, ми постійно стикалися з однотипною дискусією: чи варто займатися вивченням релігії людині, котра не має релігійного досвіду? Водночас: як зберегти у своєму дослідженні об'єктивність віруючому, що належить до певної конфесії? Очевидно, що це стосується не лише релігійної сфери. Чи можна досягти об'єктивності (тобто у такому потрактуванні – більш-менш спільної згоди) фахівцям, одні з яких, скажімо, аналізують літературний текст з позитивістських позицій, а інші – з позицій рецептивної поетики? Наскільки реально виробити спільні критерії при аналізі соціуму, якщо одні застосовують марксистський інструментарій, а інші – синергетичний? Etcetera. Отже, стає зрозумілою точка зору М. Гріна, що стверджує: єдино можливий вид об'єктивності – «контекстуальна об'єктивність», яку він визначає як «критичний пошук істини, як це практикується в межах даного соціального контексту» [13, р. 75], тобто об'єктивність може бути досягнута лише у межах певної цільової аудиторії, і не більше. У наукових колах лунають й інші пропозиції. Можливо, справді має сенс для аналізу даної проблеми, поряд з об'єктивністю та суб'єктивністю, ввести ще одне поняття – інтерсуб'єктивність, котру визначають як точку зору, що підтримується більш ніж одним суб'єктом [14, р. 63]. При цьому зрозуміло, що інтерсуб'єктивність не дорівнює об'єктивності, оскільки спільнота може помилятися, як і одна окремо взята людина.

Будемо також пам'ятати, що, окрім такої наукової кооперації, на вченого також впливає його епоха, виховання, аксіологія. Лише поодинокі автори не визнають, що соціокультурні реалії впливають на дослідницький процес та його результати [16]. М. Кругляк цілком слушно стверджує, що наука завжди пов'язана з цінностями: «цілком нейтральної, вільної від будь-яких цінностей науки не існує, адже сама наука є цінністю, і, відповідно, вчений надає перевагу тим процедурам, які ведуть до істини, оцінюючи їх позитивно» [5, с. 53].

Додамо сюди ще сферу емоцій та почуттів, без яких людина (навіть науковець) не може існувати. В. Кораб-Карпович, можливо, у дещо софістичній формі, але неочікувано-парадоксально торкається цього аспекту: «Позиція науковця найкраще може бути описана словом «безпристрасність», таким чином, це прямо протилежне щоденній людській точці зору, що базується на перевагах та почуттях. Але індиферентність, нестача почуттів, це стан душі також» [17, р. 61–62]. Отже, це знову повертає нас до згаданого вище питання Ф. Бекона: як перестати бути людиною?

Ситуація ускладнюється у добу постмодернізму, гаслами котрого є релятивність та рівнозначність або, якщо завгодно – різномісність. Сучасний погляд на ситуацію у дідині наукового знання чудово висловлений П. Фейсрабеном, який звертає увагу на

рівноцінність альтернативних точок зору: «Для кожного твердження, теорії, точки зору, що прийняті (вважаються істинними), існують аргументи, котрі показують, що конкуруюча альтернатива є принаймні настільки ж гарною, а, можливо, і кращою» [10, с. 100]. Отже, розмова про наукове пізнання сьогодні не може відбуватися без згадування епістемологічного релятивізму, вдале визначення котрого, на наш погляд, запропонувала О. Мамчур. «Епістемологічний релятивізм можна визначити як доктрину, згідно якої серед численних точок зору, поглядів, гіпотез та теорій щодо одного й того самого об'єкта не існує єдино правильної, тієї, котра може вважатися адекватною реальному стану речей у світі» [7, с. 14].

Отже, виходить, що об'єктивності у науці не існує? Д. Філіпс ставить резонне питання: якщо всі точки зору суб'єктивні, то, можливо, має сенс говорити про «ступінь» суб'єктивності [20, р. 20]. І продовжує, висуваючи наступну гіпотезу: «об'єктивність» – це просто ярлик, який ми вживаємо для позначення певних процедурних стандартів, але вона не гарантує нам безсумнівності результату (так само покупці віддають перевагу товарам відомих фірм, хоча, очевидно, це не дає абсолютної гарантії, що товар не зламається) [20, р. 23].

Справа ускладнюється тим, що поняття об'єктивності пов'язано з поняттям *правди*. Ми цілком поділяємо точку зору В. Волошина, котрий зазначає: «Релятивізм постмодернізму – шлях до епістемологічного колапсу» [2, с. 33]. К. Поппер, наприклад, розглядав правду як важливий регулятивний принцип, що повинен співвідноситися з фактами. Для унаочнення цієї ідеї правду він порівнював з гірським піком, що, можливо, губиться серед хмар, але про який постійно повинен пам'ятати альпініст й прагнути його досягнути [21, р. 226]. Але що значить *правда* для сучасного соціуму, де це поняття вже замінено терміном «постправда»? Чи не простіше відкинути крутійства й хитрування й чесно сказати: якщо це *не правда*, то це – *неправда*?

Теореми, як відомо, будуються на аксіомах, як механічний годинник – на рубінах, без яких він не може працювати. Головна аксіома матеріалістичної свідомості – наділення не-одвічної й не-вічної, не-тривкої й, правду кажучи, доволі-таки химеричної матерії атрибутами трансцендентного біблійного Бога. Сьогодні нехитрий і безрезультатний характер цієї рокировки вже очевидний.

У філософській думці часто беруть гору окремо узяті нормативні, аналітичні, операціональні або ж структурно-функціональні принципи. Дослідники аналізують не «гносеологічний суб'єкт», а структури самого знання. Ми ж опираємося на онтологічне розуміння ситуації, обґрунтоване К. Поппером. Адже в епоху квантової фізики саме існування так званої об'єктивної реальності піддається сумнівам.

То чи не варто знести, нарешті, ту, аж ніяк не «опорну», стіну, яку побудувало природознавство між собою та іншими способами осягнення знання й істини, котрі історично передували позитивній науці, завжди доступній лише небагатьом, і відкрити шлях до плідного діалогу й вільного синергічного підходу?

Список використаної літератури

1. Абрамович С. Д. К вопросу о методологических основаниях нашей сегодняшней науки о литературе / С. Д. Абрамович // Collegium. Международный научно-художественный журнал. – 2017. – № 27. – С. 27–32 ; Abramovich S. D. K voprosu o metodologicheskikh osnovaniakh nashey segodnyashney nauki o literature / S. D. Abramovich // Collegium. Mezhdunarodnyy nauchno-khudozhestvennyy zhurnal. – 2017. – № 27. – S. 27–32 ;

2. Волошин В. Епістемологічний релятивізм: proetcontra (людина, що пізнає, та її «можливі світи») / В. Волошин // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 27–35 ; Voloshyn V. Epistemolohichnyi relatyvizm: proetcontra (liudyna, shcho piznaie,

ta yii «mozhlyvi svity») / V. Voloshyn // Sotsiohumanitarni problemy liudyny. – 2010. – № 5. – S. 27–35.

3. Делокаров К. Х. Проблема объективности научного знания: историко-когнитивный аспект / К. Х. Делокаров // Эпистемология и философия науки. – 2012. – № 3(т. 33). – С. 114–129 ; Delokarov K. Kh. Problema obektivnosti nauchnogo znaniya: istoriko-kognitivnyy aspekt / K. Kh. Delokarov // Epistemologiya i filosofiya nauki. – 2012. – № 3(t. 33). – S. 114–129.

4. Зуев В. М. Класична і некласична методологія в реаліях сучасного філософського дискурсу / В. М. Зуєв // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – Вип. 1. – С. 24–31 ; Zuiev V. M. Klasychna i neklasychna metodolohiia v realiiakh suchasnoho filosofskoho dyskursu / V. M. Zuiev // Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut". Filosofiia. Psykholohiia. Pedagogika. – 2013. – Vyr. 1. – S. 24–31.

5. Кругляк М. Проблема ціннісної навантаженості наукового знання і об'єктивності вченого / М. Кругляк // Університетська кафедра. – 2012. – № 1. - С. 50–57 ; Kruhliak M. Problema tsinnisnoi navantazhenosti naukovoho znannia i obiektivnosti vchenoho / M. Kruhliak // Universytetska kafedra. – 2012. – № 1. - S. 50–57.

6. Лященко М. Н. Проблема объективности научного знания в развитии познавательной деятельности : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.01 / Максим Николаевич Лященко; Саратов. гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. – Саратов, 2011. – 21 с. ; Lyashchenko M. N. Problema obektivnosti nauchnogo znaniya v razvitii poznatel'noy deyatelnosti : avtoref. dis. ... kand. fil. nauk : spets. 09.00.01 / Maksim Nikolaevich Lyashchenko; Sarat. gos. un-t im. N.G. Chernyshevskogo. – Saratov, 2011. – 21 s.

7. Мамчур Е. А. Объективность науки и релятивизм (К дискуссиям в современной эпистемологии) / Е. А. Мамчур. – Москва : ЦОП Института философии РАН, 2004. – 242 с. ; Mamchur Ye. A. Obektivnost nauki i relyativizm (K diskussiyam v sovremennoy epistemologii) / Ye. A. Mamchur. – Moskva : TsOP Instituta filosofii RAN, 2004. – 242 s.

8. Мельник В. Наука в сучасному світі: проблема об'єктивності та релятивності / В. Мельник // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2012. – Вип. 15. – С. 3-13 ; Melnyk V. Nauka v suchasnomu sviti: problema obiektivnosti ta reliativnosti / V. Melnyk // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya : Filosofski nauky. – 2012. – Vyr. 15. – S. 3-13.

9. Оніпко Ю. Д. Суб'єктивність як невід'ємна складова класичної новоєвропейської науки / Ю. Д. Оніпко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2011. – № 103. – С. 19–22 ; Onipko Yu. D. Subiektivnist yak nevidiemna skladova klasychnoi novoievropeiskoi nauky / Yu. D. Onipko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia. – 2011. – № 103. – S. 19–22.

10. Фейерабенд П. Прощай, разум / П. Фейерабенд; пер. с англ. А. Никифорова. – Москва : АСТ : Астрель, 2010. – 480 с. ; Feyerabend P. Proshchay, razum / P. Feyerabend; per. s angl. A. Nikiforova. – Moskva : AST : Astrel, 2010. – 480 s.

11. Brown J.S. Duguid P. Knowledge and Organization: A Social-Practice Perspective / J.S. Brown, P. Duguid // Organization Science. – 2001. – Vol. 12, Issue 2. – P. 198–213.

12. Eisner E. The educational imagination : on the design and evaluation of school programs / E. Eisner. – New York : Macmillan; London: Collier Macmillan, 1979. – 293 p.

13. Grene M. Historical Realism and Contextual Objectivity: A Developing Perspective in the Philosophy of Science / M. Grene // The process of science : contemporary

philosophical approaches to understanding scientific practice / ed. by N. J. Nersessian. – Dordrecht : Nijhoff, 1987. – P. 69–81.

14. Gutiérrez A. M. L. Subjective and Objective Aspects of Points of View / A. M. L. Gutiérrez, and M. V. Campos // Temporal Points of View. Subjective and Objective Aspects. - Cham : Springer, 2015. – P. 59-104.

15. Hempel C. G. Valuation and Objectivity in Science / C. G. Hempel // Physics, Philosophy and Psychoanalysis : Essays in Honour of Adolf Grünbaum / ed. by R. S. Cohen, L. Laudan. – Dordrecht ; Boston ; Lancaster : Reidel, 1983. – P. 73–100.

16. Kimball M. Understand in the Nature of Science: A Comparison of Scientists and Science Teachers / M. Kimball // Journal of Research in Science Education. – 1967. – Vol. 5, Issue 2. – P. 110–120.

17. Korab-Karpowicz W. J. Knowing Beyond Science: What Can We Know and How Can We Know? / W. J. Korab-Karpowicz // Humanitas. – 2002. – Vol. XV, № 2. – P. 60–73.

18. Longino H. Science as Social Knowledge. Values and Objectivity in Scientific Inquiry / H. Longino. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990. – 262 p.

19. Nozick R. Invariances: The Structure of the Objective World / R. Nozick. – Cambridge; London : The Belknap Press of Harvard University Press, 2001. – 416 p.

20. Phillips D. C. Subjectivity and Objectivity: An Objective Inquiry / D. C. Phillips // Qualitative inquiry in education : the continuing debate. - New York : Teachers College Press, 1990. – P. 19–37.

21. Popper K. Conjectures and refutations : the growth of scientific knowledge / K. Popper. – New York : Harper & Row, 1968. – 417 p.

22. Popper K. The logic of the social science / Karl Popper // The positivist dispute in German sociology / T. W. Adorno; et al. – New York : Harper & Row, 1976. – P. 87–104.

23. Stefanidou C. Subjectivity and Objectivity in Science: An Educational Approach / C. Stefanidou, C Skordoulis // Advances in Historical Studies. – 2014. – Vol. 3, № 4. – P. 183–193.

24. Ziman J. Is science losing its objectivity? / J. Ziman // Nature. – 1996. – Vol. 382, 29 August. – P. 751–754.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2017

M. Chikarkova

SCIENTIFIC OBJECTIVITY: IS IT VERITY OR A MYTH?

The article examines the question of the authenticity of scientific knowledge, which is one of the most controversial in today's epistemology. The epistemological problem of objectivity in post-non-classical science is particularly important today, when total relationality and the effigy of "post-truth" are proclaimed by postmodernism.

The purpose of this study is a critical analysis of the basic epistemological parameters of this situation.

The theoretical significance of the work is to differentiate the concepts of natural research subjectivity and research voluntarism that generates "post-truth", which is a simulacrum according to its main content.

The practical value of the work lies in the fact that it gives some grounds for further exploration in this direction.

The analysis of the state of the study of the problem shows the lack of genuine methodological unity in approach to the issue. There is a retrospective description, fixation of the dichotomy type of truth / relativity, rationalism / irrationalism, or the difference between

traditional and non-traditional epistemologies or scientific optimism and epistemological scepticism. Actually, the researchers analyse not the "epistemological subject", but the structure of the knowledge. We rely on the ontological understanding of the situation, convincingly grounded by K. Popper. After all, in the era of quantum physics, the very existence of the so-called objective reality is questionable. The intellectual-logical elements of our spiritual activity, formed during the evolution as the specialization of only one hemisphere of the brain, in fact only obediently substantiate the irrational fractures of the other hemisphere.

It is worth breaking down the barriers that natural science has built between themselves and other ways of comprehension of knowledge and truth, which historically preceded the positive science.

The article attracts the attention of the scientific community to this problem.

Key words: *epistemology, objectivity, science, subjectivity, truth, verity.*

УДК101.1:316.7

С. В. Янковський

ФУНКЦІЯ КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ В СУСПІЛЬСТВАХ НЕСТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Соціально-філософський аналіз, представлений у даному дослідженні, виходить із визнання того факту, що культура здатна змінити суспільство із середини, оскільки саме культура забезпечує якісні перетворення соціальної реальності. І від постановки проблеми значущості культурного капіталу залежить вироблення демократичного проекту спільності, що не можливе без перетворення монополістичної культури вироблення, споживання та розподілу соціальних благ, утверджені радянським проектом соціальної інженерії, на державне управління сферою культури, що зорієнтоване на підтримку соціального розмаїття.

Ключові слова: *конструювання соціальної реальності, управління сферою культури, блага, духовна культура, валоризація довкілля, дискурси духовності.*

Змінити соціальну реальність, не змінивши бачення соціальної реальності не можливо. Однією з причин суспільно-політичної кризи сучасного українського суспільства є аксіологічне безвихіддя, до якого призводить наслідування радянського досвіду соціальної інженерії. Відповідно до нього культура є надбудовою системи перетворення оточуючого світу на середовище людського існування. Відтак, кожне суспільство має розглядатися як система виробництва, споживання та розподілу матеріальних і духовних благ. В такій перспективі людське існування перетворюється на еталон при плануванні процесів виробництва, споживання та розподілу матеріальних та духовних благ. Адже людські ресурси та людський капітал закладають основу всіх соціальних процесів, а соціальна реальність є способом організації їхнього використання. У цьому сенсі, культура постає формою духовного виробництва духовних благ, споживання та розподілу нематеріальних цінностей. Протиставлення духовних та матеріально-фізичного вимірів існування, масового та елітного (тобто добірного, кращого) споживання духовних благ, зорієнтованого на гармонізацію задоволення суспільних й індивідуальних потреб розподілу матеріальних і нематеріальних цінностей складають характерологічні риси аксіологічної безвиході

ресурсного бачення соціальної реальності.

Протилежним до такого бачення є визнання того, що культурний капітал позначає індивідуальну здатність здобувати освіту, обирати певний стиль життя, взаємодіяти, поважаючи гідність іншого, на основі принципів довіри. Впровадження поняття «культурний капітал» пов'язано з працями П. Бурдьє, Д. Гросбі. Якщо поняття «капітал» належить до економічних категорій, позначаючи обрахунок, розподіл матеріальних цінностей і соціальних благ, то поняття «культура» виражає якісну характеристику соціуму. В даній публікації представлено аналіз тих інтерпретацій культурного капіталу, які характеризують підходи вітчизняних науковців в області соціогуманітарного знання в сферах державного управління культурою та інтегральним розвитком громади, що відповідає особливостям діахронічної структури соціальної реальності. Завданням цієї розвідки було визначення особливостей впливу радянського досвіду конструювання соціальної реальності на нинішні практики символічного виробництва, а також диференціація культурного капіталу в системі соціальних цінностей.

Важливими, для розуміння методологічного виміру проблеми культурного капіталу, видаються напрацювання П. Мейєр-Біш (Patrice Meyer-Bisch), представлені за участю Г. Байю (Greta Balliu), в рамках семінару «Економіка культури», що відбувся у квітні 2015 р. в Університеті Фрібура (séminaire Economie de la culture II, Institut interdisciplinaire d'éthique et de droit de l'homme Université de Fribourg, avril 2015) [5].

Ідея переосмислення поняття «капітал», яку пропонує до обговорення вчена, дозволяє оцінити як ефективність, так і благодійність застосування поняття «культурний капітал» з позицій ідентичності, ціннісної, смислової значущості культурних благ у суспільстві знань, порівняти культурний капітал із іншими видами капіталу, соціальним, екологічним, людським, організаційним, з'ясувати переваги взаємного визнання та інтерактивної взаємодії в суспільстві, що розвивається на принципах «ціннісного взаємозв'язку» процвітання індивідів та спільнот [5].

Визначення поняття «культурний капітал» належить до новітніх тем наукових розвідок вітчизняних вчених. В працях Д. Локтіонової, М. Радзіцької, О. Копієвської, Р. Курильціва відображено значущість цього поняття для становлення соціальної теорії. Вітчизняні науковці зазначають, що теоретичний зміст поняття «культурний капітал» було націлено на «виявлення змісту та впливу капіталу на соціальні системи» [3, с. 51].

Д. Локтіонова та М. Радзіцька обстоюють точку зору, яка імпліцитно спирається на соціальну теорію П. Бурдьє, але має від останньої суттєву відмінність. Як і класик сучасної соціальної теорії вітчизняні дослідниці відзначають, що культурний капітал має індивідуальний характер, проте вони замість експлікації цього поняття в категоріях «габітусу», якими позначається відповідність соціальних здобутків та можливостей, тобто узгодженість стилю життя та положенню в соціальній ієрархії, пропонують розглядати культурний капітал в якості певної здатності окремої людини до реалізації власного культурного потенціалу [3, с. 53]. Пропонований дослідницями підхід відводить увагу в бік проблем соціалізації, а не соціальної рівності, які є ключовими у теоретичному підґрунті проблеми культурного капіталу, акцентується на навичках пристосування, адаптації особистості до певних вимог та універсальних правил суспільства.

Науковці підкреслюють, що становлення поняття культурного капіталу визначається опрацюванням проблеми його емпіричного вимірювання та регулярного моніторингу [3, с. 53]. Підкреслюючи, що відтворюваність культурного капіталу не підпадає під універсальні концептуальні схеми, дослідниці висловлюють переконання, що «сукупності» «ціннісних орієнтацій», «освітніх практик», «еміграційних настроїв

особистості» відображають процес відновлення культурного капіталу в соціумі [3, с. 53]. Поняття «сукупностей», до яких звертаються Д. Локтіонова та М. Радзіцька, належить до узагальнення статистичних показників соціологічних опитувань, які скоріше відображають ситуативну змінність суспільних уподобань та дозволяють поставити питання тривалості суспільних настроїв, вказуючи на проблеми ефективності практик стандартизації, уніфікації. Такий підхід скоріше легітимізує дискурси споживання культурних благ та цінностей, виступаючи своєрідним прикриттям нерівності їхнього розподілу в середині самого суспільства.

Виокремлення змістової сутності таких складових культурного капіталу, як людського та соціального капіталів, складає аналіз соціокультурної ситуації в Україні, який представила О. Копієвська [1]. З метою розкриття сутнісних компонентів культурного капіталу, а також взаємозалежності суб'єктів соціального буття, дослідниця зосереджує увагу на виявленні структури культурного капіталу. Провідна ідея, навколо якої розгорнуто дослідження, стосується оцінки ефективності принципів інституційно-організаційного розподілу фінансових ресурсів.

Ефективність використання культурного капіталу, на думку вченої, відображають норми фінансування, які вона визначає в контекстуальній парадигмі «масової / високої» культури. На цій основі вчена наводить низку питань [1, с. 17–18]: Хто у сфері культури потребує державної підтримки? Чи поширюються ринкові закони на високу культуру? Аналіз приводить до висновку, що наслідки політики у сфері культури становлять загрозу для сучасного українського суспільства.

Копієвська О. прогнозує «деградацію соціальності», якщо фінансування культури буде ігнорувати потреби високої культури, а також державна політика буде неефективно використовувати інституційно-організаційні принципи у сфері культури [1, с. 18–19]. Відтак, можна стверджувати, що вчена прагне переконати у тому, що культурний капітал є, так би мовити, «ключом» у забезпеченні стабільного стану суспільного розвитку, а від визначення теоретичних основ його осмислення як соціального феномену залежить і з'ясування стратегії державної політики у сфері культури.

Із висновками та прогнозами О. Копієвської можна погодитися, якщо б масова культура та комерціалізація становили явища одного порядку, а організаційний капітал належав до недиференційованої маси культурного капіталу. Зазначимо, що авторське бачення культурного капіталу верифікується низкою апіорних положень, на які, вочевидь, спирається аналіз вченої: обсяг культурного капіталу релевантний коштам фінансування сфери культури; потоки грошової маси у сфері культури спрямовуються державною політикою; держава здатна використовувати інституційно-організаційні фактори, у тому числі направляючи фінансування на підтримку мистецьких, творчих актів [1, с. 17–18]. В такий спосіб культурний капітал належить до позначення позаекономічних засобів регулювання однієї з сфер державної політики соціального будівництва.

В принципі основні положення, на які спирається аналіз соціокультурної ситуації О. Копієвської, відображають прагнення теоретиків та керівників сфери культури безпосередньо впливати на особливості бюджетної політики в Україні, визначаючи її пріоритети через низку оціночних тверджень щодо особливостей «високої» та «масової» культури. Крім того принципи розподілу державного бюджету України не дозволяють виокремити кошти, що спрямовані на відтворення організації культурної сфери, від фінансування сфери культури.

Гіпотетично такий підхід припускає, що культурний капітал може акумулюватися у «високому» мистецькому перформансі у вигляді «духовних» цінностей, а «масова»

культура є другорядним, в першу чергу, фінансовим ресурсом забезпечення існування «високої» культури. До того ж, висновок, до якого приходять О. Копієвська, що у сфері культури пріоритетом державної політики має бути матеріальне, фінансове, організаційне забезпечення життєдіяльності культурного середовища високої культури [1, с. 18], відображає ідеологію культурної сегрегації.

Розглядаючи проблему інтегрованого управління для досягнення цілей сталого територіального розвитку, авторське визначення культурного капіталу пропонує Р. Курильців [2]. Вчений звертається до визначення культурного капіталу в межах категорії блага, пропонуючи, серед різних типів капіталу й описання культурного капіталу.

Пропонована вченим дескрипція культурного капіталу наступна: «Культурний капітал концентрує досвід поколінь, їхні знання, уміння та навички. Культурний рівень громадян значною мірою визначає економічні досягнення суспільства, його соціально-політичну, ідеологічну, освітню і духовно-моральну структуру» [2, с. 12]. Надана автором характеристика культурного капіталу підкреслює його значущість в процесі відтворення соціальних відносин.

В певному ракурсі позиція Р. Курильціва аналогічна до представленої в напрацюваннях Д. Локтіонової та М. Радзіцької, але на відміну від них Р. Курильців позначає капітал не в психологічній термінології «здібностей», а в межах дискурсу «компетенцій».

Дослідник визначає: «Культурний капітал – це мовна і культурна компетенція людини, багатство у формі знання або ідей, які характеризують установлений соціальний порядок, що існує в суспільстві» [2, с. 12]. Культурний капітал є одним із типів капіталу, разом із природним, земельним, людським, інтелектуальним, майновим, фінансовим, соціальним, культурним, політичним, що становить сукупне поняття капіталу [2, с. 12]. Висновку, до якого приходять науковець, на наш погляд артикулюється наступним припущенням: інвестування у культурний капітал належать до вкрай важливих факторів ефективного та інтегрованого управління сукупним капіталом, що збільшує сумарні блага на місцевому рівні територіального розвитку. Фактично дослідникові вдалось завуалювати ідею, що благополуччя та добробут громади залежить від її членів, стан благополуччя та динаміка добробуту громади корелюють із культурним капіталом її членів, а, тому, слід зробити висновок, що бідні громади є такими в міру некомпетентності членів громади.

Отже, вітчизняні науковці використовують поняття культурного капіталу в наступних контекстах:

Культурний капітал позначає сумарне благо в сфері культури (знання, ідеї, традиції, суспільні організації, інститути управління освіти).

Визначальним фактором руху культурного капіталу є розподіл фінансових ресурсів на національному та місцевому рівні, разом із тим, спираючись на опозицію «високої» та «масової» культури у вирішенні проблем виробництва нематеріальних цінностей, вітчизняні науковці схильні підтримувати риторичну споживання духовних цінностей та благ.

Ефективне використання надбань духовної культури залежить від розподілу фінансових ресурсів, залучених у сферу культури інвестицій, а також практик управління культурою.

Об'єктивна значущість культурного капіталу відображає акумуляцію благ духовної культури та цінностей, виховання компетенцій, що визначають всебічну соціалізацію особистості до норм і порядків, які, відзначимо, відображають перевагу панівної соціальної групи в суспільстві.

Ідея, що виносить на обговорення в цій розвідці, враховує фактор диференціації культурного капіталу в процесі нематеріального виробництва, його монополізації засобами управління рухом фінансового капіталу та перерозподілу культурного капіталу між соціальними групами, до яких відносяться митці, творчі особистості, духовні авторитети, провидці, екстрасенси, маги, пророки, тобто представники нематеріальної сфери суспільного виробництва. Функція епістемологічного поля полягає у виробленні теорій вироблення, акумуляції, розподілу духовних цінностей, основним завданням яких є легітимація соціальних практик перерозподілу культурного капіталу в соціальному полі.

Культурний капітал є способом валоризації соціальної реальності через переоцінку ставлення до довкілля, в екологічному сенсі формування нової екологічної культури, через обґрунтування антропологічної точки зору, у сенсі визнання принципу розмаїття як найбільшої цінності соціокультурного світу, через переосмислення досвіду минулих поколінь у сенсі відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Звертаючись до теоретичних вимірів проблеми диференціації культурного капіталу, постійно слід мати на увазі, що глибинний сенс функції культурного капіталу неоднозначний. Культурний капітал, сприяючи якісним перетворенням суспільства із середини, здатен обслуговувати ідеології примусу; визначення його специфічної ролі залежить не від руху капіталу як такого в універсумі людської взаємодії, а від здатності науковців обмежити власні домагання у сфері пізнання соціальної реальності та уміння поважати розмаїття думок, поглядів, точок зору.

Культурний капітал здатен валоризувати довкілля через впровадження стратегій екологічної освіти, екологічної свідомості, а також підтримку традиції екологічного споживання, здорової їжі, чистої води, повітря. Валоризація довкілля десакралізує «звалища» та «відходи», роз'яснюючи значення технологій поновлення ресурсів та переробки відходів, впровадження яких здатне принести міській громаді не менше зиску, ніж озеленіння та суботники по прибиранню території. Ідеологія подібних соціальних акцій із покращення зеленої зони є символічною формою пристосування індивіда до забрудненого середовища.

Екологічна культура являє собою якісно інше ставлення до довкілля, вона відкриває індивіду уміння поважати та цінувати природне розмаїття. Довкілля відображає потенціал соціальної системи, тобто бідність та забрудненість є взаємно зв'язаними речами. В таких умовах значущість культурного капіталу зумовлюється його здатністю, перетворивши «відходи» на «скарби», відтворити цінність довкілля у символічному полі спільноти.

Антропологічний аспект культурного капіталу має враховувати його відмінність від людського капіталу. В сучасному українському суспільстві символічні ресурси сконцентровані релігійними організаціями, що відображається у зростанні ваги дискурсів «духовності». У свою чергу функція культурного капіталу полягає у розкритті потенціалу розмаїття соціальної реальності, творчої ініціативи та креативності, що неможливо без додержання фундаментальних принципів свободи совісті, тоді як зростання ваги дискурсів «духовності» означає перетворення культурних потреб індивіда на своєрідне «родовище» символічних ресурсів.

Визначаючи бюджетне фінансування культури, влада перетворює символічні ресурси на організаційний капітал. В контексті державного управління та самоврядування стратегія розвитку сфери культури наслідують ціннісні настанови радянської політики, передбачаючи концентрацію фінансових та організаційних ресурсів на виробництві духовних благ, а також акцентується на регуляції їхнього розподілу та споживання.

Від радянської політики успадковане сприйняття сфери культури як додатку до базової економічної системи суспільних відносин.

Радянське суспільство було засновано на нераціональному використанні економічного капіталу, а радянська культура виробництва та споживання благ була націлена на незворотне використання людських, фінансових, природних, символічних ресурсів.

Від радянського досвіду соціального будівництва праця і творчість трактуються як залежні одна від іншої форми людської діяльності. І у такій перспективі ні людський, ні культурний капітал не набувають самостійного значення, а економічний капітал, виміром якого є грошова маса, набирає в соціальному уявленні провіденціального значення. Культурний капітал не мав та, на жаль, не має самостійного значення в Україні, не тільки тому, що він розглядається через призму розподілу фінансових ресурсів, а й тому що фінансування за рахунок державного та місцевого бюджетів в сфері культури на операційні витрати та підтримку управління сферою культури. Слід пам'ятати, що суспільство із середини змінює культура, оскільки культура здатна забезпечити якісні перетворення. Відтак, якщо поставити проблему значущості культурного капіталу, то, на наш погляд, вироблення демократичного проекту спільності не можливе без перетворення монополістичної культури споживання та розподілу соціальних благ, яка утвердилась в Україні від радянського проекту спільноти, на культуру підтримки та заохочення соціального розмаїття.

Нинішні фахові оцінки, коментарі, дискурси політиків та нетривіальна риторика митців свідчать, що культурна сегрегація за ознакою ціннісних уподобань та легітимація нерівності у сфері культури належить до негативних наслідки обмеження соціального розмаїття.

Отже, в умовах суспільно-політичної кризи, навпаки, потреба у розширенні простору взаємної поваги та довіри є вирішальним способом вирішення нагальних проблем соціальної взаємодії заради взаєморозуміння. На нашу думку, інтерпретація культурного капіталу має враховувати пріоритетні напрямки конструювання соціальної реальності:

Культурний капітал є інвестицією в майбутнє, в дітей.

Культурний капітал є гарантією гідної праці для всіх.

Культурний капітал приносить максимальну користь кожному, і теперішнім і майбутнім поколінням.

Це потребує переоцінки розуміння часу, традицій, звичок, не тільки повсякденних, а й інтелектуальних.

Список використаної літератури

1. Копієвська О. Р. Культурний капітал як компонента сучасної держави / О. Р. Копієвська // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2016. – № 1. – С. 17–21 ; Kopyievska O. R. Kulturnyi kapital yak komponenta suchasnoi derzhavy / O. R. Kopyievska // Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. – 2016. – № 1. – S. 17–21

2. Курильців Р. Інтегроване управління сукупним капіталом землекористування як основа сталого територіального розвитку / Р. Курильців // Землепорядний вісник. – 2014. – № 1. – С. 11–14 ; Kuryltsiv R. Intehrovane upravlinnia sukupnym kapitalom zemlekorystuvannia yak osnova staloho terytorialnoho rozvytku / R. Kuryltsiv // Zemlevporiadnyi visnyk. – 2014. – № 1. – S. 11–14.

3. Локтіонова Д. Основні підходи до визначення поняття «культурний капітал» у сучасному науковому дискурсі / Д. Локтіонова, М. Радзіцька // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-

Могилянська академія»]. Серія : Соціологія. –2014. – Т. 234, Вип. 222. – С. 51–54 ; Loktionova D. Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia «kulturnyi kapital» u suchasnomu naukovomu dyskursi / D. Loktionova, M. Radzitska // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Seriiia : Sotsiologiia. –2014. – Т. 234, Vyp. 222. – S. 51–54.

4. Blanc M. Espace, inégalité et transaction social. Les inégalités ne se dissolvent pas dans la mixité social [Electronic resource] / M. Blanc // SociologieS. Penser les inégalités. Débats. – Mode of access : <https://sociologies.revues.org/3832>

5. Meyer-Bisch P. Le capital culturel:une notion peu développée en économie / P. Meyer-Bisch, G. Balliu. – Fribourg : Université deFribourg, 2015. – 35 p. – (Documents de travail de l'IEDH No°22. Série : Economie et droits humains).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017

S. Yankovskij

THE FUNCTION OF CULTURAL CAPITAL IN SOCIETIES WITH UNSTABLE DEVELOPMENT

It's not possible to change the social reality without changing the vision of social reality. One of the reasons of the socio-political crisis of modern Ukrainian society is the axiological outburst, which comes from the "heritage" of the Soviet experience of social engineering. According to it, culture is a superstructure of the system of transformation of the surrounding world into an environment of human existence. Therefore, every society should be considered as a system of production, consumption and distribution of material and spiritual goods. In such a perspective, human existence turns into a standard in the planning of processes of production, consumption and distribution of material and spiritual goods. In such a perspective, human existence turns into a standard while planning the processes of production, consumption and distribution of material and spiritual goods. After all, human resources and human capital lay the foundation of all social processes, and social reality is a way of organizing their use. In this sense, culture appears to be a form of spiritual production of spiritual goods, consumption and distribution of immaterial values. The opposition of the spiritual and material-physical dimensions of the existence, of mass and elite (i.e., selective, better) consumption of spiritual goods, oriented to harmonize the satisfaction of the social and individual needs of the distribution of material and immaterial values, constitute the characteristic features of the axial deficiency of the resource vision of social reality.

The cultural capital hasn't had and, unfortunately, it has no independent significance in Ukraine, not only because it is viewed through the prism of the distribution of financial resources, but also because funding from the state and local budgets in the cultural sphere for expenses and support for the management of the cultural sphere is not sufficient. It should be remembered that culture changes the society from inside, because culture can provide qualitative transformations. Therefore, if we raise the issue of the importance of cultural capital, then, in our opinion, the development of a democratic project of a community is impossible without transforming the monopolistic culture of consumption and distribution of social goods, which has been established in Ukraine from the Soviet community project, into culture of support and promotion of social diversity.

Key words: *construction of social reality, discourses of spirituality, goods, management of the sphere of culture, spiritual culture, valorisation of the environment.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 130.2:79(793.2)

Л. Д. Бабушка

ФЕСТИВАЦІЯ ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ АПРОПРІАТОР ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ У КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ ПРОСТОРИ

Проаналізовано фестивалізацію як феномен постмодерністської святкової культури, що потрапляє до складного процесу пошуку легалізації новітніх форм культуротворчих цінностей в умовах глобалізму та альтерглобалізму. Розглянуто механізми впливу економічних, соціально-політичних чинників на святкову культуру, що дозволяє аналізувати фестивалізацію в повсякденно-рефлексивних площинах «культурного – політичного – економічного» співвідношень.

Ключові слова: фестивалізація, глобалізація, культуротворчість, апропріатор, комунікація.

Культурологічний простір сучасної епохи, як і загалом кожної, визначається доміантними координатами світобачення та відтворює людський спосіб життєдіяльності в його історичній динаміці. Індикатором модифікацій світовідчуття в сучасному просторі постає предметність. Фестивалізація як феномен постмодерністської святкової культури потрапляє до складного процесу пошуку легалізації новітніх форм культуротворчих цінностей. Вона виступає певною мірою як нетрадиційна сучасна модель свята на тлі синкретичних практик презентацій останнього та десакралізації культури.

Здійснення фестивалізації в розумінні «десакралізації» традиційних практик свята зумовлено насамперед глобалізацією культури як вияву генералізації традицій. Відбувається процес уніфікації смаків, водночас почуттів. Цілком очевидно, що подібна ситуація є результатом прояву процесів глобалізму та альтерглобалізму, що спричинили зміни як соціальної ментальності, так і культурні перетворення загалом. Оскільки свята є універсальним засобом передачі соціального досвіду між поколіннями, в умовах глобалізації вони мігрують з одних національних культур до інших, змінюючи при цьому семантику. Традиційні свята в теперішньому суспільстві всупереч глобалізаційним вже далеко не тенденціям, а реальним процесам, виступають як засіб консолідації індивідів з метою збереження своєї групи й національних культурних традицій. Поступове зникнення етнічних особливостей свят, з одного боку, призводить до незворотної втрати цілих пластів культури, а з іншого, до об'єднання палітри свят, утворюючи сучасний характер, так би мовити, глобалізованого свята, фестивалізації, яка позначена синкретичним характером. Така єдність традицій, ритуалів, звичаїв, видовищ, обрядів, ігор, урочистостей, карнавалів притаманна як для традиційного, так і сучасного свята.

Однак, фестивалізація є сучасним святом у контексті вияву тенденцій глобалізму та альтерглобалізму й постає як гіперболізація святкового компонента в повсякденному житті. Вплив економічних, соціально-політичних чинників на святкову культуру дозволяє аналізувати фестивалізацію в повсякденно-рефлексивних площинах «культурного – політичного – економічного» співвідношень. Креативно-економічний, політичний та корпоративний аспекти святкової культури представлені у працях Т. В. Абанкіної,

О. Т. Богомолова, О. Б. Долгіна, В. Л. Іноземцева, В. І. Марцинкевича, І. В. Соболевої, Т. Н. Персикової, В. В. Савчука, М. А. Хренова; глобалізаційний проект – у розвідках вітчизняних мислителів В. Кізими, О. Гомілко, Т. Лютого, Є. Андроса, Р. Шульги, також в контексті цивілізаційного аспекту (сучасні індустрії та культурні практики), З. Баумана, Ж. Бернаноса, Н. Лумана, Ф. Мюре та інших.

Погляди на сучасні фестивалі практики автором розглядатимуться з позиції *pro et contra*, оскільки почасти беруть витoki й формуються на основі процесів ліберизації та демократизації в суспільстві, як результат злиття різних видів тоталітаризму з демократією, і є наслідком «трестових проектів». Ф. Мюре, досліджуючи мутацію людського роду, котру називає деспірітуалізацією, цитує Ж. Бернаноса, котрий вважає, що «трестівський режим» лише видимо є антиподом «державного колективізму», і якщо «технічному Молоху» вдалося закласти «міцні основи своєї майбутньої тиранії», не спровокувавши повстання, то тільки завдяки тому, що він зумів прикрити «свої незліченні беззаконня ліберальною фразеологією» [5, с. 232].

Справді, спостерігається перевага розважальності на тлі збіднення (зубожіння) населення, і це вочевидь стає очевиднішим під кутом зору її безпосереднього зв'язку з комерційним успіхом, глобалізаційного лобі. Повсякчас на слуху вираз «структурна реформа», що означає позбавлення робітників будь-якого захисту, розбирання залишків соціальних гарантій в державі, евфемізм (підміна небажаної інформації забарвленою як зручний спосіб омани), усунення екологічних і безпечних норм, що обмежують корпоративні прибутки.

Відомо, що Арістотель, Ніколо Макіавеллі, Алексіс де Токвіль та Адам Сміт починали власні праці з тези щодо існування природного антагонізму між багатими і бідними масами. «Ті, у кого занадто багато всього, влади, багатства, друзів тощо, не хочуть і не можуть підкорятися закону», – викладав думку в «Політиці» Арістотель [1, с. 76]. Філософи добре розуміли й розуміють, що олігархи добре засвоюють механізми маніпуляції, тонкої й відкритої репресії-експлуатації для захисту власного багатства та влади. Найголовнішим механізмом контролю виступає контроль ідей. Правляча еліта робить все задля того, щоб діючий клас інтелектуалів прислужував ідеології, в даному випадку вільному ринковому капіталізму й глобалізації, що є матрицею останнього, яка виправдовує їх жадібність. Підйом олігархічної держави відповідно до розуміння Арістотеля сприяє формуванню двох шляхів. По-перше, знедолені маси будуть або повставати для виправлення дисбалансу щодо багатства й влади, або олігархи встановлять грубу тиранію, щоб насильно тримати населення в покорі. Відтак, людність стоїть перед постійною глибокою дилемою: служіння комерційним короткочасним профітам та економічне зростання чи довгострокове виживання планети. Шкода, однак, що до сих пір рішення приймалися на користь першого, корпоративного боку.

Звернемось, наприклад, до спостережень Андре Дамона, які він подав у статті «Свято багатства та жадібності. Корпоративні злочинці та мільярдери на світовому економічному форумі в Давосі», де на 44 щорічному Світовому економічному форумі (WEF), альпійському курорті Давосу зібрались близько 2000 директорів корпорацій, масштабних інвесторів, лідерів влади, центральних банкірів та знаменитостей. Щорічне «свято багатства та жадібності» відзначається після неабиякого успішного року для надбагатіїв. Вартість акцій та прибутків піднялася до нових рекордних висот, наповнивши рахунки та портфелі фінансової еліти, в той самий час, як жорстка економія, скорочення заробітної платні, масштабні звільнення, погіршили життя і вкинули в зубожіння десятки мільйонів людей. Конференція, яка проходила 22–25 січня 2014 р. офіційно носить назву «Переформатування світу: наслідки для

суспільства, політики і бізнесу». У присутніх є всі підстави для святкування, за даними Блумбгер-Ньюс, найбагатіші 300 людей на планеті відзначили за останній рік приріст свого багатства на \$ 524 млрд. В газеті Блумерг-Ньюс, що має заголовок, «Давоські мільярдери збільшують своє багатство в 2014 році», відзначають, що найбільший прибуток отримав Білл Гейтс, збільшивши свій статок з \$ 15,8 млрд до \$ 78,5 млрд, тим самим відновив звання найбагатшої людини в світі [3].

Щорічний звіт «Глобальні ризики» форум зазначив нерівність прибутків як загрозу №1, яка «найімовірніше викличе серйозні глобальні порушення в найближче десятиліття». Головний економіст форуму Дженніфер Бланке, відзначаючи хвилювання в Єгипті і Тунісі в 2011 р, заявила, що «невдоволення може привести до руйнування всієї тканини суспільства, особливо крізь призму того, що молодь не бачить для себе майбутнього» [3]. Чи варто екстраполювати подібну модель «глобального ризику» на Україну (помножену на війну), але з урахуванням вже не лише молоді, а й всіх верств населення, що опинилися на грані виживання?

Якщо вести мову про святковий шоу-медійний сегмент ринку, то саме в ньому залучені гігантські суми, здійснюються угоди, засвічуються й згасають «зірки». Постановники чи то конструктори подій продають мешканцям сучасного світу катастрофи, аварії, нещастя, сенсації й розваги – загалом все те, що і так їм належить, або те, що вони цілком могли б створити собі самі. У наш час маестро соціальних ілюзій можна зустріти у всіх царинах життя. Така собі своєрідна модель «спектаклю» (як не погодитися із Гі Дебором щодо «суспільства спектаклю»), гри, бо остання також подвоює реальність. Реальність, що розуміється як гра, виокремлюється зі звичайної реальності, але не заперечує її, навпаки, кожне програння гри містить вказівку на вже існуючу з нею «реальну реальність» [4, с. 84]. У соціальних іграх партнери дотримуються певних правил. Розвага – гра іншого роду. Тут немає партнерів і немає правил. Точніше, вони є, але їх можна дотримуватися або ж не дотримуватися. Основою гри тут стає інформація. Інформація, згідно з відомим визначенням Грегорі Бейтсона, є «difference that makes difference». Буквально це означає: «відмінність, яка створює відмінність»; більш точно: «...створює істотну різницю». Інформація чіпляється за інформацію, де наступний елемент не завжди впливає з попереднього. Виникає ситуація повної передбачуваності: новий елемент інформації може залежати від рішень і дій людини. Німецький соціолог Н. Луман у праці «Реальність масмедіа» акцентує увагу на тому, що саме на непередбачуваності базується розвага: не просто на дотриманні елементів інформації один за одним, а на здійсненій самою системою обмеженні, що визначає ймовірність надходження подальшого елемента ланцюжка. Розвага підживлюється несподіванками і напруженнями, які сама й виробляє. Публіка вміє відрізнити цю реальність розваги від реальності як такої, про яку повідомляють новини. Опис суспільства в мас-медіа створюється не тільки новинами і повідомленнями; в ньому беруть участь також реклама і розваги, причому в цих сферах опис суспільства опосередкований нашими індивідуальними установками й готовністю до комунікації, тобто «вельми непрямым чином» [4, с. 83].

Так, Зигмунд Бауман вважає, що «двоїстість – ось доля людини, тож людське існування лишатиметься двоїстим, вимушеним одночасно впізнавати себе у двох українських образах системності й непередбачуваності. Ніяке моністичне «розв'язання», хай то практичне чи теоретичне, не в змозі ні витравити цю двоїстість з існування, ні теоретично вичерпати її» [2, с. 205]. «Фундаментальна конституція людини», як її назвав Бергер, а далі підтримали Вінер, Гелен, «надає перевагу структурі, владній ієрархії та замішаним на владі означенням соціальних позицій і правил соціальної взаємодії» [2, с. 203].

Ф. Мюре зауважує, що більшість людей готові «грати» разом з постановниками сучасних подій і йти з ними поруч щоразу, як тільки це пропонується. Поняття «подієвість», яка заповонила увесь сучасний культуротворчий простір, походить від іменника «подія». В класичній традиції подія несла в собі сакральні дати, фіксовані календарем, а також факти, справи, неприємності, що заслуговують уваги. Щодо «подієвості», яка з'явилася на арені постмодерну, смислове наповнення перестало означати вищевказане, не залишилося місця в світі постановників подій самій події, пригоді, яка трапляється несподівано. Ф. Мюре зазначає стосовно цього наступне, що «у наш час випадок не може розраховувати на позитивні відгуки преси. Він виявився в таборі переможених. Адже зіткнутись з чимось непередбаченим вкрай незручно. Торговці подіями бояться цього як вогню» [5, с. 239].

Не-події нашого часу мають вигляд деяких свят поза приводом, причин, наслідків, а головне, поза продовженням. Він наводить приклад другої війни в Перській затоці, яка не відбулася, або будь-якої іншої події, що не відбулася. Скажімо, історію з астероїдом XF11, який нібито повинен був зіткнутися з планетою Земля років через тридцять і викликати справжній Апокаліпсис. На наступний день нам так само весело повідомили, що астероїд пройде на відстані в мільйон кілометрів від Землі. Але постановники подій потрапили в ціль. Як справедливо зауважує один з персонажів Іонеско, «події розвиваються швидко, коли їх більше немає» [5, с. 240].

Далі французький мислитель зауважує, що не-події виростають на могилі справжніх подій. Не-події виростають і набираються сили, паразитуючи на останках подій. Вони є пишним зображенням їх відсутності та спробою відтворити у вигляді абстракції. Таким чином, у повсякденному житті проявляється тенденція до історичних реконструкцій. Будь-який ритуал виявляється за тим боком Історії, будучи позбавленим сенсу, безтілесним, застиглим у часі, де щось нібито відбувається і буде відбуватися без будь-якої мети і потреби, а лише тому, що воно відбувається, лише тому, що так треба. У кожній з царин людської діяльності кропітка праця з відтворення зруйнованого, спроба зліпити щось з праху конкретного світу набуває характеру стратегічного завдання з далекими перспективами. Це буде місія людей в третьому тисячолітті ...

Подієвість може мати успіх лише за відсутності справжніх подій. Те, що не існує, заявляє про себе на повний голос: ось зразок красномовства, характерного для організаторів подій. Йдеться про свята, які покликані пожвавити життя в містечках, селах і селищах, де програма свята нагадує піднесене поетичне звернення Homo фестивуса, «який впивається власною пустопорожньою риторикою». Монополісти фестивіальних подій зацікавлені перш за все у сенсаціях і прибутках, але не в ідеях, відтак використовують інформацію для переведення її в статус новини.

З'ясувати семантичний простір сучасної святкової культури і проблему взаємовпливу світоглядних орієнтацій дозволить звернення до класифікації Н. Лумана, котра налічує десять критеріїв відбору для використання переведення інформації в статус новин.

По-перше, інформація повинна бути новою. Щоб підсилити її несподіваність, потрібно позначити наявне порушення безперервності ходу подій, розбіжність із очікуваннями, унікальність того, що сталося. Контекст, навпаки, повинен бути звичним, що викликає довіру [4, с. 46].

Схвалення всього, що з'являється, на кшталт «все нове є прекрасним», – одна з характерних рис Homo Festivus, котрий міг би обрати своїм святим покровителем вольтерівського Панглоса. Його некритичне, безумовне прийняття всього «сучасного» докорінно розходиться з філософією, яка надає важливого значення запереченню, діалектиці, результатом чого постає трансформація, що в свою чергу, звільняє місце

для реалізації нових можливостей.

По-друге, перевага віддається конфліктам. Подібні теми віддаляють розв'язку до майбутнього. Не знаючи, хто вийде переможцем, одержувачі інформації відчують напругу й намагаються вгадати результат боротьби.

По-третє, можна підсилити увагу кількісними показниками. Цифри завжди утримують щось певне, незалежно від того, чи розуміється одержувач інформації, про що взагалі йде мова. Особливо дієві порівняння: аналіз динамічних процесів (наприклад, зміни показників інфляції) або зіставлення територій [4, с. 47].

Звичка не надавати значення статистичним даним, які, як правило, нічого, окрім посмішки не викликають, сьогодні перестала бути актуальною. Цей факт став також об'єктом фестивалю. Розпочата епоха перекроїла календар, зробивши ревізію, і по-своєму розставила віхи людського життя. Коли виникає потреба, коригуються пам'ятні дати, замінюються на дещо «свіжіші» тощо. Цілком можливо, що в у недалекому майбутньому 31 жовтня, тобто день святкування Хеллоуїну, замінить 2 листопада, День поминання, присвячений покійним, колишнє свято органічно виліється в нове, поповниться новими забавами, які набагато ближче серцю Хомо фестивуса, бо в ньому відсутнє будь-яке згадування про неприємне. Воно вже не належить старому світу, світу конфліктів, напруженості і діалектики, з яким у нас тепер немає нічого спільного.

По-четверте, додаткової значимості надає інформації і локальний контекст. Передбачається, що одержувач інформації добре знає стан справ у ареалі свого проживання і для нього цінними постають будь-які подальші відомості.

По-п'яте, важливими є порушення норм, які в зображенні мас-медіа почасти приймають форму скандалів. Власне, лише порушення і робить норму явною. Передбачається, що ніхто не знає, наскільки часто відбуваються відхилення від норми і яким чином повели б себе в аналогічній ситуації інші люди. Інформація щодо порушень, подана у вигляді простої констатації даного факту, дозволяє одержувачеві солідаризуватися з іншими при засудженні порушення й прихильності норми, і водночас в демонстративному утвердженні свого незнання про реальну практику порушень [4, с. 50].

Французький історик Криштоф Помян, стосовно цього зауважував про невпинне переміщення меж, а саме «ослаблення благоговіння перед перешкодами, перепонами й навіть заборонами» – *всіма* перешкодами, перепонами й заборонами, – і це її найбільш стрижневі прикмети. Потяг до переступання меж, який тримають на прив'язі в інших місцях або в інші часи, тут зірвав із себе пута і почав лютувати буквально до нестями. З'явилися механізми, що зробили переступання саморушним і звільнилися від потреби в меті [2, с. 206].

Сьогоднішня цивілізація заохочує «підривну діяльність» тією мірою, в якій цю діяльність можна вимірювати не якісними, а кількісними категоріями. Висловлюючись більш узагальнено, цивілізація, яка розгортається на наших очах, може повністю контролювати те, що відбувається тільки за однієї умови: якщо вона вбере в себе все, що за суттю повинно їй суперечити. Збройні заворушення, крики розлюченого натовпу – все це тепер просто частина її структури. Те, що їй вороже, вона виробляє на конвеєрі, як і решту своєї продукції, і великими партіями викидає на ринок, але на цей товар у неї ексклюзивне право. «Нонконформізм», «особлива думка», «порушення табу», «внутрішнє посилення» та «маргінальність» – це все давно й міцно увійшло в наш побут. І самі страхітливі «підривні ідеї» розводять тепер, як худобу, в бетонних стійлах Політкоректності і Консенсусу ... [5, с. 237].

По-шосте, особливо придатними для новин є повідомлення про порушення норм, коли до них додаються моральні оцінки, що дозволяють висловлювати повагу або

неповагу до тих або інших осіб. Мас-медіа відіграють важливу роль у відтворенні коду моралі. Це не означає, що вони стали вищою моральною інстанцією, – таких у суспільстві більше немає. Але зате вони можуть публічно називати якісь вчинки добрими чи поганими.

Гіперфестивна система невпинно піклується про мораль, з недовірою відноситься до живої мови, оскільки остання ніяк не піддається контролю, може нести неправдиву інформацію або принаймні звучати двозначно. Надзвичайно цікавим є той факт, що стан фестивалності вважається верхом блаженства, оскільки він супроводжується стиранням відмінностей. Свято потрібно для того, щоб стерти всі суперечності та розбіжності, соціальні, сексуальні й расові бар'єри, винайти новий критерій приналежності до цієї спільноти. На думку Ф. Мюре, *Homo festivus* задоволений тим, що він рухається в єдиному потоці умиротворення, де не можна розрізнити обличчя, в космічному континуумі світу і любові, від якого ми відділені коротким історичним періодом розвитку людства на досить недовгий час.

По-сьоме, класифікуються не тільки вчинки, а й ті, хто їх здійснює, цим самим мас-медіа не просто сповіщають про порушення норм, а й допомагають слухачеві або читачеві скласти власну думку. Весь комплекс прихованих мотивів, які спонукали, а почасти й змусили людину вчинити саме так, а не інакше, при цьому не висвітлюється.

По-восьме, вимога актуальності інформації веде до того, що мас-медіа зосереджують увагу на виняткових випадках (катастрофах, стихійних лихах тощо), а вимога рекурсивності викликає у журналістів підвищений інтерес до попередніх або до схожих подій (іноді створюються цілі «серії») [4, с. 62].

Ф. Мюре, характеризуючи феномен *Homo festivus*, зауважує, що навіть стихії, які час від часу нагадують про своє самостійне, реальне існування, сприймаються як злочин, оскільки *Homo festivus*, подібно дитині, приймає своє бажання за дійсність, якої вже не існує. Він не хоче брати до уваги, що шляхи природи бувають звивисті, непередбачувані, загадкові. Якщо наш герой, *Homo festivus*, не катається на роliках Парижем, то відправляється в гори й лазить там на снігоступах, викликаючи лавини, й ті з жахливим гуркотом хоронять його під собою. Або він приїжджає в якесь рибальське селище і бере участь там в Святі моря, яке закінчується аварією корабля. А ще буває, що його кемпінг зносить селевим потоком. У всіх цих нещастях немає нічого смішного. Однак вражає те невідоме сумне здивування, яке читається на обличчі *Homo festivus* щоразу, коли Природа зіграє з ним злий жарт. Хіба гори можуть бути безжальні до людини? Хіба океан становить небезпеку? Хіба річки здатні перетворитися в потоки, що зносять все на своєму шляху? Ні розслідування, ні пошук і засудження винних не зможуть втішити *Homo festivus*: у нього відчуття, що його зрадили [5, с. 235].

По-дев'яте, особливий випадок – поширення в якості новин чийось думок. Значною мірою в матеріалах мас-медіа відображаються вони самі: ті, котрі говорять, можуть самі відповідати на поставлене запитання чи то нав'язувати свої висловлювання, але так чи інакше ці висловлювання стають подією тільки завдяки мас-медіа. «Світ ніби наповнюється додатковими шумами: пропозиціями, коментарями, критикою» [4, с. 63].

Подібна багатослівна і безбарвна демагогія не має найменшого зв'язку з реальністю. Пропагандистам гіперфестивної ери близький і дорогий світ сновидінь, що приносить їм велику вигоду, все інше їх не хвилює, не дивує зникнення реального світу й конкретної людини, з точністю навпаки, їх ніби це радує, або принаймні забавляє...

Завершуючи, всі перераховані критерії стають ще суворішими, коли відбором займаються спеціальні організації, що підганяють інформацію, вже відібрану системою

мас-медіа, під рубрики та шаблони (наприклад, випускають редакції в друкованих ЗМІ). Рубрики повинні бути придатні для багаторазового використання, не бути незвичними для одержувача інформації, не провокувати ажіотаж і конфлікти, тому що це занадто ускладнило б планування діяльності такої організації [4, с. 64].

Це має бути зразком красномовства, характерного для організаторів подій. Йдеться про свято, яке покликане пожвавити життя в маленькому містечку поблизу Парижа. Програма свята нагадує піднесене поетичне звернення. Хомо фестівус, невпинний творець потьомкінських сіл, в які нині перетворилося все суспільство, впивається власною пустопорожньою риторикою: «Всі і кожний, будьте на висоті! Подія, що об'єднує, підносить, гігантський масштаб! Свято на службі у вищих цінностей! Створимо подію, яка стане надбанням городян, що стане внеском в історію міста! Свято буде проходити в урбаністичному декорі: архітектура стане його атрибутом і робочим інструментом. Рухаючись від периферії до центру, свято поступово заповнить все місто, аж до апофеозу і фінального злету. У повсякденність увірвуться нові, хвилюючі елементи, змінять її, зададуть їй новий ритм, повідомлять мінливість форм і насиченість фарб. Свято розпочнеться в п'ятницю – на площах, у скверах, міських садах. Сенс гри: поступово заволодіти містом. На майданчиках, встановлених по всьому місту, будуть розіграні невеличкі вистави.

У перший день необхідно задіяти живу силу. Любителі пліч-о-пліч з професіоналами будуть спільно розробляти основну тему: «Зліт».

Другий день буде днем міських громадських об'єднань. Масштабність видовищ зросте, до центру міста будуть стікатися ходи, розвиваючи ідею свята аж до фантастичного, ірреального, грандіозного. Свято прикрасять собою співаки, акробати, артисти найвищого гатунку.

У третій день події розгортатимуться в повітрі. Ігри під хмарами, фесрверки, повітряні змії, монгольф'єри ...

Потім свято відірветься від землі і зникне. Це все, що можна побажати такому святу. <...> [5, с. 235].

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати наступне: у глобалізаційному суспільстві, де ринок став *альфою й омегою* всіх життєвих установок, свято впритул змикається з економічним споживанням, тобто фактором, що стимулює розвиток святкової культури, постаючи не стільки її духовним лейтмотивом, але прагматичним, що виражається в комерційних підходах до проведення свят. Посилення економічного значення свята на тлі явного ослаблення культурних, світоглядних потреб, є однією з визначальних особливостей нашого часу. Окрім того, для значної частини сучасного суспільства свято – це можливість не тільки відпочити, повеселитися, поспілкуватися з приємними людьми, змінити обстановку й відновити сили, це ще й можливість заробляння капіталу, бізнес, який успішніше здійснюється тоді, коли частіше й ширше святкуватимуться ті чи інші події чи не-події.

Сучасне свято можна купити, замовити, продати, подарувати, оскільки маніпуляції відбуваються на рівні товарообігу. Постмодерне Festive є осередком управління мріями. Впроваджуючи мрію в масову свідомість, конструюється нова реальність, в якій є можливість відбутися перекодуванню з віртуального у фізичний світ, щоправда таке свято швидко зникає з арени пам'яті, та й привабливість, справедливості ради, помітно зникає.

Список використаної літератури

1. Арістотель Політика / Арістотель; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – Київ : Основи, 2000. – 239 с. ; Aristotel Polityka / Aristotel; per. z davnohr. ta peredm. O. Kysliuka. – Kyiv : Osnovy, 2000. – 239 s.

2. Бауман З. У пошуках центру, що тримає / З. Бауман; пер. з англ. Т. Цимбала. – Київ : Ніка-Центр, 2013. – 400 с. ; Bauman Z. U poshukakh tsentru, shcho trymaie / Z. Bauman; per. z anhl. T. Tsymbala. – Kyiv : Nika-Tsentr, 2013. – 400 s.

3. Дамон А. Праздник богатства и жадности. Корпоративные преступники и миллиардеры на мировом экономическом форуме в Давосе [Электронный ресурс] / А. Дамон. – Режим доступа :

<https://victorpostnikov.wordpress.com/2014/01/26/праздник-богатства-и-жадности/> ;
Damon A. Prazdnik bogatstva i zhadnosti. Korporativnye prestupniki i milliardery na mirovom ekonomicheskom forume v Davose [Elektronnyy resurs] / A. Damon. – Rezhim dostupa : <https://victorpostnikov.wordpress.com/2014/01/26/праздник-богатства-и-жадности/>

4. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва : Праксис, 2005. – 256 с. ; Luman N. Realnost massmedia / N. Luman; per. s nem. A. Yu. Antonovskogo. Moskva : Praksis, 2005. – 256 s.

5. Мюрэ Ф. После Истории. Фрагменты книги / Ф. Мюре; пер. с фр. Н. Кулиш // Иностранная литература. – 2001. – № 4. – С. 224–241; Myure F. Posle Istorii. Fragmenty knigi / F. Myure; per. s fr. N. Kulish // Inostrannaya literatura. – 2001. – № 4. – S. 224–241

6. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації / Г. Почепцов. – Київ : Спадщина, 2014. – 464 с. ; Pocheptsov H. Vid Facebooku i hlamuru do Wikileaks: mediakomunikatsii / H. Pocheptsov. – Kyiv : Spadshchyna, 2014. – 464 s.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2017

L. Babushka

FESTIVATION AS A COMMUNICATIVE APPROPRIATOR OF GLOBALIZATION INTERESTS IN THE CULTURAL SPACE

The festival, as a phenomenon of postmodern festive culture, falls into the complex process of finding legalization of the newest forms of cultural values. To some extent it acts as an unconventional modern model of holiday against the backdrop of syncretism practices in the presentation of the latter and the desecration of culture.

The implementation of the festival in the sense of «desacralization» of traditional holiday practices is primarily due to the globalization of culture as a manifestation of the generalization of traditions. There is a process of unifying the tastes, while feeling. It is clear that such a situation is the result of the manifestations of processes of globalism and alterglobalism, which caused changes in both social mentality and cultural transformations in general. Since holidays are a universal means of transferring social experience from one generation to another, in conditions of globalization, they migrate from one national culture to another, while changing semantics. Traditional holidays in present society, in spite of globalization, are far from being trends, and the real processes, they act as a means of consolidating individuals in order to preserve their group and national cultural traditions.

The gradual disappearance of the ethnic features of the holidays, on the one hand, leads to the irreversible loss of entire strata of culture, and on the other hand, to the unification of the palette of holidays; they form the modern character, so to say, of a globalized holiday, a festival, marked with a syncretic character. Such unity of traditions, rituals, customs, spectacles, games, celebrations, carnivals is inherent both for traditional and modern holidays.

However, the festival is a modern holiday in the context of revealing the tendencies of globalization and alterglobalism and it emerges as a exaggeration of the holiday component in everyday life. The influence of economic, socio-political factors on festive culture allows us to analyse the festival in the everyday-reflexive planes of «cultural - political – economic» relations. The creative, economic, political and corporate aspects of festive culture are presented in the works of T. Abankina, O. T. Bogomolova, O. B. Dolgin, V. L. Inozemtseva, V. I. Martsinkevich, I. V. Sobolev, T. N. Presikova, V. V. Savchuk, M. A. Khrenova; the globalization project – in the explorations of the domestic scholars V. Kizima, O. Gomilko, T. Lyutoy, E. Andros, R. Shulga, as for the context of the civilization aspect (modern industry and cultural practices) – in the works of Z. Bauman, J. Bernanos, N. Luhmann, F. Muret and others.

Key words: *appropriator, communication, culture art, festivation, globalization.*

УДК 78.079(437.1/.2)

С. І. Бережник

ВПЛИВ МУЗИЧНИХ АСОЦІАЦІЙ НА РОЗВИТОК ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Дана стаття присвячена асоціаціям музичних фестивалів, які виступають важливим механізмом і компонентом міжкультурної комунікації. Кожен фестиваль, який існує сьогодні в Європі, є складовою загальної культурної панорами своєї країни й формує її культурну ідентичність. Фестивалі, як частина мистецького ринку країни, розв'язують цілу низку соціокультурних завдань, а саме: відтворення новітніх зразків музичного мистецтва у власній країні; розвиток традицій й поширення національної культурної спадщини у світі; розширення інформативних та творчих зв'язків між учасниками фестивалів; популяризація окремих сторінок національної культури та історії. Саме творчі асоціації допомагають фестивалям та їхнім організаторам розвиватися й належно виконувати свої функції.

Ключові слова: *Чеська Республіка, музичні фестивалі, асоціації, міжкультурні взаємозв'язки.*

Для кращого розуміння рівня розвитку українського фестивального руху в європейському культурному просторі доцільно розглянути практику фестивальних рухів в найближчих європейських країнах, щоб визначити спільне і відмінне у фестивальному житті сучасної Європи та нашої країни. Для порівняння вибрано одну з європейських країн, а саме Чехію, яка теж проходить свій шлях побудови демократичного суспільства.

На сьогодні у Чеській Республіці проходить багато різних музичних фестивалів, які кожного року відвідує багатотисячна аудиторія шанувальників мистецтва. Так у доповіді на веб-сайті <http://www.freemusic.cz> згадано 260 фестивалів, що функціонують на території колишньої федерації з квітня по вересень щороку. Деякі музичні фестивалі включають багато жанрів для збільшення аудиторії та прибутку. Музика залишається одним з найбільш затребуваних культурних продуктів у світі. Підраховано, що один концерт популярної музики щорічно відвідують 55% чехів, три концерти 22,9% і що найменше, шість концертів 10,2% чехів. Музичні фестивалі також є привабливими з економічної точки зору. Згідно з дослідженням Асоціації чеських музичних фестивалів,

у 2011 році Чеська Республіка отримала до бюджету 517 млн. крон від фестивалів, що в 2,4 рази більше ніж сукупний річний дохід з ПДВ та музичної індустрії в цілому. Рівень чеської фестивальної сцени значно відрізняється від української. Насамперед тому, що в Чехії великі фестивалі можуть отримувати значні прибутки з членських внесків і багатих спонсорів й одержують дотації від державних установ. Малі фестивалі часто фінансуються приватними підприємцями та створюються коштом державних субсидій. Як правило фестивалі борються за отримання грантів від міністерства культури.

Вивчення чеського фестивального руху, який набув значних обертів за останнє десятиліття і вийшов на загально європейський рівень, дозволяє передбачити різні варіанти розвитку фестивального процесу в Україні, а отже запобігти потенційним небезпекам та організаційним помилкам й удосконалити процес створення фестивалів. Існує нагальна потреба створення в Україні фестивальних асоціацій для зменшення відставання від європейських музичних фестивалів, що приносять своїм країнам не тільки високий культурний розвиток, а й чималі кошти до державних бюджетів. Це потрібно також для входження в глобальний міжнародний фестивальний процес, який ми спостерігаємо вже півстоліття, але залишаємось осторонь його.

Музичним фестивалям присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема С. Зуєв та М. Швед розглядали музичні фестивалі в Україні, але не зачіпали аспекти функціонування музичних асоціацій. У зарубіжних авторів проблематика музичних фестивалів розглянута дещо глибше та з більшим масштабом, дехто з зарубіжних авторів згадує про фестивальні асоціації в своїх наукових працях, але досі їм ще не було присвячено цілісного дослідження. Більшість інформації про асоціації можна знайти в брошурах та збірниках, які асоціації самі й випускають. Асоціація європейських фестивалів збирає різні документи і проводить різні дослідження, які потім опрацьовує і публікує у себе на веб-сайті. Це створює «Фестивальний центр знань», який є корисним для організаторів фестивалів, наукових дослідників, засобів масової інформації, для державного фінансування, фондів, потенційних спонсорів. В Україні відсутні свої фестивальні асоціації, що негативно впливає на розвиток фестивального руху, та взаємодію організаторів українських музичних фестивалів з агентами зарубіжних виконавців.

Мета статті – на основі документальних даних та включеного спостереження було розглянуто позитивні та негативні впливи фестивальних асоціацій на фестивальні рухи Чеської республіки. Виділено загальні характеристики різних асоціацій, проаналізовано їхні культурні здобутки.

Фестивальна асоціація є професійною організацією, яка об'єднує на основі прийнятих і встановлених критеріїв фестивалі. Асоціація Європейських фестивалів (скорочено АЄФ) на сьогодні об'єднує 108 міжнародних музичних фестивалів з 44 країн світу. Так з початку свого заснування невелика закрита організація, що сформувалась в Центральній Європі перетворилась у всесвітню міжнародну організацію, до якої навіть увійшли фестивалі з Африки, Південної Америки та Азії. Поправки до статуту асоціації відкрили шлях для подальшого розвитку організації, давши можливість активно працювати над створенням нових креативних програм для широкого поширення фестивального руху в світі. АЄФ була заснована в 1952 р. в Женеві легендарним диригентом Ігорем Маркевітчем і філософом Дені де Ружмоном, щоб побудувати міст розуміння між світом знань і суспільством, та містки взаємодії між окремими особами та громадами, між різними країнами, регіонами та континентами. АЄФ було засновано як клуб, до якого ввійшли найкращі й найбагатші європейські фестивалі. Спочатку це було об'єднання, що складалося з фестивалів музики, театру і танцю. Але поступово музичні фестивалі почали завойовувати все

більшу перевагу над іншими видами фестивалів. Витіснивши їх, музичні фестивалі почали створювати свої окремі професійні вузько направлені асоціації та союзи. Насправді з кінця 90-х років до складу АЄФ входять тільки музичні фестивалі.

Протягом багатьох років асоціація не приймала нових членів, була закрита і працювала тільки на себе, і для своїх членів. На зустрічах – загальних зборах обговорювалися в основному філософські й загально етичні питання, не беручи до уваги можливість поділитися своїм досвідом, ідеями, інформацією. Приєднання великої кількості фестивалів з Центральної Європи призвели до великих трансформацій в організації, змусили створити Національну фестивальну секцію та нові рівні в організації, що обумовило значні кадрові зміни в комітеті. Надалі асоціація вийшла за межі Європи, – її членами стали фестивалі з інших континентів. Окрім того була проведена реструктуризація загальних зборів, що пов'язані з професійними конференціями, на яких обговорюються поточні найбільш важливі та цінні для членів теми. Асоціація працює як «майданчик» для неформальних зустрічей представників фестивалів, неформального обміну досвідом тощо. В цілому, можна відзначити, що зараз асоціація стала більш відкритою та демократичною ніж була в недалекому минулому. Змінив керівництві асоціації відбулися через початок співпраці з членами Європейського союзу в Брюсселі. АЄФ є сучасною і значущою організацією, яка надає своїм членам важливу інформацію, допомогу, консультації з експертами й величезну членську базу для встановлення нових контактів. Актуальну програму Асоціації Європейських Фестивалів можна простежити в наступних областях:

1. Створення інформативної бази для членів асоціації. Основою програми є забезпечення якості професійності фестивалів. За останні три роки спостерігається збільшення фестивалів. Проте на сьогодні через відсутність достатньої інформації ми не можемо дізнатися про їхню діяльність. Асоціація за допомогою експертів та нових знань в галузі організації намагається заповнити цю прогалину, створюючи дослідження, які доступні для кожного в Інтернеті.

Деякі національні асоціації об'єднують свої зусилля з науково-дослідними центрами, а також співпрацюють один з одним. Це не є економічно вигідно, але практична взаємодія дає можливість для аналізу роботи в порівнянні з конкурентами. Члени Європейської асоціації фестивалів отримують з перших рук від експертів результати найновіших досліджень, які ще не опубліковані, та можливість самим долучитись до процесу дослідження для аналізу власної роботи.

Асоціація Європейських фестивалів видала в 2006 році працю «EFA booksserie»¹. Книга доступна через Фестивальний центр знань. У цьому виданні підкреслюється роль мистецтва, культури й фестивалів в сучасному суспільстві. Стимулює широкі професійні й політичні та соціальні дебати з питань культури, ролі та статусу фестивалів. Одночасно до цієї міжнародної дискусії активно залучаються і представники фестивалів.

2. Фестивальна Академія. Фестивальна академія працює за ініціативою Європейської асоціації фестивалів. Бернар Февр де Арсері, колишній директор фестивалю «Бенезій» сформулював її девіз так: «Справжня роль фестивалю полягає у тому, щоб допомогти митцям набратись сміливості брати участь в нових проектах».

Академія пропонує різноманітні навчальні формати з фестивального менеджменту молодим, динамічним організаторам фестивалів. Її місія полягає в тому, щоб створювати нові підходи в фестивальному менеджменті з акцентом на основних фестивалях – мистецьких і художніх, торкаючись майже всіх дисциплін останніх.

---

¹ Ці п'ять професійних публікацій, присвячених філософським, етичним, але і практичні питання європейського фестивального руху

Група відомих наставників, досвідчених менеджерів з відомих мистецьких закладів і фестивалів по всьому світу створює програми й ділиться своїм багатим досвідом з учасниками у формі лекцій, семінарів, діалогів, неформальних переговорів. Вони дозволяють молодим менеджерам вийти зі свого повсякденного життя і порівняти свій досвід з іншими учасниками Академії. Основна увага приділяється відбору учасників і професіоналів, викладачами з усього світу. Академія створює нову, постійну і стійку мережеву платформу для фестивалів лідерів майбутнього.

3. Європейський дім культури. («EDK»). Проект також побудований з ініціативи Асоціації Європейських фестивалів. Його ідею визначив письменник і культурний критик Майкл Земан: «Європа має значення тільки тоді, коли є культура». Європейський дім культури пропагує цю ідею через програми, які на відповідному сайті залучають до співпраці членів та партнерів із за кордону. Таким чином розвивають публіку проводять міжнародні форуми й дебати, професійні тренінги, для обміну знань і створення міжнародних проектів.

Окремі члени «EDK» привносять динамізм у бачення культурного життя Європи. Посилуючи цю місію, вони показують свій вплив, обмінюються досвідом і креативними ідеями. Партнери «EDK» є дуже важливою групою, тому, що вони регулярно аналізують роботу транснаціональних корпорацій і урядових організацій Європейського Союзу. «EDK» має вагоме слово під час переговорів щодо культури в Європі (в Європейському парламенті тощо.).

Програма «EDK» залучає широке коло людей до дискусії про шляхи розвитку суспільства та суспільну активність через культуру. Посилує співпрацю та створює нову платформу для дискусій з цього питання. Працює з локальними партнерами для пропагування ідеї «EDK» та АСФ у всьому світі для підтримки демократичної дискусії про важливість і необхідність культури й мистецтва, не тільки для Центральної Європи. «EDK» служить центром знань для міжнародного культурного досвіду та обміну інформацією, є джерелом, що надає динаміки культурному сектору. Це сприяє європейському культурному і політичному життю, презентує європейські фестивальні рухи на високому рівні.

4. ЄФФЄ (EFFE) – Європа підтримує фестивалі, фестивалі підтримують Європу. Це нова програма для професіоналів і громадян, що беруть участь в мистецьких фестивалях Європи. Проект Європа підтримує фестивалі, фестивалі підтримують Європу (далі ЄФФЄ) який створила Європейська асоціація (Асоціація Європейських Фестивалів – АСФ). Проект підпорядкований Європейській комісії. В цілому ЄФФЄ має на меті підвищити доступність Європейської фестивальної сцени для підтримки тренду та художньої досконалості, створення інноваційного фестивального продукту. Мистецтво і культура є найбільш важливою частиною місії проекту ЄФФЄ у всьому світі, що підтримує Європу – як життєвий простір для культурного розмаїття, демократії, свободи й миру. Проект ЄФФЄ дає можливість Європейському Союзові дізнатись та оцінити роботу, яку фестивалі виконують кожен день по всій Європі. Головною місією проекту ЄФФЄ є бажання об'єднати кращі європейські фестивалі. Фестивальні центри виступають в якості координаційних центрів у всіх 28 державах-членах ЄС. Це дає можливість приєднатися до програми митцям, фестивалям, окремим представникам, творчим людям, бізнесменам та політикам у всій Європі. В цьому і виражається інноваційність проекту [1, с. 56; 3, с. 14].

Для розуміння вартості проекту ЄФФЄ потрібно оцінити програму заходів з локальних питань ЄФФЄ та інформаційно пропагандистську програму. Дослідницький проект містить моніторинг і оцінку успішності процесу та вплив проекту ЄФФЄ у співпраці з колегіальними мережами й університетами. Також програма надає

можливість навчання для молодих менеджерів фестивалів, розробляти концептуальні матеріали, які можуть поширюватися через фестивальні центри й семінари з передової практики, що організовані децентралізованим методом у співпраці з фестивальними центрами й мережами основних партнерів. У подальшій перспективі ЄФФЄ має на меті долучити до себе країни, що граничать з ЄС, які зможуть укласти угоди про співпрацю з Європейською комісією в галузі культури.

Процес відбору фестивалів вирішується фестивальним центром. Журі фестивального центру та міжнародне фестивальне журі складається з відомих представників мистецтва, культури, політики та бізнесу. Розгалужена мережа асоціації АЄФ та її партнери несуть відповідальність за досягнення організацій національного рівня. Проект ЄФФЄ стверджує, що співпраця з фестивалями призведе до утворення культурної коаліції, якої потребує Європа. Всі вище зазначені програми АЄФ свідчать про те, що асоціація стрімко розвивається та швидко реагує на події в Європі. Об'єднавшись зі структурами ЄС програма підвищила престиж організації, збільшився вплив на деякі тенденції культурного і художнього розвитку Європи [4, с. 18].

У 2017 р. відзнаку від ЄФФЄ отримали три великі українські фестивалі – ГОГОЛЬFEST (Київ), «Файне місто» (Тернопіль) та «Яворівська забавка» (Яворів). Офіційна церемонія проголошення переможців і володарів знаку EFFE відбулася 4 травня 2017 року в Німеччині [7].

З огляду на перераховані вище функції АЄФ можна констатувати, що асоціація має велике значення для розвитку та згуртуванню культурних осередків Європи та світу. Вона генерує важливі творчі проекти й служить центром знань для культурної індустрії.

Асоціація музичних фестивалів Чехії була створена з ініціативи тодішнього директора фестивалю «Празька Весна» (Pražské jaro) Олега Підгірного і директора міжнародного музичного фестивалю Брно (Brno) Мирослава Стехліка. Вони представляли собою два чеських музичних фестивалі, які були членами Європейської асоціації фестивалю. Принципи та ідеї Європейської асоціації організатори намагалися втілити в Чехії, створивши чеську національну асоціацію. Третім долучився до цієї групи один із засновників міжнародного музичного фестивалю «Яначеків май» (Janáčkův máj), його директор Яромир Яворик.

Офіційна справа про створення асоціації викликала відносно багато інформаційного шуму навіть негативного характеру. Можна сказати, що той фестиваль, який зацікавився ідеєю і принципами асоціації, відразу ж зіткнувся з думкою тих хто бачив в цьому кроці деяку елітарність. Пізніше створені законодавчі акти й встановлені принципи членства. Згодом асоціація була зареєстрована в Міністерстві внутрішніх справ в якості громадського об'єднання. Сьогодні асоціація очолює і представляє провідні музичні фестивалі в Чехії. Найважливішою умовою для прийняття до Асоціації є високий професійний рівень та безперервність фестивалю. Тобто за п'ять років діяльності одним організатором має бути проведено, як мінімум десять концертів, що відповідають критеріям якості та міжнародного стандарту. Варто відзначити основні критерії Асоціації музичних фестивалів Чехії. Важливим моментом є те, що асоціація поширюється по всій Чеській Республіці, пропонуючи якісну музичну культуру в усіх її напрямках не тільки у великих центрах (Прага, Брно, Острава), але і в невеликих містах наприклад: Їглава, Гуквальд, Літомісл або Зноймо [6].

Асоціація музичних фестивалів в Чеській Республіці, відповідно до своїх статутів і політики, намагається стати професійною асоціацією, яка служила б місцем обміну досвідом, інформацією, та взаємної підтримки фестивального руху Чехії. Згодом асоціація стала партнером з музичних питань, для Міністерством культури Чеської

Республіки, та почала співпрацю з Інститутом Мистецтв (колишній Театральний інститут) в Празі. Значення асоціації стрімко зросло зі збільшенням числа членів та після свого публічного представлення громадськості. Асоціація не отримує доходів від держави, управляє тільки своїми власними ресурсами, сформованими шляхом членських внесків. З цих внесків, які використовуються в першу чергу для забезпечення функціонування та управління організацією, після п'ятнадцяти років виплачується допомога одному з членів на підставі рішення загальних зборів. Для великих фестивалів дуже важливою є економічна допомога. Наприклад, фестиваль класичної музики «Яначеків Гуквальди», що проходить просто неба на території замку «Гуквальди» та названий на честь відомого чеського композитора Леоша Яначека, отримавши цю допомогу, значною мірою зміг вийти з глибокої кризи [2].

Асоціація музичних фестивалів Чеської Республіки в 1996 р. стала визнаним колективним членом Європейської музичної асоціації. Одне з наступних засідань народної секції АМФ було проведено в 2000 р. в Оставі межам Міжнародного музичного фестивалю «Яначеків май». Більш тісне співробітництво в Європі, поки гальмується через слабкі економічні можливості чеських фестивалів та чеської асоціації. Взаємний обмін інформацією та досвідом ясно показує, що більшість проблем є однаковими. Це, в першу чергу, питання відвідуваності фестивалів можливості використання внутрішнього і зовнішнього туризму.

Економічні проблеми бувають дуже різні, вони прямо пропорційні економічній могутності країни та розвитку культури і мистецтва в цій країні. Чехія не входить до фестивалних лідерів Європейського ринку. В різних дослідженнях дуже часто спостерігається тенденція розглядати фестивалі з точки зору соціологічних опитувань: вік і соціальний рівень публіки, як вона добирається на фестиваль, популярність програми, кількість відвідуваних концертів тощо. В той час, як АМФ Чеської Республіки об'єднує виключно фестивалі класичної музики (винятком є джаз, який можуть включити в програму)², асоціації скандинавських країн часто об'єднують фестивалі класичної музики, джазу, популярної та народної музики разом з балетом та кіно [4, с. 92].

Якщо порівнювати українські музичні фестивалі з чеськими то вони дуже схожі за рівнем економічної потужності, вони суттєво економічно відстають від інших європейських фестивалів. Однак наявність асоціацій в Чехії гарантує своїм фестивалям економічну безпеку, що дає їм більшого фінансового ресурсу на рекламу і технічне забезпечення. В той час як вітчизняні організатори фестивалів беруть кредити в банках, залишаючись незастрахованими від збитків у разі виникнення різних непередбачуваних ситуацій. Загалом слід визначити, що робота з засобами масової інформації та реклама в чеських фестивалів на більш високому рівні ніж в Україні.

Музичні фестивалі є частиною культурного простору, який фінансується в Чеській Республіці шляхом залучення ресурсів приватного та державного сектору. Державні фонди є важливими для фінансування культури, але міжнародне порівняння за 2016 р. показало, що частка культурних видатків з державного бюджету є відносно низькою – 0,66% [6].

Узагальнюючи вище сказане, доходимо висновку, що європейські фестивальні асоціації, мають важливе значення, як для членів цих об'єднань, так і для загального розвитку фестивалних рухів у Європі. Асоціації фестивалів які існують в Європі, позитивно впливають на розвиток культури та економіки ЄС. Вони об'єднують фестивалі в один великий стабільно працюючий механізм в креативній індустрії,

---

²Типовим представником такого профільного фестивалю в рамках АМФ Чехії є фестиваль класичної музики «Струни Осені»(Strunypodzimu).

створюючи міжнародне фестивальне коло. Чеські фестивальні асоціації активно співпрацюють з європейськими структурами допомагаючи таким чином національним фестивалям підвищити їхню якість з метою виходу на міжнародні ринки та залучення іноземних відвідувачів. Актуальним залишається питання створення аналогу асоціації музичних фестивалів Чехії у нашій країні. Це необхідно, в першу чергу, для підтримки тих авторитетних українських фестивалів, які були рушієм побудови незалежності нашої країни, але зараз заходяться в процесі зникнення. Разом зі створенням власної асоціації музичних фестивалів для вітчизняних фестивалів відкриється можливість стати повноправними членам ЄФФЄ, та вийти на новий міжнародний ринок. Національна асоціація зможе не тільки підтримувати молоді та вже відомі фестивалі, а й зможе направляти отримані кошти від фестивалів-членів асоціації до міських бюджетів, в обхід корумпованих схем. Це безумовно сприятиме розвитку фестивального руху України виводячи його на новий більш якісний європейський рівень. Отже, для реалізації плану євроінтеграції країни актуальним є створення Української асоціації музичних фестивалів.

Список використаної літератури

1. Vačuvčík R. Kultura a my : vztahy na poptávkové straně trhů kulturních produktů // R. Vačuvčík. – Zlín : VeRBuM, 2009. - 200 s.
2. Černá B. Marketingové komunikace hudebního festivalu Hrachovka [Electronic resource] / B. Černá. // Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2009. — Mode of access : <http://hdl.handle.net/10563/9779>
3. Jaurek J. Festivaly a festivalové asociace / J. Jaurek // Hudební festival jako fenomén hudební kultury 20. Století : sborník z 24. ročníku muzikologické konference Janáčkiana (Ostrava 14. a 15. cervna 2000). – Ostrava : Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta, 2002 2002. – S. 13–15.
4. Mattyašovská J. Interakce festivalů klasické hudby s turistickým ruchem v ČR / J. Mattyašovská // Sborník z Konference Asociace hudebních festivalů ČR na téma uměleckých i ekonomických přínosů festivalů klasické hudby v ČR, Rytířský sál Valdštejnského paláce – Sídlo Senátu PČR. 1. 10. 2015. – S. 18–19.
5. Raabová T. Analýza ekonomického dopadu Asociace hudebních festivalů České republiky 2011 / T. Raabová. - Praha, 2012. – S. 112.
6. Zibura L. Marketing a propagace malých hudebních festivalů v České republice [Electronic resource] : Bakalářská práce / L. Zibura; Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. – – Mode of access : <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/62488>
7. Три українські фестивалі отримали відзнаку європейської асоціації фестивалів – EFFE [Електронний ресурс] // Міністерство культури України. – 2017. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245252081 ; Try ukrainski festyvali otrymaly vidznaku yevropeiskoi asotsiatsii festyvaliv – EFFE [Elektronnyi resurs] // Ministerstvo kultury Ukrainy. – 2017. – Rezhym dostupu : http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245252081

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017

S. Berezhnyk

**THE INFLUENCE OF MUSIC ASSOCIATIONS ON THE DEVELOPMENT OF
THE FESTIVAL MOVEMENT IN THE CZECH REPUBLIC**

This article is devoted to associations of musical festivals, which serve as an important mechanism and a component of intercultural communication. Each festival that exists today in Europe is a part of the overall cultural panorama of its country and forms its cultural identity. Festivals, as a part of the artistic market of the country, resolve a whole range of socio-cultural tasks, namely: the reproduction of the latest samples of musical art in their own country; the development of traditions and dissemination of the national cultural heritage in the world; the expansion of informative and creative ties between the participants of the festivals; the popularization of individual pages of national culture and history. These are creative associations that help festivals and their organizers develop and properly perform their functions.

The associations of festivals that exist in Europe have a positive effect on the development of the EU's culture and economy. They combine festivals into one stable working mechanism in the creative industry, creating an international "festival circle". The Czech festivals associations actively co-operate with European structures, thus helping national festivals improve their quality in order to enter international markets and attract foreign visitors. Comparing the Ukrainian music festivals with the Czechs festivals, we constitute that they are very similar in terms of economic power; they are significantly lagging behind other European festivals. However, the presence of associations in the Czech Republic guarantees its festivals economic security, which gives them more financial resources for advertising and technical support.

Unlike European music festivals organizers, domestic organizers of festivals take loans in banks, remaining uninsured from losses in case of various unpredictable situations. In general, it should be noted that working with media and advertising at Czech festivals is higher than in Ukraine. The question of creating an analogue of the association of musical festivals of Czech Republic in our country remains relevant. This is necessary, first and foremost, to support those authoritative Ukrainian festivals that have been the driving force for building our country's independence but now they are in the process of disappearing. Together with the creation of its own association of music festivals for domestic festivals, there will appear an opportunity for full members of the European Football Federation to enter the new international market.

The National Association will not only be able to support young people and well-known festivals, but it will also be able to send received funds from association festivals to city budgets, bypassing corrupt schemes. This will definitely contribute to the development of the festival movement of Ukraine by bringing it to a new, more qualitative European level. Therefore, for the implementation of the European integration plan of the country, the creation of the Ukrainian Association of Music Festivals is an urgent matter.

Key words: *associations, Czech Republic, intercultural relationships, music festivals.*

УДК 37.013.42:808.5

Д. В. Білоруцький

ПРО КОМУНІКАТИВНУ КУЛЬТУРУ ПЕДАГОГА

У статті досліджені особливості комунікативної культури педагога в аспекті прогнозування конфліктогенних ситуацій і запобігання конфліктам. Освітній процес як комунікативний акт вимагає уважного аналізу з точки зору конфліктогенних ситуацій, спровокованих недооцінкою загального знання про комунікативні конвенції.

Ключові слова: комунікативна культура, конфлікт, спілкування.

Актуальність дослідження проблем мовної культури педагога обумовлена потребами поліпшення якості освіти, її ефективності, необхідністю удосконалення умов навчання особняка відповідає запитам сучасного глобального інформаційного світу, особи конкурентоздатної і затребуваної в різних соціальних системах.

При цьому найважливішою стороною вказаної проблеми є та, що пов'язана з професіоналізмом учителя, тобто того, хто навчає, хто впливає своїм авторитетом на того хто навчається, будь це школяр, студент або людина яка просто оновлює свої знання.

Нові вимоги, які висуваються до особи учителя, викликані тими соціальними зрушеннями, процесами, змінами з одного боку, і тими індивідуальними, конкретними умовами й чинниками, в яких зміни не такі наочні, але все таки є присутніми, з іншого боку. Глобальні зміни торкаються соціальної інтеграції, універсалізації запитів, підвищення якості і асортименту освітніх послуг, різноманіття форм і прозорості контролю засвоєння знань, збільшення методик моніторингу його освоєння на рівні учбово-виховного процесу, зміщення акценту з особи учителя як основного носія і транслятора знань, розвитку інтернет-освіти та ін. Особові параметри учителя не підлягають прямій дії і скануванню. Це, в деякій мірі, прихований світ. Проте від нього багато що залежить в професії учителя. Це не просто фон для передачі знань, а щось, що підлягає розгляду, вивченню, дослідженню в різних галузях знань, у тому числі й педагогіці, психолінгвістиці, філософії.

Метою статті є виявлення специфіки комунікативної культури педагога як об'єкта його особового потенціалу в аспекті конфліктогенних ситуацій в освіті.

Серед сучасних наукових публікацій, що порушують дану тему, можна виділити роботи таких українських учених, як В. Андрущенко, С. Гончаренко, Л. Губерський, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерець, М. Попович, І. Хоменко та ін., які розглядають комунікативну, інтерактивну, феноменологічну складову і виділяють такі рівні виміру спілкування: суб'єктивний (експресивний), реальний (когнітивний) і нормативний (сугестія). Проте проблема залишається актуальною в силу її багатоаспектності.

Спілкування, комунікація, завжди були невід'ємною частиною освіти, культури, або культури освіти. Більше того, певному типу освіти відповідає і тип спілкування, тип діалогу між суб'єктами освітньої діяльності, домінуючий в цю епоху. Діалог передбачає живу реакцію і наявність хоч би двох учасників процесу, має безліч форм залежно від характеру участі суб'єктів. Предметом уваги багатьох сучасних дослідників є інтерсуб'єктивний діалог. На відміну від інших форм діалогу (наприклад, уявного, коли лектор ставить питання «в повітря» і напруженого, коли чекає «правильної» відповіді), тут є присутніми мінімум два рівноправних суб'єкта.

Для характеристики спілкування між учителем і аудиторією важливо враховувати і мовні, і екстралінгвістичні чинники, контекст, комунікативну ситуацію, комунікативні моделі, що перетинаються в просторі дискурсу.

По Ю. Лотману, користь партнера по комунікації полягає в тому, що він інший. Важливим щоб уникнути конфліктних ситуацій є оволодіння методами продуктивного спілкування з аудиторією. Тут дуже важливі співпраця, згода, сприяння, а не авторитаризм і диктатура. Відповідно до цього необхідно впроваджувати спеціальні методики конструювання стилю спілкування і поведінки так, щоб сформувати навички співпраці, почуття причетності, залученості. Розрізняються по завданнях ситуації, в яких педагог чекає спілкування з масовою аудиторією або індивідуальний контакт, робота з невеликими за чисельністю групами.

При контакті з масовою аудиторією, наприклад, слід враховувати різні фонові чинники. В силу вікової спільності, схожості очікувань, настрою і просторової близькості часто взаємний вплив переростає в циркулярну реакцію – наростає двостороннє емоційне зараження. Може статися різкий емоційний підйом, послаблення критичної компоненти, вольової корекції поведінки. Аудиторія в такі моменти нагадує єдиний організм, від учителя залежить, в яку сторону може гойднутися маятник. Не слід протиставляти себе аудиторії, повчати її, показувати її некомпетентність, невідповідність до обговорення яких-небудь проблем, критикувати з відтінком переваги, принижувати. Іноді, доречно провокація суперечки заради пожвавлення матеріалу, але її слід застосовувати обережно, особливо в умовах переростання риторичного діалогу в евристичний, що проводиться в умовах уявного конфлікту.

Часто перехід від рівного, спокійного спілкування до конфлікту залишається непомітним. Це не означає, що конфлікту не існує. У його динаміці є присутнім як прихована, так і артикульована фази. Остання носить демонстративний характер різної міри агресії і форм вираження. Іноді комунікація навмисно припиняється, щоб показати міру невдоволення опонентом.

В умовах вікового відриву між педагогом і учнем сторони опиняються в нерівних стосунках і часто конфлікт протікає в латентній формі від несподіваного (для неспостережливого учителя) вибуху.

Конфліктогенними чинниками найчастіше виступають слова, мовні звороти, що видають в учителів прагнення до переваги, претензію на пріоритетність положення і думки. Сучасному педагогові важливо володіти прийомами коректної аргументації, уміти оперативно аналізувати і оцінювати комунікативну ситуацію, вирішувати протиріччя, які виникають у зв'язку з бажанням співрозмовника відстояти свою точку зору з цього питання.

Окрім особових установок на толерантний діалог між суб'єктами освіти велике значення мають соціальні чинники, положення учителя в суспільстві, державна політика по відношенню до нього, а також та ідейна парадигма, яка характеризує освіту в цілому.

Істотними рисами освіти, побудованої у рамках сучасної парадигми, на думку М. Романенка, мають бути такі, як «відмова від претензії на формування єдиного світобачення (вироблення світогляду – це справа особових зусиль кожної людини); установка на рівність різноманітних видів досвіду (інтелектуально-пізнавального, релігійно-містичного, морального, естетичного, практично-технічного); відмова від односторонньої орієнтації на трансляцію конкретних знань і умінь на користь формування універсальних культуротворчих здібностей, які дозволяють людині самостійно формувати себе, організувати необхідну інформацію у рамках індивідуальної культурно мотивуючої програми життєвого розвитку» [1, с. 327];

орієнтація на культурно-національний плюралізм, виходячи з множинності способів раціонального оформлення безпосереднього життєвого досвіду людьми різних культур, і, відповідно, на важливість полікультурності, міжкультурного синтезу, взагалі діалогу культур; подолання в педагогіці псевдонаукової позиції абсолютного суб'єкта, коли педагог на основі того, що він нібито володіє істиною, вважає себе уповноваженим приймати рішення за учня і нав'язувати йому свою позицію; освоєння учителями нової освітньої парадигми, в якій він займає позицію посередника між учнем і культурою; орієнтація на формування особливого способу світоглядного мислення у зв'язку з відмовою від побудови універсально-істинної картини світу і ціннісним переживанням повсякденного буття і діяльності; «підхід до дитинства як до найціннішого періоду, особливої культури, яка зберігає і продукує в собі традиції, вже втрачені або ще не придбані дорослими, як до потенційного джерела рішення екзистенціальних проблем сучасної людини» [2, с. 328].

Сучасні моделі освітнього процесу при усьому своєму різноманітті схожі в тому, що в них обов'язково враховується комунікативна компонента і те, що, як стверджує І. Мисик, «реалізація основних тенденцій розвитку системи освіти залежить не в останню чергу від суб'єкта освіти. Тобто того, хто отримує знання в певній культурній упаковці, будучи сам продуктом, представником, носієм деяких культурних зразків» [3, с. 66].

Дійсно, «умовою успішності освітнього процесу як комунікативного акту являється адекватна оцінка предметно-референтної ситуації як загального знання про комунікативні конвенції, норми, ритуали, поведінкові зразки в моделі «учитель-учень»».

На основі картини світу, що склалася у суб'єкта освіти, формуються і відповідні інтерсуб'єктивні стратегії її соціального відтворення, наприклад, локалізму при абсолютизації етнокультурного чинника або глобалізму при домінанті космополітичних цінностей. Крім того, світ не простоює на місці, і це теж своєрідний динамічний чинник, який про себе заявляє масштабно і в повсякденності, і в інших сферах існування людини (економіці, політиці, моді та ін.).

Однією з найважливіших цілей сучасної освіти є формування комунікативної компетентності індивіда, ґрунтованої на розкритті його культурного ресурсу як динамічного чинника успішних, повноцінних дискурсивних практик. Глибинним механізмом конструювання реальності є мова, з її допомогою транслюється і зберігається знання, будується сітка семантичних і культурних відмінностей.

Багато сучасних авторів розробляють нову модель учителя, який відкритий для спілкування, поважає культури різних народів, володіє мовами, успішно освоює інші комунікативні зразки, вступає в діалог, толерантний. Це людина, яка мобільна у своєму розвитку і професійному зростанні, тобто здатний до змін, до сприйняття нового, нестандартного, має критичне мислення. Це професіонал, який успішний у своїй області і прагне удосконалювати свою майстерність і переймати досвід, творчо вирішувати проблеми навчання і виховання.

Велике значення має педагогічна спрямованість особи: гуманізм, доброта, оптимізм, людяність, повага до учня, до його переваг; ерудиція, уміння захопити предметом, а не викликати неприязнь до нього; сумлінність, працьовитість, принциповість, чесність, вимогливість; терпіння, витримка, конструктивна критика і самокритика; емоційність, активність; майстерність, захопленість, ініціативність; особистий приклад учителя-новатора, майстра своєї справи.

У варіантах гіпотетичної особи учителя знаходимо те, що сучасний педагог повинен володіти основами економічних знань, навичками організаційної і виховної

роботи, мати комп'ютерну грамотність, уміння використати інформаційні технології в професійній діяльності, відрізнятися високою культурою, пристойним знанням іноземної мови, бути ініціативною і відповідальною людиною, потребувати постійного збагачення і оновлення знань, бути здатним до інновацій. Майбутній учитель має бути відкритим для експериментів і одночасно залишатися толерантним у відношенні до існуючої організації навчання. Учитель повинен мати високі моральні якості, любити своїх учнів. Особисті якості особи яка навчає мають бути гармонійно пов'язані з професійними знаннями і здібностями. У майбутнього учителя необхідно виховувати культуру мислення, він повинен уміти сам добувати інформацію.

Педагог повинен аналізувати і прогнозувати, правильно оцінювати свої можливості, ризикувати, не боячись нового, бути оптимістом, мати почуття міри. Праця його повинна увібрати в себе все, чим уміє і може послужити учитель юному поколінню, що переживає процес фізичного і духовного становлення в кризовому соціумі. Це означає, що для викладача недостатньо мати широкий філософський кругозір, досконало знати свій предмет, використовувати сучасні методи навчання і виховання учнів. Він повинен виконувати місію духовного поводиря, має бути для них одночасно джерелом авторитетної інформації, майстром навчання, бути організатором пізнавального діалогу дитини з навколишнім світом, людьми, бути особистим психологом і психотерапевтом, соціальним працівником і наставником [6, с. 122–124].

В. Кремень також підкреслює важливість широкої загальної культури педагога: «Вона потрібна не лише для того, щоб учитель був особою, а для того, щоб його постійні стосунки з учнями не були затьмарені аморальним, некультурним, неефективним спілкуванням, щоб кожне слово, кожен вчинок педагога демонстрував багатство його внутрішнього світу і позитивно впливав на учня» [7, с. 140].

Ідеальність моделей впадає у вічі, і це, поза сумнівом, зразок, до якого слід прагнути. Головне, що підкреслюються саме особові якості педагога, саме вони стають фундаментом професійних умінь і навичок.

Таким чином, комунікативна культура педагога є найважливішою складовою загальної педагогічної культури. Специфіка професійної і психологічної підготовки учителя, що зустрічається за родом діяльності з різноманітними комунікантами, припускає передусім установку на толерантність. У аспекті прогнозування конфліктогенних ситуацій і відвертання конфліктів в освіті велике значення мають особові якості педагога, артикульовані в моделях сучасного учителя.

Освітній процес як комунікативний акт вимагає уважного аналізу з точки зору конфліктогенних ситуацій, спровокованих недооцінкою загального знання про комунікативні конвенції.

Розробка комунікативних моделей, націлених на розширення простору культурного діалогу, яким може оволодіти сучасний педагог, є перспективним напрямом дослідження запропонованої теми.

Список використаної літератури

1. Барбина Е. С. Педагогическое мастерство – искусство и наука быть человеком : учеб.-метод. пособ. / Е. С. Барбина. – Киев : Полиграфія, 1995. – 73 с. ; Barbina Ye. S. Pedagogicheskoe masterstvo – iskusstvo i nauka byt chelovekom : ucheb.-metod. posob. / Ye. S. Barbina. – Kiev : Poligrafiiya, 1995. – 73 s. ;
2. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2005. – 448 с. ; Kremen V. H. Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty. Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty / V. H. Kremen. – Kyiv : Hramota, 2005. – 448 s

3. Мисик І. Г. Методологічні засади лінгвістичного часу в контексті філософії освіти: дис. ...докт. філос. наук : спец. 09.00.10 / Ірина Георгіївна Мисик; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2010. – 392 с. ; Mysyk I. H. Metodolohichni zasady linhvistychnoho chasu v konteksti filosofii osvity: dys. ...dokt. filos. nauk : spets. 09.00.10 / Iryna Heorhiiivna Mysyk; Pivdennoukr. nats. ped. un-t im. K.D.Ushynskoho. – Odesa, 2010. – 392 s.

4. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : дис. ...докт. філос. наук : спец. 09.00.10 / Михайло Ілліч Романенко; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 408 с. ; Romanenko M. I. Sotsialni ta paradyhmalno-kohnityvni determinanty rozvytku suchasnoi osvity : dys. ...dokt. filos. nauk : spets. 09.00.10 / Mykhailo Illich Romanenko; Dnipropetr. nats. un-t. – Dnipropetrovsk, 2003. – 408 s.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2017

D. Bilorutskyi

THE COMMUNICATIVE CULTURE OF A TEACHER

The article studies the features of the communicative culture of a teacher in the aspect of prediction and prevention of conflict situations. This issue has a great importance in modern society due to the changes that happened recently in the field of education. To make the educational process more productive we are fully aware of the necessity of further improvement in this sphere.

The educational process as a communicative act that requires careful analysis from the point of view of conflict situations caused by underestimation of general knowledge about communicative conventions. Now we consider a good teacher as a person able to find common language with different groups of students. Good modern teachers must be excellent psychologists. They should have knowledge about the differences in attitude in different ages and in different social groups. Therefore, their methods of communication and ways of presenting knowledge should depend on the students' age, their cultural and social features. Teachers should implement the principles of individual approach and equality and they should use encouragement rather than criticism. They must learn modern methods and ways of communication with their students; they must distinctly know students' needs and wishes.

The personality of a teacher plays a key role in this process hence their professional and interpersonal qualities have a big influence on students' personalities as well as on their learning abilities. The responsibilities of a modern teacher cannot be limited by mere giving knowledge. The teacher must understand the inner world of the young generation.

A modern teacher has to bring up students, to show good examples and be the person who is respected by them. That is why teachers in our society should be highly educated, open-minded and well-mannered people. We see a modern teacher as a person who is able to develop constantly to suit the requirements of modern education and changing society.

A supervisor rather than an instructor, a good teacher should be well rounded – to have good computer skills, language and psychological knowledge and an ability to implement all these skills into his work. In addition, it's necessary to be highly professional, responsible and able to think outside the box.

If our teachers, with the support of the state, meet the above-mentioned requirements, we will be able to increase the respect towards teachers in the society and, therefore, to

influence the students increasing their motivation to learn for the purpose to become good specialists in future.

Key words: *communication, communicative culture, conflict, education, generation, implement, skills, supervisor, teacher.*

УДК 327: 7

А. А. Білик, М. І. Шахман

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ

У статті розкрито трансформації у сучасному образотворчому мистецтві в контексті глобалізації. Спираючись на творчість практиків та праці теоретиків, порушено проблему «кордонів» у сучасному мистецтві в умовах глобалізації культури. Показано значення мистецьких бієнале у сучасній культурі.

Ключові слова: *глобалізація, сучасне мистецтво, інсталяція, перформанс, Венеціанська бієнале, Шанхайська бієнале.*

Мистецтво як соціальне явище відображає процеси глобалізації. Значна роль у соціокультурній інтеграції належить мистецьким бієнале. Проаналізувавши їх тематику, знакові роботи, можна говорити про проблеми глобалізму як пріоритетні в сучасному мистецтві. Глобалізація в культурі плідно вивчається вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Найбільш ґрунтовно тема висвітлена в монографіях і фундаментальних публікаціях академіка В. М. Шейка, а саме: «Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти)», «Культура та цивілізація в історико-культурній думці України в добу глобалізації», «Культура та глобалізація: компаративістський аналіз», «Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ-початок ХХІ ст.)» та ін. Попри все обрана тема є полемічною й гостроактуальною з огляду дослідження сучасного мистецтва в умовах глобалізації.

Метою публікації є аналіз трансформації сучасного мистецтва в контексті глобалізації.

Вплив глобалізації на мистецтво безсумнівний. Окреслимо найбільш значні трансформації в contemporary art в аспекті глобалізації. Передусім поширення в художній практиці інсталяції, що породжує також розмивання кордонів між «мистецтвом і не-мистецтвом». Мистецтвознавець І. О. Яковець слушно зазначає: «Глобалізація культури призвела до того, що, з одного боку, „світ мистецтва” став шукати нові способи презентації художньої творчості, з іншого боку, художні вміння виявилися затребувані в нехудожніх сферах культури» [1]. Так, створення інсталяції передбачає застосування різних матеріалів, готових предметів тощо. Тому часто на слизькому колі опиняються не лише глядачі, а й мистецтвознавці. Хрестоматійною є історія, що сталася 2008 р. з художницею Тетяною Ечеверрі Фернадес під час виставки в лондонському «Royal Academy». Відвідувач випадково вривався у високу керамічну скульптуру і та розлетілася на шматки, інша публіка вже через кілька хвилин фотографувала черепки вже як новий художній артефакт.

Історія мистецтва знає чимало випадків, коли експоновані інсталяції з'їдалися відвідувачами або ж, зважаючи на відсутність естетичного і наявність занадто буденного, ставали «жертвами» прибиральників і опинялися на смітниках. Наприклад,

інсталяція «Моє ліжко» Трейсі Емін виглядала так: зім'ята постільна білизна, розкидані навколо капці, преса і попільничка. Працівник однієї зали, де експонувалася робота, вирішив, що вандали зіпсували конкурсну роботу (до речі, інсталяція була висунута на премію Тернера), тому акуратно заправив ліжко і викинув «сміття» [2]. Не менш кумедною є ситуація з інсталяцією Хьорста, що була представлена в лондонській галереї «Eyestorm». Стіл з брудним посудом, пивними пляшками і попільничками був встановлений поряд з мольбертом і драбиною. Прибиральник галереї прийняв це за залишки чиєсь трапези, і викинув на смітник інсталяцію відомого художника [3].

У межах глобалізації відбувається деконструкція класичної образотворчої системи, знищення кордонів між «традиційними видами мистецтва». Наприклад, «образотворчим мистецтвом і сценічним», «образотворчим мистецтвом і дизайном». Показовою у даному випадку творчість художників-перформансистів. Так, М. Абрамович у перформансах досліджувала комунікацію між художником і публікою. Наприклад, у перформансі – «Ритм 0». У галереї на столах було розкладено предмети, які могли завдати як біль, так і задоволення. Художниця нерухомо стояла на місці, тоді як глядачі мали використовувати наявні предмети на власний розсуд. Спочатку люди вели себе стримано, однак з часом стали агресивними. Одяг на ній був зірваний, на тілі – численні порізи. Перформанс був перерваний господарем галереї, коли один з відвідувачів навів на художницю зброю.

У сучасному мистецтві стали популярними проекти, де тема глобалізації стає магістральною. Одним із них є мистецьке бієнале, фестиваль міжнародного масштабу, що проходить раз на 2 роки й об'єднує на певній території творчі проекти багатьох країн. На сьогодні існує понад 200 бієнале по всьому світі. Україна також бере активну участь у світових мистецьких заходах як учасник, а нещодавно як організатор. Наприклад, 2012 році в Україні відбулась перша міжнародна бієнале сучасного мистецтва «Арсенале-2012», впроваджено бієнале сучасного мистецтва в Одесі. Бієнале надає можливість художникам представити себе і свою країну на міжнародній арені. Кожна конкретна виставка має офіційну тему, в межах якої об'єднують всі проекти. Ключовою фігурою на бієнале є куратор (або група кураторів), якого обирають серед провідних фахівців культури та мистецтва. Куратор розробляє ідею та концепцію бієнале, запрошує учасників, затверджує програму проведення виставки тощо. Зазвичай бієнале проходять у межах всього міста. Тобто програму продумують так, щоб оптимізувати діяльність усіх місцевих художніх і культурних центрів, таким чином залучивши більше глядачів та туристів. Тривалість такої події – до декількох місяців.

Першим і самим престижним є Венеціанська бієнале, яку заснували 1895 р. як міжнародну художню виставку. Академік, народний художник України Віктор Сидоренко пише: «Серед найбільших світових мистецьких форумів Венеційська бієнале посідає провідне місце. Як незалежна держава Україна опинилася серед постійних країн-учасників з 2001 року» [4, с. 104]. Сьогодні Венеційська бієнале складається з трьох частин: щорічного венеціанського кінофестивалю, фестивалю архітектури і мистецького бієнале. Саме художня виставка проходить у непарні роки, а інші дві частини – у парні. Слід зазначити, що глобалістський курс бієнале був взятий ще у другій половині ХХ ст., який чітко простежується наприкінці століття. Мистецтвознавець Олесь Авраменко зазначає: «Міжнародна виставка у Венеції від початку свого існування (крім років світових воєн) завжди привертала увагу європейських художників. Після Другої світової тут почали активно експонуватися митці з інших континентів» [5, с. 61].

Завдяки бієнале стали відомі імена художників з країн Латинської Америки,

Сходу, Африки, Арабського світу. Їх мета – експонуватися у західних музеях і галереях, брати участь у різних виставках провідних кураторів, міжнародних проектах, де створюються сприятливі умови для творчого росту. Країни неєвропейського континенту намагаються влаштувати власні великі міжнародні виставки за участю провідних митців. Наприклад: Бразилія (бієнале в Сан-Паулу), Корея (бієнале в Кванджу), Туреччина (Стамбульська бієнале), ПАР (бієнале в Йоганнесбурзі) та ін. Шанхайська бієнале – найбільша культурна подія сучасного мистецтва, що проводиться в Китаї. Інтерес до Шанхайського бієнале викликаний низкою причин, зокрема й економічних. КНР, як потужна країна в аспекті промисловості і торгівлі, набирає обертів і в галузі мистецтва. Започаткування мистецького бієнале 1996 р. свідчить про активні наміри КНР заявити про себе як країну, де, окрім традиційних промислів, розвивається сучасне мистецтво. Одним із завдань бієнале є популяризація художників Китаю. Шанхайська бієнале орієнтується передусім на сучасне концептуальне мистецтво, що відбивається також в темах: 1996 рік – «Відкритий простір», 1998 рік – «Спадщина і відкриття», 2000 рік – «Дух Шанхаю», 2002 рік – «Міський креатив», 2004 рік – «Техніка видимого», 2006 рік – «Гіпердизайн», 2008 рік – «Транслокальний рух», 2010 рік – «Репетиція» та ін. Бієнале 2000 року стало першим мистецьким заходом КНР, що привернуло увагу зарубіжної арт-критики за своє новаторство й масштаби проведення. Міжнародну команду кураторів очолював Хоу Ханьжу.

2010 року увага преси була прикута до «Божевільної каруселі» Ван Мея. Інсталяцію розташували біля воріт Шанхайського художнього музею. Карусель складалася з центральної колони і відгалужень. Колона каруселі складалася з ігрових автоматів, які блимали і телефонували, обіцяючи заплатити людям, які підійдуть. Неприємні фігури з молотками в руках їздили на монстрах, схожих на чудернацькі нафтопровідні труби, які робили безконтрольний викид. Тема цієї роботи доволі актуальна – протистояння урбанізації і викачуванню корисних копалин [6].

Проблеми глобалізму порушував і Цю Чжиці роботою «Барвисті іграшки», яку представлено на бієнале 2010 року. Інсталяція являла собою великий камінь-колесо, що використовується для створення зображень зірок на білому піску та дерев'яних палиць, які після себе залишали заглибини. Автор задумки дбав про активне залучення глядачів, яким була надана можливість прокрутити жорна вручну. Концепція автора така: показати унікальність і красу природи. І жодна рукотворна споруда не зможе перевершити її, здебільшого відбувається лише руйнування [6].

Учасник бієнале Моу Буянь роботою «Останній подих» (2010) розкрив проблему голоду. Художником використано опудало порідної собаки (як знак прирученої домашньої тварини) і компресор, який імітував дихання. Глядачам запропонували побачити «останній подих» тварини, яка помирала від голоду. Сам творчий проект складався з трьох елементів: опудала-пса, білого кахлю та прихованого компресора. Кожен елемент мав своє призначення. Кахель символізував людську оселю, використовуючи декоративну функцію. Мертва собака уособлювала одночасно декілька проблем. По-перше, тема голоду – проблема, яку винесено на одне з перших місць серед глобальних факторів ризику. По-друге, автор розкриває концепт залежності домашніх улюбленців від їх господарів, які мають, крім привілей, ще й певні обов'язки. Автор також вказував на атрофовані можливості приручених тварин, яких селекційно виводили для досягнення певних функцій, переважно декоративних [6].

Актуальною з огляду на проблематику наукової роботи є інсталяція Лі Сяофей «Невідомі (безликі) Грані» (2014). Художник порівнює світ з конвеєром, який створює повторювані, однакові, механічні і беземоційні засоби, які ефективно і швидко

розширюють обсяг виробництва. Повтори й одноманітність стосуються не тільки машин, а й робітників. Так художник показав життя Китаю, адже країна – лідер у виробництві товарів та наявності дешевої робочої сили. Після виробництва, починається етап пересування або переміщення. Продукція від «фабрики світу» (так часто називають Китай) починає подорож до різних портів. У кожній гавані заздалегідь виготовлені бетонні частини бар'єрів, що розбивають хвилі – архітектурні споруди, розташовані між морем і суходолом, які запобігають розмиванню берегової лінії. Лі Сяофей створив з склотканини напівфабрикат. Хрестоподібні залізобетонні елементи перетворюються на суто формальні абстрактні об'єкти. У виставковій залі художник також збудував невелику острівну набережну [6].

Не менш цікавими є інсталяції останніх років. Так, на бієнале 2016 р. було представлено драматичну інсталяцію під назвою «The Great Chain of Being – Planet Trilogy» (2016), що розроблена відомим театральним режисером Му Сен, і містить звукові, світлові ефекти, які поєднують інсталяції понад 40 художників, зокрема студентів Китайської академії мистецтв. Його творчий проект посів центральне місце у виставці [7].

Основним майданчиком проведення бієнале є Шанхайський художній музей та Power Station of Art – колишня електростанція. Протягом усього виставкового періоду відбуваються публічні програми. Їх актуальність полягає в популяризації сучасного мистецтва серед широкої громадськості протягом тривалого періоду. Активно застосовується також практика використання простору торгових центрів. Таке рішення обґрунтовано трьома факторами: по-перше, торгові центри відвідує майже все місцеве населення, по-друге, місця торгівлі привертають увагу туристів, таким чином, підвищуються продажі, по-третє, захист інсталяцій від зовнішнього впливу погоди.

Таким чином, трансформації у сучасному мистецтві обумовлені певною мірою процесом глобалізації. Мистецькі бієнале мають чітко виражений інтеграційний характер. Не менш важливим для розвитку мистецтва є ліквідація кордонів «Європа-Схід». Це відбулось завдяки передусім бієнале – значній події у сучасному мистецтві. Бієнале є не лише масштабною мистецькою виставкою – це складний діалог культур, де порушуються соціокультурні питання, які мають різноманітне художнє і технічне втілення. Аналіз інсталяцій провідних митців унаочнює відкритість художників процесу глобалізації. Філософія планетарної самосвідомості й концептуальна спрямованість простежується в магістральних темах бієнале і в інсталяціях митців.

Список використаної літератури

1. Яковець І. О. Візуальні мистецтва в контексті розвитку культури інформаційного суспільства / І. О. Яковець // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв . Мистецтвознавство. Архитектура. - 2014. – № 1. – С. 121–125 ; Yakovets I. O. Vizualni mystetstva v konteksti rozvytku kultury informatsiinoho suspilstva / I. O. Yakovets // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv . Mystetstvoznnavstvo. Arkhytektura. – 2014. – № 1. – S. 121–125.
2. Turner Contemporary [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.turnercontemporary.org/exhibitions/my-bed>
3. Cleaner dumps Hirst installation [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.freerepublic.com/focus/fr/551752/posts>
4. Сидоренко В. Д. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століть / В. Д. Сидоренко. – Київ : ВХ[студіо], 2008. – 187 с.: іл. ; Sydorenko V. D. Vizualne mystetstvo vid avanhardnykh zrushen do novitnikh spriamuvan: Rozvytok vizualnoho mystetstva Ukrainy ХХ–ХІХ stolit / V. D. Sydorenko. – Kyiv : VKh[studio], 2008. – 187 s.: il.

5. Авраменко О. Венеціанська бієнале 2015. Оглядний репортаж з виставки з елементами критики і аналізу / О. Авраменко // Сучасне мистецтво. - 2015. – Вип. XI. – С. 61–72 ; Avramenko O. Venetsianska biennale 2015. Ohliadovyi reportazh z vystavky z elementamy krytyky i analizu / O. Avramenko // Suchasne mystetsvo. - 2015. – Vyp. XI. – S. 61–72

6. 8 reasons to visit the Shanghai Biennale [Electronic resource]. – Mode of access : <http://travel.cnn.com/shanghai/play/8-reasons-visit-eighth-shanghai-biennale-272541/>

7. 11th Shanghai Biennale [Electronic resource]. – Mode of access : <https://frieze.com/article/11th-shanghai-biennale-0>

Стаття надішла до редакції 09.10.2017

A. Bilyk, M. Shakhman

GLOBALIZATION AS A FACTOR OF TRANSFORMATION CHANGES IN CONTEMPORARY ART

The present article is devoted to the study of the phenomenon of contemporary art globalization. The influence of globalization on art is shown. The creation of artists is analysed thanks to famous installations in the conditions of globalization of art. The importance of contemporary art as a globalization factor of art culture is shown. The article focuses on the exhibition spaces that should be studied and analysed from the point of view of interactivity.

This article studies the Biennale cultural space around the world and its influence on contemporary art: the Venice Biennale after the Second World War; the representation of artists gradually goes beyond the borders of Europe. This is of interest to artists, the public, and art historians around the world. The representation of artists from different continents at the international biennial of Europe generates the dissemination of artistic biennials around the world.

The analysis of the installations of leading Chinese artists at the Shanghai Biennale demonstrates the openness of Chinese artists to the process of globalization. The analysis of the Shanghai Biennale shows the output of Chinese artists beyond traditional arts, their active integration into the contemporary art of the world. The article proves that artistic biennials have a clearly defined integrational character. The philosophy of planetary consciousness and conceptual orientation can be traced both in the main themes of the biennial, as well as in individual installations of artists. The problems of globalization effect art culture. Globalization has given impetus to the development of contemporary art, allowing local artists to enter the international context, stimulating the funding of initiatives for contemporary art, and contributes to market development and the massive interest of viewers.

Transformation of contemporary art is shown in the context of globalization especially - the spreading of installations, performances and other art practices, wiping the boundary between art and non-art and wiping the boundaries between traditional forms of art.

Key words: *biennial, contemporary art, globalization, installation, performance, Shanghai Biennale, Venice Biennale.*

УДК 379.822(477)

Ю. С. Борисенко

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ СКАНСЕНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті розглянуто діяльність скансенів (музеїв просто неба) України, як центрів популяризації культурного надбання українського народу шляхом проведення культурно-дозвіллевої діяльності. Підкреслено, що зважаючи на відсутність у вітчизняній історіографії наукових публікацій, присвячених вказаній проблемі, вона є доволі актуальною та має наукову новизну. Розкриті основні напрямки функціонування скансенів, серед яких: організація концертної та фестивальної діяльності, етно-шоу; проведення культурно-мистецьких та культурологічних заходів, майстер-класів; постановка театралізацій. Розглянуто сучасний стан та перспективи культурно-дозвіллевої діяльності скансенів України, а також надано їх класифікацію відповідно до форм власності (державні, приватні). Висвітлено та охарактеризовано форми роботи з відвідувачами у даному типі музейного закладу. Зазначено, що одним з найважливіших завдань роботи згаданих закладів, є збереження і відродження народних традицій та включення їх у сучасний культурний контекст.

Ключові слова: скансен; музей просто неба; культурно-дозвіллева діяльність; класифікація скансенів; форми роботи з відвідувачами; стан; перспективи.

В умовах сучасної глобалізації та європеїзації досить нагальним завданням залишається збереження автентичних традицій, обрядів, звичаїв. Скансени України є осередками популяризації культурної спадщини через залучення музейної аудиторії до реалізації культурно-дозвіллевої функції діяльності музейного закладу. Більшість українських скансенів опинились в складному матеріальному становищі та зіткнулись з основною проблемою – залученням відвідувачів шляхом культурно-дозвіллевої роботи. Сьогодні український скансен – це не просто експозиція, доповнена тематичною чи оглядовою екскурсією, але й розважальний, культурно-дозвіллевий центр, місце зустрічей, відпочинку, театралізованих вистав, осередок популяризації національної культурної спадщини. Зважаючи на це, заявлена проблема є актуальною.

Мета дослідження – розкрити стан та перспективи культурно-дозвіллевої діяльності скансенів України, класифікувати музеї просто неба, з'ясувати форми роботи з відвідувачами та окреслити перспективи подальшого функціонування.

Феномен дозвілля загалом розглядали Р. Азарова, О. Бойко, В. Кірсанов, І. Петрова, В. Піча та ін. Культурно-дозвіллевих аспектів діяльності музейних закладів в українській історіографії торкалися А. Данилюк, Л. Водяник, Г. Зеленюк, Л. Поліщук.

Над проблемою типологізації скансенів України працювали Д. Каднічанський, О. Афанасьєв. Однак, згадані дослідження, позначені фрагментарністю і не надають цілісної картини реалізації культурно-дозвіллевої діяльності в скансенах України. З того приводу, обрана нами тематика є доволі важливою і потребує окремого розкриття.

На сучасному етапі, скансени поступово стають складовою індустрії розваг, де культурно-дозвіллева діяльність відіграє важливу роль у функціонуванні музею. Серед напрямків культурно-дозвіллевої діяльності скансенів України можемо виділити такі, як:

- відтворення історичних реконструкцій;
- організація музейних квестів;

- проведення фестивалів;
- підготовка етно-шоу;
- постановка театралізацій;
- запровадження пізнавально-розважальних ігор;
- організація арт-клубів;
- проведення ярмарків культурних ініціатив;
- впровадження інтерактивних соціальних заходів;
- налагодження діяльності творчих майстерень;
- презентація майстер-класів;
- підготовка та проведення культурологічних заходів.

Для успішної інтеграції сучасного скансену в індустрію дозвілля необхідно, щоб він відповідав вимогам сьогодення:

- вчасно і якісно задовольняв запити населення;
- був соціально-значимим, актуальним та змістовним;
- передбачав використання сучасних методів і форм [5, с. 73].

На сьогодні в Україні функціонує більше десяти великих скансенів. За формою підпорядкування розрізняють: національний – Музей народної архітектури та побуту «Пирогово», регіональні – Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту, Львівський музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай», обласні – Закарпатський музей народної архітектури та побуту, Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту, Музей історії сільського господарства Волині, Музей народної архітектури, побуту та дитячої творчості тощо [4, с. 130].

Загалом виокремлюють такі типи музеїв просто неба (за Д. Каднічанським) [4, с.130–135]: державні скансени, заклади скансенівського типу та локальні скансени. На нашу думку, така типологізація скансенів не повною мірою ураховує їх специфіку. З того приводу вважаємо за потрібне у нашій статті розглянути такі типи скансенів, як приватного типу власності (класифікація за формами власності), а також історико-анімаційні скансени (класифікація за формами роботи з відвідувачами).

Варто більш детально розглянути особливості культурно-дозвілєвої діяльності державних скансенів.

Так, музей народної архітектури та побуту «Пирогово» відзначається тим, що на його території організовуються різноманітні свята, особливо релігійні – Різдво, Водохреща, Масниця, Великдень, Івана Купала, а також різноманітні ярмарки, на яких народні майстри демонструють вироби традиційних промислів [3, с. 41].

Львівський музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» виступає осередком відпочинку мешканців та гостей міста. На базі скансену проводиться ряд святкувань та культурно–мистецьких заходів: День міста, фестиваль «Співоче поле», «Казка у гаю», Свято Матері [4, с. 132].

Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту є організатором різноманітних майстер-класів, уроків-мандрівок, лекцій, культурно-мистецьких проєктів, творчих зустрічей, культурологічних заходів, наприклад: «Заповіт Великого Кобзаря», «Кобзарський майдан», «Музейні гостини з археологом», «Сікорські читання» [10].

Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту практикує майстер-класи з різних ремесел, що властиві буковинському краю, де

відвідувачі можуть не лише подивитись на готовий виріб, а й спостерігати за процесом його виготовлення та взяти в ньому участь [6].

Сарненський історико-етнографічний музей проводить науково-практичні конференції, свята народного мистецтва, зокрема традиційне поліське свято «Водіння Куста» [4, с. 135].

Музей історії сільського господарства Волині (с. Рокині, Волинська обл.) – єдиний в Україні «живий музей», специфіка діяльності якого полягає в тому, що працівники музею водночас є і його жителями. Тобто, в музеї в реальному часі відтворено побут селян минулого століття. Цікаво, що кожен бажаючий може вільно долучитися до господарства, стати повноцінним учасником експозиції музею. На базі музею проводять свята, ярмарки, конференції, діє молодіжна організація «Школа козацького гарту» [6].

Отже, як бачимо, скансени державного типу власності активно залучають різноманітні нетрадиційні форми роботи з відвідувачами. Однак, основною метою діяльності даних скансенів залишається виявлення, збереження та експонування пам'яток народної архітектури.

На сьогодні також функціонує ряд закладів скансенівського типу. Це культурно-освітні комплекси, в яких будівлі не є автентичними, а лише збудовані за зразками давніх споруд. До культурно-освітніх комплексів скансенівського типу належать: культурно-освітній комплекс «Мамаєва слобода» (м. Київ), історико-культурний комплекс «Запорізька Січ» (м. Запоріжжя), історико-архітектурний комплекс «Гетьманська резиденція гетьмана Богдана Хмельницького, в Суботові», скансен «Гелон» (с. Більське, Полтавська обл.), місто-музей трипільців «Аррати-Оріяни» (м. Ржищев, Київська обл.), етнографічний комплекс просто неба «Бессарабське село Фрумушика-Нова» (с. Весела Долина, Тарутинський р-н Одеської обл.). Найближчим часом планується створення закладів скансенівського типу у Тернополі, Харкові, Дніпрі, Одесі, Коростені та Кам'янці-Подільському [4, с. 130].

Звернемось до аналізу специфіки роботи таких музеїв на прикладі культурно-освітнього комплексу «Мамаєва слобода», який пропонує відвідувачам організацію передвесільних та весільних обрядів в етнічно-українському стилі, хрестин, святкувань ювілеїв та днів народження. В програмі музейного закладу є корпоративний квест «У пошуках козацького скарбу», різноманітні майстер-класи для дітей «Посвята у ковалі свого щастя», театралізований урок народознавства для школярів, різноманітні козацькі забави [7].

Загалом, діяльність закладів скансенівського типу відрізняється, в першу чергу, низкою нетрадиційних форм роботи з відвідувачами, поєднанням унікальних експонатів з природно-ландшафтними умовами експонування та наявністю видовищного елемента і широкими можливостями неформального спілкування (під час організації змагань, обрядів, театралізованих вистав, ярмарків, виступів фольклорних колективів). В цьому плані важливою є анімаційна складова діяльності скансенів, коли наживо демонструються особливості традиційних ремесел певних регіонів, наприклад: гончарство, ковальство, пасічництво, теслярство [5, с. 72].

Підсумовуючи сказане вище, можна констатувати, що заклади скансенівського типу – це своєрідні культурно-дозвіллі центри, основною метою яких є пропагування культурної спадщини шляхом залучення анімаційної діяльності.

Новими перспективними музейними установами можна назвати також локальні скансени. Мережа даних скансенів постійно зростає, їх доцільно створювати при краєзнавчих, громадських, обласних музеях. Мережа локальних скансенів зосереджена на Закарпатті, де створено окремі хати-музеї в с. Антонівка Ужгородського р-ну, с.

Зубівка Мукачівського р-ну, с. Осій Іршавського р-ну, «Ремісничий хутір Плугаки» на Рівненщині, с. Горінчове, Стеблівка Хустського р-ну., у с. Петрове Виноградівського р-ну відтворено комплекс будівель угорського села [1, с. 82].

Скансени локального типу – відносно нове явище в розвитку музейного туризму. Проте, це унікальні соціокультурні комплекси, які виконують рекреаційно-оздоровчу, естетичну та культурно-дозвілєву функції.

В Україні також функціонує ряд приватних скансенів, серед яких: «Рідне село» (АРК Крим), «Козацькі землі України» (с. Вереміївка, Черкаська обл.), «Українська слобода» (с. Писарівка, Харківська обл.).

Основна мета діяльності приватних скансенів є «оживлення» експонатів та максимальне їх залучення до музейної комунікації.

Етнографічний комплекс «Українське село» (с. Бузова, Київська обл.) характеризується тим, що крім екскурсій адміністрація музею організовує майстер-класи з традиційних ремесел (гончарство, ковальство, писанкарство, етнотренінги, святкування урочистих подій та народних свят). Скансен є організатором майстер-класів («Дерев'яні іграшки», «Витинанка», «Випікання з тіста», «Вовняна акварель», «Картини з круп», «Квілінг», «Ковальство», «Чумацький куліш», «Яворівський розпис», «Петриківський розпис», «Народний оберіг» та ін.), корпоративних квестів, розважальних програм для дітей та дорослих. На території етнографічного парку відбуваються народні гуляння, виступи фольклорних колективів, організовуються свята для дітей, активний відпочинок у формі квестів, виставки сучасних ремісників. Особливістю скансену є проведення етнотренінгів, які дозволяють поєднати відпочинок з освітньою складовою [3, с. 41]. Відбувається також організація весіль, хрестин, народних святкувань із наданням можливості проживання та харчування.

На базі скансену «Рідне село» (АРК Крим) функціонує Культурно-розважальний центр української етнографії і мистецтв «Оберіг». Центр пропонує наступні майстер-класи: «Розпис писанки», «Виготовлення оберегу домашнього вогнища», «Гончарне мистецтво» [9].

Скансен «Козацькі землі України» – перший в Україні приватний скансен, в основу якого покладена концепція «живого музею» (на території музею проживає декілька сімей, які дотримуються козацьких традицій). На базі скансену відбуваються виставки музейних і приватних колекцій, проводяться наукові історичні та мистецькі конференції, художні пленери, фестивалі етнічної музики, ярмарки образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. В музеї кожен бажаючий має змогу пожити кілька днів, поринути в життя і побут козаків, підкувати коня, запрягти волів у мажі, з'їздити волами до млина, змолоти борошно і випекти хліб у печі за стародавніми рецептами [6].

Етнографічний музей просто неба «Хутір Савки» (с. Нові Петрівці, Київська обл.) проводить різноманітні майстер-класи: «Витинанка», «Гончарство», «Лялька-мотанка», «Свічникярство», «Соломоплетіння»; культурно-освітні заходи. Мистецькі проекти спрямовані на відродження українських національних традицій [8]. Згадані заклади музейного типу створювались неймовірними зусиллями ентузіастів, котрі займаються збиранням, зберіганням та популяризацією культурної спадщини українського народу. Разом з тим, музеї активно залучають відвідувачів шляхом застосування нових форм роботи за допомогою проведення історичних, мистецьких, наукових конференцій та фестивалів.

Однак дана мережа скансенів та закладів скансенівського типу повноцінно не репрезентує тисячолітню історію нашої держави. Вважаємо доцільним створення ще одного типу таких музеїв – історико-анімаційних скансенів [6].

На нашу думку, яскравим прикладом такого скансену є Центр культури та історії Київської Русі «Парк Київська Русь». Сфера його діяльності культурно-просвітницька робота (лекції, майстер-класи), створення рекреаційної зони (повноцінний центр відпочинку), організація ділових і розважальних заходів, акцій, тематичних програм для дітей та молоді [3, с. 42].

Актуальним завданням культурно-дозвіллевої діяльності даного типу скансенів, залишається реалізація проекту історичної реконструкції трипільського протоміста-скансену та Скіфського скансену у напрямі пропагування активного туризму та анімаційних фестивалів.

Слід зазначити, що українським археологом М. Ф. Рожком розроблена проектна документація щодо відродження унікальної наскельної давньоруської фортеці Тустань у Карпатах (с. Урич, Львівщина). Не менш цікавим є проект організації давньоруського скансену на базі залишків давньоруського городища – Білгорода (с. Білогородка, Київська обл.) [6].

Таким чином, історико-анімаційні скансени можуть бути потужним туристично-рекреаційним ресурсом та осередком збереження і популяризації нематеріальної культурної спадщини, шляхом реалізації нетрадиційних форм дозвіллевої роботи з відвідувачами.

В Україні функціонує ряд скансенів, відмінними ознаками яких є форма власності (державні, приватні). Основним завданням діяльності згаданих закладів окреслюється збереження і відродження народних традицій та включення їх у сучасний культурний контекст, з елементами сценічного показу. За результатами дослідження можна виділити наступні типи скансенів: скансени державного типу власності, заклади скансенівського типу, локальні, скансени приватного типу власності, історико-анімаційні скансени.

Маємо зазначити, що скансени державного типу власності менш активно залучають нетрадиційні форми роботи з відвідувачами, що пояснюється недостатнім фінансуванням та застарілими концепціями роботи з відвідувачами. Скансени приватного типу виступають здебільш як заклади розважального чи анімаційного характеру, завдяки чому інтегруються в індустрію дозвілля, створюючи певний симбіоз науково-просвітницького закладу з розважально-анімаційним. Звісно, актуальним є питання «оживлення» експозицій та автентичності свят і обрядів, які повинні базуватися на народних традиціях, бути пов'язаними із звичаєво-побутовою культурою українців.

Оскільки основною метою діяльності скансенів в Україні є збирання, збереження та популяризація культурної спадщини, на сьогодні робота будь-якого українського скансену, незважаючи на форму власності, спрямована, перш за все, на реалізацію культурно-дозвіллевого чи анімаційного напрямку. Саме цей напрям функціонування музеїв просто неба відкриває перспективи для їх подальшого розвитку, є найбільш цікавим та змістовним для роботи з різними категоріями відвідувачів.

Список використаної літератури

1. Афанасьєв О. В. Скансени України як важливий туристичний ресурс / О. В. Афанасьєв, Є. В. Бурлака, Ю. М. Маркіна // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку : матер. IV Міжнар. науково-практ. конф., м. Луганськ, 6-7 травня 2009 р. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т.Г. Шевченка», 2009.– С. 80–84 ; Afanasiev O. V. Skanseny Ukrainy yak vazhlyvyi turystychnyi resurs / O. V. Afanasiev, Ye. V. Burlaka, Yu. M. Markina // Turystychna industriia: suchasnyi stan ta priorityty rozvytku : mater. IV Mizhnar. naukovo-prakt. konf., m. Luhansk, 6-7 travnia 2009 r. – Luhansk : DZ «LNU im. T.H. Shevchenka», 2009.– S. 80–84.

2. Водяник Л. Ю. Скансени України: географія та туристсько–рекреаційне значення / Л. Ю. Водяник // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 19. – С. 149–155 ; Vodianyuk L. Yu. Skanseny Ukrainy: heohrafiia ta turystsko–rekreatsiine znachennia / L. Yu. Vodianyuk // Heohrafiia ta turyzm. – 2012. – Vyp. 19. – S. 149–155.

3. Зеленьок Г. А. Сучасні тенденції у культурному дозвіллі етнографічних парків Києва / Г. А. Зеленьок // Вісник [Київського національного університету культури і мистецтв]. Мистецтвознавство – 2014. – Вип. 30. – С. 38 – 43 ; Zeleniuk H. A. Suchasni tendentsii u kulturnomu dozvilli etnografichnykh parkiv Kyieva / H. A. Zeleniuk // Visnyk [Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv]. Mystetstvoznnavstvo – 2014. – Vyp. 30. – S. 38 – 43.

4. Каднічанський Д. А. Використання історико-культурної спадщини України в туризмі на прикладі скансенів / Д. Каднічанський // Краєзнавство. – 2012. – № 1. – С. 18–137 ; Kadnichanskyi D. A. Vykorystannia istoryko-kulturnoi spadshchyny Ukrainy v turyzmi na prykladi skanseniv / D. Kadnichanskyi // Kraieznnavstvo. – 2012. – № 1. – S. 18–137.

5. Поліщук Л. О. Анімація в діяльності закладів культури України / Л. О. Поліщук // Культура і мистецтво у сучасному світі. – 2014. – Вип. 15. – С. 71–76 ; Polishchuk L. O. Animatsiia v diialnosti zakladiv kultury Ukrainy / L. O. Polishchuk // Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti. – 2014. – Vyp. 15. – S. 71–76.

6. Шлепакова Т. Л. Скансени України як перспективні об'єкти музейного туризму та осередки збереження етнобуття в умовах глобалізації [Електронний ресурс] : (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011–2013 рр.) // Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. - Режим доступу :

http://www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2013/muzei_prostoneba.Pdf ; Shlepakova T. L. Skanseny Ukrainy yak perspektyvni obiekty muzeinoho turyzmu ta oseredky zberezhenia etnobuttia v umovakh hlobalizatsii [Elektronnyi resurs] : (ohliadova dovidka za materialamy presy, Internetu ta neopublikovanykh dokumentiv 2011–2013 rr.) // Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. – Rezhym dostupu : http://www.nplu.org/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2013/muzei_prostoneba.Pdf

7. Мамаєва слобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mamajeva-sloboda.ua/> ; Mamaieva sloboda [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://mamajeva-sloboda.ua/>

8. Музей етнічної культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xutir-savky.com.ua/> ; H Muzei etnichnoi kultury [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://xutir-savky.com.ua/> ; Хутір Савку (2015), available at: <http://xutir-savky.com.ua/>. (accessed 22 August 2017)

9. Музей под открытым небом «Рідне село» («Родное село») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poluostrov-krym.com/dostoprimechatelnosti/muzei-kryma/muzey-rodnoe-selo.html> ; Muzey pod otkrytym neбом «Ridne selo» («Rodnoe selo») [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://poluostrov-krym.com/dostoprimechatelnosti/muzei-kryma/muzey-rodnoe-selo.html>

10. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://niez.com.ua/> ; Natsionalnyi istoryko-etnografichniy zapovidnyk «Pereiaslav» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://niez.com.ua/>

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017

Yu. Borysenko

CULTURAL AND RECREATIONAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN SKANSENS: THE CURRENT STATE AND THE PROSPECTS

The aim of the work is to reveal the main directions of cultural and recreational activities of Ukraine's skansens in accordance with their classification. The main directions of cultural and recreational activities of Ukraine's skansens are singled out and among them: the organization of concert and festival activities, ethno-shows, cultural and artistic activities, staging various theatrical performances and performing master classes. The distinctive feature of them is the form of ownership (public or private). The current state and the main prospects of the cultural and recreational activities of Ukraine's skansens are analysed. The forms of work with the visitors in this type of museum institutions are highlighted and among them: master classes, quests, ethno-shows, theatrical actions, entertaining-cognitive games, festivals, and various cultural events. The main objective of the activities of the mentioned institutions is to preserve and revive folk traditions and incorporate them into the modern cultural context, with elements of the stage display. The scientific novelty of the article is to determine the state and the possible prospects for the further development of skansens in accordance with the specifics of cultural and leisure activities. Skansens of Ukraine are centres of popularization of cultural heritage through attraction of the museum audience to the implementation of cultural and leisure functions of the museum institutions.

The object of the article is the museum institutions of the skansen of Ukraine. The subject is the cultural and leisure activities of skansens at the present stage and in the future.

The objectives of the article are to highlight the main directions of cultural and leisure activities of skansens in Ukraine at the present stage, to classify open-air museums, to find out the forms of work with visitors and outline the prospects for further functioning.

Since the main purpose of the skansen activity in Ukraine is the gathering, preservation and popularization of the cultural heritage, the work of any Ukrainian skansen today, regardless the form of ownership is primarily aimed at the realization of cultural-entertainment or animation directions. It is this direction of the activity of museums in the open air that opens the prospects for their further development; it is the most interesting and meaningful form for working with different categories of visitors.

Consequently, we can identify the main directions of cultural and leisure activities of Ukrainian skansens, among which: the organization of concert and festival activities, ethno shows, cultural and artistic events, the staging of various theatricals and performing workshops.

Key words: *classification of skansens; cultural and recreational activities; forms of work with visitors; open-air museum; prospects, skansen; state.*

УДК 792/2(477)(045)

Ю. О. Гапчук

СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН АНТРЕПРИЗНИХ ТЕАТРІВ В КУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто історію становлення та розвитку антрепризних театрів у культурному просторі України. Визначено стан діяльності сучасних антрепризних

театрів та проаналізовано їх репертуар. Зроблено загальний огляд ролі антрепренерів у театральному процесі.

Ключові слова: історія, розвиток, антреприза, антрепренер, вистава, театр, театральні трупи, сцена, репертуар, н'єса, актор, режисер, театральна форма, театральний продукт, глядач, прем'єра, декорація, культура.

В умовах сучасної театральної культури можна спостерігати стрімкий розвиток антрепризних театрів України. Означені театри зайняли почесне місце і вже майже нічим не поступаються театрам репертуарним (хоча й антреприза завжди знаходиться в жорсткій конкуренції з іншими формами театральної діяльності, намагається привабити свого глядача, запропонувавши цікаві новаторські режисерські ідеї). Сьогодні антрепризний театр – це не тільки вистава нових форм, а й окремий спектр проблем для наукового дослідження, зважаючи на практичну відсутність висвітлення в українській історіографії більшості аспектів розвитку вітчизняної антрепризи (виняток становлять публікації Т. Овчаренко, Л. Ахримович, М. Кузьміна, О. Лисюк). Зважаючи на це, обрана проблема є актуальною.

Мета статті – розкрити історію розвитку та сучасний стан діяльності антрепризних театрів в Україні. Завданнями дослідження є висвітлити основні етапи розвитку антрепризних театрів України, з'ясувати тенденції їх діяльності на сучасному етапі та розкрити особливості роботи антрепренера.

Сьогодні більш-менш кожна досвідчена людина може самотужки визначити поняття «антреприза», яке складається з двох частин: «антре», що походить від фр. *Entrée*, тобто вхід, або вступ та *Prise*, тобто представлення, або презентація. Проте варто звернутися до більш професійної трактовки даного поняття. Отже, антреприза (фр. *entreprise*, досл.: «підприємство») – «форма організації театральної справи, у якій приватний підприємець збирає акторів для участі в спектаклі (на відміну від репертуарного театру з постійною трупю)» [12, с. 8].

Театральне мистецтво України ніколи не стояло на місці. Мистецтвознавець Олена Лисюк у своїй науковій праці «Театрально-музичне життя Києва кінця XVIII – першої половини XIX ст.» стверджує, що театральні антрепризи у Києві з'явилися вже на початку XIX сторіччя, але мали здебільшого музичний напрямок. Польські та польсько-українські трупи поширювали кращі мистецькі твори Західної Європи.

Серед польських антрепренерів значне місце в мистецтві та в цілому в українській культурі посіли такі діячі, як О. Лотоцький, що відкрив антрепризу у Києві ще у 1803 році, та П. Кваснієвський, який розпочав свою діяльність роком пізніше – у 1804 році. Але ці антрепризні трупи не мали власного та обладнаного для проведення вистав приміщення, тому презентували свої вистави у приватних будинках та тимчасових приміщеннях. Вже у 1804 році постало питання про будівництво у Києві театру, де б могли виступати заїжджі артисти. Архітектором було призначено А. Меленського. За кошти громадян за рік було збудовано Перший Міський театр. Саме він і став культурним осередком Києва та центром його культурного життя. Тут презентували свої вистави антрепренери А. Змійовський (1816; 1819–1820), С. Малиновський (1819), Я. Камінський (1821), О. Ленкавський (1823; 1826–1829), А. Шитлер (1829–1830). Згадані антрепризи суттєво збагатили культурно-мистецьке життя Києва першої половини XIX ст. [6].

Антреприза А. Шитлера, що діяла у Києві у 1830-ті роки, продовжувала традиції А. Змійовського у напрямі звернення до української тематики. Велика увага приділялася елементам українського народного побуту, включаючи до свого репертуару, наприклад, твори Івана Котляревського, який сам, до речі, з 1817 по 1821 роки був директором

Полтавського вільного театру та вже відомим драматургом, твори якого показували українською мовою не лише в Україні, але й за її межами, що поширювало у Європі значення української культури в цілому та сприяло її розвитку на батьківщині. Але все це було пізніше, бо, судячи з біографічних довідок та досліджень українських мистецтвознавців, по-справжньому ім'я І. Котляревського для українського глядача відкрив Михайло Щепкін, російський актор, що був викуплений письменником з кріпацтва. Саме М. Щепкін у своїй українсько-російській антрепризі, що розпочала свою діяльність у Києві в 1821 році, взяв до постановки твори Котляревського «Москаль-чарівник» та «Наталка Полтавка» (на основі останньої видатний український композитор Микола Лисенко створив відому оперу) [7].

Повертаючись до А. Шитлера, слід зазначити той факт, що антрепринер став свого роду новатором у своїй справі. Саме він прославився створенням водночас різних акторських пересувних та мобільних труп, що дозволяло акторам водночас працювати на різних сценічних майданчиках у містах України. Так, скажімо, протягом 1834 р. частина трупи перебувала на гастролях у Житомирі, інша частина виступала у Ніжині. Як зазначає Л. Б. Архимовичу роботі «Українська класична опера. Історичний нарис»: «Репертуар оновлювався відповідно до місця гастролей» [1, с. 311]. Такі методи роботи спонукали антрепринера шукати все нові та нові підходи до глядача, експериментуючи з жанрами, формами та темами. Виникав своєрідний синтез з драми, комедії, опери, балету, великим попитом користувалися водевілі, які власне і поєднують в собі нескладний сюжет, любовну інтригу, кумедність ситуацій, танцювальні та пісенні номери. Головним завданням антрепренера було – заробляти гроші на утримання трупи, сплати оренди, на виготовлення театральних афіш, костюмів, декорацій та й, наприкінці кінців, на залучення критиків та оплату їм схвальних статей.

У 1856 році в Києві було збудовано Другий Міський театр на зміну Першому, будівля якого вже знаходилася у занедбаному стані. В новому театрі також виступали українські та польсько-українські антрепризні трупи. Серед антрепринерів другого театру можна назвати Т. Борковського, М. Милославського, М. Новікова, П. Протасова, М. Кропивницького. Відомі російські актори також виходили на цю сцену. Серед них М. Єрмолова, О. Ленський, М. Савіна, С. Яблочкіна та інші.

Але окрім сценічного майданчика другого міського театру антрепризні театральні вистави відбувалися й у приватних будинках, наприклад, у маєтку генеральші Брікен на Хрещатику, у Ходоловського на Подолі та у будинку генерала Белгородського на Липках.

Театральна антрепризна справа, що набувала розмаху, вимушена була шукати новаторські підходи не лише до глядача, щоб задовольняти його глядацький попит, але й до акторів, режисерів, сценографів. Зростала конкуренція, оскільки театральний ринок характеризувався насиченістю. Нажаль, щоб задовольняти «естетичні» смаки різних прошарків населення, не завжди театральний продукт, тобто вистава, були якісними. Але подібна конкуренція також виступала поштовхом для створення нових шедеврів та професійного росту всіх учасників театального процесу. При тому розвиток театального процесу є одним з головних чинників (разом з живописом, літературою, музикою та іншими напрямками мистецтва) культурного піднесення. Гарна театральна постановка вимагає якісної літературної основи, цікавого сценічного рішення, оригінальної музики. Тобто, це цілком творчий процес талановитих митців, які і складають мистецький фонд нашої культури та сприяють її позитивному розвитку.

М. І. Кузьмін у своїй роботі «Забуті сторінки музичного життя Києва» зазначає, що «польсько-українські антрепризи становили важливу складову музично-театального мистецтва Києва. Трупи демонстрували значний фаховий рівень,

різноманітний репертуар, включаючи опери і балети, нові режисерські та виконавські рішення, нові жанри. Це сприяло розвитку українського музично-театрального та оперного мистецтва і мало на нього значний вплив» [3, с. 225].

На початку ХХ-го століття в Україні найбільш відомою була трупа М. Кропивницького, якою керував М. Садовський, а також трупа П. Саксаганського і М. Заньковецької. До цих труп приєдналися І. Карпенко-Карий, Г. Борисоглібська, Л. Ліницька, Ф. Левицький та ін. У такому складі вони їздили країною з виставами впродовж 1900–1903 рр. В наслідок успішних гастролей у 1907 р. М. Садовський взяв в оренду Троїцький народний будинок у Києві, де згодом і заснував перший український стаціонарний театр. На початку ХХ ст. діяли також трупи Гайдамаки, О. Сулова, О. Суходольського тощо [9]. Піднесення культурної діяльності країни залежить від політичного стану та благополуччя, що мимоволі виражається у театральних постановках. У 1917 році країну розхитала революція, то ж з приходом більшовиків з відомих причин антреприза не мала можливості розвиватися і змогла почати відновлення кращих традицій, лише за часів перебудови та, найбільше, після розпаду СРСР на етапі державної незалежності України.

З огляду на сучасний стан театральної сфери, можемо сказати, що у ХХІ столітті зберігається міцна мережа державних театрів, які залишаються провідними і не зможуть у ринкових умовах вижити без підтримки державного фінансування. Але це тема для окремого дослідження.

Повертаючись до нашої розвідки, варто вказати на те, що вже у 90-х роках минулого століття мали місце спроби створення комерційних репертуарних театрів, але вони виявилися невдалими. Проте вже довгі роки вправно та успішно існує Київська академічна театральна майстерня «Сузір'я» під керівництвом Олексія Кужельного. Цей перший у нашій країні ангажементний театр розпочав своє існування у 1988 році. Протягом усього періоду його діяльності театром керує Народний артист України Олексій Кужельний. Для постановки вистав театральної майстерні запрошувалися як вже відомі режисери, так і зовсім молоді, які тільки розпочинали свій творчий шлях. Щодо акторів, які виходили на сцену «Сузір'я», театр може похизуватися такими іменами, як Ада Роговцева, Богдан Ступка, Микола Рушковський, Лариса Кадочнікова, Раїса Недашківська, Надія Батуріна, Лариса Кадирова, Людмила Лимар, Степан Олексенко та інші [5]. Олексій Кужельний завжди йде назустріч творчим експериментам, що й дозволило театральній майстерні довгі роки дивувати публіку. У «Сузір'я» є ще одна перевага перед іншими ангажементними, антрепризними театрами – наявність декількох сценічних майданчиків, хоч вони всі зовсім невеликі, а мікросцена взагалі більша, ніж камерна, але це дає змогу грати водночас по декілька вистав.

Переглядаючи ретроспективу створення перших антреприз в Україні, згадаємо, що роком раніше, у квітні 1987 року, був започаткований Київський театр «Актор», справжнім батьком якого довгі роки був Валентин Шестопапов. «Для мене театр... – це спосіб самоствердження, реалізація найпотаємніших творчих мрій, можливість працевлаштування моїх товаришів. Ми не зачиняємо двері ні перед ким», – зазначив на сайті театру В. Шестопапов [10]. Фундатор у такий спосіб сформулював основну творчу ідею свого творіння, тобто театру. Тут в центрі – Актор, його творча та людська особистість. Театр багато років надавав свій невеличкий сценічний майданчик для втілення акторських мрій та творчих експериментів відомим і не дуже київським акторам: народним артистам України Л. Яремчук, В. Алдошину, Л. Руснак, заслуженій артистці України Н. Кудрявцевій, акторам Н. Касторф, А. Варпаховській, І. Калашніковій, М. Жоніну, О. Данильченку, С. Мельнику та іншим.

Свій творчий шлях театр «Актор» розпочав у приміщенні кафе «Теремок» виставою за п'єсою О. Гельмана «Лавка». Через чотири роки отримав невеличке приміщення на Великій Житомирській у безпосередньому сусідстві з кінотеатром, але це не завадило створити такі знакові для театру вистави, як: «Записки божевільного» за М. Гоголем, «Крик» Т. Вільямса, «Граємо Стріндберга» Ф. Дюрренмата, «Гітель і Джеррі» У. Гібсона, «Листи любові» А. Герні, «Іграшка для мами» А. Николаї та багато інших. Театр постійно брав участь у театральних фестивалях не лише в Україні. Не дивлячись на те, що театр антрепризний і складно говорити про його репертуар, але в його арсеналі налічується близько десяти вистав. Звісно, щоб визначитися з датою показу тієї або іншої вистави, треба провести певні перемовини з акторами, узгодити всі питання, але в цьому й полягає принцип антрепризності. Довгі роки в театрі «Актор» всіма організаторськими питаннями займалася директор Т. С. Родіонова – дружина В. Шестопалова. В 2013 році, після смерті засновника театру – Валентина Шестопалова, художнім керівником було призначено заслуженого артиста України Ігоря Славінського [10]. Але нещодавно, в 2017 році, в театрі пройшла реорганізація. Керівництво змінилося і на посаду директора та художнього керівника прийшов молодий і амбіційний антрепринер В'ячеслав Жила, який у 2013 році створив продюсерське агентство «RBGroup», завдяки якому було поставлено багато успішних антреприз, а саме: «Любов морков» (В. Горянський, О. Сумська), «Легенди Нарнії» (реж. Валерія Демченко), «Два анекдоти на вечерю», «№13», «Історії кохання для дорослих», «Здрастуйте, я ваша тітонька», «Ріпка», «Монро. Триумф і агонія», «Майстер і Маргарита». На сьогоднішній день антреприза Слави Жили репрезентована десятьма виставами. «Культура – це система певних обмежень, які ти не можеш переступати», – вважає антрепринер (йому 31 рік, закінчив університет ім. Капенка-Карого за спеціальністю «Організація театральної справи»). Батько Слави – відомий режисер, актор та громадський діяч В'ячеслав Миколайович Жила.

У 90-х роках минулого століття були спроби створення комерційних репертуарних театрів, але вони виявилися невдалими. Проте комерційні театральні проекти та приватні театри поодинокі, але створювались. Так виник театр «Браво», яким й досі керує Любов Титаренко. У 1991 році акторка вирішила покинути театр російської драми імені Лесі Українки та створити власний. Це був перший у Києві приватний театр. Разом зі своїми колегами-акторами з театру Лесі Українки, режисером В. Петровим та художником Н. Рудюк у новоствореному театрі «Браво» було поставлено першу виставу «Вбивчий і неповторний». На початку мало хто вірив в те, що театр проіснує такий довгий час, але завдяки обраній репертуарній політиці (театр віддає перевагу комедіям та сучасній драматургії), публіка не оминає його своєю увагою [4].

Ще один досить вдалий антрепризний комерційний театральний проект на початку 90-х років минулого століття також виник у Києві. Це компанія «Бенюк і Хостікоєв». Першою виставою був «Синьйор з вищого світу», надалі – «Біла ворона», «Про мишей та людей», «Люкс для незнайомців». Свої вистави метри вітчизняного театру грають на різних сценічних майданчиках Києва, бо свого не мають, а це переважно сцени Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки та Київського академічного національного театру оперети [8].

Це приклад того, що в Україні можлива не лише антреприза, яка шукає кожного разу для своїх вистав сценічні майданчики, а й справжні антрепризні театри, які мають навіть власні приміщення, певний штат співробітників, але не мають власної трупи. Акторів «наймають», збирають для певної постановки, запрошують режисера, художника, при необхідності, композитора, хормейстера, балетмейстера, і – працюють.

Чудовим прикладом такої роботи є вистава театру «Сузір'я» у постановці Ігоря Славінського, який, до речі, з 2008 року є штатним режисером Київського театру на Подолі, «В Барабанному провулку» за піснями Булата Окуджави. Вистава й досі з успіхом йде не лише у Києві, але й не менш успішно їздить країною та опановує все нові та нові сценічні майданчики. А розпочиналося все дуже просто. Зійшлися однокумці та друзі – режисер Ігор Славінський, акторське подружжя Ірина Калашнікова та Сергій Мельник та їх гарна знайома музикант Катерина Тижнова. Олексій Кужельний надав новоствореній команді приміщення для репетицій і робота розпочалася. Вистава навіть отримала Київську Пектораль. Трохи пізніше, знову у «Сузір'ї» з'явиться ще не одна робота творчого колективу, який не входить офіційно до штату театру. Ще один приклад – вистава «Одеські дачі» за творами Михайла Жванецького, яка у постановці Ігоря Славінського побачила світ у театрі «Актор», де також були задіяні актори Ірина Калашнікова, Сергій Мельник, Станіслав Мельник, Ніна Касторф та інші.

90-ті роки стали переломними не лише для України, що здобула незалежність, але і в культурі країни. Відкриваються нові імена, що раніш радянською владою були приховані від українців. Наше власне українське мистецтво ніби скинуло кайдани, що сприяло розширенню культурних меж. До того ж і технічний прогрес не стояв на місці. Новітні технології підштовхували театральних митців на нові форми самовираження. Прогрес вплинув і на глядача та на його сприйняття. Вже нікого неможна було здивувати тригодинною виставою, в якій персонажі ходять з кута в кут та промовляють нудні тексти.

Звісно, щоб не бути в програшу, антрепризні театри шукають все нові і нові засоби діалогу з публікою. Вже наприкінці 90-х театр імені І. Франка береться за мюзикл «Ех, мушкетери, мушкетери!», компанія «Бенюк і Хостікоєв» ставить рок-оперу «Біла ворона», режисер А. Жолдак прибігає до технологій театру абсурду у своїй виставі-перформенсі «Не боюся сірого вовка», заманюючи глядача ще й такими зірковими іменами, як Ада Роговцева та Богдан Ступка [8].

Але майже кожне десятиліття вимагає пошуку все нових і нових форм антрепризної діяльності. Тепер вже рок-операми та мюзиклами нікого не здивуєш. Сьогодні це своїми експериментами підтверджує нещодавно створений у Києві Дикий театр, який також цілком можна віднести до категорії антрепризних театрів. Сам театр позиціонує себе так: «Нам подобаються люди, що живуть свідомо, шукають себе і мають позицію. Нам подобаються люди, що вимагають від життя і оточуючих – більшого. Нам подобаються люди, що прагнуть розвиватись. Саме для таких людей ми і створили Дикий театр. Ми незалежні і непокірні, інколи скандальні, інколи брутальні, ми часто говоримо про неприємні речі, часто заходимо за межі дозволеного, але таким ми бачимо сучасний живий театр. І чудово, що ви з нами! PS: наші вистави можуть травмувати та викликати обурення. Не рекомендовані до перегляду людям з хиткою психікою та дітям» [2]. Саме ці слова написані на головній сторінці офіційного сайту Дикого театру. Жанри їх вистав дивують, наприклад: вистава-променад, вистава-трилер, вистава-треш, або просто у жанрі значиться: «про жінок», «про чоловіків». Однак все одно Дикий театр, у зв'язку із своєю професійною молодістю (тобто, він лише тільки на початку свого шляху), ніколи не поступиться тим різноманіттям жанрів антрепризних вистав, яке налічує за майже тридцятирічну історію Театральна академія «Сузір'я». Тут були: ода небайдужості, тессеракт, квартирник-суботник, реальний абсурд, мета гіпер реалістичний трагістоб-транс, імпровізація в стилі джаз, забави з примарами, подорож у часі, слідчий експеримент, поезоскоп, трагедія у стилі модерн, поліцейська комедія, сенситивні проявлення, варіації для віршолубів, трагікомічне

балансування, емігрантський мюзикл, нараторія, любовний брудершафт, хореодрама, комедія 16+ у ритмі «босанова», і це все окрім звичайних драм, мелодрам, комедій та трагедій.

З цього можна зробити висновок, що задля залучення публіки «антрепренери» (в даному контексті всі учасники творчого процесу) ідуть на такі експерименти і удаються до таких творчих форм, що їх попередники, які створювали київську антрепризу у минулих сторіччях і уявити собі не могли. Таке різноманіття новітніх форм суттєво збагачує вітчизняну культуру.

Та як би там не було, а й більшість столичних артистів залюбки погоджуються брати участь в антрепризних виставах. Певно, що це, для них, не лише можливість заробити фінанси, але й отримати бажану роль, яку, можливо, ніколи не запропонують у репертуарному театрі. Після того, як Аду Миколаївну Роговцеву звільнили з її рідного театру імені Лесі Українки в антрепризному русі вона стала акторкою номер один, погодившись двадцять років тому на пропозицію Романа Віктюка. І сьогодні на різних майданчиках Києва та інших українських міст Роговцева грає антрепризні вистави, здебільшого постановником яких є її дочка та режисер Катерина Степанкова («Рожевий міст», «Вася має зателефонувати», «Будьте як вдома», «Схоже на щастя») [12].

В основі класичної театральної моделі лежить така схема: драматург – режисер – актор – глядач. Саме за таким ланцюгом взаємопов'язаних елементів працюють державні репертуарні театри.

Однак, якщо ми досліджуємо антрепризм, то в цій схемі не вистачає однієї з дуже значущих ланок, а саме антрепренера, адже він був, є і буде в антрепризних театрах головним посередником між творчим колективом та глядачем.

Т. С. Овчаренко в своїй статті «Актуальні проблеми менеджменту театральної культури: забуте мистецтво антрепренерів» пише: «На початку виникнення професії роль антрепренера виконував драматург чи перший актор (наприклад, в Англії – Д. Гаррік, у Франції – Мольєр). В XIX – XX ст. цю роль виконували актори чи режисери (наприклад, Е. Дузе, М. Рейнхардт, М. Сінельников)» [8, с. 148]. Серед антрепренерів кінця XIX початку XX століть авторка називає: Г. О. Виходцева, В. О. Грицяя, Г. Й. Деркача, Г. А. Ашкаренко, Д. А. Гайдамаку, М. К. Садовського, П. К. Саксаганського, О. З. Суслова, І. К. Карпенко – Карого.

Відносно нещодавно існувала думка, що професія антрепренера не є актуальною в сучасному театрі. Проте це пережиток і стереотип радянських часів. Сьогодні будь-якому театру потрібен господар. Антрепризному – талановитий менеджер, репертуарному – художній керівник. Будь-який театр без твердої руки керівника занепаде. І якщо раніш про все дбала держава, то сьогодні неможна розраховувати на повну її підтримку, а антрепризам взагалі треба бути самодостатніми.

Змінилися часи і виникло нове поняття – театральний продукт, тобто вистава або будь-який інший проект, який можна продати та заробити на ньому, чим і мають займатися професіональні антрепренери.

На зламі політичних систем завжди з'являються нові тенденції в мистецтві. Якщо за радянської доби важко собі уявити антрепризні, або приватні театри, бо всім керувала держава, то під час перебудови починають виникати невеличкі театри-студії, камерні театри, відкриті сцени. Стали відомими імена таких режисерів, як Р. Віктюк, А. Жолдак, С. Жирков, М. Голенко, В. Троїцький, які шукають нові форми, пропонують суспільству креативні ідеї. З'явилася можливість вільно висловлювати свої театральні фантазії, шукати новий підхід до глядача – дивувати, епатувати. Але щоб театральний продукт дійшов до глядача, його хтось повинен продати. Потрібно

виховувати театральних менеджерів та продюсерів, такій справі мають навчати, створювати школи менеджерів, або навіть інститути, влаштовувати майстер-класи, запрошувати закордонних фахівців за для обміну досвідом. Та ця тема має розглядатися окремо. Завжди в театрах були адміністратори та розповсюджувачі квитків, але новий час та нові форми театального мистецтва потребують і нових фахівців, які зараз називаються менеджерами, тобто продавцями. Це окрема професія. Сьогодні театральний менеджер свого роду нащадок антрепренера, бо над завдання перед ним стоїть те саме – вигідно продати театральний продукт. Але щоб створити касовий продукт, спочатку треба знайти цікавий літературний матеріал, вмовити режисера, залучити та зацікавити акторів, домовитися щодо приміщення, знайти та вмовити художника, виготовити яскраву та привабливу рекламу (афіші, банери, флаєри, тощо), розкрутити театральний продукт у засобах масової інформації, під час прокату вистави вирішити питання оренди, гонорарів артистам, загального збору і таке інше. В репертуарних театрах цим займається не одна людина, а ціла команда, але адміністратор чи то навіть заступник директора з комерційної діяльності здебільшого не може впливати на вибір художнім керівником літературного матеріалу та розподіл ролей. Тому освічені театральні менеджери схиляються до антрепризного театру. По-перше, на цьому можна непогано заробляти на відміну від репертуарного театру, де якість та зацікавленість роботи акторів не залежить від заробітної платні, по-друге, завжди можна задовольнити творчі амбіції.

Принципи сучасного антрепризного театру практично нічим не відрізняються від тих антреприз, про які вище вже йшла мова. Серед основних можна виокремити такі:

1. мобільність (обмеженість декорацій та реквізиту, щоб не треба було наймати вантажівку для перевезення);
2. мала кількість акторів (бажано загальновідомих);
3. влучний – комедійний або мелодраматичний літературний матеріал, який легко б сприймався глядачем;
4. яскрава реклама.

Якщо театр виїздить у певне місто, наприклад обласний центр, то гастрольний графік будується так, щоб на шляху гастролей можна було зіграти декілька вистав, для цього головним є вміння менеджера домовлятися з директорами театрів, клубів, залучати та зацікавлювати людей на місцях.

Таким чином, за результатами дослідження можна констатувати, що основу розвитку сучасної антрепризи в Україні поклала діяльність українських, україно-польських та україно-російських театральних антрепризних труп періоду XVIII–XIX століть. За радянських часів антрепризний театр не мав можливості розвиватися, тому наступна значна хвиля його еволюції в Україні датується кінцем 80-х років XX ст. та триває до сьогодні.

В культурному дискурсі України антрепризні театри зайняли почесне місце і вже майже нічим не поступаються театрам репертуарним. По-перше, вони самі будують свою репертуарну політику, по-друге, саме антрепризні театри більш за все враховують інтереси публіки, по-третє, вони дають змогу акторам, режисерам, художникам, композиторам та іншим творчих особистостям реалізовуватися. Тенденціями діяльності антрепризних театрів на сучасному етапі є пошук нових форм театального висловлювання, жанрові експерименти, застосування новітніх технологій для реклами. Однак в сучасному суспільстві театральне мистецтво переживає жорстку конкуренцію нових форм. Це, нажаль, накладає відбиток на якість театральних продуктів. Якщо державні театри підпорядковуються певним департаментам та міністерствам, які, хоча б мінімально, впливають на формування репертуарної політики, то антрепризні театри

– цілком вільні у виборі постанов. Наслідком останнього іноді стає нехтування естетичними нормами театрального мистецтва.

На основі загального огляду історичної діяльності антрепренерів в Україні можна стверджувати, що особливість їх роботи полягає в створенні якісного театального продукту від першого кроку (задуму) до останнього – презентації глядачу. З того приводу якість антрепризних вистав насамперед залежить від внутрішньої культури антрепренера, оскільки він обирає собі команду для виготовлення театального продукту і, таким чином, є обличчям нашої сучасної та майбутньої культури.

Список використаної літератури

1. Архимович Л. Б. Українська класична опера. Історичний нарис / Л. Б. Архимович; загал. ред. В. Довженка. – Київ : Держ видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. – 311 с. ; Arkhymovych L. V. Ukrainska klasychna opera. Istorychnyi narys / L. V. Arkhymovych; zahal. red. V. Dovzhenka. – Kyiv : Derzh vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury, 1957. – 311 s.

2. Дикий театр: Театр, що провокує [Електронний ресурс] – Режим доступу : wild-t.com.ua// ; Дукий театр: Театр, shcho provokuie [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : wild-t.com.ua//

3. Кузьмін М. І. Забуті сторінки музичного життя Києва / М. І. Кузьмін. – Київ : Музична Україна, 1972. – 225 с. ; Kuzmin M. I. Zabuti storinky muzychnoho zhyttia Kyieva / M. I. Kuzmin. – Kyiv : Muzychna Ukraina, 1972. – 225 s.

4. Київський драматичний театр «Браво» імені Любові Титаренко [Електронний ресурс] // Перше екскурсійне бюро. – Режим доступу : <http://primetour.ua/uk/excursions/theatre/kievskiy-dramaticheskyy-teatr--bravo--imeni-lyubovi-titarenko.html/> ; Kyivskiy dramatychnyi teatr «Bravo» imeni Liubovi Tytarenko [Elektronnyi resurs] // Pershe ekskursiine biuro. - Rezhym dostupu : <http://primetour.ua/uk/excursions/theatre/kievskiy-dramaticheskyy-teatr--bravo--imeni-lyubovi-titarenko.html/>

5. Київська академічна майстерня театального мистецтва «Сузір'я» [Електронний ресурс] – Режим доступу : [suzirja.org.ua//](http://suzirja.org.ua/)Київська академічна майстерня театального мистецтва «Сузір'я» [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: [suzirja.org.ua//](http://suzirja.org.ua/)

6. Лисюк О. О. Театально-музичне життя Києва кінця XVIII – першої половини XIX ст. : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / Олена Олегівна Лисюк; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. – Київ, 1998. – 210 с. ; Lysiuk O. O. Teatralno-muzychne zhyttia Kyieva kintsia XVIII – pershoi polovyny XIX st. : dys. ... kand. mystetstvoznnavstva : spets. 17.00.03 / Olena Olehivna Lysiuk; Kyivskiy derzh. un-t kultury i mystetstv. – Kyiv, 1998. – 210 s.

7. Мітлицька В. А. Музичне життя Катеринославщини сер. XIX – поч. XX ст. : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 / Вікторія Анатоліївна Мітлицька; Харківська держ. академія культури. – Харків., 2000. – 179 с. ; Mitlytska V. A. Muzychne zhyttia Katerynoslavshchyny ser. XIX – poch. KhKh st. : dys. ... kand. mystetstvoznnavstva : spets. 17.00.01 / Viktoriia Anatoliivna Mitlytska; Kharkivska derzh. akademiia kultury. – Kharkiv., 2000. – 179 s.

8. Овчаренко Т. С. Актуальні проблеми менеджменту театальної культури: забуте мистецтво антрепренерів / Т. С. Овчаренко // Культурологічна думка. – 2011. – № 4. – С. 145–149 ; Ovcharenko T. S. Aktualni problemy menezhmentu teatralnoi kultury: zabute mystetstvo antreprenieriv / T. S. Ovcharenko // Kulturolohichna dumka. – 2011. – № 4. – С. 145–149.

9. Рибалко П. С. Культура в Україні на початку XX ст. [Електронний ресурс] // Рибалко П. С. Історія України (частина друга) / П. С. Рибалко. – Режим доступу :

<http://readbookz.com/book/201/7695.html> ; Rybalko P. S. Kultura v Ukraini na pochatku XX st. [Elektronnyi resurs] // Rybalko P. S. Istoriiia Ukrainy (chastyna druha) / P. S. Rybalko. – Rezhym dostupu : <http://readbookz.com/book/201/7695.html>

10. Театр актор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: teatr-aktor.kiev.ua/ ; Teatr aktor [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: teatr-aktor.kiev.ua/

11. Толковый словарь Даля онлайн [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://slovardalja.net/>; Tolkovyy slovar Dalya onlayn [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa : <http://slovardalja.net/>

12. Энциклопедический словарь юного литературоведа / сост. М. Е. Аспиз. - Москва : Педагогика, 1988. – 416 с. ; Entsiklopedicheskiy slovar yunogo literaturoveda / sost. M. Ye. Aspiz. - Moskva : Pedagogika, 1988. – 416 s.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2017

Yu. Gapchuk

INCIPIENCE, DEVELOPMENT AND THE CURRENT STATE OF THE COMBINATION THEATRE COMPANIES IN THE CULTURAL DISCOURSE OF UKRAINE

In the conditions of modern theatre culture one can observe the rapid development of the combination theatre companies of Ukraine. The mentioned theatres took their place of honour and, by no aspects, concede to repertoire theatres (although the entreprise is always in a fierce competition with other forms of theatrical activity; it tries to attract its viewer, offering interesting and innovative ideas of directors).

Nowadays, the combination theatre company is not only the appearance of new forms, but it is also a separate spectrum of problems for scientific research, due to the lack of practical coverage of most aspects of national entreprise development in the Ukrainian historiography. All these aspects determine the actuality of this problem, and hence, at the same time, the relevance of this article.

The article deals with the history of the formation and development of the combination theatre companies in the cultural space of Ukraine. The state of activity of modern combination theatre companies and their repertoire are analysed. A general review of the role of entrepreneurs in the theatrical process is made as well.

The main stages of the development of the combination theatre companies of Ukraine are highlighted, trends of their activity at the present stage are clarified and the features of the entrepreneur's work are revealed.

Being based on the analysis performed, it was found that in the cultural discourse of Ukraine, the combination theatre companies took their place of honour and by no aspects concede to repertoire theatres. First, they build their repertoire policy themselves, second – combination theatre companies take into account the interest of audience above all. And third, they allow actors, directors, artists, composers and other creative individuals to be realized.

It is highlighted, that the tendency of activity of combination theatre companies at the present stage is to find new forms of theatrical expression, genre experiments, and the use of new technologies for advertising. However, in contemporary society, theatrical art is experiencing fierce competition of new forms. This, unfortunately, affects the quality of theatrical products.

Being based on a general overview of the historical activity of entrepreneurs in

Ukraine, it can be argued that the peculiarity of their work is to create a high-quality theatrical product from the first step (plan) to the last one – the presentation to the viewer.

The article highlights the fact that the quality of such performances primarily depends on the internal culture of an entrepreneur, since he chooses a team for producing a theatrical product and, thus, is the face of contemporary and future culture in Ukraine.

Key words: actor, audience, combination theatre company, culture, development, director, entrepreneur, enterprise, performance, history, repertoire, theatrical product.

УДК 785.11(477)

О. Г. Гриценко

КАНТАТА ВАЛЕРІЯ АНТОНЮКА «ЧОТИРИ ВІРШІ ДЛЯ СОПРАНО ТА СИМФОНІЧНОГО ОРКЕСТРУ НА СЛОВА ВАСИЛЯ СТУСА» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВОКАЛЬНО-СИМФОНІЧНОГО ЦИКЛУ

У статті з'ясовані принципи циклізації як фундаментальної основи художнього мислення в сучасній українській музиці. Досліджено принципи реалізації вокально-симфонічного циклу в музиці сучасного українського композитора XXI ст. Валерія Антонюка на вірші поета-шістдесятника Василя Стуса. У ході вивчення музичного матеріалу та інтерпретації Кантати В. Антонюка «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса», було виявлено закономірності, що передбачають запрограмований збіг рецептивного слухацького й інтенціонального композиторського та виконавського векторів. Виникає той особливий тип інтеграції музичної форми – музичне циклоутворення, що не зводиться лише до послідовності частин, а ніби надбудовується над ними реально чи віртуально, через логіку або рецепцію. Аналізуючи Кантату В. Антонюка «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса», обрано за основу її циклічність як певну низку гіперкомунікативних подій, полілог між частинами і цілим, пам'ятаючи, що художня циклізація здійснюється в «термінах мови» певного виду мистецтва, у даному випадку – музики. Категорії камерності й циклічності визначають сутність виконавської інтерпретації вокальних циклів. Остання можлива лише за умов досягання композиторського задуму. Виконавці ж мають подумки подолати частину шляху композитора й поета, зануритися в атмосферу їхньої епохи, світогляду й естетичних спрямувань. Дослідження Кантати із точки зору закономірностей циклоутворення має пряме відношення до проблем репертуару сучасного концертно-камерного виконавства, формування якого взаємопов'язане з новими слухацькими установками. Вокально-симфонічний цикл як велика форма камерно-вокального музикування є своєрідним узагальненням виконавського досвіду. Специфіка проявів речитативності, декламаційності та оповідальності у даній Кантаті розкривається на рівні жанрово-стильових комплексів конкретних поетичних творів В. Стуса, що зумовлює програмність та ідейну спрямованість твору, його особливе місце в композиторському доробку В. Антонюка та українській музиці.

Ключові слова: вокально-симфонічний цикл, виконавці, диригент, камерно-вокальна музика, композитор, поет.

У композиторській практиці історично склалися і розвивалися музичні цикли різних типів – вокальні й інструментальні, камерні й симфонічні, сюїтні й концертні

тощо. Натомість саме циклоутворення є найменш дослідженим в музикознавчій літературі. Це стосується всього історичного періоду тривання процесу циклоутворення від його виникнення у вокальній творчості представників австро-німецької композиторської школи, традиції якої було розвинено в подальшому композиторському та виконавському досвіді, й до наших днів. Багатошаровість і вірогіднісна множинність сучасних вокально-циклічних концепцій українських композиторів роблять особливо значущою роль підготовки цікавих виконавців-інтерпретаторів, покликаних створювати на їх основі власну емоційну програму, спрямовану через акт виконання від композитора – до слухача. У їхньому музикознавчому осмисленні головною є постать композитора. Проблема виконавської інтерпретації циклів, зокрема, вокально-симфонічних, розроблена в музикознавстві в набагато меншому обсязі, що є особливо актуальним для даного дослідження. Мета статті – з'ясувати принципи циклізації як фундаментальної основи художнього мислення в сучасній українській музиці. Головним завданням є вивчення реалізації вокально-симфонічного циклу в музиці сучасного українського композитора ХХІ ст. Валерія Антонюка на вірші поета-шістдесятника Василя Стуса, що передбачає запрограмований збіг рецептивного слухацького й виконавського та інтенціонального композиторського й поетичного векторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показав, що накопичений дослідниками матеріал з проблем камерної вокальної музики дозволяє розглянути розвиток вокального циклу та закономірностей циклоутворення О. М. Баланко, В. О. Васіна-Гроссман, Н. О. Говорухіна, Л. М. Горелік, Н. О. Горюхіна, Ю. В. Малишев, В. О. Руч'євська, В. Н. Холопова [1–7; 9]. Вивчення результатів досліджень цих авторів показує, що еволюція камерної вокальної музики ХХ–ХХІ ст. може бути простежена з позиції двох, явно протилежних тенденцій. Перша – пов'язана з буквальним виходом даного жанру за свої власні межі та його синтезом із жанром, що, здавалося б, найменше для цього підходить, – композиційним антагоністом із симфонією. Перший приклад такого синтезу – шестичастинна «Пісня про землю» Г. Малера (1907–1908). Написана на вірші китайських поетів (в німецькому перекладі), «Пісня про землю» Г. Малера зливає принципи симфонічного та пісенного циклів в нерозривну єдність, зрозуміти яку можна тільки акцентуючи моменти зрощення, а не відмінності обох жанрів. Жанр симфонії «в піснях» (у романсах, «омузикалених» віршах-монологіях) виявився особливо плідним у симфонічній музиці другої половини ХХ ст. Пройшовши стадію наслідування у творчості композиторів «другого ряду» ново-віденської школи («Лірична симфонія» Цемлінського на слова Р. Тагора, 1923, цикл «Про смерть» В. Горвіца, 1921), він отримує оригінальне втілення в Чотирнадцятій симфонії Д. Шостаковича, Восьмій («Квіти Польщі») М. Вайнберга, у творах Б. Тищенко, А. Локшина, А. Балтіна, Н. Сидельникова. Іншою тенденцією став погляд цього жанру «в самого себе», – граничне занурення всередину власних семантичних глибин, що призвело до посилення камерності, смислової вибірковості, «елітарності» змістових намірів. Дана тенденція часто сполучається з відкриттям невідомого поета чи маловідомих (насамперед, для самої музики) сторінок поезії, в тому числі, історичних. А це призводить до посилення діалогічних функцій жанру, що претендує вже на втілення «діалогу культур». Це – той шлях, яким ведуть дослідників камерні цикли Г. Свиридова, Б. Тищенко, В. Слонімського, М. Таривердієва, В. Сильвестрова, Л. Дичко, І. Карабиця, М. Скорика, Є. Станковича, В. Кирейка, В. Губаренка, Т. Ярової та нової генерації українських композиторів, які активно розвивають традиції камерно-вокальної музики у ХХІ ст.: В. Антонюка, О. Безбородька, О. Родіна, І. Тараненка, М. Шука та ін. Однак ніхто ще не проаналізував

глибини того помітного внеску в розвиток камерно-вокального жанру та вокально-симфонічного циклу, який здійснив Валерій Антонюк, котрому належать вокальні цикли «Десять солоспівів на вірші японських поетів-класиків XVI–XVII ст. в українському перекладі Миколи Лукаша», «Теплі пісні на вірші Валентини Антонюк», «Паралелі» (П'ять пісень для сопрано й фортепіано на вірші І. Анненського) та вокально-симфонічні кантати на вірші О. Пушкіна, Ф.-Г. Лорки (у перекладі на українську мову М. Лукаша та 2-га ред. мовою оригіналу) й «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса» з його збірки «Палімпсести» [8].

Про поета Василя Стуса можна говорити або неймовірно довго, або зовсім нічого, сказавши лише: «Стус». Емоційна напруга його лірики – настільки сильна, що, взявши її за основу, створити інший, наприклад, музичний опус – майже неможливо. Сучасний український композитор Валерій Антонюк – зміг. Його кантата під назвою «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова Василя Стуса» приголомшує тим, як глибоко занурюється автор у море архетипічних, а іноді – зовсім нетипових, незвичних образів, метафор, порівнянь та інших особливостей творчого почерку великого українського поета, але не з метою намалювати картину на засадах подібності. В. Антонюк пише свій твір, використовуючи поезію В. Стуса як імпульс, поштовх задля відтворення власного світу й можливості висловитися на тему, що турбувала поета, а сьогодні є однією з центральних у творчості цього талановитого композитора: роздуми щодо історичної та сучасної долі України. Спорідненість світосприйняття обох митців, глибинне внутрішнє відчуття В. Антонюком В. Стуса, як близької душі, стало запорукою народження цього твору. Юнаком він зачитувався його віршами; напам'ять знав окремі листи поета до дружини та сина із заслання. У своїх прямоефірних інтерв'ю на радіо «Культура» В. Антонюк розповідав журналісткам Л. Голоті й І. Пашинській історію написання Кантати, записаної до фондової скарбниці Українського радіо у виконанні Заслуженого академічного симфонічного оркестру Національної радіокомпанії України (диригент – Вікторія Жадько, солістка – Валентина Антонюк, 2007). Світова ж прем'єра першої редакції цього твору під назвою «Триптих для сопрано та симфонічного оркестру на слова Василя Стуса» відбулась у Колонному залі Національної філармонії під час XVII Міжнародного фестивалю «Музичні прем'єри сезону–2006» у виконанні Валентини Антонюк (сопрано) під керівництвом головного диригента Заслуженого академічного симфонічного оркестру Національної радіокомпанії України Володимира Шейка. Зупинимось на детальному музикознавчому аналізі Кантати В. Антонюка «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса».

Перша частина Кантати В. Антонюка «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса» написана на вірші «Зими убогий маскарад». Солоспіву передують оркестровий вступ, який вводить слухача у лірико-драматичний, емоційно насичений світ поета-мученика. Виразна, поетично-експресивна мелодія починає свій витік у скрипок. Довгими, наповненими півнотами тема рухається неквапно, тримаючи оповідний тон. Вступає флейта, далі англійський ріжок нашаровує свою інтонацію: автор і виконавці налаштовують аудиторію на сприйняття чогось усталеного, заціпенілого, вводять у стан сплячої людини. Зимовий сон наклав усіх, його неможливо перервати, одного вороття (його, – поетового) буде замало, щоб збудити світ від заціпу: потрібно повстати усім, та й «...упадуть чертоги, / І правда кривду спопелить, / Коли навчиться люд убогий / Громадою обух сталить!», – слідом за Т. Шевченком писав М. Рильський. Валерій Антонюк створює звуковий план, що відповідає почуттєвому досвіду людини епохи застою: майже повну неспроможність/нездатність людей усвідомлювати морально-етичні цінності, своєрідну

«примерзлість» вільної суспільної думки. Повільно й безперешкодно плине скрипкове соло милозвучними тецово-секстовими ходами, заколисуючи буття. Але пасіонарний спалах усього оркестру (цифра 1) нарешті виводить з оціпеніння сопрано, яке починає виспівувати тему, побудовану на інтонаційній основі скрипкового проведення. Стримано, рівно й помірно лунає солоспів; на його заклик відгукуються гобої та труби, струнні супроводжують їх підголосками. Тривожні репліки ударних потроху руйнують цю вимушену рівновагу. Їхні часом синокоповані поштовхи, що змінюються стрімким репетиційним дробом, нарешті розхитують сповільнений, притлумлений рух музики. «Чорний дріт, вишиваний у хрест», – жах і відчай звучить на високих нотах у сопрано, створюючи відчуття безвиході: неначе той хрест впився у плоть і своїми гострими вістрями глибоко входить у саму душу. Тріольні злети голосу, наче форшлагги перед тремоло у дерев'яних духових, ламані лінії мотиву відповіді мідної групи, «бубніння» на одній ноті струнних, посвист від катовогокнута, стук малого барабану, – *militare* (дуже символічно, що саме його вибрано в якості тембрового акценту в цьому епізоді!), – все це формує моторошну атмосферу знуцання й наруги, які терпить засуджений за ґратами. Після недовгої паузи, неначе для того, щоб перевести подих, мов нізвідки з'являється жіночий голос і в повній самотності (лунає тільки віддалений дзвін) нагадує про вічне, яке неможливо збагнути за допомогою раціональних засад, а ймовірно зрозуміти тільки на рівні «плачів, хоралів, мес», – тобто через художнє усвідомлення. Настає катарсис. Помалу до співу додаються голоси оркестрових інструментів. Збуджено-синкоповане «дихання» арфи врівноважує низхідний мотив перших скрипок на фоні педалі других скрипок та альтів і контрапункту віолончелей та контрабасів, що за декілька тактів «перебудувався» влогічно очікуваний хорал. І на закінчення першого вірша Кантати – коротенька фраза, наче промінчик надії, ковзне від труб, передається фаготам, а від них – «англіїцеві». Двічі, як видих, пройде тетракордовий мотив у дерев'яних та розтане на трьох «піано».

Як мить надії, звучить *Друга частина* Кантати. Зворушливий, хвилюючий початковий мотив у віолончелей переходить у проникливий експресивний виспів скрипок. Емоційна настроєність струнних передається дерев'яним духовим (гобої та англійський ріжок), та негучне, сухе постукування *blocco di legno* (дерев'яний брусочок, що подає тріскучий звук) перериває мить душевного піднесення. Голос долучається до загального хору та подає свою репліку: «Між співами тюремних горобців причулася – синичка заспівала...». Окремі звуки у флейти-піколо імітують пташине цвірінкання, але сухе постукування неживої природи (*blocco di legno*) не дає повірити що пісня народиться, проклунеться з бруньок поодиноких інтонацій. Тріоль шістнадцятих, що затягується зліговоною четвертною звучить стогоном зневіреної душі: ні, не пробитися живому пролісковому паростку з-під пудової сталеві ваги. Набравши повні груди повітря (на два «форте»), – усім своїм складом дерев'яні духові видувають відчайдушну трель, яка, замість того, щоб набути рис пісні, сприймається як зойк, схлип, перетворюючи евентуальний солоспів на зойк болю. «Між співами тюремних горобців причулося – синичка заспівала / І тонко-тонко прясти почала синеньку цівку болю», – виспівує сопрано. Синичка заспівала, бо цівочка – то ж така сопілка, дудочка з пустотілого легкого очерету або рослинного стебла; жоломийка, що видає високі протяжні звуки. Але ж це – також коток ниток, шпуля, з якої ота жовтоголова пташка почала прясти свій біль. Нитка життя, завдяки синичці, не переривається, продовжується: мабуть, довгий буде вік, – онде, аж на цівку намотується. Крім того, цівка – це ще й струмочок, дзюрочок, який вибивається на поверхню скреслої криги, сповіщаючи про весну, волю, життя. Це також – образ життя й свободи. Та тільки цівка – це ще й жерло рушниці: вистрілить, чи відверне вона своє

темне сталеве око; чи мине чаша ся... Як же переплетені всі сенси у єдиному образі, яке різне емоційне навантаження вони несуть! Весняний потічок зажебонів, немов мала жилка пульсує на скронях та вістує: є надія, є майбутнє! Щойно сумніви розтинали серце героя, але живий думає проживе та до останку сподівається. Вокальна партія має неспинний, хоч і дуже недовгий, висхідний рух: немов очі, що дивляться в небо, – не в землю. Мов легенький вітерець (цифра 3), що нібито перекидає тонку, тендітну павутинку, – естафетою проходить коротенька двомотивна тема: від скларнетів – до фаготів, від віолончелів – до контрабасів. Другий мотив теми у збільшенні проводять флейти, гобої та англійський ріжок; ніжно доспівують скрипки й альти. І все це – на тлі неблаганного потойбічного метроному *blocco di legno*, що, зрозуміло, є натяком на жорстоку бездушну Систему. Хто кого... Та тільки віддалений дзвін трикутника, немов сам час відсторонено споглядає на все це здалеку. Своєрідне горде змирення зі своєю долею, що поєднане з природною, уродженою пасіонарністю, гоноровість – із одного боку та жертвний аскетизм – з іншого, одночасна схильність до руйнування ненависного старого світу та діяльне милосердя, що сприймається спробою створення нового світу, не дозволяє В. Стусу бути байдужим, конформістом, вести лише біологічне життя. Та людина лишається людиною, поки живе, тож, сподівання на краще чути в усіх його поезіях. Саме це поетичне світло В. Стуса відтворює музика В. Антонюка, який вокально-симфонічними засобами розкриває семантичну складову поетових текстів.

«На золоту солону лягає червінь дня», – ці слова розпочинають *Третю частину* Кантати (*Allegro*). Контрастуючи темпово з попередньою частиною, цей епізод фактично є продовженням її смислового, сутнісного плану. «Надії озеречка» – це і є той найменший їхній прояв, – такий важливий для поневоленої душі. Третя частина поділяється на два великі епізоди: у першому вокальна партія змальовує майже ідилічну картину, нав'язу спомином про далеку, омріяну батьківську оселю. Простий, побутовий образний ряд – майже вільний від міжрядкових другопланових нашарувань: короткий схвильований вступ струнних розчиняється у солоспіві сопрано, що звучить світло й тепло; флейтові та кларнетові секстолі, немов тендітні тіні легких хмаринок в зеніті днини, промайнули й розтали на тлі довгих фонових валторнових півнот та бревесів. Віброфон луною повторює окремі тони. Друга фраза майже повністю відтворює першу: дещо видозмінений малюнок вокального виспіву та флейтовий посвист, наче імітація голосу малого степового жайворона, – дзвону козацького, символу волі. Новий епізод, – новий виток розвитку форми (цифра 2), – низхідне «водоспадове» проведення у дерев'яних духових на тлі сопранового солоспіву, немов прокочується всією групою – емоційний сплеск, що є початком розробки. Третя частина Кантати – це розробка всього інтонаційного матеріалу, що був представлений у попередніх. Скрипковий тетрахорд, що відкриває Третю частину, розробляється всіма можливими способами: зворотніми ходами альтів та віолончелей, пунктирним ритмом у флейт та віброфона; секвенційно, із секундовим зсувом догори – в сопрановій партії; збільшено – в арфи й віброфона. Струнні ініціюють, випромінюють імпульс пасіонарності, який є настільки сильним, що миттєво «втягує» в свою орбіту дерев'яні, мідні духові інструменти та ксилофон. Неначе велелюдне віче, гуде, вирує, нуртує натовп; ось лунають сурми: в них – проведення теми; їм відповідають валторни, – так переходить ініціатива від однієї групи до іншої, від одного оратора до іншого; полілог завершує збільшене проведення теми у струнних. Збуджений, афективний мотив сурм весь час переривається, нібито наскакує на сухі, мов раптові постріли, звуки *blocco di legno*. Композитор – майстер оркестровки – створює майже наочний відеоряд розгону протестної юрби озброєними військовими. Вичленування та проведення у збільшенні

окремих (вузлових) звуків теми у партій труб, валторн, тромбонів підсилює емоційне напруження, що через *crescendo* виходить на головну кульмінацію не тільки цієї частини, а й усієї Кантати вцілому. Остання строфа частини – неначе післямова, – епітафія. Солоспів сопрано в малій октаві («І день ховає втому в колодязі грудей») звучить у супроводі хорального звучання струнних та коротеньких реплік: дерев'яні духові, мов дихання самого повітря (збільшена тема у флейти й гобоя) перегукуються з віброфоном, що звучить у парі з дзвіночками.

Екстатичне напруження останньої, *Четвертої частини* Кантати вбрано у шати тихої, витончено-пронизливої молитви. Текст Стусового білого вірша «І пензель голосу сягає сфер...» В. Антонюк виклав у трьох-епізодній побудові, поєднаній загальним настроєм та ідеєю. Крихка хроматична мелодія солоспіву провідною зорею спрямовує земний шлях ліричного героя, висвітлюючи його напрям у вищі сфери. Ясна фактура, побудована на застосуванні підголосків струнних та дуету фаготів з валторнами до основної, вокальної теми, додає емоційної теплоти у прозоре звучання хоралу. Мелодична лінія, спромагаючись відтворити хід думок поета та стежачи за вербальним напрямом вірша, тчеться, ллється й плине, – витончена й непередбачувана. Вона немовби повторюється, але кожного наступного разу має інший розвиток, чим створює відчуття мінливості, неможливості «двічі зайти в ту ж саму воду». «Забутим співом. Жди себе. Колись», – може, в іншому житті – злет солоспіву в емоційному супроводі арфи квінтовым ходом на високе «до» звучить, як риторичне запитання. Останні шість тактів Кантати не знімають відчуття драматизму: потужним, сильним, насиченим, звучанням всього оркестру завершується музичний корпус Кантати. Таке емоційно наповнене, але нетривале, – мов рясний короткочасний дощ, – дещо імпровізаційне завершення музичного полотна надає слухачеві можливість стати співавтором цього твору: самостійно домислити, дослухати, доспівати.

Таким чином, у ході вивчення музичного матеріалу та інтерпретації Кантати В. Антонюка «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса», нами було виявлено закономірності, що передбачають запрограмований збіг рецептивного слухацького й інтенціонального композиторського та виконавського векторів. Виникає той особливий тип інтеграції музичної форми – музичне циклоутворення, що не зводиться лише до послідовності частин, а ніби надбудовується над ними реально чи віртуально, через логіку або рецепцію. Аналізуючи Канату В. Антонюка «Чотири вірші для сопрано та симфонічного оркестру на слова В. Стуса», за основу взята її циклічність як певну низку гіперкомунікативних подій, полілог між частинами і цілим, пам'ятаючи, що художня циклізація здійснюється в «термінах мови» певного виду мистецтва, у даному випадку – музики. Категорії камерності й циклічності визначають сутність виконавської інтерпретації вокальних циклів. Остання можлива лише за умов осягання композиторського задуму. Виконавці ж мають подумки подолати частину шляху композитора й поета, зануритися в атмосферу їхньої епохи, світогляду й естетичних спрямувань. Дослідження Кантати із точки зору закономірностей циклоутворення має пряме відношення до проблем репертуару сучасного концертно-камерного виконавства, формування якого взаємопов'язане з новими слухацькими установками. Вокально-симфонічний цикл як «велика форма» камерно-вокального музикування – своєрідне узагальнення виконавського досвіду. Специфіка проявів речитативності, декламаційності та оповідальності у Кантаті розкривається на рівні жанрово-стильових комплексів конкретних поетичних творів В. Стуса, що зумовлює програмність та ідейну спрямованість твору, його особливе місце як у композиторському доробку В. Антонюка, так і в українській музиці.

Список використаної літератури

1. Баланко О. М. Виконавська мобільність як чинник розвитку сучасної камерної вокальної музики / О. М. Баланко // Мистецтвознавчі записки. – 2016. – Вип. 29. – С. 74–83; Balanko O. M. Vykonavska mobilnist yak chynnyk rozvytku suchasnoi kamernoї vokalnoi muzyky / O. M. Balanko // Mystetstvoznachchi zapysky. – 2016. – Vyp. 29. – S. 74–83.
2. Васина-Гроссман В. А. Музыка и поэтическое слово / В. А. Васина-Гроссман. – Москва : Музыка, 1972. – Ч. 1 : Ритмика. – 151 с. ; Vasina-Grossman V. A. Muzyka i poeticheskoe slovo / V. A. Vasina-Grossman. – Moskva : Muzyka, 1972. – Ch. 1 : Ritmika. – 151 s.
3. Говорухіна Н. О. Еволюція вокального циклу та закономірності циклоутворення (на прикладі творів Р. Шумана, Х. Вольфа, А. Шенберга) : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / Наталія Олегівна Говорухіна; Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Харків, 2009. – 239 с. ; Novorukhina N. O. Evoliutsiia vokalnoho tsykladu ta zakonornosti tsykloutvorennia (na prykladi tvoriv R. Shumana, Kh. Volfa, A. Shenberha) : dys. ... kand. mystetstvoznavstva : spets. 17.00.03 / Nataliia Olehivna Novorukhina; Kharkivskiy derzhavnyi universytet mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho. – Kharkiv, 2009. – 239 s.
4. Горелік Л. М. Вокальний цикл у жанрово-видовій специфіці камерного співу : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / Лариса Маратівна Горелік; Одес. держ. муз. акад. ім. А.В.Нежданової. – Одеса, 2006. – 16 с. ; Horelik L. M. Vokalnyi tsykl u zhanrovo-vydovii spetsyfitsi kamernoho pivu : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : spets. 17.00.03 / Larysa Marativna Horelik; Odes. derzh. muz. akad. im. A.V.Nezhdanovoi. – Odesa, 2006. – 16 s.
5. Горюхіна Н. О. Еволюція періоду / Н. О. Горюхіна. – Київ : Музична Україна, 1975. – 318 с. ; Horiukhina N. O. Evoliutsiia periodu / N. O. Horiukhina. – Kyiv : Muzychna Ukraina, 1975. – 318 s.
6. Малишев Ю. В. Солоспіви: нариси та нотатки про українську вокальну лірику / Ю. В. Малишев. – Київ : Музична Україна, 1968. – 219 с. ; Malyshev Yu. V. Solospivy: narisy ta notatky pro ukrainsku vokalnu liryku / Yu. V. Malyshev. – Kyiv : Muzychna Ukraina, 1968. – 219 s.
7. . Анализ вокальных произведений : учеб. пособ. / Е. А. Ручьевская, Л. П. Иванова, В. П. Широкова и др – Ленинград : Музыка, 1988. – 352 с. ; Analiz vokalnykh proizvedeniy : ucheb. posob. / Ye. A. Ruchevskaya, L. P. Ivanova, V. P. Shirokova i dr – Leninrad : Muzyka, 1988. – 352 s.
8. Стус В. С. Палимпсести / В. С. Стус. – Київ. : Сучасність, 1986. – 469 с. ; Stus V. S. Palimpsesty / V. S. Stus. – Kyiv. : Suchasnist, 1986. – 469 s.
9. Холопова В. Н. Формы музыкальных произведений : учеб. пособ. / В. Н. Холопова. – 2-е изд., испр. – Санкт-Петербург : Лань, 2001. – 496 с. ; Kholopova V. N. Formy muzykalnykh proizvedeniy : ucheb. posob. / V. N. Kholopova. – 2-e izd., ispr. – Sankt-Peterburg : Lan, 2001. – 496 s.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017

O. Hrytsenko

VALERIY ANTONYUK'S CANTATA «FOUR POEMS FOR SOPRANO AND SYMPHONY ORCHESTRA ON THE LYRICS BY VASYL STUS» IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF VOCAL-SYMPHONY CYCLE

The article highlights the principles of cycling as the fundamental basis of artistic thinking in the contemporary Ukrainian music. Our main objective is to study the implementation of the vocal-symphony cycle in the music of the contemporary Ukrainian composer of the XXI-st century Valeriy Antonyuk on the lyrics by Vasyl Stus (the poet of the 60-s), who stipulates the programmed intersection of the receptive vector of a listener and intentional vectors of composers and poets. We have discovered the consistent pattern that presupposes the coincidence of the receptive vector of a listener, intentional vectors of composers and performers while working with the musical material and performing by V. Antonyuk's Cantata «Four poems for soprano and symphony orchestra on the lyrics by Vasyl Stus». There is a special type of integration of the musical form - the musical cycle formation, which involves not only a sequence of parts, but it also builds them on them in reality or virtuality, through logic or perception. Analysing V. Antonyuk's Cantata «Four poems for soprano and symphony orchestra on the lyrics by Vasyl Stus» we took as a basis its cyclicity – a series of hypercommunication events, a polylogue between the parts and the whole, remembering that artistic cyclization is carried out in «language terms» of a certain kind of art, in our case - music.

The categories of chamberiness and cyclicity determine the essence of interpretation of the vocal cycles. The last one is possible only on conditions of performer's comprehension of the composer's intention. Performers must mentally overcome the part of the composers and poets' path; they must immerse themselves in the atmosphere of composers and poets' era, their world's outlook and aesthetic directions. The Cantata's research in the context of common factors has a direct relation to the problems of contemporary concert-chamber performances repertoire, the formation of which is interconnected with new listeners' installations.

The vocal-symphony cycle, as a great form of chamber vocal music, is a kind of generalization of performing experience. The specificity of the manifestations of the recurrence, canto recitativo and narrative in this Cantata is revealed at the level of genre-stylistic complexes of the particular lyrics written by V. Stus, who predetermined the programmatic and ideological orientation of his work, as well as his special place in the V. Antonyuk's work as a composer, and in Ukrainian music. His cantata, entitled «Four poems for soprano and symphony orchestra on the lyrics by Vasyl Stus», is striking in how deeply the author plunges into the sea of archetypal, and sometimes completely untypical, unusual images, metaphors, comparisons and other features of the creative handwriting of the great Ukrainian poet, but not to draw a picture based on similarities.

V. Antonyuk writes his work using the poetry of V. Stus as an impetus, an impetus for the reproduction of his own world and an opportunity to express himself on the topic that troubled the poet; and today it is one of the central in the work of this talented composer - reflections on the historical and contemporary fate of Ukraine. The relationship of the worldview of both artists, the deep inner sense of Antonyuk's understanding Stus as a close soul became the pledge of the birth of this work. Valeriy Antonyuk, in his live interview on the radio «Culture», told the journalists L. Golota and I. Pashinsky the story of the Cantata's writing (included into the Archive of Ukrainian Radio), performed by the Honoured Academic Symphony Orchestra of the National Radio Company of Ukraine (the conductor - Victoria

Zhadko, the soloist - Valentina Antoniuk, 2007). The world premiere of the first edition of the Cantata «The triptych for soprano and symphony orchestra on the lyrics by Vasyl Stus», took place in the Lysenko Hall at the National Philharmonic during the XVII-th International Festival «Music premieres of the season-2006» was performed by Valentina Antoniuk (soprano) and conducted by Volodymyr Sheiko.

The Cantata's research in the context of common factors has a direct relation to the problems of contemporary concert-chamber performances repertoire, the formation of which is interconnected with new listeners' installations. The vocal-symphony cycle, as a great form of chamber vocal music, is a kind of generalization of performing experience. The specificity of the manifestations of the recurrence, canto recitativo and narrative in this Cantata is revealed at the level of genre-stylistic complexes of the particular poetic works written by V. Stus, who predetermined the programmatic and ideological orientation of his work, as well as his special place in the V. Antonyuk's work as a composer, and in Ukrainian music.

Key words: *chamber-vocal music, composer, conductor, performer, poet, vocal - symphony cycle.*

УДК 316.7(=161.2)(477+438)

Р. В. Демчук

КРЕСИ: МІФОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ КУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ

У статті на прикладі україно-польського пограниччя аналізується феномен Кресів як універсальний архетип. Кресова спільність відображена у формування субкультури пограниччя, що характеризується специфічним етосом, іконосферою та міфологією. Ренесансний «сарматський» міф, який зазнав модифікації у Кресах, став тим ностальгічним міфом українського народу, що формував національну ідентичність.

Ключові слова: *Креси, україно-польське пограниччя, ідентичність, сарматський міф.*

Коллективна пам'ять безпосередньо пов'язана із національною ідентичністю, адже спільне минуле – це комплекс ідентифікаційних знаків, які допомагають відрізнити своїх від чужих [25, с. 51–55]. У модусі темпоральності колективна пам'ять поділяється на комунікативну, яка виникає у контексті повсякдення людських взаємин та культурну, що транслюється від покоління до покоління. Пам'ять тісно пов'язана із ідентичністю, особливо у ситуаціях, коли існує загроза ідентичності, тоді історичне минуле актуалізується й починає домінувати. Тому маніпуляції з пам'яттю, безумовно, виступають як маніпуляції з ідентичністю.

На відміну від численних науковців Польщі актуальні нині питання культури та міфології україно-польського пограниччя майже не привертали увагу дослідників у інших країнах за виключенням І. Шевченко (США), М. Лескінен (Росія). В Україні зазначеною темою переймалася порівняно невелика кількість дослідників, зокрема Н. Яковенко, Р. Радишевський, О. Сухомлинов, С. Нічик, Я. Дашкевич, В. Литвинов. Ми у цьому дослідженні розглядаємо ідентифікаційний феномен «сарматизму» (ренесансний міф про походження народів від сарматів з античних джерел) з позиції ностальгічного «кресового» міфу.

Американський дослідник А. Мегилл визначає ностальгію як «привабливість реального чи уявного минулого – сум за ним» [12, с. 147]. Загалом дослідники схильні розділяти пам'ять і ностальгію. Різниця полягає у тому, що ностальгія орієнтована у напрямку від суб'єкта й зосереджує увагу на реальному або уявному минулому, натомість, пам'ять орієнтована у напрямку до суб'єкта, й реальне або уявне минуле її цікавить тільки тому, що сприймається як важливе, навіть конститутивне минуле для нього [8, с. 57]. Проте «ностальгія» (грец. *Νόστος* – повернення додому і *άλγος* – біль), безумовно, відноситься до «нечітких» понять гуманітарної сфери. Першим ностальгічним міфом вважається поема «Одисея» Гомера. Отож, ностальгічний міф може належати до мнемотопів (місць пам'яті). Відтак за П. Нора (автора терміну «місця пам'яті») його значення охоплює широкий діапазон від матеріального та реального об'єкта до об'єкта абстрактного і інтелектуально сконструйованого [17, 99–108]. Це можуть бути ідеї, імена, події, тобто саме поняття місця у даному випадку втрачало зв'язок із простором [14, с. 58]. У такій інтерпретації до мнемотопів можна віднести: традиції, свята, документи, художні твори, міфопоетику тощо. Тобто, об'єкт набуває мнемотопічного значення тоді, коли уникає забуття, оповитий серпанком спогадів, викликає емоції (у тому числі ностальгічні) певної спільноти, відтворює колорит епохи. Хоча дослідники зауважують, що коректніше позначати місця пам'яті, котрі не пов'язані із доменом місця як «мнемонічні символи». Мнемонічні символи – це суб'єкти та носії інформації про минуле які репрезентують опорні пункти спогадів певного історичного етапу, стають своєрідним маркером соціальної/колективної ідентичності та включені до практик комеморації [8, с. 158]. Функціонально мнемонічні символи можуть слугувати маркерами пам'яті, виконувати ідентифікаційну та консолідуючу роль. Специфіка культурної пам'яті полягає у створенні й збереженні певного набору символів, аттракторів, які регулюють межі й культурно-історичні спогади конкретного народу. Саме тому «український сарматизм» як інтеграційний «ностальгічний міф» є, безумовно, мнемонічним символом. Деконструкція його сюжету зачіпає складні питання ієрархії національної ідентифікації.

За доби Речі Посполитої артикулюються міфи про спільне походження польського та українського народів, що набувають своєї виразності у «сарматському» дискурсі. Це відбувається на тлі глибокої кризи конфесійної ідентичності, масового переходу українсько-білоруської шляхти в католицизм та церковної унії Київської митрополії з Римом 1596 р. Однак, слід зазначити наявність відтоді етносоціального розколу, тому що рядове населення Східної (рутенської/роксоланської) території Речі Посполитої від якого відмежувалася національна еліта, асоціювало свою ідентичність з православною церквою [18].

Проте наявна релігійна колізія не позначилася на художній літературі, де Україна та українці були присутніми вже від XVI ст. Ця присутність особливо відчутна у два періоди – в пізньому Ренесансі й бароко та в добу романтизму.

За дослідженням І. Шевченка у першому періоді активно діяли п'ять визначних поетів польського походження, римо-католики, що мешкали на теренах України – С. Кльонович, Ш. Шимонович, брати Ш. і Б. Зиморовичі і М. Семпа-Шажинський. Всі вони мали відчуття, що у своїй творчості описують свою рідну «*Ruski*» землю, свій «*Russigenae*» народ, свою «руську» столицю «*Leontopolis sacra*» – Львів, чи навіть київські руїни з чудотворними Лаврським печерами, що їх латинським віршами оспівав С. Кльонович у своїй «*Roxolania*» [26, с. 148]. Інші дослідники додають до латиномовних літераторів-католиків XVI ст. з яскраво позначеною «рутенською ідентичністю» ще й А. Чагровського, С. Пекаліда, Аноніма, чия творчість дотепер не розглядалася у модусі явища української культури [16, с. 307–309]. Причина не

включення цих діячів до вітчизняного культурного поля полягала, насамперед, у тому, що польські вчені-медієвісти встигли зарахували їх до польської культури; іншою причиною став православний псевдоетнічний патріотизм, що спонукав вважати все католицьке/латиномовне – чужим та ворожим. Однак, якщо послуговуватися критерієм ідентичності, то згадані діячі якраз належать до кола співців «Русі-Рутенії-Роксоланії». Незважаючи на те, що зазначені автори були католиками, підданими Корони Польської, що входили до пан-європейської «республіки вчених», вони виокремлювали «Україну над Дніпром», любов до якої зводили у ранг найвищої доброчесності. Деякі з них оспівували окремі регіони, де вони народилися «Волинь войовничу, Марсову доньку», «Острозьку землю», «Подільський край» [16, с. 315]. Тут йдеться передовсім про національну свідомість як проекцію певного способу буття. Національна свідомість можлива лише з появою історичної спільноти людей – нації, що вже мало місце на теренах України, хоча й не у класичному варіанті.

Порівняно маловідомим літературним автором залишився поет, який писав про Україну у XVII ст. – Ян (Іван) Домбровський, автор латиномовної «Самоенае Вогыстеніде» – «Дніпрові камени/музи» (1618 р.) Постаць поета не була поцінована й українськими істориками, принаймні до розвідки Н. Яковенко [27, с. 272–277].

Знаменною й характерною ознакою цієї «києвоцентричної» поеми є те, що описується історія землі за власне етнічними польськими межами, столицею якої був Київ. Спочатку київські «монархи» (надано перелік князів від Кия) правили над сарматами і тримали в покорі північне плем'я мосхів, нападали на Візантію, сповнюючи страхом «порфіроносних тиранів». Згодом Київську землю підкорили татари, шлях яким на захід припинили поляки. До того ж часу відносяться й першопочатки козацтва. Руські князі повернулися до Києва, найпершим – «король русів» Данила Галицький, «правдиві нащадки Данила» – Острозькі. Проте переказана Домбровським історія була історією території, а не династії, яка за хрестоматійною російською версією «мігрувала» із столиці у столицю з огляду на характерну імперську парадигму *translatio imperii*. До речі у «історії» Домбровського немає згадок ані про Володимир на Клязьмі, ані про Суздаль, або Москву. Мосхи тут просто сусіди (*vicini*) русів, чужаки із похмурим обличчям та жорстокою вдачею [26, с. 151–152]. Головним героєм «Самоенае Вогыстеніде» є, безапелювано, Київ – славетна *Urbs*, центр Сарматії, золотоголове, укріплене місто з трьомастами храмами. Заклавши столицю у Києві, руси «запанували над усіма племенами Сарматії»: «*per omnes Sarmatiae gentes*» (v.96). Київ для автора – це духовний центр, славетне місто, що об'єднало колись усі руські землі:

*Мало воно колись силу велику, коли ще монархи
Київські русів усіх під своєю кормигою мали.
Мова іде про князів, які Київ зробили столичним
Містом і центром держави; коли в володіннях Борея
Він панував над всіма племенами Сарматії й мосхів* [3, с. 98].

Мотив Києва як центру «сарматського світу» підхопить 1633 р. анонімний автор панегірика Петру Могилі до вступу на митрополичу кафедру «Евфонія веселобрямчаа» [4, с. 64].

Отож, у рамках пограничних територіальних утворень культури різних народів можуть мати відкритий характер, здатність до діалогу, коли відбувається постійний обмін ідеями та культурними текстами: «Культури стають взаємозалежними та мають спільних митців, які мають *ідентичність пограниччя*, свідомість локальної приналежності...» [23, с. 14]. Дослідники виокремлюють субкультуру пограниччя, марковану відповідними культурними кодами, що розуміється як сукупність норм, які протиставляють себе суспільству в цілому та відрізняються специфічними звичками,

стилем буття. У польському літературознавстві та культурології має місце науковий термін «Креси», що позначає колишнє польське пограниччя на Сході. Початково під терміном Креси розумілися оборонні поселення на пограниччі Поділля та України, де мешкали захисники земель від татарських набігів, а з часом так йменувалися прикордонні південно-східні рубежі. Проте згодом цей термін втратив суто географічну приналежність, набуваючи смислової полісемантичності у контексті різних епох: від ностальгії за втраченою територією до загубленого світу цінностей світогляду межевого типу (близькі та далекі Креси). У подальшому кресовість набуває екзотичних та міфологічних ознак, що робить її унікальним явищем – світом з власною історією, символікою та неодмінним героїчним потенціалом, підсиленним відчуттям «кінця Ойкумени». Система Кресів через поліетнічність та полірелігійність кардинально відрізнялася від інших прикордонних територій Польщі (зокрема північно-західних кордонів), набуваючи своєрідного культурного синкрезису. Хоча Креси традиційно вважаються партикулярним полоноцентричним поняттям (на кшталт втраченого Раю – «аркадійної України»), але на цих теренах відбувається адаптація до постійного зіткнення культур, що з часом переростає у міжкультурний україно-польський діалог, коли у підсумку формується специфічний кресовий етос [23, с. 40]. Великого значення набувають просторові елементи кресової «іконосфери»: кургани, дерев'яні хрести, степові могили, віддалені хутори, церкви тощо. Пейзажі Кресів виконують функції «місць спільної пам'яті», що є способом та засобом прочитання історичної минувшини [23, с. 78].

Креси існують не лише як факт історико-геополітичний, вони стають частиною літератури та міфопоетики. Міфологічний простір є символічним культурним кодом, що репрезентує ціннісно-сміслові мнемонічні репрезентації колективу, ціннісно-наповнений пласт культурної спадщини. Мистецький світ цього простору важко зіставити із реальним світом, проте незаперечною є їхня співвіднесеність, зокрема у міфопоетиці, що формувала національну свідомість, зокрема й спільну, як це, приміром, засвідчує, пісня що вважається «народною» як серед поляків, так і українців «Гей, соколе!/ Hej Sokoły!» [15]:

*Гей, десь там, де чорні води
Сів на коня козак молодий.
Плаче молода дівчина,
Їде козак з України.
* * **

*Меду-вина наливайте.
Як загину – поховайте
На далекій Україні
Коло милої дівчини.*

*Oj, tam gdzieś z nad czarnej wody
Siada na koń kozak młody.
Czule żegna się z dziewczyną,
Jeszcze czulej z Ukrainą.
* * **

*Wina, wina, wina dajcie,
A jak umrę, pochowajcie
Na zielonej Ukrainie,
Przy kochanej mej dziewczynie.*

Зазначена пісня використана Єжі Гофманом у фільмі «Вогнем і мечем» (1999 р.) як саундтрек кохання головних героїв – польського шляхтича Скшетуського та Гелени.

О. Сухомлинов розглядає Креси як пограниччя культур, що навзаєм проникають та доповнюють одна одну, але центральні (корінні/фундаментальні цінності) кожного народу, які власне визначають його національну ідентичність залишаються незмінними [23, с. 34]. Отже, має місце парадокс «незлитного злиття», аналогічно провідному постулату християнського вчення. Згодом семантичні зміни терміну Креси виникають із динамізму геополітичних перетворень та історичного процесу (зникнення Польщі з мапи Європи 1795 р. та її відновлення 1918 р). Пам'ять про польські території, модифікуючись, неодноразово повертатиметься у польській літературі ХХ ст. як

реакція на втрачені землі (1921 р., 1939 р.), проте скоріше як ностальгія за втраченим світом цінностей, а не територією, хоча й останнім часом простежуються поодинокі «рваншистські» тенденції. Українські науковці, як правило, вбачають у Кресах експансію анексійного польського мислення, а не прагнення відродити колишню кресову спільність. Негативна перцепція спільної спадщини Кресів є пост/колоніальним синдромом, що тривалий час обумовлював Хмельниччину, Коліївчину, Гайдамаччину, Волинську трагедію, служив джерелом польсько-українського антагонізму. Хоча загалом зрозуміло, що культурна пограничність є іманентною часткою ідентичності Центральної Європи, де політичні кордони змінювалися значно швидше ніж культурні. Рубежі, які протягом століть були діалектичною єдністю, розмежовувалися кордонами, залишаючи по собі великі простори пам'яті, формуючи ідентичність пограниччя. Отже, варто розглядати Креси як універсальний архетип, що на теренах україно-польського пограниччя розвинувся у «кресовий міф», де прихована більшість як польських так і українських ідентифікаційних топосів, насамперед, у контексті мужності, лицарства та любові до рідного краю. Наразі Креси мають бути не муром, а містком до спільного європейського простору.

Правомірно говорити про адаптацію та еволюцію сарматської міфологеми на українському ґрунті – «український сарматизм», який стає специфічним культурно-ідентифікаційним феноменом [1]. Український сарматизм, насамперед, етноконфесійний, соціально не певно визначений, бо його носіями є як шляхтич, так і козак. Зближення «рутенського» шляхтича з козаком в умовах протистояння Степу відбувалося на ґрунті суворого військового побуту, лицарського сарматського етосу, православного конфесійного обряду. Відповідно в українській мові термін «шляхетний» не є відображенням станової приналежності, а має радше етичне спрямування. Як зазначав Ю. Павленко «В козацькому середовищі часом навіть стиралася межа між голотою, шляхтою та вихідцями з аристократичних родин. Князя Дмитра Вишневецького народ оспівував як ідеально-типового, за його уявленнями, козака Байду» [19, с. 227].

Характеристики ідеального шляхтича в польській та українській інтерпретації збігалися, ґрунтуючись на єдиному комплексі лицарських чеснот *homo militans*, незважаючи на різну конфесійність. Головною відмінністю, на нашу думку, було сприйняття Вітчизни, яку понад усе цінував та боровив справжній сармат. Для поляка Вітчизна – це *state*, держава, Річ Посполита, Корона Польська. Для українця Вітчизна – це *patria*, батьківщина, емоційна спадщина, що так патріотично висловив С. Оріховський «*Roxolania patria est mihi*», записавшись в Ляйпцигському університеті за етнічною приналежністю як *Orzechoffski Russus* [26, с. 144]. Таку ж саму патріотичну конотацію має концепт «вітчизна» у тексті «Віршів на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622 р.), що написав ректор Київської братської школи Касіян Сакович. Автор прославляє козацького ватажка за те, що той боровив «ойчизну», оберігаючи «золоті вольності», а опікуване ним Військо Запорізьке виступає «...ойчизні нашої суть обороною, од татар поганих і турков заслоною» [21, с. 323]. Причому поняття «ойчизна» сягає історії княжої доби, чиї військові звитяги стосуються Візантії, тим самим вводячи вітчизняних діячів у контекст світової історії:

*За Олекга, росского монарха, пльвали
Въ чолнах по мору и на Царъград итурмовали
Их то продки зъ росским ся монархою крестили
Владимером, и в вѣрѣ той статечне жили* [21, с. 323].

Вживання автором гуманістичного поняття «свобода Вітчизни», відданість

давнім, зокрема власним культурно-віросповідальним традиціям вводить зазначений твір у коло ренесансної проблематики.

Вживаність та семантику поняття «отчизна» в українських богословських текстах другої половини XVII ст. досліджувала О. Довга. Підсумовуючи, авторка стверджує, що у згаданих текстах поняття «отчизна» поступово обростає патріотичними акцентами, а подекуди навіть стосується території Гетьманської України. Проте для ієрархів Київської метрополії за об'єкт патріотичного сентименту слугує не так козацька політична «отчизна», як православна Київська метрополія з її візантійським родоводом. Дослідниця припустила, що опосередкованим поштовхом для такого розвитку поняття, стала загроза перепорядкування Московському патріархатові, що спонукало до збільшення проповідей, присвяченим київським святим та підвищення частотності таких зворотів як «наші Київські гори», «наша Київська земля», «наша Руська земля» тощо [2, с. 252]. В. Полянський виокремлює конфесійну пам'ять, в основі якої містяться спогади про прийняття релігії, її долю та культова обряди, причому цей чинник здатен до набуття пріоритету [20, с. 13].

Отже, головною чеснотою вважали боротьбу за незалежність Вітчизни та віру. У цьому контексті можна стверджувати, що для московита Вітчизна – це land, православний простір, тому будь-яка православна земля а ргіогі вважалася «руською», що має належати Московській державі як «православное всенародство», «русский мир». Як це засвідчує К. Єрусалимський на підставі аналізу відповідних джерел «епітет руський позначав предмет домагань, а не реальність» [5, с. 146]. Звідси походить російська налаштованість до географічної безмежності простору, до «збирання земель», адже Московська держава неспинно поширювалася на схід і ніколи не мала певно визначених кордонів.

Тлумачення військового служіння як духовного стало визначною рисою українського бароко, сформувавши тип воїна, поєданого з середньовічним образом подвижника-інока, відомого ще з часів Київської Русі. Як зазначав з цього приводу А. Дж. Тойнбі: «Ці первісні козаки утворювали напівчернецьке військо братство, маючи спільні риси з еллінським братством воїнів-спартіатів та з орденом рицарів-хрестоносців» [24, с. 124]. Саме на цьому функціональному поєднанні ґрунтувалося позиціонування Запорозької Січі як військово-релігійного ордену під опікою Богородиці Покрови. Обов'язкове православне віросповідання, поєдане з абсолютною лояльністю до католицької держави, позастановість з яскраво позначеною військовою шляхетною чеснотою, така подвійність була зумовлена, насамперед, бездержавністю [10, с. 150]. Український «сарматський народ» – це етноконфесійна спільнота зі спільними історичними коренями, долею, мовою, територією, яка, проте, існувала в межах іншої держави на порубіжжі між впорядкованим політичним простором та хаосом великого Степу. Образ українського сармата втілювався в образі «лицаря», він не вимагав обов'язкового шляхетного походження, соціальні кордони етосу залишалися відкритими для низових козаків, бурсаків, збіднілих міщан та хуторян тощо. Лицарський статус обґрунтовується тим, що здобувається у вільному, проте героїчному служінні, як це зазначено у вже згаданому вірші К. Саковича.

Отже, українська еліта не копіювала польський сарматизм, а творчо переробила його на ґрунті етноконфесіоналізму та усталених історичних (ще давньоруських) міфологем, трансляції релігійної спадщини, а не традицій республіканізму, як це було у Польщі. Як зазначав І. Ісиченко: «У якомусь сенсі можна говорити про сакралізацію сарматського міфа, що у сполученні із середньовічною літописною моделлю етногенезу творить ідею вибраності «слов'янського народу» або й навіть «шляхетського» (рицарського) народу як чинника тяглості історії та підстави для особливої місії Речі

Посполитої як східного підмурку християнства. Спокусливість такої моделі історичного процесу полягала в її цілісності й органічному засвоєнні авторитетної Несторової картини руської минувшин в контексті служінні сарматів-слов'ян на верненій до європейській цивілізації» [7, с. 83]. Ймовірно, тоді ж у етнічній свідомості була сформована міфологема «Україна – захисниця Європи», що надавало присмаку жертвовності національному характерові.

Загалом пошуки ідентичності були визначені війнами Богдана Хмельницького, віддалені наслідки яких розмежували уніатську і православну Русь/Роксоланію державним кордоном. Хмельницький та його оточення протягом перших років війни трансформували мотивацію козацького повстання від суто світської – захисту корпоративних прав і «вольностей» до релігійної, яка створювала можливість для легітимації спротиву законній владі Речі Посполитої. Освячення опозиції православною церквою надало перебігу повстання забарвлення «релігійної війни» (що було характерним для ранньомодерної Європи), під гаслами якої формувалася ідея тотожності «руської» та «православної» ідентичностей, тим самим знімалася дратівлива ситуація конфесійного розподілу «русі». Поступова козацька «військова демократія» поступалася місцем авторитарній владі гетьмана. Проте подібна влада вважалася не зовсім легітимною, здобутою «през шаблю», тому потребувала сакралізації [28, с. 236–273]. Звідси в'їзд Богдана у грудні 1648 р. до «шляхетної» столиці Києва («козацькою столицею був Чигирин) крізь Золоті ворота, тріумфальним шляхом стародавніх князів й урочиста зустріч його кліром Софії Київської як нового Мойсея, що вивів свій народ з «лядської неволі». Проте інтереси козацтва та церкви лише силою обставин співпали на певний відтинок часу, що засвідчив подальший конфлікт Богдана Хмельницького та митрополита Сильвестра Косова. Українська православна церква у лоні Константинопольського патріархату непохитно трималася національно-патріотичного спрямування Петра Могили, вважаючи Київ «другим Єрусалимом» та «роським Сіоном» [4, с. 63], і так і не присягнула на вірність московському царю. Митрополит програв у протистоянні, а гетьман задля визнання законності політичної влади перебрав на себе патронат над православною церквою на кшталт східних правителів. Безумовно, угоду Гетьманщини з Московією від 1654 р. кожна зі сторін інтерпретувала на власний розсуд: Б. Хмельницький вбачав у ній звичайну «посполиту» практику патронату й взаємних зобов'язань, а цар – «збирання земель» під власний скіпетр. Проте після завершення антипольського повстання, що потребувало всенародної конфесійної консолідації, козацтво повернулося до усталеного військового самоусвідомлення, до звичних та комфортних сарматських міфологем. Виразним маркером цієї позиції стала Гадяцька угода між Річчю Посполитою та Гетьманщиною, ініційована гетьманом Іваном Виговським та підписана королем Іоаном Казимиром у 1659 р. [28, с. 176]. За її умовами Україна як незалежна держава під назвою «Велике князівство Руське» входила до федеративного устрою Речі Посполитої на рівних засадах з Польщею та Литвою. Проголошувався принцип віротерпимості: в правах урівнювалися католики і православні, уніатська церква зберігалася в наявних територіальних межах без права поширення на землі Руського князівства. Отже, Річ Посполита офіційно набувала тричастинної структури [26, с. 140]. За козацькою старшиною, яка мала щорічно поповнюватися гідними козаками за поданням гетьмана, визнавався шляхетний статус, Законодавча влада повинна була здійснюватися делегатами з усіх земель Русі – київського, брацлавського, чернігівського воєводств. Нажаль цей державний сценарій так і залишився не реалізованим у історичній перспективі – Росія розпочала війну. У підсумку Росія і Польща уклали – Андрусівське перемир'я 1687 р. Лівобережна Україна перейшла під

контроль Росії (новий кордон проходив по р. Дніпро). «Тимчасово», на два роки Росії було передано Київ, але як виявилось – назавжди, згідно Вічному миру 1686 р.

Українське козацтво остаточно втратило свій політичний вплив разом із «сарматською» звиягою наприкінці XVIII ст. Проте слід зазначити, що після повстання Б. Хмельницького у «козацьких літописах» С Величка та Г. Граб'янки сарматська ідея уже була перекомпонована на «хозарську легенду», що закріплювала за козацтвом функції політичного народу-захисника «козацько-руської батьківщини» (адже сармати мали боронити і Польщу) та опікувача «посполитого люду» [11]. Така модель складає істотний компонент пізньобарокової «Історій русів». Підстава міфологічних уявлень, ймовірно, захована у арабомовних джерелах, що містять у собі легенду про кривих братів Хозара та Руса [9]. Отже на теренах України «сарматський міф» трансформувалася у «хозарський», що можна вважати етапами розвитку національного «козацького» міфу.

Російська імперія сприймала, щоправда з осудом, «сарматський статус» українських воїнів. Приміром, придворний російський поет В. Жуковський у вірші «Певец во стане русских воинов» (1812 р.) звертався до короля Швеції Карла XII такими словами:

*Беги! И стыд и страх сокрой
В лесу с твоим сарматом;
Отчизны враг сопутник твой;
Злодей владыке братом.* [6, с. 150].

Очевидно, що супутник Карла, «злодій-ворог-сармат» – це славетний гетьман Іван Мазепа, меценат, впорядковувач українських земель та виборювач української долі. Міф про «зрадника-Мазепу» активно формувався в Росії, зокрема через поему О. Пушкіна «Полтава» (1828 р.). Реально саме Полтавська битва (1709 р.) стала з одного боку каталізатором розбудови імперської/російської державності, з іншого – незворотності втрати української державності у межах Російської імперії.

Отже, «барочна» епоха в Україні була, з одного боку, часом кризи ідентичності, а з іншого – часом пошуку її нових форм. Уніатська церква Правобережної України (згодом іменована греко-католицькою) змогла стати заслоном на шляху латинізації, полонізації й розмивання «рутенської» ідентичності, особливо після позбавлення державності самої Польщі. Подальше формування ідентичності на підросійському Лівобережжі відбувалося в новому історико-культурному контексті, проте у рідчій «малоросійської» парадигми, міфів про «київську спадщину» та «кривне братерство» від біблійних часів (через онука Ноя Мешеха-Мосоха-Москву), придуманих самими ж українськими кліриками-емігрантами, що здійснювали у власних інтересах «цивілізаторську місію» на російських теренах. Спочатку закрите московське суспільство неохоче вірило версії «черкаських» наставників, проте згодом вона закріпилася завдяки ґрунтовній розробці анонімним автором київського «Синопису» (1674 р.) – вихідцем з лав печерських ченців. У Росії «Синопис» півтора століття використовувався як підручник з історії й вважався в освічених московських колах достовірним джерелом, користуючись підтримкою М. Ломоносова [13]. Ця історична міфологія, адаптована та посилена Російською історіографією (В. Татищевим, Н. Кармазіним), надовго прив'язала Україну до Росії, хоча ментальна окремішність українців відчувалася ще довго після того як їхні землі були поневолені Російською імперією.

У 1800 р. вперше вийшли друком «Секретні спомини про Росію» француза Ш-Ф. Масона, який служив у російському війську й був наближений до царського двору: «Козаки не мають нічого спільного з росіянами, хіба що грецьку релігію й

зіпсуту мову. Їхні звичаї, навпаки, спосіб життя, їжі, війни – цілком відмінні, коли не брати під увагу загальних схожостей, які завжди існують між межуючими народами, наближеними до себе вузлами релігійними і політичними. Козаки є далеко гарніші, вищі, активніші, зручніші, вигадливіші й особливо далеко чесніші за росіян, менше звикли до рабства. Вони щирі, відважні й говорять сміливіше... Козаки, це номади, чабани, войовники...». [22, с. 175]. «Номадизм» українців, засвідчений автором на рубежі XVIII–XIX ст., безумовно, був комеморативною алюзією «сарматизму» вільної «козацької нації», відомої іноземцям ще з XV ст. Адже ностальгія як чинник і механізм моделювання ідентичності, актуалізуючи проблему пріоритетних вартостей, є одночасно втечею в ідеалізоване минуле та проектом очікуваного майбутнього.

Список використаної літератури

1. Демчук Р. В. Український «сарматизм» як алгоритм організації спільноти / Р. В. Демчук // *Магістеріум. Культурологія*. – 2011. – Вип. 42. – С. 33–40 ; Demchuk R. V. Ukrainskiy «sarmatyzm» yak alhorytm orhanizatsii spilnoty / R. V. Demchuk // *Mahisterium. Kulturolohiia*. – 2011. – Vyp. 42. – S. 33–40.
2. Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVI ст. (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля) / Л. Довга. – Київ-Львів : Свічадо, 2012. – 343 с. ; Dovha L. Systema tsinnostei v ukrainskii kulturi XVII st. (na prykladі teoretichnoi spadshchynu Inokentiiia Hizelia) / L. Dovha. – Kyiv-Lviv : Svichado, 2012. – 343 s.
3. Домбровський І. Дніпрові камени / І. Домбровський; пер. з лат. В. Литвинова // *Українська поезія XVII ст. (перша половина) : антологія / упоряд., вступ.ст. та приміт. В. В. Яременко ; за ред. О. В. Лупій . – Київ : Радянський письменник, 1988. – С. 94–116 ; Dombrovskiy I. Dniprovi kameny / I. Dombrovskiy; per. z lat. V. Lytvynova // *Ukrainska poeziiia XVII st. (persha polovyna) : antolohiia / uporiad., vstup.st. ta prymit. V. V. Yaremenko ; za red. O. V. Lupii . – Kyiv : Radianskyi pismennyk, 1988. – S. 94–116.**
4. Евфонія веселобрямча // *Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. І. Крекотень, М. М. Сулима. – Київ : Наук. думка 1991 – С. 62–65. – (Пам'ятники давньої української літератури) ; Evfoniia veselobriamcha // *Ukrainska poeziiia. Seredyna KhVII st. / upor. V. I. Krekoten, M. M. Sulyma. – Kyiv : Nauk. dumka 1991 – S. 62–65. – (Pamiatnyky davnoi ukrainskoi literatury)**
5. Ерусалимский К. Ю. Понятия «народ», «Россия», «Русская земля» и социальные дискурсы Московской Руси конца XV–XVII в. / К. Ю. Ерусалимский // *Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века-новое время: сб. статей / под ред. М. В. Дмитриева. - Москва : Индрик, 2008. – С. 137–169 ; Yerusalimskiy K. Yu. Ponyatiya «narod», «Rossiya», «Russkaya zemlya» i sotsialnye diskursy Moskovskoy Rusi kontsa XV–XVII v. / K. Yu. Yerusalimskiy // *Religioznye i etnicheskie traditsii v formirovaniі natsionalnykh identichnostey v Yevrope. Srednie veka-novoe vremya: sb. statey / pod red. M. V. Dmitrieva. – Moskva : Indrik, 2008. – S. 137–169.**
6. Жуковський В. А. Певец во стане русских воинов // Жуковский В. А. Собрание сочинений в 4-х т. / В. А. Жуковський; подг. текста и примеч. М. И. Разулевича. – Москва : Художественная литература, 1959. – Т. 1. – С. 149–167 ; Zhukovskiy V. A. Pevets vo stane russkikh voinov // *Zhukovskiy V. A. Sobranie sochineniy v 4-kh t. / V. A. Zhukovskiy; podg. teksta i primech. M. I. Razulevicha. – Moskva : Khudozhestvennaya literatura, 1959. – Т. 1. – S. 149–167.*
7. Ісиченко І. Історія української літератури: епоха Бароко XVII–XVIII ст. : навч. посіб. / І. Ісиченко. – Львів : Святогорець, 2011. – 568 с. ; Isichenko I. Istoriiia ukrainskoi literatury: epokha Baroko XVII–XVIII st. : navch. posib. / I. Isichenko. – Lviv : Sviatohorets, 2011. – 568 s.

8. Киридон А. Гетеротопії пам'яті : Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / А. Г. Киридон. – Київ : Ніка-центр, 2016. – 320 с. ; Kyrydon A. Heterotopii pam'iaty : Teoretyko-metodolohichni problemy studii pam'iaty / A. H. Kyrydon. – Kyiv : Nika-tsentr, 2016. – 320 s.

9. Коновалова И. Г. Тюрки и славяне в этногенеалогиях средневековых арабо-персидских авторов / И. Г. Коновалова // Тюркологический сборник. 2002 : Россия и тюркский мир / ред. С. Г. Кляшторный. – Москва : Наука, 2003. – С. 282–292 ; Konovalova I. G. Tyurki i slavyane v etnogenealogiyakh srednevekovykh arabo-persidskikh avtorov / I. G. Konovalova // Tyurkologicheskiy sbornik. 2002 : Rossiya i tyurkskiy mir / red. S. G. Klyashtornyy. – Moskva : Nauka, 2003. – S. 282–292.

10. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М. В. Лескинен. – Москва : Институт славяноведения РАН, 2002. – 178 с. ; Leskinen M. V. Mify i obrazy sarmatizma. Istoki natsionalnoy ideologii Rechi Pospolitoj / M. V. Leskinen. – Moskva : Institut slavyanovedeniya RAN, 2002. – 178 s.

11. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Р. Г. Іванченка. – Київ : Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с. ; Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky / per. iz staroukr. R. H. Ivanchenka. – Kyiv : T-vo «Znannia» Ukrainy, 1992. – 192 s.

12. Мегилл А. Историческая эпистемология / А. Мегилл; пер. М. Кукарцевой, В. Кашаева, В. Тимонина. – Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. – 480 с. ; Megill A. Istoricheskaya epistemologiya / A. Megill; per. M. Kukartsevoy, V. Kashaeva, V. Timonina. – Moskva : «Kanon+» ROOI «Reabilitatsiya», 2007. – 480 s..

13. Момрик А. Біблійна генеалогія в етногенетичних концепціях польських і українських хроністів / А. Момрик // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей / ред. О. Толочко. – Київ : Критика, 1998. – Т. V. – С. 111–117 ; Momryk A. Bibliina henealohiia v etnohenetychnykh kontseptsiiakh polskykh i ukrainskykh khronistiv / A. Momryk // Mediaevalia Ucrainica: mentalnist ta istoriia idei / red. O. Tolochko. – Kyiv : Krytyka, 1998. – Т. V. – S. 111–117.

14. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі «memory studies» / Л. Нагорна // Регіональна історія України : збір. наук. ст. – 2014. – Вип.8. – С. 55–74 ; Nahorna L. Poniatia «mistse pam'iaty» v systemi «memory studies» / L. Nahorna // Rehionalna istoriia Ukrainy : zbir. nauk. st. – 2014. – Vyp.8. – S. 55–74.

15. Наконечний Р. Тисячолітня пісня і забута історія / Р. Наконечний // Освіта регіону. – 2011. – № 4. – С. 61–67 ; Nakonechnyi R. Tysiacholitnia pisnia i zabuta istoriia / R. Nakonechnyi // Osvita rehionu. – 2011. – № 4. – S. 61–67.

16. Нічук В. М. Гуманітарні і інформаційні ідеї на Україні (XVI – поч.XVII ст.) / В. М. Нічук, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій. – Київ : Наук. Думка, 1990. – 372 с. ; Nychuk V. M. Humanitarni i informatsiini idei na Ukraini (KhVI – poch.XVII st.) / V. M. Nychuk, V. D. Lytvynov, Ya. M. Stratii. – Kyiv : Nauk. Dumka, 1990. – 372 s.

17. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П. Нора; пер. з фр. А. Репи. – Київ : Кліо, 2014. – 272 с. ; Nora P. Terperishnie, natsiia, pam'iat / P. Nora; per. z fr. A. Riepy. – Kyiv : Klio, 2014. – 272 s.

18. Оріховський Роксолан С. Лист до Яна Франциска Коммендоні / С. Оріховський Роксолан // Українська література XIV–XVI ст. / гол. ред. І. О. Дзверін. – Київ : Наукова думка, 1998. – С. 155–156 ; Orikhovskyi Roksolan S. Lyst do Yana Frantsyska Kommendoni / S. Orikhovskyi Roksolan // Ukrainiska literatura XIV–XVI st. / hol. red. I. O. Dzverin. – Kyiv : Naukova dumka, 1998. – S. 155–156.

19. Павленко Ю. В. Формування засад української ментальності та національної культури / Ю. В. Павленко. Избранное – К. Феникс, 2014. – С. 221–228 ; Pavlenko Yu.V.

Formuvannya zasad ukrayins'koyi mental'nosti ta natsional'noyi kul'tury / Yu.V Pavlenko. Yzbrannoe – K. Fenyks, 2014. – S. 221–228.

20. Полянський В. С. Историческая память в этническом самосознании народов / В. С. Полянський // Социс. – 1999. – №3. – С. 11–20 ; Polyanskiy V. S. Istoricheskaya pamyat v etnicheskom samosoznanii narodov / V. S. Polyanskiy // Sotsis. – 1999. – №3. – С. 11–20.

21. Сакович Касіян Вірші на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного / Касіян Сакович // Українська поезія. Кінець XVI– початок XVII ст. / упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – Київ : Наукова думка, 1978. – С. 322–338. – (Пам'ятники давньої української літератури) ; Sakovich Kasiyan Virshi na zhalosnyu pogreb zatsnogo rytsera Petra Konashevicha Sagaydachnogo / Kasiian Sakovych // Ukrainska poezii. Kinets XVI– pochatok XVII st. / upor. V. P. Kolosova, V. I. Krekoten. – Kyiv : Naukova dumka, 1978. – S. 322–338. – (Pamiatnyky davnoi ukrainskoi literatury).

22. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – Київ : Довіра, 1992. – 225 с. ; Sichynskiy V. Chuzhyntsi pro Ukrainu. Vybir z opysiv podorozhei po Ukraini ta inshykh pysan chuzhyntsiiv pro Ukrainu za desiat stolit / V. Sichynskiy. – Kyiv : Dovira, 1992. – 225 s.

23. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему : моногр. / О. Сухомлин. – Донецьк : Тов. «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 212 с. ; Sukhomlynov O. Kulturni pohranuchchia: novyi pohliad na staru problemu : monohr. / O. Sukhomlyn. – Donetsk : Tov. «Iuho-Vostok, LTD», 2008. – 212 s.

24. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі; пер. з англ. В. Шовкуна. – Київ : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с. ; Toinbi A. Dzh. Doslidzhennia istorii / A. Dzh. Toinby; per. z anhl. V. Shovkuna. – Kyiv : Osnovy, 1995. – T. 1. – 614 s.

25. Шацька, Б. Минуле – пам'ять – міт / Б. Шацька. – Чернівці : Книги – XXI, 2011. – 248 с. ; Shatska, B. Mynule – pamiat – mit / B. Shatska. – Chernivtsi : Knyhu – KhKhI, 2011. – 248 s.

26. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом : нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко; авториз. пер. з англ. М. Габилевич, наук. ред. А. Ясіновський. – Львів : Вид. укр. католицьк. ун-ту, 2001. – 287 с. ; Shevchenko I. Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom : narisy z istorii kultury do pochatku XVIII stolittia / I. Shevchenko; avtoryz. per. z anhl. M. Habylyevych, nauk. red. A. Yasinovskiy. – Lviv : Vyd. ukr. katolytsk. un-tu, 2001. – 287 s.

27. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. / Н. Яковенко – Київ : Критика, 2007. – 415 с. - (Серія «Критичні студії». Вип. 1) ; Yakovenko N. Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uiavlen ta idei v Ukraini XVI – XVII st. / N. Yakovenko – Kyiv : Krytyka, 2007. – 415 s. - (Seria «Krytychni studii». Vyp. 1).

28. Plokhy S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine / S. Plokhy. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2001. – 401 p.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017

R. Demchuk

KRESY: THE MYTHOLOGICAL IDENTITY OF THE CULTURAL BORDERLANDS

The author studies the identity of the phenomenon of «sarmatism» (the Renaissance

myth about Sarmatians' origin of people who are mentioned in ancient sources) from the position of a nostalgic myth. The nostalgic myth refers to mnemotopes – the places of memory that are connected with cultural space.

During the period of the Rzeczpospolita (The Polish–Lithuanian Commonwealth), myths about the common origins of the Polish and the Ukrainian peoples were formulated in the «Sarmatian» discourse. In the times of Baroque and Romanticism, Polish Catholic writers glorified Ukraine in their works, which regionally belonged to «Kresy Wschodnie» (the Eastern Borderlands).

Cultures of different peoples, that have approximately the same level of development, can have the ability of the open dialogue, the constant exchange of ideas and cultural texts inside of border territorial and (not only) state formations. The researchers accentuate the polyethnic and polyreligious subculture of Ukrainian-Polish borderlands.

This standpoint is the most clearly represented in the Latin poem «Camoenae Borysthenides» (1618) by Jan Dombrovsky. In this Kyiv-centric poem, Kyiv is described as the capital of Sarmatia within the historical period from the legendary Prince Kyi and to the present times.

Kresy are represented not only as a fact of historical geopolitics, they are a part of literature and mythopoeitics. Landscapes of the Eastern Borderlands perform the functions of «places of common memory» and can discover the historical past. Consequently, Kresy should be considered as a universal archetype that has been developed into a «myth of Kresy» on the territory of the borderlands. That is why there is a large number of hidden Polish and Ukrainian identification toposes, primarily in the context of courage, chivalry and love for the Native Land. The Ukrainian «sarmatian people» are an ethnoconfessional community with the common historical origin, destiny, language, territory, which, however, existed on the borders of another state between the orderly political space and the chaos of the Great Steppe.

The image of the Ukrainian Sarmatian was embodied in the form of a «knight». It did not demand a compulsory noble origin. The Ukrainian Sarmatian had to serve heroically on the defence of the fatherland from external enemies. After the co-opting to the Russian Empire, the «Sarmatian myth» was transformed into a «Khazar myth», which can be considered as a stage of development of the national «Cossack myth». Nowadays, the Ukrainian-Polish border (Kresy) should not be a barrier, but a bridge to a common European space.

Key words: *identity, Kresy, Sarmatian myth, Ukrainian-Polish borderland.*

УДК14(430)"18"Дільтей

А. Є. Дорога

ТЕОРІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ВІЛЬГЕЛЬМА ДІЛЬТЕЯ В КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Представлено розвиток дослідницької боротьби німецького вченого за звільнення гуманітарного знання від впливу природничо-наукових методів, розглянуто суперечності Дільтеєвої методології гуманітарних наук. У статті висвітлюється вплив видатного німецького філософа і вченого В. Дільтея на розвиток філософської і наукової думки. Основну увагу зосереджено на методологічній ролі категорій «життя», «переживання» у самотутній концепції історичного пізнання В. Дільтея.

Ключові слова: методологія, життя, переживання, історична свідомість, історичне пізнання.

Основна причина актуальності звернення до творчості Вільгельма Дільтея – це відсутність спільної для природничих та гуманітарних наук методологічної бази, що сприяла б синтезу головних напрямів пізнавальної діяльності. А творчий доробок класика філософської герменевтики дозволяє зануритись у цю проблематику, привертаючи увагу дослідників до цього напрямку. Крім того, посилення інтересу до багатогранної постаті німецького мислителя потребує подальшого осмислення його ролі в історії філософської та наукової думки.

Творчість В. Дільтея в контексті проблем методології гуманітарного знання привертає постійну увагу дослідників. Серед досліджень і публікацій останніх років слід відмітити ґрунтовну аналітику герменевтичного розуміння досвіду та засад Дільтеєвої герменевтики у статтях А. Л. Богачова (2009, 2010) [2; 3], розгляд основних аспектів методології гуманітарного пізнання В. Дільтея Л. Ю. Писарчиком (2011) [9], аналіз єдності освіти і культури в працях Дільтея О. Є. Смолинською (2013) [11], висвітлення розвитку ідеї герменевтичного кола у творах Дільтея Р. М. Хамітовим. (2014) [14], дослідження цим же автором переживання в структурі гуманітарного знання В. Дільтея (2016) [13].

Мета даної статті – проаналізувати вплив В. Дільтея на розвиток філософської і наукової думки, представити дослідницьку боротьбу німецького вченого за звільнення гуманітарних наук від впливу природничо-наукових методів, розкрити методологічну роль категорій «життя», «переживання» у самотній концепції історичного пізнання В. Дільтея, окреслити перспективи подальших досліджень його творчого доробку.

Представник «філософії життя» німецький філософ, психолог та історик культури свого часу представив одну з найцікавіших концепцій гуманітарного пізнання. Німецький вчений обстоював принципову відмінність предмету природи і предмету людського світу в гносеологічному відношенні, ставив за мету звільнення гуманітарного знання від природничо-наукових методів. Основою гуманітарного пізнання класик філософської герменевтики визнавав цілісну людину, її живий зв'язок зі світом та іншими індивідами. Наукою, що уособлює своєрідність гуманітарного пізнання, Дільтей вважав історію. За Дільтеєм, гуманітарний підхід до вивчення людини мусить бути заснований на принципах історизму, системності та розвитку і передбачати вивчення життя з середини самого життя.

Поняття «життя» – фундаментальна категорія наукового мислення В. Дільтея. Зразу відмітимо, що поняття «життя» вживається ним синонімічно поняттю «історична дійсність» і їх рівнозначність не викликає жодного сумніву. Адже для вченого історія – це життя, що розглядається з точки зору цілісного людства. А життя – спосіб буття людини в культурно-історичній реальності і сама ця реальність. Життя всеохопне, здатне творити з себе все нові і нові форми духу. Воно потребує розуміння себе і продуктів своєї діяльності. Але для людини життя багато в чому незрозуміле, не пояснене на підставі життєвого досвіду і тому ніколи повністю не усвідомлене [8, с. 64].

Життя, за Дільтеєм, полягає у взаємодії живих істот, взаємодії особистостей у певних зовнішніх умовах. Психофізичний процес, що згідно нашого розуміння, має початок і кінець у часі, для зовнішнього спостерігача є чимось самототожним завдяки автономності тілесних проявів. Кожному елементу цього психофізичного процесу притаманний свідомий зв'язок з іншими елементами завдяки якомусь типовому переживанню неперервності, взаємопов'язаності та самототожності процесу.

Таким чином, життя – це взаємозв'язок різних взаємодій за умови певних стосунків між собою, підлягаючих закону причинності об'єктів природи і охоплюючих також сферу психічних процесів, притаманних живим тілам. В. Дільтей одним з перших підкреслював у переживанні важливість не тільки причинно-наслідкових зв'язків, а й відношень мотивації, що внутрішньо переживаються.

Дільтей постійно нагадує, що життя визначене просторово і в часі. Саме часом визначається і цілісний характер життя, і притаманні йому процеси розпаду. Життя існує в часі як певний взаємозв'язок. Життя і переживання володіють своєрідним відношенням елементів до цілого. Елементи значущі для цілого.

У концепції В. Дільтея відношення елементів життя до цілого характеризується поняттям «значення». Детально роль цього поняття у теорії німецького мислителя розглянута нами в одній з попередніх публікацій [8, с. 64]. У даному контексті важливо звернути увагу, що значення – це особливий вид співвідношення елементів життя з цілим. Осягається людиною це значення через спогади чи можливості майбутнього. Принцип переживання, за В. Дільтеєм, полягає у даності всього існуючого лише в теперішньому. Навіть якщо переживання стосується минулого, воно дане нам як переживання у теперішньому. За відсутності живої безпосередньої емоційної реакції її місце заступає оціночне судження, за яким стоїть в даний момент не актуалізоване стійке почуття, колись пережита емоційна реакція. Тому Дільтей вважає переживання більш повним і узагальненим відносно свідомості. Поняття «значення» використовується, передусім, у процедурі розуміння. І включає тільки відношення зовнішнього, чуттєвого до чогось внутрішнього.

Кожний прояв життя має значення, оскільки він щось виражає. І вказує на щось, що належить життю. Життя саме по собі не означає чогось іншого, зовнішнього стосовно його. Виходячи з окремих подій життя, людина прагне віднайти спосіб взаємозв'язку, притаманний самому життю. У всьому, що корисно для цього взаємозв'язку, має бути і те, що засвідчує значення життя.

Осягаючись із абсолютно різних точок зору, життя відкриває людині зовсім різні сторони. У спогаді особливого статусу набуває значення; теперішньому людина надає негативної чи позитивної оцінки, вирізняючи у такий спосіб цінності; у прагненні майбутнього виникають категорії мети та ідеалу.

Тільки у співвідношенні значення життєвих процесів з розумінням і смислом життєвого цілого взаємозв'язок, притаманний самому життю, набуває адекватного втілення. Головним же «інструментом» виявлення цього взаємозв'язку В. Дільтей вважає антропологічну рефлексію. Серйозну увагу цьому питанню теоретик приділив у відомій роботі «Описова психологія» [6].

Антропологічна рефлексія, за Дільтеєм, може виявляти типологію та фіксувати значення взаємозв'язків у цілісності життя. Оскільки погляд на власне життя пов'язаний з розглядом життя інших осіб, а переживання і розуміння власної самості – з розумінням інших людей і осягненням життя людства, то виникають узагальнення, в яких по-новому виражені ціннісні смисл і ціль життя. Вони утворюють своєрідний пласт між життям і його відображенням у мистецтві та всесвітній історії.

На думку Дільтея, життя є комплексом величезної кількості взаємозв'язків. Причина утворення цих взаємозв'язків – постійне набування нових переживань на основі переживань попередніх. В. Дільтей назвав це «придбаними взаємозв'язками душі». Наслідком природи цього процесу є певна тривалість і неперервність взаємозв'язків попри всю їх плинність. На думку німецького вченого, цей процес є сутністю духовного життя. Сутність постійно змінюється. Але зміна, викликана зовнішнім впливом на єдиний життєвий взаємозв'язок, разом з тим, визначена цим

взаємозв'язком. У такий спосіб формується характер будь-якого життєвого процесу. У всьому дієва та сама сутність. Завжди існує межа можливостей, однак існує і свобода вибору між ними, що викликає почуття перспективи руху вперед і реалізації нових можливостей власного буття. Розвиток, за Дільтеєм, полягає у внутрішній визначеності процесу життя, направляючій прогресивні зміни.

Початкові переживання мають індивідуально-типологічні особливості, зовнішньо виражені у типі світогляду людини; світогляди уявляють собою правильні системи, в яких виявляється будова душевного життя людини; переживання об'єктивується в світогляді, тому й вивчатись має через нього. Розвинувшись із певної структури переживань, світогляд запроваджується у людське життя, в зовнішній світ і глибину самої душі. Світогляд – найбільш повне втілення переживання, здатне здійснювати зворотній вплив на власну основу, початкове переживання. Саме світогляд надихає на творчість і дозволяє людині досягати свободи з метою перетворення себе і світу.

Душевне життя людини В. Дільтей описує у параметрах внутрішньої структури, «архітектоніки», в якій зв'язаність устремлінь, пристрастей, страждань і долі в цілому опосередковується початковими (безпосередніми) переживаннями. Ця структура охоплює не тільки всю усвідомлену сферу, але й взаємовідношення індивіда з його культурно-історичним середовищем, виходить за межі «чистої» свідомості. Крім того, переливи душевних станів із одного в інший відносяться до галузі внутрішнього досвіду і переживаються людиною. В. Дільтей називає їх «структурними зв'язками». Розвиток душевного життя кожної людини має універсальний (загальнолюдський) характер і відбувається під впливом трьох класів умов: стан і розвиток тіла, вплив оточуючого (фізичного) середовища, вплив духовного світу.

В. Дільтей запропонував використання в педагогіці та психології тріади переживання – вираження – розуміння (замість загально визнаної «споглядання – мислення – дія»). Кожне переживання виражає себе, а вираження завжди є вираженням переживання. Вираження – це об'єктивація творчої дії, що ґрунтується на переживанні. Розуміння – творча дія, що може бути об'єктивована в якості нового вираження. Розуміння – це процес цілісного душевно-духовного переживання, задля пізнання себе в інших. Розуміння виступає головним у тріаді «переживання – вираження – розуміння». Воно завершує ланцюг саморозвитку життя. Переживання, вираження і розуміння утворюють своєрідне коло відношень. Переживання є одночасно усвідомлення переживаючого, але це ще не прояснене усвідомлення, оскільки життя ще не доведене до свідомості, це доведення здійснюється тільки через розуміння. Розуміння є процесом, в якому від чуттєвих проявів духовного життя останнє приходить до самопізнання.

Свого часу, аналізуючи можливості культурологічного осягнення історії, ми звертали увагу, що ірраціональна концепція історизму Дільтея передбачає критику попередньої аксіоми про закономірність історичного розвитку, прогресу та заперечення можливості історичного передбачення. Для нього історія є ірраціональним потоком, що формує людську сутність, визначаючи її характерні риси та якості. Для Дільтея принцип єдності історичного процесу втрачає свою значущість: він заперечує конструювання єдності універсально-історичного смислу та цілісності історії. Дільтей постійно і рішуче критикує позитивістську редукцію історичного світу до природи за допомогою каузально-детерміністської схеми [7].

У контексті розробки методології історичного пізнання, Дільтей заміщує визначальний гегелівський розум життям в його цілісності, переживанні, розумінні. Історія, історичний життєвий взаємозв'язок у Дільтея виступає не історією розуму, а

історією духу, дух же сам є продуктом історичної діяльності. Головною характеристикою дільтейського історизму є зведення осягнення історії до «переживання» як головного інструменту історика.

Як бачимо, Дільтей не надавав серйозного значення історичній дистанції та історичності людського існування. Нехтування конкретністю життя як приналежністю людини історичній комунікації, за точним спостереженням А. Л. Богачова, не дозволило Дільтею розв'язати проблему «співіснування психіко-гуманітарного розуміння і фізико-природничого пояснення» [2]. Одна з пасток, у яку потрапив німецький дослідник, полягала у протиріччі між його психологічним обґрунтуванням наук про дух і потрібним герменевтичним обґрунтуванням «пізнання тих формоутворень об'єктивного духу, чий зміст неможливо відтворити через генетичні реконструкції в психіці» [2]. Ці завдання в історії гуманітарної думки у подальшому вирішували Е. Гуссерль та Г. Г. Гадамер.

Отже, можемо підсумувати: В. Дільтей проаналізував розуміння як особливий акт, що сприяє інтерпретації істориком всіх форм культурної творчості як вияву покладеного в підґрунтя світогляду; цей метод інтерпретації назвали герменевтикою. Теорія Дільтея знайшла подальший розвиток в розробці методології історичного пізнання представників Баденської школи неокантіанства В. Віндельбанда та Г. Рікєрта. Критична філософія історії Дільтея та представників Баденської школи неокантіанства заклала основи для подальших теоретичних розробок в контексті нових історичних реалій ХХ ст. і переосмислення принципу історизму як методологічного ґрунту історичного пізнання.

Перспективу подальших досліджень творчого доробку В. Дільтея вбачаємо в аналітиці його тріади переживання, вираження, розуміння у співвідношенні з проблемою структури гуманітарного знання. Крім того, у загальному ході розвитку методології гуманітарних наук на перший план виходить проблема суб'єкта й об'єкта в гуманітарному пізнанні, якій Вільгельм Дільтей приділив серйозну увагу.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2017

Список використаної літератури

1. Бердяев Н. А. Опыт парадоксальной этики / Н. А. Бердяев. – Москва : АСТ; Харьков : Фолио, 2003. – 701 с. ; Berdyaev N. A. Opyt paradoksalnoy etiki / N. A. Berdyaev. – Moskva : AST; Kharkov : Folio, 2003. – 701 s.
2. Богачов А. Л. Засади й апорії Дильтеяєвої герменевтики / А. Л. Богачов // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2010. – № 16–17. – С. 147–153 ; Bohachov A. L. Zasady u aporii Dyltaievoi hermenevtyky / A. L. Bohachov // Filosofski problemy humanitarnykh nauk. – 2010. – № 16–17. – S. 147–153.
3. Богачов А. Л. До історії герменевтичного розуміння досвіду [Електронний ресурс] / А. Л. Богачов // Філософські проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11460.html> ; Bohachov A. L. Do istorii hermenevtychnoho rozuminnia dosvidu [Elektronnyi resurs] / A. L. Bohachov // Filosofski problemy humanitarnykh nauk : zb. nauk. prats. – Rezhym dostupu : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11460.html>
4. Дильтей В. Категории жизни / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1995. – № 10. – С. 129–143 ; Diltey V. Kategorii zhizni / V. Diltey // Voprosy filosofii. – 1995. – № 10. – S. 129–143.
5. Дильтей В. наброски к критике исторического разума / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1988. – № 4. – С. 135–153 ; Diltey V. Nabroski k kritike istoricheskogo razuma / V. Diltey // Voprosy filosofii. – 1988. – № 4. – S. 135–153.
6. Дильтей В. Описательная психология / В. Дильтей. – Санкт-Петербург :

Алетейя, 1996. – 160 с. ; Diltey V. Opisatel'naya psikhologiya / V. Diltey. – Sankt-Peterburg : Aleteyua, 1996. – 160 s.

7. Дорога А. Є. Культурологічний аспект еволюції історичної свідомості / А. Є. Дорога // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія. – 2017. – Вип. 13. – С. 45–52 ; Doroha A. Ye. Kulturolohichnyi aspekt evoliutsii istorychnoi svidomosti / A. Ye. Doroha // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia. – 2017. – Vyp. 13. – S. 45–52.

8. Дорога А. Є. Культурфілософська аналітика феномену переживання в контексті «Філософії життя» / А. Є. Дорога // Культурологічна думка. – 2016. – № 10. – С. 61–68 ; Doroha A. Ye. Kulturfilosofska analityka fenomenu perezhyvannia v konteksti “Filosofii zhyttia” / A. Ye. Doroha // Kulturolohichna dumka. – 2016. – № 10. – S. 61–68.

9. Писарчик Л. Ю. Основные аспекты методологии гуманитарного познания в работе В. Дильтея «Введение в науки о духе» / Л. Ю. Писарчик // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011. – № 7(126). – С. 68–77 ; Pisarchik L. Yu. Osnovnye aspekty metodologii gumanitarnogo poznaniya v rabote V. Dilteya «Vvedenie v nauki o dukhe» / L. Yu. Pisarchik // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2011. – № 7(126). – S. 68–77.

10. Риккерт Г. Философия истории / Г. Риккерт // Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – Київ : Ника-Центр : Вист-С, 1998. – 144 с. ; Rikkert G. Filosofiya istorii / G. Rikkert // Rikkert G. Filosofiya zhizni / G. Rikkert. – Kiiv : Nika-Tsentr : Vist-S, 1998. – 144 s.

11. Смолинская О. Е. Идея единства образования и культуры в трудах Ф. Ницше, В. Дильтея, А. Бергсона / О. Е. Смолинская // Научный диалог. – 2013. – № 8 (20). – С. 36–50 ; Smolinskaya O. Ye. Ideya edinstva obrazovaniya i kultury v trudakh F. Nitshe, V. Dilteya, A. Bergsona / O. Ye. Smolinskaya // Nauchnyy dialog. – 2013. – № 8 (20). – S. 36–50.

12. Трельч Э. Историзм и его проблемы / Э. Трельч. – Москва : Юрист, 1994. – 719 с. ; Trelch E. Istorizm i ego problemy / E. Trelch. – Moskva : Yurist, 1994. – 719 s.

13. Хамитов Р. М. Переживание в структуре гуманитарного знания В. Дильтея / Р. М. Хамитов // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2016. - № 3(35). С. 76–81 ; Khamitov R. M. Perezhivanie v strukture gumanitarnogo znaniya V. Dilteya / R. M. Khamitov // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya. – 2016. - № 3(35). S. 76–81.

14. Хамитов Р. М. Историческое развитие идеи герменевтического круга от Фридриха Аста до Вильгельма Дильтея / Р. М. Хамитов // Актуальные проблемы социальных наук : XV Всероссийская конференция молодых учёных / под ред. И. А. Ершовой, Ю. Н. Кириленко. Томск : Издательский Дом Томского государственного университета. – 2014. – С. 72–74 ; Khamitov R. M. Istoricheskoe razvitie idei germenevticheskogo kruga ot Fridrikha Asta do Vilgelma Dilteya / R. M. Khamitov // Aktualnye problemy sotsialnykh nauk : XV Vserossiyskaya konferentsiya molodykh uchenykh / pod red. I. A. Yershovoy, Yu. N. Kirilenko. Tomsk : Izdatelskiy Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2014. – S. 72–74.

A. Doroga

WILHELM DILTHEY'S THEORY OF THE EXPERIENCING IN THE CONTEXT OF THE METHODOLOGY OF HUMANITARIAN KNOWLEDGE

The purpose of this article is to analyze Dilthey's impact on the development of philosophical and scientific thought, to imagine the research struggle of this German scientist for the liberation of humanities from the influence of natural methods, to reveal the methodological role of the categories of "life" and "experiencing" in the original concept of historical knowledge of W. Dilthey, to outline the prospects for further research of his work.

The author used primary scientific sources, monographs, journal publications and applied historical and analytical research methods on the stated problem.

The article states that life and life process is a complex of relationships for Dilthey. These relationships are formed due to the constant achievement of new experiences based on previous experiences. Dilthey called it "acquired relationships of the soul". The consequence of the nature of this process has certain duration and continuity of relationships despite their fluidity. This condition is inherent in the spiritual life; the researcher identified this category as "entity".

The author found out that understanding of man and his world is through experiencing of the integration of reality. Experiencing includes almost all the contents of consciousness and it largely coincides with life itself. Through the experiencing the elements of the objective external world are included in individual perception, which is an attempt to weaken the opposition through the "subject-object". Feelings (internal experience or experiencing) are life, not a cognitive relation to the world, because the fullness of life is disconnected between the subject and the object in the world.

Developing methodological problems of historical knowledge, Dilthey, in place of defining Hegel's mind, puts the life in its integrity with experiencing and understanding. The life of historical relationship, the history of Dilthey, is not a history of mind and spirit, because spirit itself is the product of historical activities. The main characteristic of Dilthey's historicism is the construction of the study of history to "experiencing" as a tool of any historian.

The novelty of the article lies in the study of the methodological role of the categories of "life" and "experiencing" in the original concept of W. Dilthey.

The author will study further W. Dilthey's creative heritage in the context of intelligence of his triad in relation to the problem of the structure of humanitarian knowledge.

Key words: *experiencing, historical consciousness, historical knowledge, life, methodology.*

УДК 392.61:316.72

О. О. Кухаренко

ТРАДИЦІЙНІ ОБРЯДОВІ ЕЛЕМЕНТИ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ Й МАСКУЛЬТУРІ

Розглянуто трансформації, в яких із тотемного свята повстають інші обрядові дії й видовищні твори мистецтва. Статевий акт у них був заміщений символікою, сталою лишилася лише композиція. Такі вимоги висувалися до культу родючості,

календарних і родинних обрядів, творів мистецтва, культури й маскультури. Тому завжди популярними залишаються твори за умови, що основу як форми, так і змісту в них становлять природні, випробувані часом сюжети, котрі відображають світоглядні тенденції, сформовані в процесі розвитку суспільства.

Ключові слова: *обряди, масова культура, тотемізм.*

Сучасна культура й особливо масова культура є конгломератом, поєднанням численних спрямувань, здатних задовольняти широкі верстви споживачів. Але існують регламентовані культурні царини: сороміцький фольклор, тілесність, еротичний і порнографічний кінематограф, до яких деякі науковці ставляться неоднозначно. Загальним, що це об'єднує, є ставлення до статевого акту, коїтусу, який згідно з сучасними етичними (чи псевдоетичними) нормами вважають табуйованим.

Національні обряди з точки зору статевого начала досліджують О. Боряк, І. Ігнатенко, Г. Кабакова, О. Кісь, М. Маєрчик, Н. Пушкарьова. Впливу сексуальності на становлення сучасної культури присвятили праці Х. Гонщчіло, К. Єфімова, В. Жельвіс, І. Кон, К. Райан, Л. Ріммель та ін.

В означеній широкій проблемі нас цікавить лише один суттєвий елемент – споглядання статевого акту. Він є основою споживання порнографічної продукції, еротичного кіно, достатньої кількості сучасних звичаїв і традицій, до яких належать такі культурні феномени, як свінгерство й груповий секс, популярні нині парубоцькі й дівич-вечори, закриті клуби прихильників різноманітних сексуальних уподобань.

Будь-які новітні явища утворюються на певних засадах, що виникли в найдавнішу добу людської життєдіяльності. В основі споглядання статевого акту – одна з найдавніших форм поклоніння – культ родючості. Існує поширена наукова традиція пов'язувати його із землеробством, але елементи культу з'являються в міфології, релігії, світогляді задовго до виникнення землеробства. Ще в тотемізмі приплід тварин мислився через статевий акт як основу плодючості. Головні принципи мисливського світогляду відображені в тотемному святі, обряд якого передбачав порушення священних заборон (табу): 1) убивство й споживання м'яса тотема; 2) інцестуальні статеві зв'язки з членами власного племені [5, с. 210]. Зміст тотемного свята мав повноцінний сюжет із довершеною композицією: а) *експозиція – вихідна ситуація*. Існують головні табу тотемізма, котрих суворо дотримуються. Плем'я живе за давно встановленими законами, які ніхто не має права порушувати, окрім як під час щорічного тотемного свята; б) *зав'язка – убивство тотема*. Подія порушує звичне життя племені: сталося те, чого, з точки зору здорового глузду, не мало бути. Повністю змінюються звичні речі, дійсність викривляється й спотворюється: що було поганим, стало добрим, і навпаки. Більше того, через табу, якого ніхто не мав права порушувати, тепер зобов'язаний пройти кожен; в) *передкульмінація – вживання м'яса тотема*. Порушення першої заповіді. Поїдаючи плоть священної тварини, засновника роду, прабатька, предка, кожен член племені розумів, що вже не існує стримуючих меж; г) *кульмінація – загальна оргія з інцестуальними зносинами*. Усі жінки і дівчата племені належали до роду тотема й становили табу для чоловіків, котрі мали шукати собі партнерш за межами племені. Екзогамія накладала ще одне табу: не мати статевих стосунків з тотемом, але не під час тотемного свята, де статеві інцестуальні зносини вважалися обов'язком кожного члена роду; д) *розв'язка – каяття*. Правила набувають чинності: добре знову стає добрим, а погане – поганим. Члени племені розуміють, що вони порушили закон і табу, за що в інший час на них чекала б неминуча смерть. Але зараз жодне покарання їм не загрожувало, і це було ще одним, четвертим, шоком для психіки тогочасної людини.

Наведена композиційна будова тотемного свята спонукає звернутися до структури коїтусу та його основних фаз. Сексологи визначають фізіологічне здійснення статевого акту за такими стадіями: збудження, плато, оргазм, розрядка [4, с. 84–85]. Це ще одна струнка композиція, де фаза збудження відповідає зав'язці, плато – розвиткові дій, оргазм – кульмінації, а фаза розрядки – розв'язці. Завдяки цьому можна припустити, що першим природним твором мистецтва для первісної людини було споглядання статевого акту під час тотемних свят, служінь оргіастичних культів, здійснення обрядів, пов'язаних із родючістю тощо.

Підтверджує припущення праця Ю. Бородая, у якій доведено, що давньогрецька трагедія виникла на ґрунті тотемного свята, а проміжним етапом стали діонісії – оргіастичне дійство на честь бога рослинності Діоніса, що являло собою містерію в трьох актах: 1) оргія, що скасовувала статеві обмеження; люди пили кров і споживали м'ясо роздертих жертвовних тварин, таким чином долучаючись до давнього злочину – убивства бога; 2) загальна скорбота – плач за вбитим богом і розкаяння в гріхові; 3) повернення у світ оновленого божества й колективний тріумф.

У подальшому сюжет містерії став основою для виникнення давньогрецької трагедії, класичним прикладом якої є «Цар Едіп» Софокла, що відображає найтяжчі з точки зору родової моралі злочини – убивство батька й інцест [1, с. 134–140]. Під час діонісій люди відроджували міфічне вбивство, брали участь у поїданні м'яса й чинили перелюб. Натомість трагедія поділяє учасників на акторів і глядачів, а дія, використовуючи художні образи, реальність заміщує символікою. Завдання трагедії – довести глядача до катарсису, але не завдяки безпосередній участі в скоєнні гріха, а споглядаючи гру акторів, котрі лише зображають означене скоєння. Подвійна символіка й умовність акторської гри є одними з найперших ознак мистецтва.

Споглядаючи статевий акт, навіть умовний, символічно заміщений, глядач через співпереживання долучається до дії, де може вважати себе її учасником, нехай навіть на рівні фантазій. Завдяки процесові психологічного сприйняття народжується стійка символіка коїтусу. Тотемне свято з оргією, як складовою дійства, та спогляданням статевих актів започаткувало розвиток обрядів, а в подальшому – видовищних мистецтв. Але протягом становлення нових форм видовищності головна дія, а саме коїтус, зазнає трансформації, під час якої реальні сексуальні дії та все, пов'язане з ними, заміщуються символічними значеннями.

Фіксація національних обрядів здійснювалася, за рідкісним винятком, починаючи з XIX ст., у так званій класичній період, коли вже відбулася трансформація споглядання. Можна лише здогадуватися, що колись у тій чи іншій частині обряду мало місце оргіастичне дійство чи публічний статевий акт, котрий з часом трансформувалася в символіку. Лише порівнюючи національні ритуали з тими, в котрих релікт споглядання є значно очевиднішим, можна припустити наявність його на певному етапі розвитку в означених традиційних обрядах.

Споглядання статевого акту в обрядах супроводжувалося використанням обценної лексики, сороміцьких пісень, танцями з непристойними рухами, криком і сміхом; широко застосовувалися речовини, що впливали на психіку й збудження організму – алкогольні, психотропні, наркотичні; дозволялися прояви антигромадської поведінки, заборонені в будь-який інший час, започатковані порушенням головних табу тотемізму. Усе це відрізняло живих людей від мешканців потойбіччя – світу небіжчиків, з яким час від часу необхідно було взаємодіяти й здійснювати комунікацію. Коїтус чи коїтуси, що здійснювалися в межах обряду, мали важливе практичне значення: в одному випадку вони збуджували пристрасть і спонукали вищі сили до сексуальних дій у справі запліднення землі; в іншому – всебічно допомагали богам

безпосередньо в самому процесі запліднення. У зв'язку з цим слід навести звичай, що існував ще в XIX і навіть XX ст.: на щойно засіяній ниві чоловік із дружиною мав здійснити коїтус, а сперму, еякулят – пролити на землю. Пізніша трансформація цього обряду являла качання молоді на засіяному полі та лише імітацію статевого акту; це є заміщенням реальних дій їх символічним значенням.

Тотемне свято пов'язують із матрилінійним суспільним кодом, тому в традиційній і новітній обрядовості слід звертати увагу саме на жіночі обряди чи ті, де жінки відіграють значну роль у їх здійсненні. До таких належать колодкування протягом масляного тижня та похорон Ярила чи Кострубонька на Зелені свята – найпоказовіші обряди, котрі зберегли вживання жінками алкоголю, часто в надмірних дозах, співання сороміцьких пісень, використання лайки, що само по собі є проявами антигромадської поведінки. Окрім цього, в похороні Ярила використовувався недвозначний символ – лялька небіжчика з неймовірних розмірів статевим членом. Усе це підтверджує трансформацію обряду, що колись містив сексуальні зносини, зокрема колективні, які обов'язково мали глядачів, а отже, включали в себе феномен споглядання.

Порівнюючи означені обряди примітивних народів з національними, можна стверджувати, що подібне дійство існувало в далеких предків у межах великоднього обряду, оскільки Великдень у давніх українців також уважався святом запліднення землі небом. І на певному етапі під час виконання обряду його учасники мали вдаватися до сексуальних дій з метою реальної допомоги небесному божеству запліднювати землю майбутнім урожаєм. У подальшому християнська основа великоднього свята витіснила землеробську, але й після цього в програмі святкування поливальних чи волочильних понеділка й вівторка збереглися не лише аграрні елементи, а й залишки трансформованого оргіастичного культу. Оскільки обливанням піддавалися практично всі дівчата від хлопців, а у вівторок – навпаки – хлопці від дівчат, обряд мав групову форму й у ранніх своїх варіантах цілком міг містити коїтальні практики.

З обрядів родинного циклу найхарактернішим із точки зору споглядання статевого акту є весільний обрядовий цикл, зокрема обряди комори й перезви. Обряд комори мав засвідчити факт цнотливості молодої. Не викликає жодних сумнівів, що обряд являє собою трансформацію оргіастичної частини тотемного свята. З часом акценти змістилися в бік символіки, приміром на найвищому дереві біля хати молодого вішали червону хустку, посланці несли батькам молодої завітчану калину [2, с. 370–371], вареники з маком і калиною попарно зв'язували червоною ниткою [2, с. 424]. Усе це, як і раніше, символізує цнотливість нареченої.

Щоб усвідомити межі трансформації, слід звернутися до найпершого запису українського весілля, зокрема обряду комори, здійсненого в першій половині XVII ст. Г. Бопланом [2, с. 66]. Тому можливо припустити, що задовго до XVII ст. гості відігравали ролі глядачів акту дефлорації молодої, а також брати участь у загальній оргії, що супроводжувала обряд.

Значне місце в сучасній маскультурі посідають згадувані види й форми діяльності, але найповніше та найочевидніше феномен споглядання статевого акту відображає саме порнографія – кінематографічна, відеопорнографія, яка повною мірою використовує досягнення кіно, як технічні, так і творчі. Порно являє собою споглядання статевого акту з метою естетичного чи сексуального задоволення. Воно виникло майже одночасно з кінематографом, причому функції його є незмінними – надавати глядачеві можливість спостерігати за коїтусом.

У 60-х рр. XX ст. канадець Герберт Маршалл Маклуен, досліджуючи вплив

засобів комунікації на людину й суспільство, визначив три періоди історії розвитку людства [3, с. 371]. Подібна ситуація спостерігається в спогляданні статевих актів: первісна людина під час тотемного свята мала можливість безперешкодно стежити за коїтусом; під час наступного періоду розвитку реальний статевий акт був заміщений символічними значеннями й образами (завдяки чому виникло мистецтво), але позбавив людину споконвічного права споглядати реальну дію; під час третього етапу сучасні засоби комунікації повертають людині можливість споглядання. Таким чином, у глибоку давнину люди так само споглядали статеві акти, як і сучасні споживачі порно й еротичного кіно.

У будь-якому разі до споглядання статевих актів були причетні його учасники, як до вступу до оргастичного дійства, так і під час нього. Другий випадок свідчить про ситуацію, дещо відмінну від суб'єктивного споглядання, оскільки глядач бере активну участь в оргії. Відповідником до цієї ситуації в порно є категорія «від першої особи», так звана POV, що перекладається як «точка зору», коли оператор є безпосереднім учасником коїтусу чи коли глядачеві пропонують подивитися на дію очима героя. Звичайно, порно самотійно не створювало нових форм подання інформації, заслуга його лише в тому, що в ньому використовується розроблений кінематографом метод «суб'єктивної камери», який пристосовано до своїх цілей і завдань. Цей момент наводить на суттєву й важливу думку: популярність у глядача мають лише ті форми подання, які були створені природно й мали місце – реально чи символічно – протягом усього історичного розвитку людства.

У порноіндустрії також існують свої шедеври, до яких належать екранні твори, що здобули неабиякий попит серед споживачів. 2001 р. з'явився фільм із провокативною назвою «Реальні жіночі оргазми» («Real Female Orgasm») виробництва американської студії «Elegant Angel». Виробник не створив нічого видатного, просто зі значної кількості попередньо виданої продукції вибрано найкрасномовніші епізоди, зокрема оргазми жінок, з яких скомпільовано фільм. Така практика видалася напрочуд удалою, оскільки протягом 13 років студією було випущено 16 повнометражних фільмів.

Успіх компіляцій можна пояснити таким чином: оргазм у композиції статевих актів є кульмінаційним моментом, а кульмінація – точка найвищого напруження в розвитку художнього твору. Саме завдяки кульмінаційним епізодам компіляція мала значний вплив на глядача. Але такий підхід можливий лише в межах подібної продукції, оскільки порносюжети мають дуже примітивну фабулу й не потребують повного й цілісного показу всіх композиційних моментів – від експозиції до розв'язки.

Таким чином не можна створювати екранні твори художнього кінематографа та компілювати кульмінаційні епізоди різних фільмів в одне ціле.

Наведено цей приклад для того, щоб наголосити на достатньо важливій думці: популярності й успіху в глядача можуть набути твори будь-якого спрямування за умови, що основу форми й змісту становлять природні, випробувані часом сюжети, які відображають світоглядні тенденції, вироблені протягом становлення людства. Значний вплив на глядача має не сам факт споглядання статевих актів, а саме композиційно вибудованого акту, де найголовнішою, а отже, й найвпливовішою, є кульмінаційна його частина.

В основі тотемного свята закладено природний потяг людини до задоволення інформаційних, естетичних і статевих потреб. Сюжет дійства вибудовувався за стрункою композицією, яка передбачала, що в певних місцях необхідно зацікавлювати глядачів, інтригувати чи навіть шокувати, а в певних – долучати до дій. Під час трансформації в нових умовах тотемне свято започаткувало як обряди, так і види, роди,

жанри мистецтва. Статевий акт з реальної дії перейшов на рівень символіки, а процес споглядання продовжував існувати й розвиватися. Незмінними залишалися лише вимоги чітко визначеної будови, композиції, архітектоніки продуктів споглядання. Такі вимоги є сталими для коїтальних і оргіастичних практик культу родючості, давньогрецького театру, українських національних календарних і родинних обрядів та значного арсеналу видів і форм сучасної культури й маскультури, для якого властивим є феномен споглядання статевого акту.

Список використаної літератури

1. Бородай Ю. М. Эротика – смерть – табу: трагедия человеческого сознания / Ю. М. Бородай. – Москва : Гнозис, Русское феноменологическое общество, 1996. — 416 с. ; Boroday Yu. M. Erotika – smert – tabu: tragediya chelovecheskogo soznaniya / Yu. M. Boroday. – Moskva : Gnozis, Russkoe fenomenologicheskoe obshchestvo, 1996. — 416 s.
2. Весілля : у 2-х кн. / упоряд. текст., прим. М. М. Шубровської; упоряд. нотн. матер. О. А. Правдюк. – Київ : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – 454 с. ; Vesillia : u 2-kh kn. / uporiad. tekst., prym. M. M. Shubrovskoi; uporiad. notn. mater. O. A. Pravdiuk. – Kyiv : Nauk. dumka, 1970. – Kn. 1. – 454 s.
3. Мак-Люэн Г. М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры / М. Мак-Люэн. – Киев : Ника-Центр, 2004. – 432 с. ; Mak-Lyuen G. M. Galaktika Gutenberga. Sotvorenienie cheloveka pechatnoy kultury / M. Mak-Lyuen. – Kiev : Nika-Tsentr, 2004. – 432 s.
4. Мастерс У. Основы сексологии : пер. с англ. / У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодни. – Москва : Мир, 1998. – 692 с. ; Masters U. Osnovy seksologii : per. s angl. / U. Masters, V. Dzhonson, R. Kolodni. – Moskva : Mir, 1998. – 692 s.
5. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд : пер. с нем. М. В. Вульфа. – Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2005. – 256 с. ; Freyd Z. Totem i tabu / Z. Freyd : per. s nem. M. V. Vulfa. – Sankt-Peterburg : Azbuka-klassika, 2005. – 256 s.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2017

О. Kukhareenko

TRADITIONAL RITUAL ELEMENTS IN MODERN CULTURE AND MASS CULTURE

Key fundamentals of the hunting worldview are reflected in totemic feast, which involved killing and consumption of the meat of the totem and joining incestuous sexual relations with the members of their own tribe. It should be noted that the content of totemic feast included a complete plot with a perfect composition: exposition – initial situation, rising action – killing a totem, pre-climax – eating meat of the totem, climax – overall orgy with incestuous intercourse, dénouement – repentance. Totemic feast included the orgy of the participants and apparently, it had no objections that an orgy had the audience who actively or passively contemplated this action.

Sexologists define the following stages of intercourse physiology: excitement, plateau, orgasm, resolution. This is another well-shaped composition where each phase corresponds to its building elements – exposition, rising of action, climax and dénouement. We can assume that the first natural work of art for primitive man was contemplation of a sexual intercourse during totem feasts, ministries to orgiastic cults, conducting rites associated with fertility and so on.

Since the totemic feast is associated with a matrilineal pattern of society, one should pay attention to women's ceremonies in traditional and modern rituals. These include

«kolodkuvannia» and the funeral of Yarilo or Kostrubonka on Green holiday – the most demonstrative ceremonies that preserved manifestations of anti-social behaviour. All this suggests that before its transformation the ceremony could include sexual relations, including collective ones that must have spectators and thus included the phenomenon of contemplation.

Among family rituals, the most characteristic one in terms of contemplation of sexual intercourse is the wedding ceremony of «pantry» in which a bride had to prove her chastity. No doubt that the ceremony is the transformation of an orgiastic part of totemic feast. Thus, in ancient time people contemplated sexual intercourse just as modern consumers do regarding porn and erotic movies. Therefore, works of any direction can expect popularity and success among the audience provided if the basis for both their form and content constitute natural, time-tested plots that reflect worldview tendencies developed at the dawn of the humanity formation. Not the fact of sexual intercourse contemplates itself but a compositionally built act does where its climactic part is the most important and consequently the most influencing with significant impact on the spectator. During the transformation in new conditions, totemic feast was the beginning of ritual actions and works of art. Sexual intercourse was substituted with the symbols, only composition remained unchanged. These requirements are stable for fertility cult, calendar and family rituals, works of art, forms of modern culture and mass culture. The results of the article can be used for the research of folk rites, works of art and modern forms of mass culture.

Key words: mass culture, rites, totemism.

УДК 94(477=14) “187/191”(045)

О. С. Манякіна

ВПЛИВ ПРАВОСЛАВ'Я НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (1)

У статті досліджується вплив православ'я на життєдіяльність грецької спільноти Північного Приазов'я кінця XVIII – першій чверті ХХ ст. Церкви були головними осередками обцинного спілкування для грецьких переселенців. Розглянуто роль духовенства в відкритті шкіл, училищ на Маріупольщині та намаганні зберегти грецьку мову, яку вивчали за духовними книжками. Визначено, що на формальному рівні парафіяльні священики були реєстраторами життєвого циклу людини, вели метричні записи, проводили церемонії шлюбу, хрещення, поховання. Окреслено поєднання загально християнських традицій та календарних свят, які шанували греки Приазов'я.

Ключові слова: Північне Приазов'я, релігія, православ'я, духовенство, грецька спільнота, освіта, грецька мова.

Релігія як соціокультурний феномен є важливим чинником, що позначає ідентичність сучасного українця, його ставлення до цілого ряду історичних, культурних, політичних явищ, а релігійна спадщина минулого ще й досі відчутно впливає на політичні та суспільні процеси, що відбуваються в Україні.

Особливо виразно простежується зв'язок та переплетіння етнічної та релігійної ідентичності у національних меншин. Для відірваних від основного етнічного ядра спільнот церква завжди слугувала важливим чинником суспільної консолідації і збереження культурної самобутності, часто саме вона була наочним проявом етнокультурної відмінності. Це породжувало досить складну систему взаємовідносин у

трикутнику «держава – етноконфесійна більшість – етноконфесійна меншість», особливо у регіонах з поліетнічним складом населення. У цьому зв'язку актуальним є вивчення історичного досвіду функціонування грецької спільноти на території Північного Приазов'я.

Метою даної розвідки є висвітлення ролі православ'я в життєдіяльності грецької спільноти Північного Приазов'я кінця XVIII – першої чверті XX ст.

Переселення греків до Північного Приазов'я їх соціально-економічне становище та церковний устрій на основі джерелознавчого аналізу представлено А. Гедьо [2; 3], Н. Бацак [1] та Л. Якубова [15] дослідили культурно-просвітницькі заклади та громадські організації греків Маріупольщини. О. Тухватулліної (Манякіної) [14] в дисертаційній роботі визначено духовно-релігійний розвиток етнічних громад Північного Приазов'я наприкінці XVIII – початку XX ст., зокрема грецької спільноти.

Для грецьких переселенців церкви були головними осередками общинного спілкування, саме сюди люди приходили у дні свят, тут здійснювалися обряди хрещення новонароджених, вінчання, поминальні за померлими.

Парафіяльні священники виконували цілий ряд функцій, які регулювали життя громади. Так, важливим обов'язком парафіяльних священників було ведення метричних книг. Метричні книги надають цікавий матеріал щодо демографічного та соціального розвитку окремої місцевості. Ці джерела надають уявлення про особливості ведення метричних книг грецькими священниками та можливість оцінити ступінь їхньої відповідальності і акуратності у роботі з документацією.

Формуляри метричних книг з Державного архіву Донецької області свідчать про те, що священники не завжди указували дати народження і хрещення немовляти, згадували тільки ім'я дитини, прізвище, ім'я і стану приналежність батька і матері, хрещених батьків і імена священників, які проводили обряд хрещення [7–8; 5–6; 4]. У метричних книгах фактично відсутні записи про свідків [5, арк. 53–64; 6 арк. 42–52].

Священнослужителі не тільки відправляли треби та заносили інформацію до метричних книг, а й були учасниками подій (батьками, хрещеними батьками, поручителями).

На законодавчому рівні в Російській імперії не дозволялося християнам, залишати своїх дітей нехрещеними або, щоб православні батьки хрестили своїх дітей в іншу віру. Законом точно не встановлювався вік до якого необхідно охрестити дитину, проте, якщо дитина померла нехрещеною, то батьки за церковними правилами, підлягали епитимії. Також покаранню піддавався навіть священник [11, с. 74]. За матеріалами метричних книг видно, що греки намагалися народжених немовлят охрестити протягом двох місяців від дня народження.

«Дело по сообщению Мариупольского уездного казначейства Мариупольскому греческому суду о взимании с подведомых сему суду греков, значишихся по приложенному списку за небытие их исповеди и святого причастия в прошедшие 795 и других годов чтыредесятницы штрафных денег. Апреля 4 дня 1796 г.» [10, арк. 59] свідчить про те, що виконання релігійних настанов – відвідування богослужінь, дотримання обрядів, сповідей тощо було обов'язковим і жорстко контролювалося. Ця справа являє собою реєстр записів про штрафи за недотримання релігійних обрядів. У ній наведена таблиця з іменами і прізвищами порушників, вказані стать, вік, скільки необхідно стягнути штрафних грошей та скільки з греків не були на сповіді і причащанні. За перше порушення стягували по 5 коп., за друге – 15 коп. Так сповіді і у більшості причащанні не відвідували чоловіки ніж жінки. Мабуть, це можна пояснити тим, що жінки були більш набожними, ніж представники чоловічої статі. Окрім цієї інформації, у справі містяться рапорти наглядачів селищ, виписки з журналів засідань

грецького суду тощо.

Штрафи за відсутність на сповіді, а також за відсутність у церкві в святкові і вихідні дні не були виключно грецькою новацією. Вони були встановлені ще Петром I [13, с. 7]. Щодо греків, то ухиляння від виконання церковних наказів відбувалося з різних причин. Скоріше за все, від сповіді і причащення ухилялися греки, які збиралися повертатися у Крим. Часто щорічні сповіді сприймалися населенням як примус, що йшов від держави, і переселенці шукали можливості від нього ухилитися. У 1801 р. штрафи за ухиляння від сповіді були скасовані.

Зауважимо, що духовенство першим з посеред грецької громади стало докладати зусиль до створення шкіл та училищ на Маріупольщині. В перші роки життя в Приазов'ї греки не мали постійного освітнього закладу. Навчанням їхніх дітей опікувалися місцеві писемні священики, а також спеціально запрошені громадами греки з-за кордону. Для навчання учні збиралися у приватних або церковних приміщеннях. Навчання мало підготувати молодь до участі в церковних службах. Грецька мова вивчалася за духовними книжками, закордонні видання яких були в розпорядженні грецьких парафій.

Лише у 1820 р. було відкрите грецьке училище у м. Маріуполі, яке за своїм типом було початковим «парафіальним». Але, на відміну від звичайних російських парафіальних шкіл, тут викладалися також історія і географія. До середини XIX ст. мовою викладання була грецька [15, с. 35].

З 1825 р. в Приазов'ї діяло Маріупольське духовне училище. Воно було нижчою складовою частиною системи навчальних духовних установ і мало здійснювати підготовку учнів до вступу в заклади більш високого рівня.

Зважаючи на непересічні заслуги грецького духовенства у розбудові шкільництва, все ж таки зазначимо, що однією з головних своїх цілей – прищеплення місцевому молодому поколінню грецької (новогрецької) мови воно не досягло. Адже приазовські греки розмовляли румейським або урумським діалектами. Румейський діалект був близький до новогрецької мови, але не тотожній їй. Освічені греки називали його «викривленою» грецькою. Урумський діалект є близьким до кримськотатарської мови і має тюркське походження.

За свідченням С. Серафімова, справи з вивченням і поширенням грецької мови були доволі кепськими. Учні духовного училища через відсутність професійних викладачів та наставників погано говорили грецькою, а після вступу до семінарії взагалі «забывають говорить на том языке, сохранение которого в народе должно составлять предмет их будущей пастырской заботливости» [12, с. 42].

У парафіальному училищі міста Маріуполя рівень викладання був низьким, викладачі не намагалися пояснити учням зміст молитов, що їх діти вчать грецькою.

З такої ситуації природно виходило, що не тільки в освітній справі, а й навіть при використанні грецької у повсякденних богослужіннях, вона залишалася незрозумілою парафіянам. При цьому, навіть не розуміючи мови церкви, приазовські греки відрізнялися набожністю та «преданы вере отцов» [12, с. 31].

Можливим пом'якшенням проблеми, С. Серафімов бачив перехід священиків на мову народу, але «для сего священникам нужно иметь большой навык и победить все предубеждения» [12, с. 34]. Серед духовенства Приазов'я С. Серафімов таких не бачив, що непрямим чином говорить про культурний розрив релігійної еліти з грецькою людністю.

Після здійснення земської реформи з кінця 60-х – початку 70-х років XIX ст. основна маса грецького населення отримала реальні можливості набути освіту в земських школах – російськомовних.

У нових культурно-освітній умовах потенціал грецької громади Північного Приазов'я реалізувався у створенні протягом другої половини XIX ст. в грецьких поселеннях розгалуженої мережі початкових (земських, приватних, зразкових Міністерства народної освіти, церковного відомства), а також середніх навчальних закладів. На кінець XIX ст. грецька молодь Маріупольського повіту одержувала початкову освіту в 30 земських училищах, 21 навчальному закладі церковного підпорядкування, міському парафіяльному училищі, двох зразкових школах Міністерства освіти, чоловічій та жіночій гімназіях. 34 % населення Маріупольщини (саме такою була частка греків у складі жителів повіту) давали більше половини – 51% – учнів початкової школи. У той час, коли в регіоні майже кожна друга дитина шкільного віку (47,9 %) була позбавлена можливості відвідувати початкові навчальні заклади через їхню недостатню кількість – серед північноприазовських греків частка не залучених до освіти дітей становила лише 25 %. Як наслідок, рівень писемності маріупольських греків – 29,8 % – був одним із найвищих серед українських губерній Російської імперії (пересічно 19,8 %) [1, с. 23–26].

Всього в Маріупольському повіті в 1901 р. було 213 земських шкіл. В с. Старий Керменчик перше однокласне церковно-приходське училище було відкрите у 1873 р. в 1909 р. – земське однокласне училище, а наступні два роки відкрито ще по одному такому ж самому навчальному закладу [9, с. 270]. В с. Константинополь син священника Олександра Дмитровича Барабаш в 1918 р. відкрив приватну школу, а пізніше її надали статус державного училища. Вчителі були всі приїжджі. Сам Барабаш викладав літературу та піклувався про господарські справи школи [9, с. 271].

Однак створена греками шкільна мережа була позбавлена національного змісту. В усіх існуючих навчальних закладах (крім духовного училища і чоловічої гімназії, де вивчалася давньогрецька) викладання грецької мови на середину 70-х рр. XIX ст. поступово припинилося, освіта остаточно стала російськомовною.

Таким чином, релігія пронизувала всі сторони повсякденного життя греків Приазов'я. На формальному рівні парафіяльні священники були реєстраторами життєвого циклу людини, вели метричні записи, проводили церемонії шлюбу, хрещення, поховання. Саме духовенство першим з грецької громади почало докладати зусиль в відкритті шкіл, училищ на Маріупольщині, усіляко намагаючись зберегти грецьку мову серед молодого покоління.

Межі наукової статті не дали змогу окреслити вплив православної віри на повсякденне життя греків Північного Приазов'я в означений хронологічний період. Висвітлення особливостей впливу релігії на обрядовість приазовських греків продовжиться в наступному (№15) числі «Вісника Маріупольського державного університету. Серія: «Філософія. Культурологія. Соціологія».

Список використаної літератури

1. Бацак Н. І. Культурно-просвітницькі заклади та громадські організації греків Північного Приазов'я / Н. І. Бацак. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. – 53 с. ; Batsak N I. Kulturno-prosvitnytski zaklady ta hromadski orhanizatsii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia / N. I. Batsak. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 53 s.

2. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо. – Київ, 2001. – 245 с. ; Hedo A. Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XX st.) / A. Hedo. – Kyiv, 2001. – 245 s.

3. Гедьо А. До питання про церковний устрій маріупольських греків (80 рр. XVIII – XIX ст.) / А. Гедьо // Грецьке Православ'я в Україні : зб. наук. ст. та матер. – Київ : Проім, 2001. – С. 79 – 82 ; Hedo A. Do pytannia pro tserkovnyi ustrii mariupolskykh hrekiv

(80 rr. XVIII – XIX st.) / A. Hedo // Hretske Pravoslavia v Ukraini : zb. nauk. st. ta mater. – Kyiv : Proim, 2001. – S. 79 – 82

4. Державний архів Донецької області (ДАДО), ф. 213, оп.1., спр. 3. – 426 арк.; Derzhavnyi arkhiv Donetskoï oblasti (DADO), f. 213, op.1., spr. 3. – 426 ark.

5. ДАДО, ф. 214, оп.1., спр. 3. – 212 арк.; DADO, f. 214, op.1., spr. 3. – 212 ark.

6. ДАДО, ф. 214, оп.1., спр. 4. – 136 арк.; DADO, f. 214, op.1., spr. 4. – 136 ark.

7. ДАДО, ф. 420, оп.1., спр. 1. – 141 арк.; DADO, f. 420, op.1., spr. 1. – 14 ark.

8. ДАДО, ф. 420, оп.1., спр. 2. – 204 арк.; DADO, f. 420, op.1., spr. 2. – 204 ark.

9. Иванова Ю. В. Греки России и Украины / Ю. В. Иванова. – Санкт-Петербург : Алетея, 2004. – 624 с. ; Ivanova Yu. V. Greki Rossii i Ukrainy / Yu. V. Ivanova. – Sankt-Peterburg : Aleteya, 2004. – 624 s.

10. Маріупольський краєзнавчий музей, фонди, спр. 3483-Д., 83 арк.; Mariupolskyi kraieznavchyi muzei, fondy, spr. 3483-D., 83 ark.

11. Певцов В. Г. Лекции по церковному праву / В. Г. Певцов. – Санкт-Петербург : Типолитография Санкт-Петербургской одиночной тюрьмы, 1914. – 242 с. ; Pevtsov V. G. Lektsii po tserkovnomu pravu / V. G. Pevtsov. – Sankt-Peterbur : Tipolitografiya Sankt-Peterburgskoy odinochnoy tyurmy, 1914. – 242 s.

12. Серафимов С. А. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря / С. А. Серафимов. – Катеринослав : Тип. Братства св. Владимира, 1901. – 46 с. ; Serafimov S. A. Krymskie khristiane (greki) na severnykh beregakh Azovskogo morya / S. A. Serafimov. – Katerinoslav : Tip. Bratstva sv. Vladimira, 1901. – 46 s.

13. Слезин А. Л. Рождение Российской империи / А. Л. Слезин, К. В. Самохин, С. Н. Захарцев. – Тамбов : изд-во ТГТУ, 2005. – 96 с. ; Slezin A. L. Rozhdenie Rossiyskoy imperii / A. L. Slezin, K. V. Samokhin, S. N. Zakhartsev. – Tambov : izd-vo TGTU, 2005. – 96 s.

14. Тухватулліна О. С. Духовно-релігійний розвиток етнічних громад Північного Приазов'я наприкінці XVIII – початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Олена Салаватівна Тухватулліна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2012. – 245 с. ; Tukhvatullina O. S. Dukhovno-relihiinyi rozvytok etnichnykh hromad Pivnichnoho Pryazovia naprykintsi KhVIII – pochatku KhKh st. : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Olena Salavativna Tukhvatullina; Donets. nats. un-t. – Donetsk, 2012. – 245 s.

15. Якубова Л. Д. Маріупольські греки (етнічна історія) : 1778 р. – початок 30-х років / Л. Д. Якубова. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1999 – 332 с. ; Yakubova L. D. Mariupolski hreky (etnichna istoriia) : 1778 r. – pochatok 30-kh rokiv / L. D. Yakubova. – Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999 – 332 s.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2017

O. Manyakina

THE INFLUENCE OF ORTHODOXY ON THE LIFE OF THE GREEK COMMUNITY OF THE NORTH AZOV SEA REGION (1)

This article examines the influence of Orthodoxy on the life of the Greek community of the North Azov region in the late XVIII-th – first quarter of the XX-th century. Churches were the main centres of communication for the community of the Greek immigrants. They perform the ritual of baptism, newborn, wedding, memorial services for the dead. It is determined that at the formal level, the parish priests had been the recorders of the human life cycle; they led the parish register; the ceremony of marriage, baptism, and burial were performed. The role

of the clergy was to open schools and colleges for Mariupolskiy and try to save the Greek language. They also studied spiritual books.

So in the first years of life in the region of the Sea of Azov, the Greeks had no permanent educational institutions. In 1820 a Greek school was opened in the city of Mariupol, which in type was tan original "parish". In 1825 in the region of the Sea of Azov, in Mariupol, there was operated a religious school, but the level of teaching was low, the teachers tried to explain the students the meaning of the prayers that their children learn Greek. This situation of course was so not only in educational work but also even if you used Greek in daily worship, it remained unclear to the parishioners.

It is stated in the article that after the implementation of the Zemstvo reform of the late 60's - early 70-ies of the XIX-th century, the bulk of the Greek population was able to acquire education in the rural schools of the Russian-speaking communities. In new cultural and educational conditions, the potential of the Greek community of the North Azov region was realized in the establishment of the branched network of primary (rural, private, and exemplary of the Ministry of Education or Church Ministry) as well as secondary schools during the second half of the XIX-th century in the Greek settlements.

As of 1901, in Mariupol uyezd there were 213 local schools. In 1873 in the village of Kermenchik Old the first single-class parish school was opened, and in 1909 – a rural single-class school. In 1918, in the village of Constantinople the son of a priest Alexander Barabash opened a private school, and later it was given the status of a state school. However, the creation of the Greek school network was devoid of national content.

In the second part of the paper the authors outline the influence of the Orthodox faith and the rites of Azov Greeks. The rites of the Greek Orthodox traditions were combined with pagan, reflecting the long development path of the interaction of ethnicity and its spiritual culture with the cultural traditions of other peoples. An important place in the religious rituals, being Greek, holds the feast of Panair with its important ethnocosmology function.

Key words: *the clergy, education, the Greek community, the Greek language, the North Sea of Azov Region, Orthodoxy, religion.*

УДК 007:304:654.19(477)

М. В. Нагорняк

ЯКІСНИЙ МЕДІАПРОДУКТ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА ДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНОГО РАДІОМОВЛЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УР-1, УР-2, УР-3)

У статті подано основні результати моніторингу програмних сіток трьох загальнонаціональних каналів радіо – УР-1, УР-2 та УР-3. Дослідження провадилося у грудні 2016 р. на замовлення Громадського об'єднання «Детектор медіа». На основі аналізу інформаційних і тематичних передач запропоновано дієві шляхи піднесення якості змісту, що є необхідним в умовах перетворення державного радіо на суспільне. При цьому використовувався метод вивчення емпіричного матеріалу та узагальнення досвіду роботи редакції новин і редакції тематичних програм трьох каналів Національного радіо, що уможливило здійснити глибоке й різноаспектне дослідження програмного продукту. Використання дескриптивного методу дозволило зосередитися на особливостях створення медіапродукту для різних соціальних груп відповідно до специфіки формату УР-1, УР-2 та УР-3. Завдяки порівняльному методу вдалося

зіставити інформаційні, тематичні програми трьох каналів, визначити в них спільне й відмінне, і на цій основі сформувавши модель оптимальної подачі як новинної, так і тематичної інформації. Серед результатів є наступні: концепція інформаційного мовлення зазначених каналів потребує суттєвих змін у частині змістового наповнення передач, ширшого застосування радіожанрів, посилення інтерактивного чинника, суворого підходу до відбору голосів творчих працівників, які претендують бути ведучими новин; аналітичне мовлення усіх трьох каналів, що представлено, здебільшого, ток-шоу, необхідно посилити в частині видовищності, збільшити кількість програм економічного, соціального спрямування, урізноманітнити форми подачі аналітичної інформації; художньо-публіцистичне мовлення має теж бути посилене завдяки ширшому використанню інтерактивного чинника, уникненню однотипних передач. Усі три радіоканали необхідно доповнити програмами про культуру, гігієну духовного життя людини в кожному конкретному вияві.

Ключові слова: медіапродукт, якість, суспільне радіомовлення, радіоканал, радіопрограма.

Демократизація суспільно-політичних процесів в Україні початку XXI століття, а надто його другого десятиліття (2011–2017 рр.), суттєве посилення динамічності життя як із середини, так із зовні, стрімкість і незворотність розвитку високих технологій призводять до необхідності кожному громадянину бути поінформованим про події та явища довкілля. Володіння найточнішою, найвичерпнішою і найправдивішою інформацією не дарма прирівнюється до володіння світом. Надавати спільноті інформацію високої якості покликане суспільне мовлення, зокрема, радіо як один зі складників системи ЗМК.

Цікаво знати, що дискусії щодо створення і функціонування суспільного мовлення точаться заледве не від часу проголошення незалежності України. До речі, перший закон «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» ухвалено 20 років тому (1997 р.), однак, його реалізація на загальнонаціональному рівні не відбулася. Два десятиліття поспіль тривали, радше, риторичні розмови довкола необхідності запровадити у державі суспільне теле- і радіомовлення. Інтерес до цієї теми з боку спільноти посилювався лише тоді, коли влада в черговий раз проголошувала намір реформувати державні медіа у суспільні. Журналісти подібним чином вряди-годи висвітлювали дискусії довкола цієї проблеми.

Чергову зацікавленість питанням суспільного мовлення фіксуємо на початку 2014 р., коли Верховна Рада України ухвалила новий закон «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», про що свідчать матеріали вітчизняних друкованих і електронних видань. Безсумнівно, причиною трансформацій стали трагічні події Майдану в січні-лютому 2014 р., анексія Росією Криму (березень 2014 р.), повномасштабна війна на сході країни (2014–2017 рр.), внаслідок чого відбулася зміна влади. У цих процесах, природно, визріла політична воля до ухвалення означеного закону.

Впродовж останнього часу з'явилося чимало методичних рекомендацій, науково-популярних статей і навіть наукових розвідок стосовно нормативних напрацювань Ради Європи (РЕ), Європейського Союзу (ЄС) про діяльність суспільного мовлення в країнах ЄС, про нормативно-правові та структурно-функціональні складники моделі цього мовлення тощо. Однак, на превеликий жаль, так і не визначено концептуальних засад, які б об'єднали всі напрацювання і дозволили перейти до практичних кроків у цій царині. Але, незважаючи на це, з 1-го вересня 2017 року на базі Національного радіо задекларовано практичне впровадження суспільного радіомовлення в Україні.

До означеного питання зверталися чимало українських і зарубіжних дослідників соціальних комунікацій. Серед них: Я. Адамовський, Р. Брюнер, С. Гнатюк, О. Гоян, Н. Гусак, Р. Головатенко, С. Здіорук, В. Іванов, І. Кирич, П. Манчіні, В. Набруско, Х. Северінсен, А. Шевченко, Т. Шевченко, Л. Яворський та інші. У працях учених увагу зосереджено, здебільшого, на класичних моделях суспільного мовлення, тенденціях, які властиві цьому процесові, на порівнянні історичних засад створення мовлення в Україні та Польщі, оскільки модель польського суспільного мовлення може слугувати зразком для України. Але слід зауважити, що існує обмаль праць, в яких автори розробили б механізми напрацювання контенту суспільного радіомовлення та запропонували шляхи піднесення його якості.

З огляду на це, метою даного дослідження є сформулювати розуміння того, якими мають бути засадничі положення створення якісного контенту, оскільки саме він є головною передумовою успішного функціонування суспільного радіо. Серед завдань визначаємо такі: подати основні результати моніторингу програмних сіток трьох загальнонаціональних радіоканалів УР-1, УР-2 та УР-3, на базі яких почато процес застосування суспільного радіомовлення, і на основі вивчення програмного продукту запропонувати дієві шляхи піднесення якості змісту програм.

Емпіричним матеріалом слугувала продукція згаданих радіоканалів, яка звучала у межах програмних сіток упродовж другої половини грудня 2016 року (15.12–31.12). Моніторингу піддавалися передачі всіх видів мовлення – інформаційного, аналітичного, молодіжно-розважального, дитячого, художньо-публіцистичного, музичного. Загалом, прослухано та вивчено 127 програм, що становить понад 1000 годин мовлення. Задля досягнення максимальної неупередженості й точності даних прослуховувалися кілька програм одного й того ж найменування каналів.

Задля цього використовувалися різні методи. Приміром, метод вивчення емпіричного матеріалу та узагальнення досвіду роботи редакцій новин і редакцій тематичних програм Національного радіо дав можливість глибоко проаналізувати змістовий, структурний, мовно-стилістичний аспекти стосовно їхньої відповідності європейським стандартам інформаційного, аналітичного, художньо-публіцистичного мовлення.

Дескриптивний метод застосовано до характеристики особливостей сутності новинної й тематичної інформації, їхньої структурної побудови, що дало можливість здійснити різноаспектне дослідження програмного продукту, виокреслити тенденції, які супроводжують його виробництво.

Порівняльний метод дозволив зіставити випуски новин, тематичні передачі однієї спрямованості трьох радіоканалів, манери і стилі ведення передач модераторами, і на цій основі виробити оптимальний варіант подачі відомостей різного роду.

Біхевіористський метод дозволив проаналізувати інформаційні та тематичні передачі з точки зору доефірної підготовки ведучих (модераторів) та їхньої ефірної поведінки. Завдяки застосуванню цього методу стало можливим відслідкувати, як ефірний образ людини перед мікрофоном кореспондується із її темпераментом, манерою поведінки, мовленнєвими уміньми й навичками. Зрештою, визначити, чи відповідає ефірний образ ведучого (модератора) проблематиці програми. Цей метод уможливив зіставлення інформаційних, тематичних програм трьох каналів, визначення у них спільного й відмінного, внаслідок чого подана модель оптимальної подачі як новинної, так і тематичної інформації.

Такий теоретичний метод, як аналіз, спричинив до заглиблення у сутність аудіопродукту, у внутрішні текстові зв'язки інформації, розчленовуючи її на складники (складові частини передачі), як-от частини об'єкта, відтак, розглянуто кожен складник

окремо у межах єдиного цілого.

Суспільне радіомовлення є особливим видом аудіовізуальних медій. Особливість зумовлена необхідністю працювати в інтересах спільноти, зважати на інтереси широкого загалу, висвітлювати весь спектр тем і точок зору. За словами І. Кирич, місія цього мовлення полягає в гармонійному розвитку згуртованого громадянського суспільства за допомогою утвердження національних, міжкультурних та індивідуальних цінностей [1, с. 10]. Така висока місія може реалізуватися лише завдяки виробництву якісного аудіопродукту. Інакше кажучи, необхідно дотримуватися високої планки якісної журналістики. Дослідниця визначає завдання, які ставляться перед суспільним мовленням. Йдеться про те, щоб надавати правдиву інформацію, сприяти обміну надбаннями культури та мистецтва, полегшувати доступ до досягнень освіти, науки й культури, надавати розважальний контент у контексті «добрих розваг», сприяти розвитку художньої, літературної, наукової та освітньої діяльності, створювати суспільно важливі програми і розповсюджувати їх на території окремої країни та за кордоном, розробляти і проводити освітні програми, розробляти нові методи створення, розповсюдження контенту й обміну ним та інше [1, с. 10–11].

Суспільне радіомовлення має особливий правовий статус, фінансується за рахунок абонентської плати і (або) державного бюджету (субсидування), і (або) позабюджетних фондів, і (або) власної комерційної діяльності.

Отже, у питанні підготовки, презентації та розповсюдження програмного продукту головна увага має бути зосереджена на його якісному чиннику. Задля кращого розуміння поняття «якість» звернімося до Словника української мови. Перша позиція розтлумачує це, як внутрішню визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших. У другій позиції йдеться про те, що якість це є ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням. Третя позиція визначає якість як ту чи іншу характерну ознаку, властивість, рису когось, чого-небудь [2, с. 638].

Отже, коли ми говоримо, що аудіопродукт має бути якісним, то маємо на увазі, що він мусить бути, насамперед, внутрішньо окресленим (і саме це дозволить йому відрізнитися від інших продуктів), вартісним, ціннісним, придатним для використання, що має свої характерні ознаки, властивості. Недарма дослідник В. Лизанчук зауважує, що палітра радіо – це голоси людей, жива мова, музика, пісні, все багатство звукових барв навколишнього світу. Але усе ж таки наголошує, що слово в радіокомунікації є «сигналом сигналів», що викликає у мозку людини складну вервечку емоцій і зорових образів, картин [3, с. 60]. І саме через те мовлене в ефірі слово потребує найпильнішої уваги, повсякчасного вправління і, найголовніше, бажання зробити так, щоб воно запам'яталося слухачам.

Але чи відповідає означеним характеристикам програмний продукт каналів УР-1, УР-2 та УР-3 Національного радіо? Адже воно позиціонує себе як радіоплатформа суспільного мовника України Національної суспільної телерадіокомпанії. Відповідь на це питання подається у результатах моніторингу програмних сіток каналів, що здійснювався авторкою на замовлення Громадського об'єднання «Детектор медіа» у грудні 2016 року.

По-перше, інформаційне мовлення Національного радіо, представлене у коротких інформаційних випусках (5–10 хв.) та блокових інформаційних програмах (15–30 хв.), не відповідає загальноєвропейським стандартам подачі новин [4]. Серед основних недоліків виділяємо такі:

- порушується технологічний принцип подачі нового – принцип наслідування усної розповіді;

- неправильна побудова тексту (за обсягом речення є довгими, розволікними (нерідко фраза вибудовується так, що складається із 25–30 слів);
- порушується структурованість тексту – відсутнє посилання на джерело, міститься надмірна деталізація тощо;
- порушується принцип збалансованості;
- перенасичення внутрішньою інформацією за повної відсутності інформації про міжнародне життя;
- слабка представленість подій із регіонів України (порушення географічного принципу верстки);
- надмірна кількість повідомлень на політичні, економічні, воєнні теми та незначна кількість на теми культури, мистецтва, освіти, науки, релігії тощо
- часта повторюваність однієї й тієї ж інформації у випусках, що йдуть поспіль;
- ігнорування жанрами інформаційного мовлення (практично відсутні репортаж, інтерв'ю, вуличне опитування);
- мова і стиль новин більше нагадують мову і стиль газетних заміток, значна кількість граматичних, акцентуаційних помилок;
- монотонна голосова палітра ведучих випусків новин та інформаційних програм, невміння інтонувати, занадто швидкий темп, що призводить до відсутності особистісного ведення.

По-друге, тематичне мовлення трьох загальнонаціональних каналів, представлене, здебільшого, передачами журнального типу, також має свої вади. Розглянемо тут результати моніторингу всіх аналітичних програм, за винятком художньо-публіцистичних, оскільки останні належать до особливого виду радіомовлення і зосереджені на окремому каналі УР-3. Основні недоліки наступні:

- перенасичення програмного продукту однотипними програмами, ведучі яких позиціонують ці ефірні відрізки як «ток-шоу», хоча, здебільшого, це розлогі за обсягом розмови ведучих із експертами;
- відсутність використання видовищного чинника (аудіо- та відеокomпонентів);
- слабке використання інтерактивних методів і прийомів роботи;
- ігнорування жанрами аналітичного мовлення (коментар, проблемний репортаж, портретне інтерв'ю тощо);
- відсутність драматургічних і режисерських прийомів подачі аналітичної інформації;
- відсутність передач для деяких соціальних груп населення (жіноцтва, інвалідів, чорнобильців, афганців та ін.);
- замала кількість програм на соціально-економічну тематику;
- перенасичення музичним матеріалом, який часто-густо заважає сприймати інформацію;
- мова і стиль новин більше нагадують мову і стиль газетних заміток, значна кількість граматичних, акцентуаційних помилок.

Стосовно останньої зауваги, то не можна не апелювати до думки знаменитого головного редактора новин інформагенції Асошіейтед Пресс Рене Дж. Каппоне: «Ніхто не зобов'язував журналістів бути захисниками мови, яка, попри все, рухається власним шляхом. Однак, самозбереження спонукає нас боротися із дурістю у кожному своєму матеріалі. Слова – це наша скарбниця. Ми не можемо дозволити собі перетворювати їх на не функціонуючі активи, як м'яко кажуть банківські працівники» [5, с. 17]. Але, ясна річ, що боротися із дурістю у своїх текстах можна лише тоді, коли обізнаний зі стандартами виробництва аудіопродукту.

По-третє, моніторинг програмної сітки каналу УР-3, який позиціонує себе як

мистецько-просвітницьке радіо «Культура», дозволяє зробити висновок про те, що мовлення саме цієї структури найбільшою мірою продукує якісний контент. Повне задоволення культурницьких, освітніх потреб спільноти наближає УР-3 з-поміж інших до стандартів суспільного радіомовлення, оскільки канал чи не єдиний в аудіовізуальному просторі України виконує таку призабуту функцію вітчизняного радіомовлення, як просвітницьку. Адже за інформуванням, розважанням та рекламою більшість слухачів, на превеликий жаль, не мають змоги слухати передач, які б підвищували їхній інтелектуальний, освітній та культурний рівні. Однак, програми згаданого каналу теж мають свої недоліки. Звертаю увагу на таке:

- однотипність передач, що вибудовуються за принципом розмови – питання-відповідь;
- монологізація ефіру (діалоги із експертами переходять у довжелезні виступи останніх);
- слабе використання інтерактивного чинника;
- ігнорування жанрами інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного мовлення (практично відсутні репортаж, інтерв'ю, огляд, вуличне опитування, коментар, проблемний репортаж, зарисовка, есей тощо);
- відсутність призабутих жанрів художньо-публіцистичного мовлення (радіофільм, радіолітопис, радіобесіда, радіоперекличка тощо);
- надмірна кількість однотипних передач у лінійці музичного мовлення (програма вибудовується за схемою – коротке вступне слово ведучого+представлення музичного твору);
- відсутність передач про культуру в кожному конкретному вияві – культура міжособистісного спілкування, культура спілкування у родині, культура збереження людського індивідуума як особистості, культура у ставленні до природних багатств тощо.

На основі моніторингу програмних сіток трьох каналів Національного радіо (УР-1, УР-2 та УР-3) подаємо дієві шляхи піднесення якості змісту, що є надзвичайно актуальним і доцільним в умовах перетворення державного радіо на суспільне.

1. Необхідно змінити інформаційні програми й випуски у напрямі використання їхніх найсильніших сторін: насамперед, оперативності, мобільності, емоційності.
2. Доцільним є розширити спектр пропонованої інформації, адже недопустимо, щоб кожен випуск новин починався інформацією із зони бойових дій, або щоб цілий ефірний відрізок був насичений воєнною або ж політичною інформацією.
3. Посилити гостроту й актуальність тем.
4. Знизити обсяг офіційних повідомлень.
5. Підвищити роль і обсяг повідомлень із регіонів України.
6. Значно ширше використовувати жанрову палітру інформаційного мовлення (пряме ввімкнення із місця події, репортаж, інтерв'ю, огляд).
7. Посилити голосову, інтонаційну підготовку ведучих (більш ретельний відбір працівників із приємними голосами), прискорення мовленнєвого темпу подачі інформації, робота над тембром (забарвленням) голосу тощо.
8. Зменшити кількість однотипних аналітичних програм, які позиціонуються як «ток-шоу».
9. Запровадити передачі для усіх без винятку прошарків населення.
10. Активніше використовувати інтерактивні методи й прийоми роботи.
11. Залучити драматургічних і режисерських прийомів у подачі аналітичної інформації.
12. Уникати монологізації ефіру, ширше залучати слухачів до виробництва

продукту.

13. Звернути особливу увагу на грамотність викладу інформації різних типів і видів.

Таким чином, радіомовлення на всіх етапах розвитку від самого зародження продемонструвало високу мобільність у реакціях на умови й обставини, що постійно змінюються. Це пояснюється природою радіо. Його історія засвідчує: програми радіо постійно перебувають у русі, у розвитку. Такі процеси найтіснішим чином пов'язані із суспільно-політичним життям суспільства, удосконаленням його техніко-технологічного складника, з конкретними завданнями, які радіо змушене було вирішувати в різні періоди свого становлення [6, с. 193–195].

Зміна політичної системи суспільства спричинила кардинальні зміни змісту і форм мовлення. Суспільне радіомовлення, упровадження якого відбувається на нинішньому етапі розвитку України, є своєрідною відповіддю на суспільні виклики 2014–2017 років. Головною запорукою успішності цього процесу є виробництво якісного медійного продукту. Адже тільки та людина може називатися істинним громадянином, патріотом своєї держави, яка володіє цілісним масивом інформації про найвагоміші події довкілля і бере участь у творенні відомостей.

Наразі ще зарано говорити, що контент трьох загальнонаціональних каналів Національного радіо повною мірою є ціннісним, вартісним для вітчизняного слухача, однак, ті перші спроби, які робляться у цьому напрямі, свідчать про неухильне бажання служити на благо народу, перетворювати його на свідому громадянську спільноту шляхом забезпечення потреб аудиторії у якісних радіопрограмах. У цьому й полягає основна функція суспільного мовлення. Запропоновані шляхи піднесення якості аудіопродукту стануть надто своєчасними й необхідними у період кардинальних змін національного радіомовлення.

Список використаної літератури

1. Кирич І. В. Суспільне радіомовлення: моделі функціонування та шляхи реалізації : автореф. дис. ... канд.наук із соц. комунікацій / Ірина Володимирівна Кирич ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2014. – 16 с. ; Kyrych I. V. Suspilne radiomovlennia: modeli funktsionuvannia ta shliakhy realizatsii : avtoref. dys. ... kand.nauk iz sots. komunikatsii / Iryna Volodymyrivna Kyrych ; Dnipropetr. nats. un-t im. O. Honchara. – Dnipropetrovsk, 2014. – 16 s.

2. Словник української мови : в 11-ти т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1980. – Т. 11 : Х-Ь. – 699 с. – . Режим доступу : www.sum.in.ua ; Slovnyk ukrainskoi movy : v 11-ty t. [Elektronnyi resurs] / AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – Kyiv : Naukova dumka, 1980. – Т. 11 : Kh-Ь. – 699 s. – . Rezhym dostupu : www.sum.in.ua

3. Лизанчук В. Основи радіожурналістики : підруч. / В. Лизанчук. – Київ : Знання, 2006. – 628 с.; Lyzanchuk V. Osnovy radiozhurnalistyky : pidruch. / V. Lyzanchuk. – Kyiv : Znannia, 2006. – 628 s.

4. Суспільне мовлення. На шляху до суспільного радіо [Електронний ресурс] // Національна радіокомпанія України. – Режим доступу : http://www.nrcu.gov.ua/Public_broadcasting ; Suspilne movlennia. Na shliakhu do suspilnoho radio [Elektronnyi resurs] // Natsionalna radiokompaniia Ukrainy. – Rezhym dostupu : http://www.nrcu.gov.ua/Public_broadcasting

5. Каппон Р. Дж. Настанови журналістам Ассошіейтед Пресс : Професійний порадник / Р. Дж. Каппоне; пер. з англ. А.Іщенко. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2005. – 158 с. ; Kappon R. Dzh. Nastanovy zhurnalistam Assoshieited Press : Profesiinyi poradnyk / R. Dzh. Kappone; per. z anhl. A.Ishchenka. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska

akademii, 2005. – 158 s.

б. Смирнов В. В. *Формы вещания : функции, типология, структура радиопрограмм : учеб. пособ. / В. В. Смирнов. – Москва : Аспект Пресс, 2002. – 203 с. ; Smirnov V. V. Formy veshchaniya : funktsii, tipologiya, struktura radioprogramm : ucheb. posob. / V. V. Smirnov. – Moskva : Aspekt Press, 2002. – 203 s.*

Стаття надійшла до редакції 25.08.2017

M. Nagornyak

**A HIGH-QUALITY MEDIA PRODUCT AS A PREREQUISITE FOR
THE ACTIVITIES OF PUBLIC BROADCASTING
(ON MATERIALS OF UR-1, UR-2, UR-3)**

The article presents the main results of monitoring of the networks of three national radio channels - UR-1, UR-2 and UR-3. The research was conducted in December 2016 at the request of the Public Association «Detector Media». Based on the analysis of information and thematic programs, the author proposes effective ways of raising the quality of content, which is necessary in the conditions of transformation of the state radio into the public one. In this case, the author used the method of studying empirical material and the method of generalization of the experience of news editors and thematic programs editors of the three channels of the National Radio, which made it possible to carry out a deep and diverse study of the software product. Usage of the descriptive method allowed the author to focus on the peculiarities of creating media products for different social groups according to the specifics of the format of UR-1, UR-2 and UR-3. Thanks to the comparative method, we managed to match the information and thematic programs of the three channels and to determine the common and different in them. In addition, on this basis the author forms a model for optimal presentation of both news and thematic information.

Among the results we state the following ones: the concept of information broadcasting of these channels requires significant changes in the content transfer, wider use of genres of news broadcasting, strengthening the interactive factor, strict approach to the selection of votes of creative workers who claim to be news presenters; analytical broadcasting of all three channels presented, mostly, talk shows, should be strengthened in part of spectacle, increase the number of programs of economic and social orientation, diversify the forms of presentation of analytical information; artistic and journalistic speech must also be strengthened through the use of an interactive factor, the avoidance of the same type of programs. All three radio channels must be supplemented with programs on culture, hygiene of the spiritual life of a person in every concrete expression.

On the basis of monitoring of the networks of the three channels of the National Radio (UR-1, UR-2 and UR-3), we provide the effective ways to enhance the quality of content, which is extremely relevant and expedient in the context of creating public broadcasting in Ukraine. It is necessary to change the information programs and issues in the direction of using their strongest parties: first of all, efficiency, mobility, and emotionality. It is expedient to expand the range of information provided, since it is inappropriate for each news release to begin with information from the combat zone so that the entire broadcasting segment is full of military or political information.

It is necessary to strengthen the acuteness and urgency of the topics, to reduce the amount of official news, to increase the role and amount of news from the regions of Ukraine, to broadly use the genre of information broadcasting palette (direct activation from the scene,

reporting, interview, and review), to strengthen the voice and intonation of the presenter (more careful selection of employees with pleasant voices), acceleration of the speech rate of information, work on the timbre (colour) of the voice, etc., to reduce the number of similar analytical programs that position themselves as a «talk show», to introduce transfers for all population groups without exception, to use more actively interactive methods and techniques of work, to involve dramatic and directing techniques in the presentation of analytical information, to pay particular attention to the literacy of the presentation of news and analytical information, to avoid monologizing the ether, broadening the involvement of listeners to the production of the product.

Key words: *media product, quality, public broadcasting, radio channel, radio program.*

УДК 821.161.2-92(045)Вороний

М. В. Нікольченко, Т. М. Нікольченко

ПРОСВІТНИЦЬКА ВІЗІЯ ПУБЛІЦИСТИКИ МИКОЛИ ВОРОНОГО

У статті робиться спроба визначити місце Миколи Вороного у культурницькому процесі України початку ХХ сторіччя. М. Вороний – талановитий поет, літературний і театральний критик, упорядник альманахів, публіцист, актор, режисер, перекладач з інших літератур українською мовою. Поетична творчість митця привернула до себе увагу певної кількості критиків, однак його публіцистичний доробок ще чекає на свого дослідника. Проаналізована публіцистика письменника, визначається її роль у культурному процесі України.

Ключові слова: *українська література, Микола Вороний, поет, літературний критик, публіцист, українофіл, полеміст, перекладач.*

Перехідні періоди в розвитку національної культури, мистецтва є надзвичайно цікавими для дослідників, адже саме на зламі історичних епох відбувається перехрещення, взаємовплив і трансформація художніх концепцій різних поколінь. Таким в історії українського письменства був кінець ХІХ–початок ХХ століття. Завважимо, що доба помежів'я двох століть стала початком перетворень усіх сфер буття – від наукового знання до колективної поведінки, від релігійної діяльності до художнього сприйняття, від нової свідомості до власне життєвого укладу. «Гостра духовна криза, пережита романтизмом у Франції, Німеччині і, меншою мірою, іншими європейськими країнами, спричинила з'яву світогляду кінця позаминулого віку – «fin de siècle», найпоказовішою настановою якого був підкреслений індивідуалізм, космополітизм, витонченість, вишуканість форм та аристократична зневага до всього буденного» [17, с. 10]. У мистецтві був сформований новий стиль, що одержав назву модерн (від лат. modernus – новий, сучасний). Модерн – стиль синтетичний, своєрідна спроба узагальнення художніх традицій Заходу та Сходу, античності й Середньовіччя, класицизму і романтизму.

Українська література зламу віків розвивалася в жорстких умовах утисків і заборон рідного слова, була письменством територіально й політично роз'єднаної нації. Незважаючи на це, в ній з'являються нові напрями, художні течії, постають незнані досі образи, мотиви, теми, відбувається взаємодія жанрів, родів, стильових тенденцій, що посутньо змінює національне літературне тло: рівнобіжно культивуються реалізм і символізм, натуралізм і неоромантизм, експресіонізм та імпресіонізм. Саме в цей

період, як зазначав С. Єфремов, з'являється «...гурт молодих, свіжих сил, що прилучили свої голоси до голосів своїх попередників і спільними заходами давали в письменстві більш-менш усе те, чим живе й духом живиться освічене громадянство» [15, с. 572]. До їх числа належали В. Винниченко, Леся Українка, Ольга Кобилянська, М. Коцюбинський, Олександр Олесь, С. Черкасенко, О. Плющ, Г. Хоткевич, В. Стефаник, Марко Черемшина, М. Хвильовий, М. Вороний та інші. Відтак маємо всі підстави констатувати, що письменство такого короткого в часовому відношенні періоду було позначене пошуками нових підходів до художнього моделювання дійсності, осмислення сенсу людського буття, поступовим входженням української літератури в європейський мистецький контекст. Орієнтуючись на європейську письменницьку традицію, вітчизняні митці активно втручалися в суспільне життя, розробляли індивідуальні художні прийоми, тяжіли до досягнення неповторного у своїй складності внутрішнього світу, психології та моралі особистості, що трансформувалося в стильове й жанрове розмаїття літературного процесу рубежу ХІХ–ХХ століть. Характеризуючи цей процес, Павлина Дунай зазначала, «... що й українське письмо кінця ХІХ–початку ХХ ст. не стоїть осторонь магістральних художніх європейських шляхів. Його стан позначений двома основними тенденціями: народницька теорія, яка захищає побутописання й реалізм, і європейська, що оформиться згодом у модернізм. Відповідно, вони сприяли формуванню двох типів ідеології – європейства і народництва» [14, с. 107]. Означений період характеризується пошуками письменниками нових критеріїв у зображенні життя, наголошується на необхідності громадянського пафосу, яким повинні бути пронизані твори художньої літератури, їхнє тяжіння до філософського осмислення дійсності.

Серед письменників порубіжжя Микола Вороний посідає осібне місце. Як зазначає дослідник Г. Вервес, «він належав до того покоління української інтелігенції кінця ХІХ–першої третини ХХ ст., яке було підготовлене епохою Франка до створення нових національних і загальнолюдських культурних цінностей і якому в нашій свідомості судилося стати «білою плямою» [1, с. 6]. Слід погодитися з відомим дослідником творчості письменника: «Для того, щоб збагнути феномен М. Вороного, так само, як і цілої плеяди митців початку ХХ ст., потрібні зусилля чи не всіх гуманітарних наук, оскільки поет творив за умов активного як на той час суспільного (наявність різних політичних партій), наукового (діяльність наукового товариства ім. Шевченка), освітнього і культурного (боротьба за український університет у Львові, театр українських корифеїв, журналістика та ін.) життя» [1, с. 6].

Микола Вороний – складна, суперечлива і багатогранна постать в історії українського письменства початку ХХ століття. Він був поетом, перекладачем, режисером, актором, театральним критиком та істориком українського театру, журналістом, організатором видавничої справи, мистецтвознавцем – своєрідною і непересічною особистістю в українському культурному просторі. В історію українського літературного процесу М. Вороний увійшов як один із засновників українського модернізму зі своїм маніфестом-відозвою, у якій він закликає письменників створити «русько-український альманах, який би змістом і виглядом бодай почасти міг наблизитись до новіших течій та напрямків в сучасних літературах європейських» [13, с. 472].

Розкриття творчого портрету Миколи Вороного-модерніста передбачає переосмислення питання відродження української культури кінця ХІХ–початку ХХ століття, що розвивалась під впливом різноманітних західноєвропейських напрямів та течій. Активна хвиля національного відродження мала помітні наслідки і в літературі. Новий модерністський період збагатив українське мистецтво слова, надав йому нової

змістовності, помітно оновив форму втілення авторського задуму. Розвиток вітчизняної літератури початку ХХ століття був суголосним західноєвропейському, а поява модернізму – оригінальним і неповторним явищем в усій світовій літературі.

Творчість М. Вороного різноаспектно розглядалась і на початку ХХ століття (журнали «Літературно-науковий вісник», «Книгар», «Червоний шлях»), і наприкінці ХХ-го (талановиті розвідки Г. Вервеса, О. Білецького, Тамари Гундорової). На вагомість постаті поета в літературному процесі вказує Г. Вервес у праці «Поет повертається на батьківщину»: «Він був талановитим поетом і критиком, істориком і діячем українського театру, глибоким знавцем світової драматургії, перекладачем, актором і журналістом» [2, с. 5]; він став для сучасників незаперечним авторитетом, «еталоном» європеїзму, «найвидатнішим майстром поетичної мови» [2, с. 16], визнаним майстром метричної форми. Соломія Павличко, аналізуючи пошуки М. Вороного в галузі реалізації теми твору, наголошує на «естетизмі» його творчості [18, с.87].

Із різних точок зору інтерпретувалась творчість письменника: науковці намагались проаналізувати автобіографічні мотиви лірики, компаративні, урбаністичні, патріотичні; простежували західноєвропейський вплив, роль і традиції світового модернізму. Серед філологічних статей, опублікованих у спеціалізованих журналах, виокремлюється сучасний погляд Т. Яценко [21] на методику викладання творчості М. Вороного у школі. Тому можна твердити, що і постать самого поета, і його творчий доробок привертають увагу багатьох науковців, розвідки яких є досить неоднозначними та суперечливими. Літературні та естетичні складові поетового світогляду тісно переплетені і доводять високу духовність і культуру письменника, митця з універсальними поглядами на мистецтво. Оскільки аналізу його поетичного доробку присвячена певна кількість наукових досліджень, у цій статті ми звернемо увагу на публіцистику, «яка відзначається вдумливістю і глибиною аналізу» [1, с. 15]. Публіцистика присвячена обговоренню суттєвих соціальних питань, тісно пов'язана з поточною пресою, літературою; вона ставить на меті безпосередній вплив на читача, на формування його естетичних смаків. Як зазначає М. Попович, «перші кроки новітньої української естетики ХХ століття, що її традиціоналісти визначили як декадентство або модернізм, були пов'язані з прагненням зберегти чи завоювати україномовній літературі читача» [19, с. 505].

Публіцистика Миколи Вороного є знаковим внеском у традицію формування української культурницької думки. Серед публіцистичних творів, вміщених у виданні, здійсненому Тамарою Гундоровою [11] зустрічаємо наступні: «Данило Танячкевич», «З споминок про М. Костомарова», «З півночі. Твори Павла Граба», «Вісті з Росії», «Пантелеймон Куліш», «Михайло Грушевський. Історія України», «Пам'яті В. Белінського», «Політичний хамелеон», «Михайло Комаров».

Про Данила Танячкевича чи не вперше зустрічаємо згадку у С. Єфремова [15, с. 458]: «...він писав під псевдонімом Грицько Будеволя («Письмо до громад», 1863 р.), зумів знайти шлях до молодих сердець і послужити заснуванню перших національних організацій у Галичині». М. Вороний у своїй статті, що була опублікована в журналі «Зоря» у 1895 році, подає біографію громадського діяча, який ще з часів навчання в гімназії намагався долучитись до духовної спадщини українського народу через усну народну творчість, через українську літературу, яка була створена на ґрунті багатющого фольклору. Письменник М. Вороний звертає увагу на цікаву деталь у діяльності Танячкевича: все, що він чув від випадкових людей чи то письменників, він старанно записував і поширював серед своїх слухачів. Але така робота була неплідною, тому він звернувся до книготорговця Михайла Димета [11, с. 674] із проханням

купувати і поширювати твори українських письменників у вигляді невеликих книжок, які були доступними для простого люду. Далі М. Вороний простежує становлення гуртка молодих літераторів навколо часопису «Вечорниці»: «Це були Володимир Шашкевич, Климкович, Заревич, Л. Лукашевич і Горбаль» [5, с. 537]. Федьковича, який незабаром приєднався до гурту «патріотів-народовців», М. Вороний називає «буковинським кобзарем». Діяльність Данила Танячкевича митець розглядає у зв'язку зі становленням руху народних просвітницьких громад, з участю його у журналах «Вечорниці», «Мета», «Нива», «Правда». Власне з цього невеличкого нарису М. Вороного ми дізнаємося про журнальні публікації Д. Танячкевича [5, с. 538], які видані й окремими книжками. Коротка біографія Д. Танячкевича вміщена у Вікіпедії [20], де зазначається, що він поєднував обов'язки католицького священника з великою громадською, журналістською діяльністю, зокрема пропагував у Галичині твори Т. Шевченка, під час церковних місій проповідував ідеї тверезого способу життя, закликав до подорожей рідним краєм. Михайло Возняк назвав Танячкевича «батьком галицького народовства» [20]. У публіцистичному нарисі М. Вороного постать Танячкевича розкрита у всій повноті його діяльності заради просвіти населення Галичини. Вороний зазначає, що особливо Танячкевича хвилювали питання об'єднання України: «В національним взгляді стояв він завжди за нерозривну зв'язь і за самостійність цілої України» [5, с. 538].

У статті «3 споминок про М. Костомарова» М. Вороний захищає від несправедливої критики свого одноступця М. Костомарова з боку тих сучасників, які намагаються применшити значення діяльності Миколи Івановича. Із першого ж речення свого твору М. Вороний постає перед нами як досвідчений, емоційний полеміст. Так, лише в одному, досить ємкому реченні, він вмістив значну кількість інформації, яка відразу ж дає ключ до подальшої розмови. Тут подається негативна авторська характеристика часопису «Русское обозрение», «звісного з свого московсько-централістичного і клерикально-консервативного напрямку, в котрому ще так недавно була надрукована ганебна стаття П. Куліша «Пани і козаки до Богдана Хмельницького, – в сьомій книжці за липень цього року поміщені споминки якогось старенького сімдесятилітнього дідка, бувшого колись професором університету, – д. Палімпсестова про нашого славного історика і патріота Миколу Костомарова, з котрим авторові споминок довелось спізнатися особисто, жити з ним три роки за часів заслання його в Саратов і підтримувати зносини через ціле життя» [7, с. 539]. Обурення у Вороного викликав і П. Куліш, який дегероїзував козаків, і д. Палімпсестов, у статті якого було «багато старечої хвастовливої балаканини, релігійно-моральних і повчаючих сентенцій до сучасної молоді, а також омільних поглядів і суперечностей собі самому» [7, с. 539]. Про Палімпсестова короткі відомості зустрічаємо у розвідці доктора с.-г.н., проф., чл.-кор. НААН Вергунова В. А. Автор вказаного нарису повідомляє, що І. У. Палімпсестов – «вчений, краєзнавець, письменник та фундатор вітчизняної сільськогосподарської бібліографії» [3]. У публікації вказано, що І. У. Палімпсестов «надрукував у Москві мемуари «Мої спогади» (1879), де подав короткі нариси про відомих одеських діячів, зокрема М. Воронцова, О. Строганова, О. Льовшина, М. Толстого Не менший інтерес для істориків становлять й інші його статті на ниві мемуаристики, присвячені М. Чернишевському, М. Костомарову, архієпископу Херсонському та Таврійському Інокентію...» [3]. Вістря своєї критики Вороний спрямував як проти дегероїзації козаків, яка звучить у П. Куліша, так і проти звинувачення М. Костомарова в українофільстві, якого припустився Палімпсестов. А далі письменник вимагає від тих, хто пише спогади про видатних людей, не перекручувати факти, не принижувати їхньої гідності, не намагатися відноситися до них зверхньо, вивищуючи перш за все себе.

Обурила М. Вороного розповідь Палімпсестова про останній візит до славетного історика, який вже був тяжко хворий. Він переконував М. І. Костомарова покинути роботу над історією через поганий стан здоров'я. Виснажливу наукову роботу Миколи Івановича Палімпсестов порівняв із самовбивством, через яке, мовляв він не прийде до царства Божого. Ці спогади М. Вороний поціновує наступним чином: «Велика шкода, що такі спогади пишуться іноді людьми, котрі, не будучи самі широко розвинені, не можуть ні зрозуміти як слід, ні вияснити деяких фактів в їх правдивім світлі і значенні» [7, с. 543]. Тим більше, що автор цих «споминок» наголошує на тому, що він був близькою людиною для Миколи Івановича, був з ним у листуванні, наводячи як приклад чотири листи видатного історика. М. Вороний розвінчує твердження про близькі відносини цих людей. Це було звичайнісіньке листування ввічливості і не більше. У цій статті перед нами постає М. Вороний як яскравий полеміст, який на перше місце висуває достовірність у зображенні тих чи інших подій, особливо тих славетних людей, які по-справжньому вболівають за долю України.

У нарисі «З півночі. Твори Павла Граба» Микола Вороний постає не просто критиком, а всебічно обдарованою людиною: «Нам і раніш доводилось читати (і в часописах і в окремих виданні «Пролісок») пісні-ридання цього страдника-поета, і вони завжди вражали нас своєю непідробленою щирістю, художньою формою і чесним, суто громадянським напрямком...» [6, с. 544]. Отже, громадянська позиція є одним із головних критеріїв для М. Вороного. Письменник не стоїть осторонь і від суто літературного аналізу віршів П. Грабовського, наголошуючи на естетичному боці творів: «...кожен читач з наведених зразків сам переконається в їх красі і гармонійності...» [6, с. 544]. «Краса» – це кредо поета, яке пронизує творчість М. Вороного і як поета, і як публіциста. Звичайно, Вороний-критик не оминає і деяку «не виробленість його [П. Г.] стихотворів; на всіх них лежить відпечаток якоїсь хапливості, незакінченості, наслідком чого являються небажані в нашій мові москалізми, а часом перекручені або навіть і зовсім ковани слова, там, де при більшій увазі можна б, здавалось, без них обійтись» [6, с. 546]. М. Вороний звертає увагу на переклади Грабовським творів з інших літератур (понад 20 прізвищ). Цікавою є порада Вороного-видавця: «...уважаючи на таку малу ціну і внутрішню коштовність її (книги П. Грабовського), ми радимо взагалі всім, надто ж нашим братам, закордонним українцям, набувати її як в найбільшій числі» [6, с. 546].

У часописі «Житє і слово», який видавався І. Я. Франком, Микола Вороний у 1896–1897 роках вів рубрику «Вісті з Росії». Одноименна стаття була вперше надрукована ним у цьому журналі у 1896 році. Як вказує у примітках Тамара Гундорова, «дана стаття становить огляд суспільно-політичних процесів, пов'язаних з появою в Росії марксизму, активізацією політичної самосвідомості в середовищі робітників і студентської молоді» [11, с. 676]. У цій статті М. Вороний постає як глибокий, вдумливий аналітик і гострий, пристрасний публіцист. Речення за обсягом розлогі, наповнені величезною кількістю інформації, що спонукає читача до роздумів. Дуже сучасно звучить характеристика «державних мужів»: «...деякі з них в своїм ненадлимі запалі до грошей і грабунку зайшли так далеко, що нарешті й безглузда російська Немезида мусила наложити на них свою карну руку... Тим не менше згубна діяльність цієї знаменитої плеяди мужів державних не пройшла марно; зруйнована упень фінансово Росія мусила йти по жєбри до інших держав, принижатись, просити позичок, а нижчим верствам суспільності, так званому податному соловію, годі було й марити про якусь полегшу» [4, с. 547]. У статті автор подає аналіз не лише політичного й економічного життя тогочасної держави, а й торкається питань культурного життя, розвитку літератури: «...жодна жива думка не зворушила приголомшену громаду,

доказом чого служить сама література, що на той час не дала й одного оригінального, визначного таланту, а спромоглась хіба на те, щоб народити нужденну каліку – декадентизм» [4, с. 548]. Із прикрістю М. Вороний зазначає, що між українськими громадами в Росії немає згоди, вони не можуть скласти єдиної програми дій: «І тут на сцену часто виступають лайки і суперечки часом особистого характеру. В однім великім місті нам, напр., звісні цілих п'ять коли вже не партій, то принаймні громад, і всі вони гризуться між собою «за масляні вишкварки», бо на пункті боротьби за національну і політичну волю вони б ревню погодились» [4, с. 550]. Як справжнього сподвижника просвіти, письменника хвилює і питання розповсюдження книг як серед російського, так і українського населення у Росії, про цензурні утиски, яких зазнають у Росії всі видання з України. Приділяється увага й організації активного студентського руху, позитивно поціновується факт приєднання робітників до студентської демонстрації на Ваганьківському кладовищі у Москві. У цій статті М. Вороний не оминає увагою і події культурного життя українців у Росії – 25-літній ювілей «батька української сцени» Марка Кропивницького в Одесі та 40-річний ювілей українського письменника Данила Мордовця у Петербурзі, закидаючи українській громаді, що для Марка Кропивницького вона могла б зробити більше і «...і зложити якнайбільшу подяку цьому талановитому і невтомному робітникові для національної ідеї на тернистім театральнім шляху» [4, с. 565].

Приводом для написання статті про П. Куліша послужила трагічна дата – день смерті «найстарішого ветерана нашого письменства» (М. Н., Т. Н.) Пантелеймона Олександровича Куліша. Висловлюючи смуток з цієї гіркої втрати, публіцист здійснює глибокий аналіз діяльності П. Куліша і на ниві просвітницької роботи, і на ниві літературній. Оскільки за життя П. Куліша про нього йшла слава як про людину, зіткану з протиріч, М. Вороний намагається подивитися на його творчу діяльність з іншого боку «Куліш був великим чоловіком, яко такий він звертав на себе більшу увагу і тому-то його навіть найдрібніші особисті вади западали нам в око скоріш, ніж вади людей звичайних» [10, с. 566]. Заради об'єктивності критик зазначає: «...тепер тяжко знайти такого другого чоловіка, що рівнозначно заподіяв би Україні і стільки добра і стільки шкоди, як Куліш» [10, с. 567]. Але, зазначає публіцист, «...які б не були його провини, заслуги його певно перевищать їх! ... піднесу тут тільки ту надзвичайну плідність, з одного боку, і ту різноманітність його діяльність, з другого... Справді, творчість Куліша обіймала щось сім, коли не більше, галузей літературних, а власне: епічну, ліричну, драматичну, белетристичну, історичну, етнографічну і педагогічну, при всьому тому він ще визначився jako перекладник Шекспіра, Шіллера і інших світових поетів, а також і Св[ятого] письма» [10, с. 567]. Стаття-некролог, надрукована у «Зорі» 1897 року, під пером М. Вороного перетворилася у глибокий аналіз творчості П. Куліша.

Пам'яті Комарова Михайла Федоровича, українського бібліографа, письменника і критика, присвячена невелика розвідка М. Вороного. Автор некролога відзначив вагомий внесок у створення популярних природничих видань для народу, створення бібліографічних покажчиків, але найбільш вагомим здобутком М. Комарова, на думку Вороного, є українсько-російський словник у 4-х томах, створений у 1904 році з нагоди ювілею М. І. Лисенка покажчик музичної та літературної діяльності композитора та видана у 1906 році книгу «Українська драматургія». А пізніше (1906–1912) М. Комаров видав «Додаток» до неї. М. Вороний наголошує на тому, що Комаров уклав збірку віршів «Вінок Шевченкові», активно працював в українській «Старій громаді», «Просвіті» та охоче ділився досвідом зі молоддю, яка до нього завжди горнула.

У нарисі «Пам'яті В. Белінського», присвяченому столітньому ювілею від дня

народження російського критика М. Вороний стисло, але ёмко простежує творчий шлях критика, його глибоку обізнаність як із західноєвропейською, так і з вітчизняною філософією, захищає його від звинувачень у «мракобіссі». Значення теорії літературної критики, розробленої В. Белінським, Вороний підтверджує словами професора С. Венгерова, який називає його критику «осередком російської думки свого часу, енциклопедією російського розуму і чуття» [9, с. 574].

У невеликій статті «Михайло Грушевський. Історія України» йдеться про велике значення монументального видання з історії України, яке здійснив М. Грушевський. Ця розвідка була надрукована вперше в газеті Рада у 1911 році. Її автор відзначає високохудожню вартість видання, хороші ілюстрації до книги, вдалу композицію, чудовий виклад книги, «... який при всій своїй солідній науковості є разом з тим і популярно-зрозумілий, місцями просто художній» [8, с. 573].

Підбиваючи підсумки роздумів про М. Вороного-публіциста, слід зазначити, що в публіцистичній діяльності письменника проявився його творчий талант у побудові статей, у пошуках величезної кількості матеріалів, метою яких була просвітницька місія митця. Так як він сказав про Грушевського, що наукові твори у історика «майже художні», так і про самого М. Вороного можна сказати, що його публіцистичні розвідки можна вважати енциклопедичними за насиченістю в них фактичного матеріалу та високохудожніми за побудовою і блискучою, образною мовою. Виходячи зі свого кредо про Красу, М. Вороний і в публіцистиці завжди звертав увагу на художній бік творів письменників, у першу чергу звертав увагу на те, яку користь у освіті українського народу принесе той чи інший твір. Роздуми про творчість Миколи Вороного, про його естетичні уподобання привели відомому дослідниці Ларису Левчук до висновку, що «естетичні погляди М. Вороного... мають самоцінне значення, і за сутністю висунутих проблем наближені до сучасного розуміння естетичної науки» [16, с. 112]. Погоджуємося з думкою дослідниці, що, незважаючи на певну кількість досліджень щодо творчої спадщини митця, «чимало питань стосовно багатоаспектної, творчо-пошукової діяльності М. Вороного ... залишаються невисвітленими» [16, с. 114].

Список використаної літератури

1. Вервес Г. Д. Микола Вороний / Г. Д. Вервес // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 5–30 ; Verves H. D. Mykola Voronyi / H. D. Verves // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / M. K. Voronyi; uporiad. i prymit. T. I. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 5–30

2. Вервес Г. Д. Поет повертається на батьківщину / Г. Д. Вервес // Вороний М. Твори / М. Вороний. – Київ : Дніпро, 1989. – С. 5–22 ; Verves H. D. Poet povertaietsia na batkivshchynu / H. D. Verves // Voronyi M. Tvory / M. Voronyi. – Kyiv : Dnipro, 1989. – S. 5–22.

3. Вергунов В. А. І. У. Палімпсестов (1818–1901) – вчений, краєзнавець, письменник та фундатор вітчизняної сільськогосподарської бібліографії [Електронний ресурс] / В. А. Вергунов. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/28_NPM_2013/Istoria/3_145609.doc.htm ; Verhunov V. A. I. U. Palimpsestov (1818–1901) – vchenyi, kraieznavets, pysmennyk ta fundator vitchyznianoї silskohospodarskoї bibliohrafii [Elektronnyi resurs] / V. A. Verhunov. – Rezhym dostupu : http://www.rusnauka.com/28_NPM_2013/Istoria/3_145609.doc.htm

4. Вороний М. К. Вісті з Росії // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 546–565 ; Voronyi M. K. Visti z Rosii // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady.

Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 546–565.

5. Вороний М. К. Данило Танячкевич // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 537–539 ; Voronyi M. K. Danylo Taniachkevych // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 537–539.

6. Вороний М. К. З півночі. Твори Павла Граба // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 544–546 ; Voronyi M. K. Z pivnochi. Tvory Pavla Hraba // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 544–546.

7. Вороний М. К. З споминок про М. Костомарова // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 539–544 ; Voronyi M. K. Z spomynok pro M. Kostomarov // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 539–544.

8. Вороний М. К. Михайло Грушевський. Історія України // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 572–573 ; Voronyi M. K. Mykhailo Hrushevskiyi. Istoriiia Ukrainy // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 572–573.

9. Вороний М. К. Пам'яті В. Белінського // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 573–575 ; Voronyi M. K. Pamiati V. Bielinskoho // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 573–575.

10. Вороний М. К. Пантелеймон Куліш // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 566–572 ; Voronyi M. K. Panteleimon Kulish // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 566–572.

11. Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – 704 с. ; Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – 704 s.

12. Вороний М. К. Політичний хамелеон // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 575–580 ; Voronyi M. K. Politychnyi khameleon // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 575–580.

13. Вороний М. К. «Український альманах» // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / М. К. Вороний; упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової. – Київ : Наук. думка, 1996. – С. 472 ; Voronyi M. K. «Ukrainskiy almanah» // Voronyi M. K. «Ukrainskiy almanakh» // Voronyi M. K. Poezii. Pereklady. Krytyka. Publitsystyka / М. К. Voronyi; uporiad. i prymit. Т. І. Hundorovoi. – Kyiv : Nauk. dumka, 1996. – S. 472.

14. Дунай П. Українська література кінця XIX – початку XX ст. / П. Дунай // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 3. – С. 105–114 ; Dunai P. Ukrainska literatura kintsia XIX – pochatku XX st.

/ P. Dunai // Ukrainska mova y literatura v serednikh shkolakh, himnaziiah, litseiakh ta kolehiumakh. – 2000. – № 3. – S. 105–114.

15. Єфремов С. О. Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 608 с. ; Yefremov S. O. Istoriia ukrainskoho pysmenstva / S. O. Yefremov. – Kyiv : Femina, 1995. – 608 s.

16. Левчук Л. Українська естетика: традиції та сучасний стан : моногр. / Л. Левчук. – Черкаси : МАКЛАУТ, 2011. – 340 с. ; Levchuk L. Ukrainska estetyka: tradytsii ta suchasnyi stan : monohr. / L. Levchuk. – Cherkasy : MAKLAUT, 2011. – 340 s.

17. Нікольченко М. В. Творчість В'ячеслава Потапенка (еволюція проблематики і поетики) : дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.01.01 / Марія Владиславівна Нікольченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2008. – 199 с. ; Nikolchenko M. V. Tvorchist Viacheslava Potapenka (evoliutsiia problematyky i poetyky) : dys. ... kand. filol. nauk. : spets. 10.01.01 / Mariia Vladyslavivna Nikolchenko; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. — Kyiv, 2008. – 199 s.

18. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : моногр. / С. Д. Павличко. – Київ : Либідь, 1997. – 360 с. ; Pavlychko S. D. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi : monohr. / S. D. Pavlychko. – Kyiv : Lybid, 1997. – 360 s.

19. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – Київ : АртЕк, 1998. – 727 с. ; Popovych M. V. Narys istorii kultury Ukrainy / M. V. Popovych. – Kyiv : ArtEk, 1998. – 727 s.

20. Танянкевич, Данило Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Танячкєвич_Данило_Іванович . – Назва з екрана.; Taniankevych, Danylo Ivanovych [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://uk.wikipedia.org/wiki/Tanyachkevich_Danylo_Ivanovich. – Nazva z ekrana.

21. Яценко Т. Творчість Миколи Вороного – перша декларація ідей і форм українського символізму / Т. Яценко // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 5. – С. 22–27 ; Yatsenko T. Tvorchist Mykoly Voronoho – persha deklaratsiia idei i form ukrainskoho symvolizmu / T. Yatsenko // Ukrainska mova i literatura v shkoli. – 2005. – № 5. – S. 22–27.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2017

М. Nikolchenko, Т. Nikolchenko

VISITING VISION OF THE PUBLICISM OF MYKOLY VORONY

Transitional periods of national culture development of the arts have always been of considerable interest to researchers. It is a historical turning point that brings a great number of arts conceptions created by previous and modern generations to the point of intersection. These conceptions are characterized by interaction and transformation. The Ukrainian literary writing history (from the end of the 19th to the beginning of the 20th century) is typified by the processes mentioned above. The borderline between the two centuries brought with it a large number of significal changes in various domains – from scientific knowledge to collective behaviour (i.e. religious activities, art perception, the new mentality). An acute spiritual crisis of French and German romanticism gave rise to the mentality of the end of the past century based on the emphasized individualism, cosmopolitanism, refined and recherché forms and aristocratic disdain for the everyday world. This also concerns other European countries, yet not in large measure. A new style – modernism – came into being (LL modernus – just now). Modernism is a distinctive attempt to

combine Western and Eastern art traditions of the antique and the Middle Ages period, classicism and the Middle Ages period, classicism and romanticism.

The Ukrainian literature of the analysed period (i.e. the end of the 19th and the beginning of the 20th century) developed under extreme oppression and prohibition on the native language. It was the literary writing of territorially and politically separate nation. Anyway new trends and images, central themes came into being. Interaction between genres, literary styles changed considerably the national literary background which found expression in equal status of realism and symbolism, naturalism and neo-romanticism, expressionism and impressionism. New names of young and creative writers appeared at the time: V. Vinnichenko, Lesya Ukrainka, Olga Kobylians'ka, M. Kots'yubinsky, Oleksandr Oles', S. Cherkashenko, O. Plushch, G. Khotkevich, V. Stefanik, Marko Cheremshyna, M. Khvylioviy, M. Vorony and others. This shows progressive entry of Ukrainian literature into European culture context.

Ukrainian masters of literature following European literary tradition took an active part in public activities, worked out individual literary devices trying to understand very complicated inward life, psychology and morals that transform into multiplicity of genres and styles in literature of the analysed period. The borderline between the 19th and the 20th centuries is marked by search of new criteria for life description, writers' attempts to understand philosophy of life. The writers also stressed the need for civil enthusiasm and inspiration which should run through the entire literary writing.

Among the writers of the analysed period M. Vorony plays a particular role. M. Vorony is a complex, contradictive and many-sided personality in the history of Ukrainian literary writing of the beginning of the 20th century.

This paper defines the role of M. Vorony in cultural development of Ukraine at the beginning of the 20th century. M. Vorony was not only a talented poet, he was also a literary critic, an author of anthologies, an essayist, an actor, a theatrical producer and critic, a translator from foreign languages into Ukrainian.

Works of M. Vorony were studied both at the beginning of the 20th century. The articles about M. Vorony and his works were published in the following journals: 'Literaturno-naukovy visnyk', 'Khyhar', 'Chervony Shlyakh'. Deep researches were made by G. Verves, O. Bilets'ky, Tamara Hundorova, Solomiya Pavlichko at the end of the 20th century. The portrayal of M. Vorony presupposes reappraisal of Ukrainian literature rebirth at the end of the 19th and at beginning of the 20th century. It developed under the influence of various West European trends. Modernism enriched Ukrainian literature in many ways, introduced new content to it, appreciably renewed the form of realization of the writer's intention. Ukrainian national literature of the beginning of the 20th century developed in tune with West-European literature. Modernism a distinctive phenomenon in world literature.

Many critics have examined M. Vorony poetic work. Yet his essays heritage is still out of focus. G. Verves pointed out that the essays written by M. Vorony are characterized by profundity and thoughtfulness. These are almost the only words referred to M. Vorony essays heritage.

The paper analyses M. Vorony essays such as 'Danylo Tanyachkevich', 'Extracts of Memoir of M. Kostomarov', 'From the Worth. Pavel Hrab Works', 'News From Russia', 'Pantheleimon Kulish', 'Mychailo Hrushevsky. History of Ukraine', 'In Memory of V. Belinsky', 'Mychailo Komarov'.

M. Vorony turned his thoughts to these unsurpassed personalities in Ukrainian culture, it was aimed to bring fresh knowledge to the readership, and that's what results from his mission to enlighten the Ukrainian people. M. Vorony examined the consummate mastery of the authors mentioned above and asserted their talent and magnificence of their works which

were the main motive of M. Vorony essays.

M. Vorony's Beauty Creed always made him pay attention to the literary features of writing. The most important factor in literary writing for M. Vorony was its benefit to the Ukrainian people education. Larisa Levchuk in her research of M. Vorony works came to conclusion that M. Vorony's aesthetic problems studied by M. Vorony are close to understanding of modern aesthetics. L. Levchuk claimed that in spite of a certain number of studies which deal with the master's heritage there is a certain number of many-sided aspects of M. Vorony creative and research work which still remain unexplored.

The autor points out that M. Vorony as an essayist showed himself to be a talented writer who had an encyclopedic knowledge.

M. Vorony's masterful works on literary and theatrical criticism are to be analysed in the next paper.

Key words: *Ukrainian literary, Mukola Vorony's, poet, essayist, literary critic, polemist, translator, enlightener.*

УДК 656/8(477)"9/13"(045)

С. Є. Орехова, Ю. М. Нікольченко

ПОШТОВІ ІНСТИТУЦІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ПАРАДИГМІ

У статті розглянуто діяльність поштових інституцій у Київській Русі. Надано характеристику джерельної бази дослідження, яку складають давньоруські літописи і корпус берестяних грамот та історіографія проблеми. В історичній ретроспективі досліджено процес становлення, особливості розвитку та функціонування пошти як невід'ємної частини державного адміністративного апарату в Київській Русі.

Визначено роль поштових інституцій як важливого елемента державної, господарської та соціально-культурної політики Великого київського князя та володарів удільних князівств у X–першій половині XIV ст.

Ключові слова: *Київська Русь, Іпатський літописний звід, поштові інституції, система повозів, служба військового оповіщення, пергамент, берестяні грамоти, листи на бересті, писало (стилос), автор, адресат, гонець, гоньба, повоз, яма, ямська гоньба, комунікативна ситуація.*

Серед комунікаційних засобів доставки повідомлень поштовою зв'язок є найдавнішим. Протягом століть поштова служба, зокрема в Україні, пройшла тривалим шляхом свого розвитку – від часів «послань» князів, «ямської гоньби», земської пошти до сучасної поштової мережі. Пошта є важливою та невід'ємною складовою державності, оскільки використовує у своїй діяльності елементи з символікою влади, у такий спосіб відображаючи державну та національну приналежність. Стан її розвитку засвідчує рівень цивілізованості того чи іншого суспільства.

Поштова діяльність сприяє не лише поширенню різноманітної інформації, але й налагодженню шляхів сполучення, зародження та зростання соціальної інфраструктури, культури спілкування.

Складність поштової діяльності як соціально-економічної системи, її зовнішнє оточення, умови життєдіяльності, динамізм процесів та інші фактори вимагають постійного нарощування й інтегрування зусиль для забезпечення

конкуренентоспроможності послуг зв'язку.

З розвитком мережі Інтернет, мобільного зв'язку, розширенням можливостей систем передачі даних поштовою зв'язок постійно і суттєво модернізується в інформаційному суспільстві сьогодення. Проте без змін залишається його традиційна функція, яка існує вже майже три тисячі років – вчасно, не зважаючи на обставини, доставити кореспонденцію від відправника до адресата. Цей процес покликаний забезпечити відповідні поштові інституції.

Могутні стародавні держави Ассирія, Єгипет, Персія, Рим утворили розвинену систему поштового зв'язку, у якій існувала практика передачі кореспонденції професійними гінцями від однієї спеціально збудованої станції до іншої [2, с. 5]. Власне в античному Римі і з'явився термін «*mancio rozit*» – «станція у пункті призначення», від якого пізніше утворилося в італійській мові – «*post*» і польській – « *poczta*».

У більшості стародавніх країн пошта передавала виключно урядову кореспонденцію. Але були і винятки: в античній Греції гінці доставляли адресатам і приватні листи, зазвичай під час Олімпійських ігор.

За повідомленнями античних авторів (Гекатей Мілетський (бл. 546–480 рр. до н. е.), Діон Христом (бл. 40 – після 112 рр. н.е.), Клавдій Птолемей (бл. 90–160 рр. н.е.) та ін., у Північному Причорномор'ї у грецьких полісах Ольвія, Пантікапей, Тіра, Херсонес на території сучасної України існувала система передачі повідомлень (перші паростки майбутньої державної пошти), яка у другій половині I тис. до н. е. забезпечувала не тільки обмін офіційною кореспонденцією в їхніх кордонах, а й підтримувала контакти з метрополією.

Після захоплення цієї території імператорським Римом поштова справа набуває ще більшого поширення, зв'язавши наприкінці I ст. н.е. – середини IV ст. н.е. бази розташування римських легіонів у Нижній Мезії з іншими володіннями імперії в Європі, Азії, Африці.

В останній чверті IX ст., був закладений фундамент розвитку державної поштової служби у Київській Русі – один із найдавніших та ефективних у Європі, який за часом свого виникнення співпав із процесом утворення відповідних поштових інституцій в Англії та Іспанії [2, с. 6].

Безумовно, поодинокі повідомлення, які доставляв один гонець, проїжджаючи сотні кілометрів по бездоріжжю, ще не були поштою у повному розумінні цього слова. Тільки певна система маршрутів, транспортних засобів, пунктів стабільного прийому кореспонденції та багато іншого формують єдину систему поштового зв'язку. Однак, без цих зусиль і перших спроб пошта не стала б частиною державного механізму.

Відомий економіст Фовіль, порівнюючи шляхи, річки, канали та інші засоби сполучення з системою судин у тварин та рослин, писав: «Це – вени й артерії народу, а пошта і телеграфна мережа – його нервова система, яка є провідником його слів і думок. Якщо призупинити хоч на деякий час діяльність цих чинників, життя народу замре» [16, с. 3–4]. Але для настання цієї значної фази розвитку пошти, потрібні були сили і засоби, а головне – досвід, як власний, так й інших держав, тобто – міжнародний.

Джерельну базу статті складає Іпатський літописний звід XI–XIII ст. («Повість минулих літ», Київський літопис, Галицько-Волинський літопис) [6], корпус берестяних грамот із Великого Новгороду, Старої Русі, Торжка, Смоленська, Пскова [1] та фонд берестяних грамот Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (берестяні листи зі Звенигорода Галицького) [15].

Питання розвитку і функціонування державної поштової служби у Київській Русі у різні часи привертало і продовжують привертати увагу вітчизняних і зарубіжних

авторів різних наукових галузей, зокрема:

– історико-культурологічний аспект поштових інституцій досліджували: А. В. Арциховський, Д. М. Бантиш-Каменський, О. М. Вігільов, М. М. Віташевська, І. Я. Гурлянд, Зоріан Доленга-Ходаковський, П. А. Дюков, В. Н. Каразін, І. П. Козловський, А. Ф. Малиновский, Р. І. Мельник, Г. Ф. Міллер, Г. В. Мухін, Б. О. Рибаків, І. К. Свешніков, П. П. Толочко, Л. В. Черепнін, М. Ю. Шедлінг, В. Л. Янін та інші;

– лінгвістичну проблему берестяного листування розглядали В. І. Борковський, О. О. Гіппіус, Л. П. Жуковська, А. А. Залізняк, Д. С. Ліхачов, М. О. Мещерський, Ремо Факкані, Р. О. Якобсон та інші.

Слід зазначити, що уведені до наукового обігу результати їхніх досліджень містять багато вагомого наукового матеріалу, який був з вдячністю використаний авторами у даній статті.

Безсумнівна важливість пошуку нового вирішення завдання полягає у з'ясуванні у пропонованій статті низки невирішених проблем, особливо у сфері їхнього уведення до наукового обігу, що поєднує у собі два аспекти:

1. Поштові інституції Київської Русі та особливості їхньої діяльності в історико-культурологічній парадигмі.

2. Берестяні грамоти як об'єкт листування у X–першій половині XIV ст.

Завдяки єдиному джерельному підґрунтяу пропоноване дослідження пов'язане з науковими пошуками в царині історії та культурології.

Існування Київської Русі охоплює період з останньої чверті IX ст. до 40-х рр. XIV ст. коли припинило існувати Галицько-Волинське князівство. Політична форма держави – ранньофеодальна монархія на першому етапі (до 30-х рр. XII ст.) та федерація, або конфедерація, відносно незалежних земель-князівств на чолі з Києвом – на другому (до 40-х рр. XIV ст.). Її територіальні межі простягалися від Балтійського (Варязького) до Чорного (Руського) морів та від Карпат до Волго-Окського межиріччя. Київська Русь становила собою історично важливу контактну зону між Візантією та країнами Сходу, Західної Європи і Скандинавії. Це зумовило її швидке входження до загальноєвропейського історико-культурного простору.

Традиції Київської Русі виявилися настільки живучими й міцними, що дійшли до сьогодення, здобувши нове життя у матеріальній і духовній культурі українців, росіян та білорусів.

У період з 882 по 972 рр. володарі київського княжого столу Олег (882–912), Ігор (912–945), Ольга (945–964) і Святослав (964–972) поступово здійснили збирання земель навколо Києва і завершили процес державної структуризації Русі. Після створення держави, в умовах формування класового суспільства, для вирішення політичних проблем, внутрішніх господарських і соціальних питань, укладання домовленостей з іншими країнами, виникла потреба в складанні законів, міжнародних угод, торговельних контрактів, заповітів, записах боргів, у регулярному внутрішньому і зовнішньому листуванні. І свідченням цього є слова літописців – «послали звістку», «послали сказати», що постійно зустрічаються на сторінках Іпатського літописного зводу [6].

Безперечно, що таку систему зв'язку в Київській Русі могли дозволити собі лише правляча верхівка і заможні люди, але саме ця система обміну поштовою кореспонденцією (випадкових, а в більшості випадків – постійних повідомлень), була сполучною ланкою державної влади як всередині країни, так і за її межами.

Усі вищеозначені чинники життєдіяльності Київської Русі вимагали створення державної пошти, ефективного функціонування якої забезпечувалося відповідними

інституціями.

На думку відомого російського дослідника поштового зв'язку на теренах Київської Русі О. М. Вігільова [2, с. 13] та українських науковців В. Г. Мухіна, П. А. Дюкова, [3, с. 8–10] поштовий зв'язок у давньоруській державі складався поступово протягом двох основних періодів: X–XI ст. та другої половини XII ст.–першої половини XIV ст. Вважаємо за доцільне охарактеризувати кожний період окремо, у зв'язку з тим, що вони стали фундаментом державної поштової справи.

Перший період припадає на X–XI ст., коли у Київській Русі виникає система повозів. М. М. Віташевська визначає слово «повоз» не тільки як натуральну повинність переможеного племені перевозити людей і особисті речі київського князя, а як спосіб сплати данини, при якому вони самі повинні були доставляти її в певне місце [4, с. 4]. Безумовно, повоз – це примусовий порядок сильної сторони, можливо дещо негативний, але він призвів до значних прогресивних наслідків. Повоз був однією з форм підпорядкування населення центральній владі. Ця натуральна повинність зобов'язувала місцевих жителів підтримувати у належному стані шляхи, будувати і ремонтувати мости, що дозволяло, незалежно від погодних умов, регулярно і вчасно доставляти адресатам кореспонденцію. З часом повозами стали називати засоби пересування, що знаходилися у володінні самого князя. Так, в Іпатському літописному зводі під 1151 р. розповідається, що Юрій Довгорукий з Городця попрямував до Суздаля, по дорозі заїхав до князя Святослава Ольговича Чернігівського і «тот прият и с честью великою, и повозы да ему» [5, с. 241–242].

Тим самим повоз сприяв об'єднанню найбільших міст Київської Русі надійними шляхами, що формувало систему поштових трактів, які є неодмінним елементом поштового зв'язку.

Кінні гінці (термін з'явився в XIII–першій половині XIV ст.) доставляли важливі повідомлення і військові розпорядження князів зі швидкістю 100–150 км. на добу від «стану до стану» (заїжджого двору), де міняли коней. Нерідко вони мчали з терміновою звісткою і на «поводних» конях, пересідаючи з одного коня на іншого, якого мали поруч у резерві на «поводу».

Такий гонець, зазвичай, віз пошту для одного отримувача, тобто одній особі. І як свідчить історія давньої пошти, не завжди князь перебував за вказаною адресою, тобто через різні обставини він міг пересуватися, але завдання гінця було у тому, щоб не тільки вручити повідомлення саме адресату, а й отримати від нього відповідь, яку потрібно було вчасно доставити відправнику.

Ці прямі обов'язки гінця наприкінці XII–початку XIII ст. були головною умовою функціонування пошти, як майбутньої системи державної структури. Таким чином закладалася сучасна система поштового зв'язку, коли її державний оператор повідомляє відправникові про факт отримання кореспонденції адресатом.

І ще одне з важливих напрямків поштової справи Київської Русі, яке з часом виділилося у фельд'єгерську державну пошту – це служба військового оповіщення. В кінці XI–першій половині XII ст. великі київські князі енергійно зміцнювали південні рубежі Русі, будували укріплені поселення-міста від Трипілля до Канева. Вони зводилися переважно в місцях переправ-бродів через Дніпро, там, звідки можна було чекати проривів половців на руські землі. Фортеці будувалися переважно на природних мисах, через кожні 5–7 км. Звістка про появу ворога передавалася сигнальними вогнями. Від самої далекої південної точки Русі вона надходила до Києва не більш ніж через дві з половиною години. Можна стверджувати, що система повозів і служба військового оповіщення, які забезпечували пересування гінців з повідомленнями офіційного характеру, були першими державними поштовими інституціями.

Другий період розпочинається з другої половини XII ст. і охоплює наступний час в історії та культурі Київської Русі включно до першої половини XIV ст., коли змінилася сама політична система держави: на зміну абсолютній владі Великого київського князя прийшла федерація, або конфедерація відносно незалежних удільних князівств на чолі з Києвом, кількість яких у різні періоди коливалася від 12 до 14. У таких умовах поштовий зв'язок, як внутрішній, так і міжнародний, набуває виключно важливого значення. Збільшується потік офіційної, фінансової, господарської, культурницької та приватної кореспонденції.

Пошта у Київській Русі остаточно стає системою доставки листів від укладача до адресата. У свою чергу, княжа влада у Києві та в удільних землях розпочинають і успішно реалізують заходи щодо облаштування шляхів для швидкого проїзду гінців та заїжджих дворів для їхнього відпочинку.

У таких умовах «повоз» вже не міг забезпечувати великий обсяг поштових відправлень. Так, у середині XIII ст. на Русі постає нова поштова інституція – ямська гоньба, у Київському і Галицько-Волинському літописах регулярно з'являється інформація щодо нової посади в оточенні князів – княжий посильний.

М. Ю. Шедлінг визначав, що слова «ям», «ямщик» походять з татарської мови й означають – «шлях» [16 с. 125]. Проте О. М. Вігільов вважає, що термін «ямщик» походить від тюрського «ямчи» (поштовий наглядач), а також із перського «ямджик» – гонець [3, с. 44]. У свою чергу М. М. Віташевська стверджує, що східний термін «ям» означав – податок [4, с. 6]. Монголо-татарська навала на землі Київської Русі середини XIII–кінця XIV ст. закріпила цей східний термін у слов'янській мові. Він протягом століть використовувався у поштовій справі руської держави.

З часом були утворені «ями» – поштові станції, підпорядковані Ямській канцелярії – важливій державній установі середньовічної Русі. Вона відповідала за стан майже усіх транспортних засобів держави; відкривала та облаштовувала нові поштові станції, видавала подорожні, призначала наглядачів за станціями, розраховувалася з ямщиками за гоньбу (виконані роботи) тощо. Ямська гоньба була утворена як установа з метою керівництва державною поштою і залишалася такою у Російській державі аж до середини XIX ст.

Беззаперечно, розвиток поштових зносин у Київській Русі був би неможливим без масового поширення писемності, особливо серед феодалів і городян, яка значно перевищувала рівень писемності у більшості країн Західної Європи того часу. За Володимира Святославича (980–1015) і Ярослава Володимировича (1019–1054) почалося «учение книжное» дітей «нарочитої чади», «старост і попових дітей». Академік Б. Д. Греков вважав, що Володимир створив для дітей старших дружинників, княжих мужів, бояр не елементарну школу, де діти навчалися тільки закону божому, читанню, письму, церковному співу і рахунку, але школу «підвищеного типу», яка давала багатогалузеві знання.

Читали і писали в містах стародавньої Русі чимало. Надіслати лист – «грамотку» діловим партнерам, родичам, знайомим, було звичайною справою. Слово «грамота» переважно вживалося для позначення листів князів та великих бояр. Проте й інші категорії вільного населення Київської Русі у процесі ділового і приватного листування називали свої послання «грамотами», «грамотками», «грамотицями» [10, с. 95–96].

Князі, бояри, духовенство зазвичай писали свої грамоти на пергаменті, згортали у сувій і зашивали у полотняний чохол, який скріплювали офіційною, або особистою восковою печаткою [13]. Гонець віз грамоту в спеціальному мішечку на грудях або у торбинці-каліті.

Зважаючи на високу вартість пергаменту простий люд Київської Русі зазвичай

користувався так званим «північним папірусом» – витонченою смужкою березової кори – «берестою». Текст видавлювався дерев'яним, кістяним або металевим стрижнем – писалом (стилос). Берестяні грамоти були особливо поширені у Великому Новгороді. Тут їх часто називали «берестою». Перша берестяна грамота була знайдена 26 червня 1951 р. Н. Ф. Акуловою – співробітницею новгородської археологічної експедиції під керівництвом А. В. Арциховського.

Станом на 01.09.2017 р. у науковий обіг уведені 1197 берестяних грамот періоду Київської Русі, зокрема: Великий Новгород (Росія) – 1090 грамот і 1 берестяна грамота-іконка, Стара Руса (Росія) – 46, Торжок (Росія) – 19, Смоленськ (Росія) – 16, Псков (Росія) – 8, Твер (Росія) – 5, Москва (Росія) – 4, Звенигород Галицький (Україна) – 3, Бужськ (Україна) – 2, Мстиславль (Білорусь) – 2, Витебськ (Білорусь) – 1, Вологда (Росія) – 1, Київ (Україна) – 1, Рязань – 1 [1].

Детально зупинимось на характеристиці берестяних грамот як важливих джерел становлення і розвитку поштового зв'язку в Київській Русі. У цьому контексті звернемося до результатів наукових пошуків у галузі берестології – науки, об'єктом вивчення якої виступають «берестяні грамоти» як пам'ятки історії і культури Київської Русі (IX – перша половина XIV ст.).

Вперше термін «берестологія» використав академік Д. С. Ліхачов у статті «Новая наука берестологія», яка побачила світ у часопису «Новый мир» (1966 р, № 2) [7] за аналогією з «папірологією» і «кумранологією». Проте, у науковому світі цей термін вживається досить рідко. Сфера його застосування обмежується окремими науковими, науково-популярними та навчальними (для студентів вишів) виданнями.

За результатами археологічного дослідження Великого Новгорода з 1951 р. по 2014 р. видано дванадцять томів фундаментальної академічної праці «Новгородские грамоты на бересте», у яких грамоти публікуються за порядком їхнього надходження. Публікація грамот супроводжується детальним описом місця їхньої знахідки, фотографіями і малюнками, описом зовнішнього вигляду, перекладом тексту російською мовою, історичними, лінгвістичними і культурологічними коментарями.

Знахідки сотні берестяних листів-грамоток, що були доставлені по каналах зв'язку, є свідчення існування у Київській Русі розвиненої системи пересилання приватної кореспонденції. Берестяні листи-грамотки з руських міст XI–XIV ст. посідають особливе місце в історії середньовічної пошти. Безумовно, що частина листів доставлялася «з okazjiю», але сам факт їхнього існування свідчить про наявність стабільних каналів внутрішнього і зовнішнього зв'язку в давньоруській землі [2, с. 36].

Відсутність у наш час берестяних грамот у культурних шарах південних руських міст пояснювалася окремими дослідниками тим, що нібито березова кора, як матеріал, з яких виготовлялася береста, вживалася лише у північних районах Русі, а в Південній Русі писали лише чорнилом на пергаменті, проте ці тексти до наших днів не збереглися. Але знахідки бронзових і кістяних писал (стилосів) відомі з багатьох розкопок давньоруських міст на території сучасної України. Якраз ними й наносили літери на бересту або, дуже рідко, на воскові таблички – цери. Разом з прискіпливим аналізом літописних джерел цей факт дав підставу багатьом авторитетним вітчизняним і зарубіжним дослідникам (М. Ю. Брайчевський, А. В. Куза, О. П. Моця, П. О. Раппопорт, Б. О. Рибаків, О. П. Толочко, П. П. Толочко та інші) засвідчити існування і в Південній Русі письма на бересті, зокрема листування, але заперечити можливість збереження подібних артефактів через відмінний від північного якість ґрунту південноруських міст.

На території сучасної України три пам'ятки берестяної писемності було знайдено у 1988 р. під час археологічних розкопок у передмісті літописного Звенигорода

Галицького (село Звенигород Львівської обл.). Ще дві берестяні грамоти знайшли у 2008 р. у процесі археологічного дослідження літописного Бужська (м. Буськ, Львівська обл.). Вперше у Києві, у 2010 р., археологи виявили берестяну грамоту при дослідженні культурного шару XI–XII ст. на Подолі (вул. Хорива).

Абсолютне датування берестяних грамот з Великого Новгороду, Старої Русі і Торжка являє собою комплексну проблему, коли враховується кілька різних аспектів артефакту, проте основну роль відіграє стратиграфічний метод датування, тобто датування засобами археології того шару, в якому залягала грамота. Воно складається з ряду елементів, де головним чинником була дендрохронологія, тобто визначення дати вирубування дерев, використаних для будівництва дерев'яного покриття вулиць та інших споруд.

Слід враховувати також специфіку самої стратиграфічної складової датування: у переважній більшості випадків справжній час потрапляння берестяної грамоти в землю дійсно знаходиться в рамках цього датування, але в окремих випадках, які не піддаються обліку, можливе переміщення берести в більш глибокий або в менш глибокий шар, які спотворюють справжню хронологічну картину.

Ще одна проблема полягає в тому, що грамота могла в деяких випадках бути викинута не відразу, а якийсь час зберігалася в будинку. Але роль цього фактора для датування загалом незначна – за своїм змістом берестяні грамоти майже ніколи не потребували зберігання.

Стратиграфічна оцінка слугує найціннішим і незамінним засобом датування берестяних грамот, але важливе значення має також і додатковий контроль цієї оцінки за допомогою поза стратиграфічних (усіх інших) засобів датування, придатних для визначення віку артефакту.

Головним методом поза стратиграфічного датування берестяних грамот є палеографія, за допомогою якої фахівці датують нові знахідки з точністю приблизно до 100 років, а при сприятливих обставинах – до 40–60 рр.

Крім власне палеографії, дієвим засобом датування є графіка: інвентар використаних писарем літер і основні принципи їхнього застосування. Графічний аналіз дає майже такий же ступінь хронологічної точності, як і палеографічний.

Хронологічне значення має також характер етикетних формул, що використовуються в берестяних листах.

Нарешті, виключно важливе значення для контролю датувань, отриманих усіма перерахованими методами, має згадка в грамоті людей, які ототожнюються з історичними особами, відомими з літопису.

Важливим чинником є і той факт, що берестяні грамоти, знайдені на одному розкопі (або в сусідніх розкопках), можуть бути пов'язані між собою різними зв'язками – з одного боку, приналежністю до одного й того ж шару, з іншого – згадуванням одних і тих же осіб (не обов'язково історичних). Завдяки цьому надійне датування однієї грамоти часто є фундаментом для уточнення датувань інших грамот, пов'язаних із нею.

Сукупність усіх перерахованих наукових методів датування дозволяє визначити вік переважної більшості берестяних грамот з точністю до 20–50 рр., в особливо сприятливих випадках – ще точніше, в особливо несприятливих – з точністю до століття.

У зв'язку з вищезначеним, берестяні грамоти є унікальними носіями документально підтвердженої інформації з історії і культури Київської Русі.

Водночас, зміст усіх берестяних грамот не відображає політичних, економічних, соціальних і міжнародних процесів у Київській Русі X–першої половини XIV ст., відомі дослідникам з інших джерел. Вони є автентичними документами, що виникли,

переважно, у результаті господарської діяльності і приватного життя «середнього класу» руських міст.

Особливу роль відіграють берестяні грамоти у процесі розв'язання такої важливої проблеми як становлення і особливості розвитку поштового зв'язку у Київській Русі. Серед берестяних грамот є листи, адресовані відомим за давньоруськими літописами особистостям, або згадують їх і зберігають імена багатьох людей іншого кола, ніж герої літописання, які були князями, боярами, полководцями, духовенством, зодчими тощо. Вони оповідають про господарську діяльність рядових русичів, про їхні фінансові проблеми і судові справи, про деталі стародавнього побуту і родинних відносин тощо.

У контексті проблеми, що розглядається у статті, представляємо співвідношення між загальною кількістю знайдених берестяних грамот Х–першої половини XIV ст. – 839 з пам'ятками, які виконували функцію поштових відправлень – листів – 287, що складає 34,2%, зокрема:

- Великий Новгород – 791 – 272 (34,4%);
- Стара Руса – 21 – 7 (31,7%);
- Торжок – 11 – 4 (36,8%);
- Смоленськ – 8 – 2 (26,6);
- Псков – 5 – 1 (20%);
- Звенигород Галицький – 3 – 1 (33,3%).

Наведені цифри красномовно свідчать, що третина з виявлених берестяних грамот були листами, які, у переважній більшості, містили у лаконічному тексті крім суті питання ще ім'я автора та ім'я отримувача – адресата; на жаль, у багатьох випадках, відсутня їхня конкретна адреса.

Звернемо увагу на текст Звенигородської берестяної грамоти №2, яка була знайдена 28 липня 1988 р. вчителем середньої школи №4 міста Львова М. С. Шихом на території садиби у північно-східному передмісті літописного міста у культурному прошарку, датованому 1110–1137 рр. відомим українським археологом, д.і.н. І. К. Свешніковим [8].

Грамота є добре збереженим шматком березової кори розміром 6,5x30 см, висланим у Звенигород Галицький з якогось іншого міста Галицького князівства. Текст із п'яти рядків неушкоджений, нанесений на зовнішню поверхню берести. Літери висотою від 0,7 до 1 см написані чітко й виразно. Текст має характер ділового листа, укладеного у погрозливому й вимогливому тоні. Зміст грамоти наступний: «От Говеновой ко Нежьньчу дае 6 деся(ть) куно лодиеную поведало Говено ида на судо а поп п(и)с(а)л а дае Луце оли нь водаси то я у конязя паема отрока прижь приедю а во боле ти вонидь» [15]. Переклад цього тексту на сучасну українську мову звучить так: «Від Говенової [вдови] до Нежничча. Дай шістдесят кун лодійного (платні за перевезення лодіями – човнами). [Так] сказав Говен перед смертю (буквально: йдучи на суд), а піп записав. Дай [їх] Луці. Якщо ж не віддаси, то я візьму у князя отрока (слугу) і разом із [ним] приїду, а це тобі стане у більшу суму (в більшу суму обійдеться)».

Всебічно аналізуючи пам'ятку, І. К. Свешніков висловив припущення, що лист Говенової був відправлений з Перемишля до Звенигорода у період між 1110 р. і 1124 р. за правління князя Володара Ростиславича, батька майбутнього звенигородського князя Володимирка [11; 12].

Серед писемних пам'яток Київської Русі берестяні грамоти виділяє особливо глибока їхня вкоріненість у повсякденне життя давньоруського суспільства. За винятком документів церковно-літургійного, навчального, літературного та фольклорного характеру основний масив берестяних грамот складають тексти, що в тій чи іншій формі відображають конкретні життєві ситуації, учасниками яких є автори

грамот і пов'язані з ними особи, які перебувають між собою в різного роду сімейних, грошових, майнових, торгових і адміністративних стосунках.

Співвіднесеність тексту грамоти з конкретною побутовою (у широкому сенсі слова) ситуацією об'єднує такі жанри берестяної писемності, як приватні листи – об'єкти поштового зв'язку. Сенс тексту і його співвідношення з в нетекстовою дійсністю (комунікативною ситуацією) виступають часто як два взаємообумовлених невідомих, встановити значення яких або, у будь-якому випадку, наблизитися до цього можна лише шляхом узгоджених зустрічних зусиль історика і лінгвіста [17, с. 183–203].

Однак і для грамот, повністю збережених, вирішення цього завдання є досить складним, що пов'язане з широким різновидом поштової кореспонденції на бересті. А. А. Залізник, резюмуючи спостереження щодо текстової структури листів на бересті з Великого Новгороду, відзначає як головні дві спільні їхні особливості: практичну цілеспрямованість і лаконічність [5, с. 180].

Повідомлення фактів, за рідкісними винятками, не було для авторів берестяних листів самоціллю; воно здійснювалося лише постільки, оскільки було необхідним для виконання відповідних мовних установок: прохання, розпорядження, докору, погрози, самовиправдання тощо.

Стосовно берестяних грамот, термін «лист» вживається у нашому дослідженні як загальне позначення письмових повідомлень, що посилаються від однієї особи до іншої і при цьому, зазвичай, забезпечених адресною формулою за допомогою поштових послуг. Функціональне наповнення цієї комунікативної форми і соціокультурний статус таких текстів коливається у дуже широких межах – від побутових записок до офіційних заяв і чолобитних; приватного листа взагалі як письмового жанру, представленого в різноманітних культурних традиціях Київської Русі.

Такою є, перш за все, орієнтація на конкретного адресата, що поділяє з автором листа деякий фонд загальних знань щодо навколишньої дійсності, яким не володіють сторонні. Цим приватний лист відрізняється від офіційного документа, тому що серед потенційних адресатів може бути зрозумілим лише тому, хто цей лист побачив або почув його зміст.

Приватним характером берестяного листування пояснюється, зокрема, те, що згадувані у тексті особи, зазвичай, називаються лише за іменами, оскільки їхні соціальні ролі не є секретом адресата. Подібним чином обходяться мовчанням і відомі адресату факти і обставини (важливі для розуміння ситуації), якщо тільки автор листа не бажає спеціально привернути до них його увагу. Практично всі берестяні листи присвячені діям автора і/або адресата (чи безпосередньо торкаються його інтересів); інакше кажучи, учасники берестяного листування є водночас і головними фігурантами відображених ним ситуацій.

Підґрунтям будь-якої комунікативної ситуації є протистояння відправника і одержувача листа. В усній комунікації воно реалізується у вигляді опозиції того, хто говорить і того, хто слухає. У письмовій комунікації це основне протистояння ускладнюється низкою додаткових комунікативних функцій, які можуть виконуватися спеціальними особами [14].

З боку відправника листа необхідно розрізняти:

- ініціативу створення письмового тексту;
- складання тексту та його вербальне оформлення;
- запис.

З боку адресата:

- прочитання тексту;
- його сприйняття тим, для кого текст призначений.

Окрім того, письмовий текст повинен бути ще доставлений від відправника до адресата. Отже, повний ланцюжок учасників письмового мовного акту складається із наступних комунікативних ролей [5, с. 147–182]:

- відправник повідомлення (S);
- укладач тексту (C);
- переписувач [писець] (Sc);
- посильний, або поштова служба [кур'єр, гонець тощо] (M),
- одержувач повідомлення, адресат (Ad);
- ознайомлення зі змістом листа (L).

У певних ситуаціях (наприклад, в дипломатичному листуванні високого рангу) кожна з цих комунікативних ролей може мати спеціального виконавця, тобто має місце співвідношення $S \neq C \neq Sc \neq M \neq L \neq Ad$. Найчастіше, однак, має місце та чи інша форма їхнього поєднання, яка і визначає специфіку комунікативної ситуації конкретного тексту.

Відправник листа може збігатися з упорядником тексту ($S=C$), укладач тексту – переписувачем ($C=Sc$), адресат – з тим, хто прочитає листа ($Ad=L$), контакт переписувача з гінцем ($Sc=M$), тощо.

Серед різних форм поєднання комунікативних ролей доцільно виділити збіг відправника (ініціатора) повідомлення з упорядником тексту. Комунікативна ситуація, яка приймається нами за еталон, характеризується наступними ознаками:

- повідомлення має одного відправника і одного адресата, являючись тим же комунікативно однорідним;
- відправник повідомлення тотожний упоряднику текст є автором листа ($S=C=Au$);
- автор і адресат знаходяться в різних місцевостях і повідомлення доставляється гінцем [поштою]; у цьому випадку лист є засобом сполучення між ними ($S=M=Ad$);
- лист написаний автором власноруч ($S=C=Sc$);
- лист прочитаний адресатом самостійно ($Ad=L$).

Разом з тим, більш-менш точно визначити співвідношення у фонді берестяних листів, написаних їхніми авторами власноруч або іншими особами, неможливо. Скоріше за все, вищезначені комунікативні ролі притаманні більшості берестяних поштових відправлень.

Статус посильного у берестяному листуванні є взагалі важливою ознакою комунікативної ситуації. Має сенс розрізнити власне кур'єрів і кур'єрів-персонажів. Функції перших (що виступають у комунікативній ситуації) вичерпуються доставкою адресату даного листа. До відображеної у змісті листа побутової ситуації такий посильний ніякого стосунку не має.

Кур'єр – персонаж, навпаки, сам є учасником цієї ситуації, виконуючи, по суті, функцію одного з адресатів грамоти (автор листа, його отримувач, або той, хто згадується у ньому як дійова особа). У цих випадках обидві ці можливості поєднуються за співвідношенням $S=M=Ad$, при якому посильний є водночас і одним із адресатів.

Можна також припустити, що автори листів спочатку відправляли з ними гінців до їхніх адресатів, після чого ті спрямовувалися виконувати отримані таким чином розпорядження співвідношенням $S=M=FD=M$, однак таке припущення здається нам надто громіздким.

Більш логічно вважати, що письмове розпорядження видавалося виконавцю самим автором для того, щоб посильний міг, при необхідності, продемонструвати, або й пояснити зміст отримувачу. Таку функцію могла виконувати лише довірена особа як з боку автора листа, так і з боку адресата. У такому випадку офіційна поштова доставка

берестяного листа була недоцільною.

Розмитість кордонів між власне авторами берестяних листів і представниками автора або адресата (без участі пошти) характерна для різних культурних традицій: така практика існувала в елліністичному Єгипті, в античних Греції та Римі, ранньому західному Середньовіччі [17, с. 202].

У контексті поширення у XII–першій половині XIV ст. у Київській Русі приватного, зокрема, побутового, листування на бересті, автори пропонують ознайомитися з деякими артефактами з цієї групи грамот. В одному з листів від дружини до чоловіка, знайдених у Новгороді, написано: «віддай у навчання дитину»; відомий також лист від чоловіка до дружини: «Від Бориса до Настасії. Як прийде ця грамота, відішли мені хлопця на жеребці, бо у мене тут справ багато. Та перешли сорочку, сорочку забув».

У вигляді листа стосунки між закоханими висвітила ще одна новгородська грамота: «Я зверталась до тебе тричі. Яке зло ти до мене маєш, що цей тиждень до мене не приходив? А я кохала тебе, як брата. Невже я зачепила тебе тим, що посилала до тебе. А бачу, тобі непереливки. Якби кохав мене, то б вирвався з-під чужих очей і прибіг [частина тексту відсутня] Відпиши же мені [частина тексту відсутня]».

Непрості стосунки у шлюбних відносинах також були об'єктом листування. Відомий лист на бересті з Новгорода, у якому дружина звертається до чоловіка з вимогою: «Наказ Семену від дружини. Вгамував би ти їх усіх тишком і дочекався б мене. А я тобі чолом б'ю». В іншому листі дружина скаржиться до чоловіка: «Уклін від Февронії Феліксу з плачем. Побив мене пасинок та вигнав з двору. Радиш мені їхати в місто або сам сюди прийдеш? Я побита». У деяких листах є свідчення і про розлучення – покинута жінка пише: «Від Гостяти до Василя. Що дав мені батько і родичі дали в посаг, то за ним. А зараз, коли взяв нову дружину, не віддає мені нічого. Ударив по руках (склав новий шлюбний союз), мене прогнав, а другу в дружини взяв. Приїдь, зроби милість».

Завершуючи статтю автори дозволять собі висловити певні зауваження та побажання на майбутнє: не заперечуючи значної роботи дослідників у справі пошуку і публікації джерел з історії поштового зв'язку на Русі у X–першій половині XIV ст., дотепер в Україні та за кордоном видано не всі документи з означеної проблеми. Їхня розпорошеність по різних літописних, історичних, культурологічних та бібліографічних виданнях ускладнює роботу науковців, особливо у питанні заснування і розвитку поштового зв'язку у Південній і Південно-Західній Русі (територія сучасної України).

На наш погляд, потребує зміни і методика вивчення документів з історії діяльності поштових інституцій – від загальної констатації фактів до глибокого і всебічного аналізу впливів поштової діяльності на соціально-економічний, політичний, міжнародний та культурний розвиток Київській Русі. Прикладом слугують дослідження поштового зв'язку України у XIX ст. та сьогодення, здійснені С. Є. Ореховою [9], В. Г. Мухінім, В. М. Морозом, П. А. Дюковим [3].

Список використаної літератури

1. Древнерусские берестяные грамоты. Досье [Электронный ресурс] // ТАСС. Информационное агентство России. – 2016. – 27 сент. – Режим доступа : <http://tass.ru/info/3483300>; Drevnerusskiye berestianye hramoty. Dose [Elektronii resurs] // TASS. Ynformatsyonnoe ahetstvo Rossyy. – 2016. – 27 sent. – Rezhym dostupa : <http://tass.ru/info/3483300>.

2. Вигилев А. Н. История отечественной почты / А. Н. Вигилев. – Москва : Связь, 1977. – Ч. 1. – 160 с. ; Vigilev A. N. Istoriya otechestvennoy pochty / A. N. Vigilev. –

Moskva : Svyaz, 1977. – Ch. 1. – 160 s.

3. Від гінця до Інтернету / В. Г. Мухін, В. М. Мороз, П. А. Дюков, В. П. Іванов, В. І. Юрій. – Київ : Аспект, 2002. – 332 с. ; Vid hintsia do Internetu / V. H. Mukhin, V. M. Moroz, P. A. Diukov, V. P. Ivanov, V. I. Yurii. – Kyiv : Aspekt, 2002. – 332 s.

4. Виташевская М. Н. Старинная русская почта / М. Н. Виташевская. – Москва : Связь, 1962. – 80 с. ; Vitashevskaya M. N. Starinnaya russkaya pochta / M. N. Vitashevskaya. – Moskva : Svyaz, 1962. – 80 s.

5. Зализняк А. А. Текстовая структура древнерусских писем на бересте / А. А. Зализняк // Исследования по структуре текста : сб. статей / отв. ред. Т. В. Цивьян. – Москва : Наука, 1987. – С. 147–182 ; Zaliznyak A. A. Tekstovaya struktura drevnerusskikh pisem na bereste / A. A. Zaliznyak // Issledovaniya po strukture teksta : sb. statey / otv. red. T. V. Tsivyan. – Moskva : Nauka, 1987. – S. 147–182.

6. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с. ; Litopys Ruskyi / per. z davnorus. L. Ye. Makhnovtsia. – Kyiv : Dnipro, 1989. – 591 s.

7. Лихачев Д. С. Новая наука берестология / Д. С. Лихачев // Новый мир. – 1966. – № 2. – С. 271–274 ; Likhachev D. S. Novaya nauka berestologiya / D. S. Likhachev // Novyy mir. – 1966. – № 2. – S. 271–274.

8. Мельник Р. Берестяні грамоти XII ст. Центрального державного історичного архіву України у Львові / Р. Мельник // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею.. – Рівне : РКМ, 2015. – Вип. XII. Ч. 1. – С. 180–181 ; Melnyk R. Berestiani hramoty KhII st. Tsentralnoho derzhavnoho istorychnoho arkhivu Ukrainy u Lvovi / R. Melnyk // Naukovi zapysky Rivnenskoho kraieznavchoho muzeiu.. – Rivne : RKM, 2015. – Vyr. XII. Ch. 1. – S. 180–181.

9. Орехова С. Є. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області XIX–XXI ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Світлана Євгенівна Орехова; Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 21 с. ; Oriekhova S. Ye. Istoriiia rozvytku poshtovoho zviazku u Donetskii oblasti XIX–XXI st. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Svitlana Yevhenivna Oriekhova; Donetskyi natsionalnyi universytet. – Donetsk, 2006. – 21 s.

10. Палеха Ю. І. Історія діловодства (документознавчий аспект) : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2011. – 328 с. ; Palekha Yu. I. Istoriiia dilovodstva (dokumentoznavchyi aspekt) : navch. posib. / Yu. I. Palekha, N. O. Lemish. – Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2011. – 328 s.

11. Свешніков І. Відлуння? Ні. Живий голос / І. Свешніков // Галицька брама. – 1994. – № 1. – С. 7 ; Svieshnikov I. Vidlunnia? Ni. Zhyvyi holos / I. Svieshnikov // Halyska brama. – 1994. – № 1. – S. 7.

12. Свешніков І. Звенигородські грамоти на бересті / І. Свешніков // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 128–130 ; Svieshnikov I. Zvenyhorodski hramoty na beresti / I. Svieshnikov // Dzvin. – 1990. – № 6. – S. 128–130.

13. Столярова Л. В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаментных кодексов XI–XIV веков / Л. В. Столярова. – Москва : Наука, 2000. – 543 с. ; Stolyarova L. V. Svod zapisey pistsov, khudozhnikov i perepletchikov drevnerusskikh pergamentnykh kodeksov XI–XIV vekov / L. V. Stolyarova. – Moskva : Nauka, 2000. – 543 s.

14. Факкани Р. Некоторые размышления об истоках древненовгородской письменности / Р. Факкани // Берестяные грамоты: 50 лет открытия и изучения : матер. междунар. конф., г. Великий Новгород, 24–27 сентября 2001 г. / под общ. ред. акад. В. Л. Янина. – Москва : Индрик, 2003. – С. 224–234 ; Fakkani R. Nekotorye razmyshleniya ob istokakh drevnenovgorodskoy pismennosti / R. Fakkani // Berestyanye gramoty: 50 let

otkrytiya i izucheniya : mater. mezhdunar. konf., g. Velikiy Novgorod, 24–27sentyabrya 2001 g. / pod obshch. red. akad. V. L. Yanina. – Moskva : Indrik, 2003. – S. 224–234.

15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 131, оп. 1, спр. 892 ; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 131, op. 1, spr. 892.

16. Шедлинг М. Ю. Очерки по истории мировой почты / М. Ю. Шедлинг. – Москва, 1926. – Т. 1 : Происхождение, начало и развитие почты. – 120 с. ; Shedling M. Yu. Ocherki po istorii mirovoy pochty / M. Yu. Shedling. – Moskva, 1926. – Т. 1 : Proiskhozhdenie, nachalo i razvitie pochty. – 120 s.

17. Янин В. Л. Новгородские грамоты на бересте : палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование / В. Л. Янин, А. А. Зализняк, А. А. Гиппиус. – Москва : Русские словари, 2004. – Т. XI : (Из раскопок 1997-2000 годов). – 287 с. ; Yanin V. L. Novgorodskie gramoty na bereste : paleografiya berestyanykh gramot i ikh vnestratigraficheskoe datirovanie / V. L. Yanin, A. A. Zaliznyak, A. A. Gippius. – Moskva : Russkie slovari, 2004. – Т. XI : (Iz raskopok 1997-2000 godov). – 287 s.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017

S. Orekhova, Yu. Nikolchenko

POSTAL INSTITUTIONS OF KIEVAN RUS' IN HISTORICAL AND CULTURAL PARADIGM

The article deals with the activity of postal institutions in Kievan Rus'. The authors give the description of the source base of the article, which consists of the ancient chronicles and the set of birch bark letters and historiography on the problem. The authors study the process of formation, the peculiarities of the development and functioning of post offices, as an integral part of the state administrative apparatus in Kievan Rus' in the historical retrospect.

The role of postal institutions as an important element of the state, economic and socio-cultural policy of the Great Kyivan prince and rulers of the autonomous principalities in the first half of the XIV-th century is determined in the article.

The undoubted importance of finding a new solution to the problem is to clarify a number of unresolved issues, especially in the field of their introduction into scientific circulation, which combines two aspects:

1) Post institutions of Kievan Rus' and peculiarities of their activity in the historical-cultural paradigm.

2) Birch letters as an object of correspondence in the X-th – first half of the XIV-th centuries.

Post communication in the Old Russian state was formed gradually during two main periods: X – XI centuries and the second half of the XII-th century – the first half of the XIV-th centuries.

In the first period, a carriage system arises. Horses delivered important messages and military orders of the princes. Such a visitor, as a rule, sends mail to one recipient and receives an answer from him, which was to be delivered to the sender in time.

In the second period, post office in Kievan Rus' finally becomes the system of delivery of letters from the compiler to the addressee. In turn, the prince authorities in Kyiv and in separate lands begin and successfully implement measures to set up ways for the rapid passage of donuts and inn keeping homes for their rest. In such circumstances, the «carriage» could no longer provide a large amount of postal items. So, in the middle of the XIII-th century in Russia there appeared a new post institution – the Yamsk procession. In Kiev and Galician-Volyn chronicles, there regularly appears information about new post, surrounded

by princes – the prince's office.

Among the written monuments of Kievan Rus', birch bark letters highlight their deep rootedness in the everyday life of Old Russian society. Except for the documents of the church-liturgical, educational, literary and folklore nature, the main body of birch bark letters is composed of texts that, in one form or another, reflect specific life situations, the participants of which are the authors of the certificate and the persons associated with them, who are, in different ways, a kind of family, money, property, trade and administrative relations.

Not denying the considerable work of scholars in the search and publication of sources on the history of postal communication in Kievan Rus', not all documents on this problem have been issued in Ukraine and abroad so far. Their dispersal in various chronicles, historical, cultural and bibliographic editions complicates the work of scientists especially in the question of the emergence and development of postal communication in the South and Southwest Russia (the territory of modern Ukraine).

The changes and the methodology of studying documents on the history of the activity of postal institutions in Kievan Rus' will still be required: from the general constancy of facts to a deep and comprehensive analysis of the effects of postal activities on the socio-economic, political, international and cultural development of the state.

Key words: *addressee, author, birch bark letters, carriage, chase, communicative situation, the Ipatsky Chronicle, Kievan Rus', parchment, postal institutions, pysalo (stylus), service of military alert, system of carriages, yam, yamskaya chase.*

УДК 784(477):929Пашкевич(045)

Н. Л. Рєгеша

МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ АНАТОЛІЯ ПАШКЕВИЧА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПІСЕННОЇ СПАДЩИНИ

У статті розглянуто творчий доробок видатного українського композитора, диригента й хормейстера Анатолія Пашкевича (1938–2005). У хронологічній послідовності визначено основні етапи його роботи у кількох відомих мистецьких осередках (Черкаському, Волинському, Чернігівському народному хорам), проаналізовано авторські методи аранжування, гармонізації та обробки народних пісень.

Ключові слова: *А. Пашкевич, народна пісня, Черкаський народний хор, Волинський народний хор, Чернігівський народний хор.*

Ім'я українського композитора Анатолія Максимовича Пашкевича (1938–2005) стало добре знаним в Україні ще за радянських часів, коли вперше прозвучали його пісні «Мамина вишня», «Степом, степом...», «Хата моя, біла хата» та ін. Не лише самобутній пісняр, а й талановитий хормейстер, А. Пашкевич своєю творчістю визначив вектори розвитку вітчизняного народно-хорового мистецтва, поряд з іншими корифеями музичної сцени доклав чимало зусиль, щоб зробити цей вид музикування одним з найпопулярніших в Україні. Глибокий мистецтвознавчий інтерес до пісенної спадщини Анатолія Пашкевича, і водночас її недостатня вивченість обумовили актуальність дослідження за даною темою. Метою даної наукової розвідки став аналіз композиторської та хормейстерської діяльності А. Пашкевича, визначення

особливостей його авторських методів аранжування, гармонізації та обробки народних пісень.

Аналіз наукових джерел доводить, що значний пласт інформації про життя і творчість А. Пашкевича можна віднайти у вітчизняних періодичних виданнях. Передусім на увагу заслуговують спогади та коментарі представників художньої інтелігенції другої половини ХХ століття, які були особисто знайомі з композитором: А. Авдієвський [13], М. Кириченко, Р. Кириченко [8], Т. Костановська-Пашкевич [6], В. Костенко [7–9], Є. Крикун [8], В. Мельниченко, С. Носань [9–10], І. Сльота [13] тощо. Важливі факти до біографії музиканта можна зустріти в його мемуарах («Мамина вишня: оповіді про дитинство», Київ, 1994) [12], а також у статтях культурних оглядачів П. Андрійчука [1], В. Безуглого [4], С. Данилова [5]. Варто зауважити, що незважаючи на великий масив накопичених відомостей, наукової монографії про особистий і творчий шлях пісняра, на жаль, поки не було написано.

Народився Анатолій Пашкевич у 1938 році, в селі Довбиш Баранівського району на Житомирщині. За його власними спогадами, шлях у велике мистецтво розпочався для нього з тульського баяна, який у важкі повоєнні роки був неабиякою цінністю навіть для професійних музикантів. Зрозумівши, що їх непосидючий і впертий син серйозно «захворів на музику», а трофейна скрипуча гармошка-«вінка» вже не влаштувала хлопця, батьки наважилися продати єдину корову аби купити Анатолію справжній музичний інструмент. Згодом не пожалкували: з тим баяном він вивчив самотужки найскладніші твори (в тому числі й класичні), з ним написав не один пісенний шедевр [9].

Не можна сказати, що фахова освіта А. Пашкевича була ґрунтовною: після невдалої спроби вступити до Київського музичного училища ім. Р. Глієра, він записався на Всесоюзні курси підготовки керівників художньої самодіяльності у м. Новоград-Волинську, згодом навчався заочно у Всесоюзному будинку народної творчості у Москві. Підкреслимо, що не маючи базової хормейстерської освіти, Пашкевич у подальші роки неодноразово ставав учителем для багатьох власників престижних дипломів.

Значна частина творчої біографії Анатолія Пашкевича пов'язана з Черкаським державним українським народним хором (за часів роботи в ньому музиканта отримав звання «Заслуженого хору Української РСР»). До Черкас він перебрався 1965 року на запрошення А. Авдієвського, де понад рік працював хормейстером. Протягом 1967–1973 років обіймав посаду художнього керівника творчого осередку. Саме тут сповна розкрився самобутній талант Пашкевича – диригента і композитора, який зумів підняти хор на більш високий щабель хорового мистецтва, збагативши тим самим мистецьку палітру Шевченківського краю [10]. Керівник національного заслуженого академічного народного хору України ім. Г. Верьовки, А. Авдієвський згодом споминав: «Музичний талант у Анатолія Пашкевича проявлявся, як унікальний дар Божий. Він був неперевершеним мелодистом – настільки просякнутим національним елементом у музиці, народною піснею, що й особиста творчість його мала характер пісенного фольклору. Таке явище притаманне людям, напрочуд неординарно обдарованим. Він робив обробки народних пісень, але, по суті, ці обробки були його власними оригінальними творами...» [13].

Безсумнівно, музичний успіх А. Пашкевича спирався на його професійний підхід до роботи. В одному із своїх інтерв'ю він пригадував, як самотушки, пішки або на мотоциклі об'їздив майже весь Черкаський край у пошуках нового репертуару. «Назбиравши, скажімо, п'ять-десять пісень, – коментував свої спогади митець, – одну-дві з них включали до репертуару хору. І якщо нова річ схвально сприймалася

колективом і привертала увагу людей, то такі пісні «йшли в народ», і мені ніколи не було соромно за них. Найпершою моєю обробкою народної пісні була «Ой вербо, вербо», яка й нині звучить в Черкаському хорі. Її, а також ще кілька пісень, я записав з голосу Марії Олійник у селі Лозоватка Шполянського району...» [13].

За часів роботи А. Пашкевича в Черкаському народному хорі відбулося знайомство композитора з талановитим українським поетом Дмитром Луценком. Своє творче побратимство обидва митці скріпили творами, що згодом увійшли до золотого пісенного фонду України. Серед них: «Ой ти, ніченько», «Пісня про Черкащину», «А мати ходить на курган», «Україно моя», «Любисток», «Батькове серце», «Гуси летіли», «Хата моя, біла хата» тощо. Солітка хору – Раїса Кириченко – згадувала: «Сонячний осінній день. Під час репетиції Черкаського народного хору Анатолій Пашкевич познайомив нас з поетом із Києва Дмитром Луценком. Вийшов і став перед хором невисокий, статечний чоловік з блакитними очима. Коли читав свої вірші, то якимось одразу помолодшав, заіскрився і нас зачарував. Потім Анатолій Пашкевич сказав, що розучуватимемо нову пісню «Ой ти, ніченько». І мені пощастило бути її солісткою. Пісня одразу всім сподобалась і полетіла легкокрилим птахом над Україною...» [13].

Підкреслимо, що окрім широковідомих творів з повним або частковим авторством, у А. Пашкевича було близько двох десятків пісень, причетність до яких він не намагався декларувати: вони сприймалися як народні і нерідко так само оголошувалися під час концертів або записів. «З Черкас розлого полилася пісня «Летіла зозуля», – споминав А. Пашкевич. – Написав її десь у 1966 році. Рая Кириченко завше співала її як народну пісню, та й на телестудії так оголошували. «Ой не плавай, лебедоньку», «Ой гоп, черевички» – тут і музика моя, і текст. А скільки інших пісень пішло в народ – «Ой цвіте, цвіте біла вішенька», «Сама собі дівчина здивувалася», «Ой летіла пава», «Ой журавко, журавко», «Дошкік накрапає», «У дівчини Василяни» – всі вони написані наприкінці 1960-х напочатку 1970-х років...» [13]. Щоб зрозуміти чому пісні А. Пашкевича так часто приписували народові, варто знати, що в роботі над створенням музики композитор шукав не лише оригінальну мелодію. Він домагався, щоб своїм метроритмом, розспівом вона максимально наближувалася до народної, зливалася з нею або розчинялася в ній.

Легендарною стала у виконанні Черкаського народного хору пісня-реквієм А. Пашкевича «Степом, степом...» на слова поета Миколи Негоди. Тема війни для композитора завжди була співзвучна темі любові до рідної землі.

Не можна не зацентувати, що опинившись у благодатній на творчість землі Черкащини, Анатолій Пашкевич не залишив поза увагою збірку Василя Симоненка «Тиша і грім», яка була написана поетом саме під час роботи в Черкасах. Так з'явилася кантата «Лебеді материнства». Вихоплюючи з поезії Симоненка наймелодійніші строфи, Пашкевич, на відміну від більшості інших своїх творів, нічого не міняв і не виправляв у первинному тексті автора. Імовірно, тому, цю високу поезію, вдало вплетену в музику, народ одразу сприйняв за свою. Цей твір звучить як заповіт кожному українцю, набуваючи водночас і національного характеру, і загальнолюдського значення [5]. Божим провідінням сталося так, що Анатолій Пашкевич помер 8 січня 2005 року, як раз на день народження поета. Друзі поховали його поряд із Симоненком в Черкасах, бо вважали, що була в них одна на двох любов до України, яка вилілася у спільну творчість [6].

Але то буде пізніше. У 1978 році А. Пашкевич очолив Волинський народний хор в Луцьку. Саме в цей період з'явилася одна чи з найневідоміших його пісень – «Мамина вишня». Слід відзначити, що в кожного з її авторів і виконавців було чимало спогадів, пов'язаних із «вишнею» дитинства. І всі вони цілком походили для

фундаменту пісні і, врешті-решт, допомогли їй піднятися над іншими музичними творами. Заслужений артист України Микола Кириченко згадував: «Ще коли в Черкасах обговорювалася ідея пісні, Рая [Кириченко] розповіла про свою маму, про рідний дім на Полтавщині. Поет написав перший варіант віршу, приїхав і показав. Переписував рядки рази три, бо Рая до текстів дуже прискіпливо ставилася. Водночас Пашкевич працював над піснею в Луцьку, а в Києві вони з Луценком її завершували. Спочатку пісню виконали солістки Черкаського хору Ольга Павловська і Євгенія Крикун. З часом «Вишня» прижилася і у виконанні Раї...» [8].

Варто зауважити, що працюючи над тим чи іншим твором, А. Пашкевич мимоволі створював навколо себе певну творчу інтригу, оскільки не думав, кому і як більше догодити, а переймався лише тим, як зробити пісню найкращою, досконалою. Він придумував, бувало, десятки мелодійних ходів, ритмічних малюнків, готовий був з автором без кінця шліфувати кожне поетичне слово, щоб щільніше підігнати його до мелодії. І пробував новий твір з різними, а не домовленими заздалегідь виконавцями. Це був непередбачуваний, стихійний, а не академічно вивірений процес. Можливо, з точки зору творчої етики, такі обставини співпраці не були в рівній мірі сприятливими для обох партнерів. Втім, ніхто і ніколи не ображався на композитора, бо насамперед цінував непересічний талант цього унікального самородка [8].

Чи не найяскравіші враження від створення «Маминої вишні» залишилися у дружини поета Дмитра Луценка. Вона споминала: «Реве та стогне дзвінкоголосий рояль... Вже глибока ніч, а чутливий до найменшої неточності музикант все ще не задоволений своїм творінням. Важко уявити, але факт, що до цієї пісні було написано майже двадцять музичних варіантів! Завдяки натхненній спільній творчості поета і композитора й народився твір, який з часом Василь Юхимович назвав «новітньою українсько-соборною піснею». Дмитро написав перший варіант віршу під впливом розповіді Анатолія, як напередодні смерті його мама сказала, що відійде в інший світ, коли зацвітуть її тюльпани. І ось поспішав музикант додому, щоб побачити, обійняти неньку... Підходить до стежки, що веде до будинку. А по обидва боки її – пишні, густі червоні тюльпани, що розквітли за одну ніч. І вдарило в груди різко й боляче! Обпекли його душу розжареним вугіллям ті улюблені мамині квіти... Вмирала мама... Урочисто палахкотіли тюльпани, проводжаючи в останню дорогу неньку... Поет розповідав, що в їхньому селі на Полтавщині говорили: вареники не «з вишнями», а «з ягодами». Мабуть, з поваги до цього гарного дерева – прикраси кожного саду і виникла ідея пісня...» [8].

1985 року Анатолій Пашкевич отримав звання народного артиста України та ордена «За заслуги» III ступеня. В 1989 році на запрошення Чернігівського обласного управління культури музикант переїхав до Чернигова, щоб очолити місцевий народний хор. «Північна столиця України поетично зустріла композитора холодним осіннім дощем, – пригадувала дружина пісняра, Тетяна Костановська-Пашкевич. – Сріблясті краплини вперто бубоніли по валізі, черевиках, шкіряному плащу, вибиваючи ритм якоїсь нової мелодії. Пізніше ця мелодія переросла в кантату «Чернігівські дзвони», написану Пашкевичем в міській лікарні без жодного музичного інструменту. В лікарню Анатолій потрапив, дякуючи тому ж дощеві, отримавши запалення легенів. Потім кантата «Чернігівські дзвони» увійшла до нової програми Чернігівського народного хору і стала початком творчості композитора на Чернігівщині...» [6].

Могутня зрілість композиторського таланту А. Пашкевича проявилася й в інших масштабних формах: фольк-опері «Блудний син», лібретто до якої написав сам композитор за твором німецького письменника Германа Пуштфера, та ораторія «Крик попелу» на літературний текст О. Богачука. Слід визнати, що музикант досить

самокритично і первною мірою безжально ставився до своїх нових творів ще в процесі роботи над ними. Ніколи не нав'язував їх хористам, обов'язково радився, випробував різні варіанти, експериментував. Вокалісти Чернігівського хору пригадували: «Коли Анатолій Максимович приносив на репетицію якусь нову річ для розучування, ми зазвичай не могли стримувати емоцій. Довго працювали, «переварювали», осмислювали. Він з нами обов'язково радився: «Дівчата, вам сподобалося чи ні?». Якщо пісня не зачіпала нас – одразу відкидав її і ми ніколи не поверталися до неї...» [13].

За спогадами сучасників, щедрий, принциповий, але й конфліктний, А. Пашкевич ніколи не вписувався в комфортні рамки життєвих умовностей. Він не міг і не хотів лицемірити заради особистої вигоди, а тому був незручним у відносинах з чиновниками. Музикант не вмів і не хотів «нести» себе назустріч славі, пробиваючи ліктями шлях до нагород, визнань і матеріального достатку. Йому не давало спокою все показне і штучне. Пісняр завжди тягнувся до тих, хто, можливо, і не знав його як автора прославлених пісень, але хотів їх слухати.

Анатолій Пашкевич був бунтарем у душі, і з ним було нелегко. Не можна сказати, що атмосфера стародавнього Чернігова, де він прожив майже всі останні роки свого життя, була суцільно благодатною для творчості художника та його колективу. Композитор не переставав воювати з чиновниками, захищаючи пісню, виплеканий ним колектив, його право співати і жити в нормальних умовах. Іноді це було наївно, але завжди – правдиво і щиро. Боротьба ця виснажувала і часто була нерівною. Але завжди перемагав талант, авторитет майстра [10].

Скрізь, де працював на пісенно-хоровій ниві А. Пашкевич – чи то в Черкасах, Києві, Луцьку, Чернігові – навколо нього гуртувався осередок високих професіоналів, поставали неповторні хорові колективи. На питання поставлене музикантові одного разу: «Де Вам, найкраще живеться і працюється: у Житомирі, Черкасах, Луцьку чи Чернігові?» – Він не замислюючись відповідав: «В Україні!» [4]. Анатолій Пашкевич любив Україну. Життєвим кредо для нього стали слова улюбленого поета Василя Симоненка, звернені до України: «Все одне те щастя по краплині я тобі закоханням віддам...» [10].

Таким чином, Анатолій Пашкевич глибоко національний композитор. Сьогодні важко уявити українську музичну культуру без його творів: «Мамина вишня», «Пісня Волині», «Пісня про хліб», «Довженкова земля» та інших. Пісняр був неперевершеним мелодистом: багато його робіт на вірші українських поетів інколи помилково вважаються народними («Гуси летіли», «Ой я маю чорні брови», «Ой не палавай лебідонько» тощо). Окремою сторінкою композиторської роботи А. Пашкевича стали аранжування, гармонізації та обробки українських народних пісень. Він не просто адаптував їх для можливостей хорового колективу, а вишукував нову звукову палітру, яка по-іншому розкривала народний витвір. Пашкевич – хормейстер умів безпомилково знаходити «нервові центри» пісні, і натискаючи на них, вигравав на найтонших струнах людських душ – як слухачів, так і виконавців. Його хори не були чисельними, однак за інтенсивністю і динамізмом вони не поступалися велелюдним капелам, бо диригент працював з кожним співаком і умів домогтися максимуму можливого. Творчий доробок А. Пашкевича, безумовно, вимагає глибоко історико-мистецтвознавчого розгляду з подальшим оприлюдненням отриманих результатів в монографіях, присвячених вивченню вітчизняного хорового мистецтва.

Список використаної літератури

1. Андрійчук П. Анатолій Пашкевич як явище в українській пісенній творчості / П. Андрійчук // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 63–66 ;

Andriichuk P. Anatolii Pashkevych yak yavysheche v ukrainskii pisennii tvorchosti / P. Andriichuk // Narodna tvorchist ta etnografii. – 2005. – № 4. – S. 63–66.

2. Анатолий Максимович Пашкевич 1938 - 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.zt.ua/ua/outstanding/node/238> ; Anatolii Maksymovych Pashkevych 1938 – 2005 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.lib.zt.ua/ua/outstanding/node/238>

3. Анатолий Пашкевич [Електронний ресурс] // Золотий фонд української естради. – Режим доступу : <http://www.uaestrada.org/kompozitori/pashkevych-anatolij> ; Anatolii Pashkevych [Elektronnyi resurs] // Zoloty fond ukrainskoi estrady. – Rezhym dostupu : <http://www.uaestrada.org/kompozitori/pashkevych-anatolij>

4. Безуглый В. Анатолий Пашкевич был равнодушен к славе / В. Безуглый // Украинский вестник. – 2011. – 6 декабря ; Bezuglyu V. Anatoliy Pashkevich byl ravnodushen k slave / V. Bezuglyu // Ukrainskiy vestnik. – 2011. – 6 dekabrya

5. Данилов С. Поет Василь Симоненко і композитор Анатолий Пашкевич побраталися в пісні [Електронний ресурс] / С. Данилов // Прес-Центр. – 2012. – 8 січня. – Режим доступу : <http://pres-centr.ck.ua/print/news-23199.html> ; Danylov S. Poet Vasyl Symonenko i kompozytor Anatolii Pashkevych pobratalsia v pisni [Elektronnyi resurs] / S. Danylov // Pres-Tsentr. – 2012. – 8 sichnia. – Rezhym dostupu : <http://pres-centr.ck.ua/print/news-23199.html>

6. Костановська-Пашкевич Т. Анатолий Пашкевич. Він так любив... [Електронний ресурс] / Т. Костановська-Пашкевич // Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації. – Режим доступу : <http://www.cult.gov.ua/blog/2008-02-11-112> ; Kostanovska-Pashkevych T. Anatolii Pashkevych. Vin tak liubiv... [Elektronnyi resur] / T. Kostanovska-Pashkevych // Departament kultury i turyzmu, natsionalnosti ta relihii Chernihivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. – Rezhym dostupu : <http://www.cult.gov.ua/blog/2008-02-11-112>

7. Костенко В. Баллада о солдатах. Легендарную песню «Степом, степом...» однажды сравнили с произведением Кобзаря [Електронний ресурс] / В. Костенко // Зеркало недели. – 2008. – 14 марта. – Режим доступа : https://zn.ua/CULTURE/ballada_o_soldatah_legendarnuyu_pesnyu_stepom_stepom_odnazhdy_sravnil_s_proizvedeniem_kobzarya.html ; Kostenko V. Ballada o soldatakh. Legendarnuyu pesnyu «Stepom, stepom...» odnazhdy sravnili s proizvedeniem Kobzarya [Elektronnyy resurs] / V. Kostenko // Zerkalo nedeli. – 2008. – 14 marta. – Rezhim dostupa : https://zn.ua/CULTURE/ballada_o_soldatah_legendarnuyu_pesnyu_stepom_stepom_odnazhdy_sravnil_s_proizvedeniem_kobzarya.html

8. Костенко В. «Знову наснилось дитинство»: Як в Україні виросла «Мамина вишня» [Електронний ресурс] / В. Костенко // Дзеркало тижня. – 2008. – 29 лют. – Режим доступу : https://zn.ua/CULTURE/znovu_nasnylos_ditinstvo_kak_v_ukraine_vyros_la_mamina_vishnya.html ; Kostenko V. «Znovu nasnylos dytynstvo»: Yak v Ukraini vyrosla «Mamina vyshnia» [Elektronnyi resurs] / V. Kostenko // Dzerkalo tyzhnia. – 2008. – 29 liut. – Rezhym dostupu : https://zn.ua/CULTURE/znovu_nasnylos_ditinstvo_kak_v_ukraine_vyros_la_mamina_vishnya.html

9. Костенко В. «Степом, степом...» лунатиме щороку [Електронний ресурс] / В. Костенко // Україна молода. – 2007. – 23 травня. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/920/171/33501> ; Kostenko V. «Stepom, stepom...» lunatyme shchoroku [Elektronnyi resurs] / V. Kostenko // Ukraina moloda. – 2007. – 23 travnia. – Rezhym dostupu: <http://umoloda.kiev.ua/number/920/171/33501>

10. Мельниченко В. Анатолий Пашкевич – самобутній і неповторний майстер хору [Електронний ресурс] / В. Мельниченко // Черкаська обласна організація Національної

спілки краєзнавців України. – Режим доступу :
http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=144:2013-02-05-11-31-29&catid=16:2010-12-16-01-28-37&Itemid=10 ; Melnychenko V. Anatolii Pashkevych – samobutnii i nepovtorni maister khoru [Elektronnyi resurs] / V. Melnychenko // Cherkaska oblasna orhanizatsiia Natsionalnoi spilky kraieznavtsiv Ukrainy. – Rezhym dostupu :
http://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=144:2013-02-05-11-31-29&catid=16:2010-12-16-01-28-37&Itemid=10

11. Мельниченко, В. М. 50 піснених літ / В. М. Мельниченко, С. Л. Носань. – Черкаси : Вертикаль, 2007 – 56 с. ; Melnychenko, V. M. 50 pisennykh lit / V. M. Melnychenko, S. L. Nosan. – Cherkasy : Vertykal, 2007 – 56 с.

12. Пашкевич А. Мамина вишня : оповідання. Для середнього та старшого шкільного віку / А. Пашкевич; худ. О. Юдіна. – Київ : Веселка, 1994. – 94 с. ; Pashkevych A. Mamyna vyshnia : opovidannia. Dlia serednoho ta starshoho shkilnoho viku / A. Pashkevych; khud. O. Yudina. – Kyiv : Veselka, 1994. – 94 s.

13. «Якщо мої пісні сприймають як народні, значить, працюю не марно...» : [А. Пашкевич] // Зоря Полтавщини. – 2009. – 20 лют. – С. 4 ; «Iakshcho moi pisni spryimaiut yak narodni, znachyt, pratsiuu ne marno...» : [A. Pashkevych] // Zoria Poltavshchyny. – 2009. – 20 liut. – S. 4

Стаття надійшла до редакції 24.08.2017

N. Regesha

MUSIC CREATIVITY OF ANATOLIY PASHKEVICH AS A COMPONENT OF THE NATIONAL SONG HERITAGE

The article reviews the creative work of the outstanding Ukrainian composer, conductor and choirmaster Anatolij Pashkevich (1938–2005). The song heritage of the musician and, at the same time, the lack of the study of his creativity is of profound interest and it leads to the relevance of the study on this topic. The aim of this article is the analysis of A. Pashkevich's creativity as a composer and a chorus master; the author of the article determines the peculiarities of A. Pashkevich's methods of arranging, harmonizing and processing folk songs. The methodology of the article involves the use of the following culturological methods: general-historical (method of selection and analysis of material), analytical (logical systematization of facts), biographical (analysis of the way of life). The scientific novelty of the article is to identify the peculiarities of Anatolij Pashkevich's musical creativity, which is an important part of the national song heritage.

In the article we determine, in the chronological sequence, the main stages of the conductor's work in several well-known artistic centres (Cherkasy, Volyn, Chernihiv folk choirs) and analyse the author's methods of arranging, harmonizing and processing folk songs. It is proved that the musician not only adapted the songs for choral ensembles, but also sought a new sound palette that otherwise revealed folk musical composition. A separate page in the creative biography of the composer is linked with the works written on the words of such famous domestic poets as Nikolay Negro, Vasyl Symonenko, and Dmitry Lutsenko.

We found out that besides well-known works with full or partial authorship, A. Pashkevich had about two dozen songs; and he did not try to declare the participation in the production of these works, they were perceived as folk ones, which was often announced during concerts or recordings. We established that the maturity of A. Pashkevich's talent as a composer, in addition to small musical forms, manifested itself in the folk opera “The Prodigal Son” and the oratorio “Ashes Cry” on the literary text of Alexander Bogachyuk. His choruses were not numerical, but in

intensity and dynamism, they did not yield much to the people's chapels, because the conductor often used an individual approach to work and worked with each singer separately.

Key words: folk song, Cherkasy folk choir, Chernigiv folk choir, A. Pashkevich, Volyn folk choir.

УДК 130.2:929Віко

Ю. С. Сабадаш

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ТЕОРЕТИЧНОГО ДОРОБКУ ДЖАМБАТТІСТА ВІКО

Розглянуто трансформацію гуманістичних ідей, що була пов'язана з процесом розкладу ренесансного гуманізму, внаслідок чого світогляд людини втратив колишню цілісність, але зумів усвідомити внутрішню суперечливість буття, людського життя та світобудови в цілому.

Зазначено, що праця Дж. Віко «Засади нової науки про загальну природу націй» зробила значний внесок у розроблення італійської моделі «витончених мистецтв», а також підняла на принципово новий рівень розвитку гуманістичне світосприйняття.

Наголошено, що історизм філософського кредо Віко дозволив йому вагомо збагатити скарбницю багатьох гуманітарних наук та виробити низку наукових поглядів на загальні проблеми розвитку культури.

Ключові слова: гуманізм, епоха Відродження, Дж. Віко, міф, культурний плюралізм.

Сучасники епохи Ренесансу навряд чи могли б припустити, що розквіт культури Відродження в Італії зміниться періодом феодальної реакції. Відомий дослідник епохи Відродження в Італії О. Ф. Лосев датує початок спаду другою половиною XV ст., а XVIII ст. стало періодом найглибшої кризи. Таку саму ж точку зору поділяють і автори «Історії Італії» [1]. Слід мати на увазі, що це не було випадковістю, а явилось результатом цілої низки несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів, як економічних, так і політичних. Духовна атмосфера в Італії у XVII ст. була обумовлена Тридентським собором, який проголосив торжество католицької реакції, а також встановленням іспанського панування на більшій території Італії. Пізніше у суперництво з Іспанією вступає Австрія, і в першій половині XVIII ст. Італія стає ареною боротьби. В обстановці реакції і національного занепаду загострюється криза ренесансного гуманізму; результатом цього процесу було переорієнтування людини у світі, формування нових уявлень у філософії, в науці, у сфері художнього, в естетиці.

Найвидатнішою подією початку XVIII ст. в Італії, вважаємо, появу роботи Джамбаттіста Віко (1668–1744) «Засади нової науки про загальну природу націй» (1725) [2]. В цій роботі Віко, протиставляючи загальний розум індивідуальному, висунув ідею об'єктивного характеру історичного процесу. Виходячи з того, що пізнати ми можемо тільки те, що ми робимо, Віко вважав історичну науку свідомістю людства про власні діяння. Ця робота Дж. Віко зробила значний внесок у розроблення італійської моделі «витончених мистецтв», а також підняла на принципово новий рівень розвитку гуманістичне світосприйняття.

Основна культурологічна та естетична ідея цієї книги полягає в тому, що уява поета являє собою природний відбиток дитинства людства і тому потрібно розуміти і шанувати

його своєрідне мислення, яке відрізняється безпосередністю і конкретністю. Вихідним положенням своєї праці «Засади нової науки про загальну природу націй» Віко вважає такий постулат: «Людина, внаслідок безкінечної природи людського розуму, робить саму себе правилом всесвіту там, де розум виявляється розгубленим від незнання [2, с. 73]». Ця всезагальна аксіома деталізується й роз'яснюється іншою: «Якщо люди не знають природних причин, які створюють речі, і не можуть їх пояснити подібними їм речами, то вони приписують їм свою власну природу; наприклад, у простолюдді говорять, що магніт закоханий у залізо [2, с. 83]». Але подібне пояснення, зауважує Віко, є не що інше як троп – фігура поетичного висловлювання; а позаяк перші люди, ще напівзвірі, не знали і не могли знати «природних причин речей», то вони, роблячи себе правилом всесвіту, одушевляли світ, підсвідомо створювали «поетичну» мову. Не вмюючи осмислити природу, вони наслідували її, а оскільки поезія є «не що інше як імітація» і «найпіднесеніша праця поезії – це готовність наділяти неживі речі почуттями і пристрастями», то перші люди виявляються поетами, причому не просто поетами, але поетами-теологами, оскільки кожний створений ними троп не сприймається як перенесення, а наділений «усім своїм справжнім значенням», тобто вже є одухотвореною істотою – богом, якому вони поклоняються. В результаті такої природної теогонії весь світ виявляється населений богами, і перший та головний з них – Юпітер – величезне небо з разючими блискавками, від якого зі страху намагалася сховатися людина; «таким чином, саме страх породив у світі богів [2, с. 84–85]».

Віко доводить, що перші люди повинні були від природи бути «вивищеними поетами»: поетичною їхня свідомість була від необхідності, тому що визначалася примітивним рівнем розвитку людини, не спроможної ще до рефлексії, змушеної орієнтуватися у світі за допомогою почуттів. У викладі Віко ця концепція поетизованості мислення первісних людей підсумована досить чітко: «... Вони були цілковито заглиблені в почуття, збуджені пристрастями, поховані в тілах [2, с. 134]». Поетична ж спроможність дається природою, її не треба навчатися і не можна навчитися. «У будь-якій діяльності люди, не схильні до неї за природою, домагаються її завзятим вивченням канонів майстерності, але в Поезії абсолютно неможливо домогтися чого-небудь за допомогою студювання майстерності тому, хто не схильний до неї від природи [2, с. 88]».

Доречно зауважити, що поетичні характери становлять сутність міфів. У міфах закладені «як у зародку» зачатки всіх мистецтв і наук: «Цими Міфами за допомогою людських почуттів нації написали в свідомості Основи Світу Наук, що згодом шляхом міркувань був пояснений індивідуальною рефлексією вчених... При цьому Поети-Теологи були почуттям, а Філософи – інтелектом Людської Мудрості [2, с. 340]». Віко називає міфи «історіями древніх цивілізацій», тому що «однакові ідеї, які зародилися в цілих народів, що не знали одне про одного, повинні мати загальне підґрунтя істини [2, с. 76]». Вчення про міфи – підмурак мистецтвознавчих та естетичних поглядів Віко. Аналізуючи процес розвитку людської свідомості, він встановлює зв'язки між міфотворчістю первісних народів та сучасним йому мистецтвом. Від первісного синкретизму, що знайшов найповніше втілення в міфі, людство прийшло до розмежування двох способів освоєння дійсності: художнього і наукового. Віко розрізняє дві складові цього процесу: з одного боку, розвинений розум людини набув можливість оперувати абстрактними поняттями і, таким чином, поетичні характери перестали бути необхідністю; з іншого, сфера художнього стає вужчою, сучасна людина вже не наділена такою могутньою фантазією і такою сильною уявою: «Нам самою природою закрито доступ у непокорену уяву перших людей [2, с. 76]».

Якщо для первісного «художника» Юпітером було небо – величезне одухотворене

тіло, якщо він створив «перший божественний Міф», величніший, ніж всі інші, «будь-коли винайдені», то пізніше «величезні фантастичні образи зменшилися і почали сприйматись як маленькі знаки [2, с. 145]». Юпітера легко несе орел, що летить, Нептун пливе в тендітній мушлі, а Кібела (Земля) сидить на левові. Так поступово складається сучасне мистецтво і народжуються тропи, причому Віко неодноразово підкреслює, що тропи не були «хитромудрими винаходами письменників», а виникали природним чином і «при своєму виникненні були наділені усім своїм справжнім значенням». Лише пізніше, внаслідок виникнення абстрактних понять вони стали сприйматися як переноси, і «кожна метафора виявляється маленьким міфом [2, с. 146]». Таким чином, спростовуючи побутуючі уявлення про «недосяжну мудрість древніх», мислитель переміщує акцент на недосяжність їхньої поезії.

У контексті нашого дослідження неабиякий інтерес становить висновок, якого дійшов Ісаак Берлін: «Віко родоначальник сучасної культурології й так названого культурного плюралізму [3, с. 190]». Слід зауважити, згідно з цим вченням кожна справжня культура має своє власне неповториме бачення, своєрідну ієрархію цінностей. І хоча в процесі розвитку їх витісняють інші бачення й інші цінності, але лише почасти; колишні системи цінностей не стають повністю забутими для наступних поколінь. Віко не вважав, що люди замуровані у власному епосі або культурі, ізольовані в замкнутому просторі, а значить, – не здатні зрозуміти інші, далекі їм суспільства й епохи, чії цінності докорінно відрізняються від їхніх власних. Він був глибоко переконаний – те що зроблене одним поколінням, можуть досягнути й інші. Проблема лише в тому, щоб розшифрувати зміст поведінки або мови, несхожої на нашу власну, бо це може потребувати неймовірних зусиль. Проте, на думку Віко, якщо слово «людський» щось значить, то у всіх представників цього роду повинно бути досить багато спільного, що надає можливість уявити життя людей, котрі далеко відстоять від нас у часі й просторі, які дотримувалися певних обрядів, уживали такі-то слова й створювали предмети мистецтва як природні засоби самовираження, прагнучи при цьому досягти й пояснити світ.

На думку Віко, наші предки були такими самими людьми, як і ми, і знали не гірше за нас, що таке любити й ненавидіти, сподіватися й боятися, молитися, боротися, зраджувати, гнобити або бунтувати. Віко не розкриває точного змісту слів «проникнути у свідомість», але з його «Нової науки» видно, що він цінував дарунок проникнення й називав його фантазією. Фантазія – невід’ємна частина історичного пізнання. На відміну від різних точних відомостей вона не навчить нас їздити на велосипеді, вивчати статистику або вигравати бої. Радше вона – інструмент для зрозуміння таких понять, як бідувати, належати до певних націй, бунтувати, закохуватися, боятися, вірити в Бога, захоплюватися картиною або симфонією. Приклади ці – аналогії. Віко цікавив досвід не окремих людей, а цілих суспільств. Він намагався досліджувати саме цей вид колективної самосвідомості – що люди думали, уявляли, почували, бажали, з чим боролися всупереч законам природи на певному етапі розвитку суспільства з властивими йому інститутами, пам’ятниками, символами, манерами спілкування й письма, що склалися через намагання розгадати й пояснити світ – він думав, що знайшов до нього невторований шлях. За його концепцією, щоб відкрити двері в історію культури, потрібно «розшифрувати» міфи, обряди, закони, поетичні образи, і цю працю він уважав своїм головним досягненням. Віко, як ніхто інший, має бути визнаний родоначальником історичної антропології. Його ідея історичного розвитку як ланцюга культур – найважливіша віха в історії прогресу людської самосвідомості.

Без фантазії, стверджував Віко, неможливо воскресити минуле. Без фантазії минуле залишається мертвим. Щоб його відтворити, ми повинні, (принаймні – в ідеалі), чути

голоси людей, уявляти, яким міг бути їхній досвід, їхні цінності, погляд на світ, цілі й спосіб життя. Без усього цього ми не зрозуміємо, звідки ми взялися, як стали саме такими, не тільки фізично, біологічно, політично, але й соціально, психологічно, морально; не зрозуміємо, а отже, і не пізнаємо себе.

Ми називаємо великими істориками тих, хто не тільки володіє неспростовними фактами, набутими за допомогою доступних їм критичних методів, але, подібно до талановитих романістів, наділених даром глибокого психологічного та суспільного проникнення.

Запропонований Віко метод реконструкції минулого привів до дуже важливих результатів – була створена теорія культурного плюралізму, тобто ретроспективна панорама різних культур, несхожих і часом несумісних способів життя, ідеалів, критеріїв. Це дало підстави стверджувати, що вічна ідея досконалого суспільства, де істина, справедливість, воля, щастя, чеснота зливаються в їхніх найдовершеніших формах, не тільки утопічна, але й внутрішньо суперечлива, бо якщо деякі із цих цінностей несумісні одна з одною, то вони не можуть злитися воедино. Кожна культура виражає себе у творах мистецтва, у філософії, способі життя, всі вони своєрідні й не здатні сполучатися або ставати етапами руху до якоїсь єдиної мети. Кожна культура створює свої шедеври, і вони неподільно належать їй одній. Коли культура віджила, можна захоплюватися її злетами або жалкувати про її недоліки, але коли вони вже в минулому, ніщо не воскресить їх для сучасності. Саме поняття досконалого суспільства, де гармонійно сполучаються вищі досягнення культури, позбавлене будь-якого змісту. Одна чеснота може бути несумісна з іншою. Розвиток цивілізації спричиняє втрати й надбання. Які б не були надбання, те, що втрачено, втрачено назавжди. Судити про досягнення тієї або іншої епохи за допомогою єдиного абсолютного критерію, виробленого критиками й теоретиками пізнішого часу, – не просто антиісторично; такий суд заснований на омані або помилковому припущенні, начебто існують позачасові цінності ідеального світу. Насправді ж кращі твори людини органічно пов'язані з культурою її часу; ми ж вправі засуджувати або схвалювати окремі її явища, навіть претендувати на те, що розуміємо, чому люди думали й робили так, а не інакше.

Таким чином, уявлення про досконале суспільство, в якому знаходить своє завершення все, до чого прагнули люди, сприймається як щось внутрішньо суперечливе, принаймні, згідно з земними поняттями: Гомер не може наблизитись до Данте, а Данте – до Галілея. Сьогодні це трюїзм. Але антиутопічний зміст глави про Гомера у трактаті «Засади нової науки про загальну природу націй» недооцінений за життя автора. Епоха Просвітництва відіграла значну роль у боротьбі з мракобіссям, гнітом, несправедливістю й нерозсудливістю. Але всі великі визвольні рухи змушені прориватися крізь заслони загальноприйнятих догм і традицій, а тому заходять занадто далеко й перестають помічати чесноти, на які вони замахнулися. Теза про те, що людина сама для себе – і суб'єкт, і об'єкт, не узгоджується з поглядами французьких філософів, які вважали, що людство – насамперед об'єкт наукового пізнання. Лише деякі мислителі засумнівалися стосовно того, що людська природа в цілому завжди та сама й підпорядкована вічним законам, непідвласним людині. Слід зауважити, що з прийняттям цієї гіпотези як наукової, применшується роль людини, творця й руйнівника цінностей і цілісних форм буття, істоти з внутрішнім життям, невідомими іншим мешканцям всесвіту. Знамениті утопісти Нового часу зображували основні людські властивості статично й створили статичну модель доконаного суспільства. Вони недооцінили природу людини, самостворюваної істоти, яка вміє вільно вибирати між взаємозмагальними, несумісними цілями в межах, відведених їй природою та історією.

Об'єктивним і переконливим підтвердженням справедливості постулатів теорії

культурного плюралізму Віко можна вважати той факт, що в основі всіх теперішніх історичних досліджень лежать уявлення про людину як про дійову особу, яку спонукають до дії усвідомлені цілі, і причинно-наслідкові закони, здатну до непередбачуваних злетів думки й уяви, і про культуру, що народжується зі прагми пізнати себе й знайти владу над навколишнім світом перед лицем інколи корисних, але завжди невідворотних матеріальних і духовних сил.

Наукові дослідження Дж. Віко сфокусували перебіг і глибинний зміст італійського відродження, а також усього циклу гуманізації тогочасної культури. Узагальнюючи свої дослідження та розробки, Дж. Віко висунув теорію про циклічність розвитку всіх націй, яка складається з трьох епох: божественної, героїчної і людської. Кожен цикл закінчується загальною кризою і розпадом даного суспільства. Надаючи вирішального значення діяльності людей у здійсненні історичності процесу, самі історичні закони Віко вважав, проте, провиденційними.

Історизм філософського кредо Віко дозволив йому вагомо збагатити скарбницю багатьох гуманітарних наук та виробити низку наукових поглядів на загальні проблеми розвитку культури: розкрити відмінності архаїчного періоду народження цивілізації; підійти до цілісного тлумачення мистецтва, релігії, права, форм соціального і господарського життя в їхній єдності і взаємодії; обґрунтувати підстави для надання художній діяльності статусу особливої форми пізнання навколишнього світу та виявлення специфіки художнього і наукового засобів освоєння дійсності; довести об'єктивність проблем зміни панівних форм пізнання з метою встановлення генетичних зв'язків між міфотворчістю первісних людей та новим мистецтвом. Так, розробляючи питання «антиутилітарності» «витончених мистецтв», Дж. Віко віддає перевагу культурологічному аспекту, що дає йому, як зазначає українська дослідниця О. Оніщенко, «можливість показати залежність руху видів мистецтва від динаміки розвитку цивілізації, адже, на його думку, «витончені мистецтва» можуть виникнути тільки у просвітницькі часи, коли людина за своїм інтелектуальним рівнем матиме необхідність у задоволенні естетичних потреб [4, с. 213]».

Варто додати, що італійський вчений робить ще один оригінальний внесок – розмежовуючи античну поезію і «людську», яка виникла у XVIII ст. На думку Дж. Віко, це принципово новий рівень розвитку поетичного мистецтва, якому притаманні вишуканість і гуманістична орієнтація. Її здатна оцінити тільки людина доби Просвітництва, яка пройшла етап формування «освітнього смаку». Отже, робить висновок О. Оніщенко, ми маємо всі підстави спостерігати «почуттєву трансформацію»: замість давньогрецького гедонізму «витончені мистецтва» пропонують людині естетичну насолоду. Показово, що в цей період вчені звернулися до аналізу антиномії «утилітарне – витончене». І саме тоді розпочався складний процес трансформації утилітарного начала на «соціальне замовлення [4, с. 213]».

Отже, розглянута в статті трансформація художніх смаків і потреб була безумовно пов'язана з об'єктивним загальним процесом поступового розкладу ренесансного гуманізму, внаслідок чого світогляд людини XVII ст. значною мірою втратив колишню цілісність і гармонійність, але набув глибини – зумів усвідомити внутрішню суперечливість земного буття, людського життя та світобудови в цілому. Світ відчувається витканим з протиріч, але «швидкий розум» вчить знаходити «приховані релікти приязні між протилежностями, не помічену раніше єдність і особливу подібність при значній несхожості [5, с. 150]».

Список використаної літератури

1. История Италии : в 3-х т. / ред. С. Д. Сказкин, Л. А. Котельникова, В. И. Рутенбург. – Москва : Наука, 1970. – Т. 2. – 608 с. : ил. ; Istoriya Italii : [v 3-kh t. / red.

S. D. Skazkin, L. A. Kotelnikova, V. I. Rutenburg. – Moskva : Nauka, 1970. – Т. 2. – 608 s. : il.

2. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций / Дж. Вико ; пер. и коммент. А. А. Губера. – Ленинград : Худож. лит., 1940. – 619 с. ; Viko Dzh. Osnovaniya novoy nauki ob obshchey prirode natsiy / Dzh. Viko ; per. i komment. A. A. Gubera. – Leningrad : Khudozh. lit., 1940. – 619 s.

3. Берлин И. Джамбаттиста Вико и история культуры // Берлин И. Философия свободы. Европа / И. Берлин. – Москва : Новое литературное обозрение, 2001. – С. 186–205 ; Berlin I. Dzhambattista Viko i istoriya kultury // Berlin I. Filosofiya svobody. Yevropa / I. Berlin. – Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, 2001. – S. 186–205.

4. Оніщенко О. І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання : моногр. / О. І. Оніщенко. – Київ : Освіта, 2001. – 179 с. ; Onishchenko O. I. Khudozhnia tvorchist u konteksti humanitarnoho znannia : monogr. / O. I. Onishchenko. – Kyiv : Osvita, 2001. – 179 s.

5. Голенищев-Кутузов И. Н. Барокко и его теоретики / И. Н. Голенищев-Кутузов // XVII век в мировом литературном развитии. – М. : Наука, 1969. – С. 102–153 ; Golenishchev-Kutuzov I. N. Barokko i ego teoretiki / I. N. Golenishchev-Kutuzov // XVII vek v mirovom literaturnom razvitii. – M. : Nauka, 1969. – S. 102–153.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2017

Yu. Sabadash

A CULTURAL COMPONENT OF GIAMBATTISTA VICO'S THEORETICAL GROUNDWORK

The author of the article studies the transformation of the humanistic ideas that were connected with the process of decomposition of the Renaissance humanism, due to which the world-view of a person lost its former integrity but it could be understood as internal inconsistency of existence, of person's life and creation.

We point out that the work by G. Vico "The foundation of a new science on general nature of the nations" made a great contribution to the development of the Italian model of "fine art", and it raised the humanistic world-view to a new level of the development.

The author stresses that Vico tried to research the collective consciousness: what people thought, imagined, felt, wanted, struggled against in spite of laws of nature; he raised it onto a certain stage of the development of society with the inherited institutions, monuments, symbols, manners of communication and writing. As far as his conception is concerned, if we want to open the doors into the history of culture it is necessary to "decode" the myths, rites, laws, poetic images, and he considered this work to be his main achievement. Vico as nobody else has to be regarded as a founder of the historic anthropology. His idea of historic development as a chain of cultures is the most important marker in the history of progress of person's self-identity.

The method of reconstruction of the future suggested by Vico brought to the formation of the theory of cultural pluralism, that is, the retrospective panorama of different cultures, which are not identical, and sometimes they are an inconsistent way of life, ideals, and criteria. This gave possibilities to state that eternal idea of a perfect society, where truth, justice, will, happiness, honesty join in their most absolute ways, was not only Utopian but also inner controversial. Each culture expresses itself in the works of art, in philosophy, way of life, all of them are peculiar in their way and are not able to be combined or become the stages of the development to some general aim.

Each culture forms its own masterpieces and they are genuinely related only to it. When

culture outlived it is possible to admire its take-offs or feel sorry about its disadvantages but when they are the past, nothing can revive them for the present. Namely the notion of a perfect society, where there are harmoniously combined items in the highest achievements of the culture, is deprived of any sense. Honesty itself can't be combined with others. The development of civilization entails losses and gains. Whatever are the gains the very thing that is lost is lost forever. The best person's works are organically related to the culture of his or her time; we have the right to judge or to condemn or to approve its certain phenomena, even if we claim that we understand why people thought and did in this or that way.

The author of the article stresses that the historical background of Vico's philosophical credo allowed it essentially to enrich the treasury of many humanitarian sciences and worked out the number of scientific views onto the problem of cultural development.

Key words: *cultural pluralism, humanism, myth, the Renaissance epoch, G. Vico.*

УДК 002:303.71

О. А. Сивак, В. Д. Білоусова

СУТНІСТЬ, ПРОЦЕС РЕЄСТРАЦІЇ ТА ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ ІНДЕКСУ ЦИТУВАННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Розглянуто сутність понять «наукометрична база даних» та «індекс цитування наукових статей». Аналізується реферативна база даних наукових публікацій – Google Scholar, яка індексує наукові публікації. Описані основні вимоги, які здійснюються при реєстрації в реферативній базі. Вказуються функції, необхідні для подальшої роботі науковця у Google Scholar. Виявлені переваги та недоліки в реєстрації та користуванні розглянутого індексу цитування наукових статей.

Ключові слова: *наукометрична база даних, індекс цитування наукових статей, реферативна база даних, Google Scholar.*

Одним із основних напрямів у сфері освітньої та наукової діяльності є визначення оцінки якості та результатів наукових досліджень вченого, або університету в цілому. Всі результати досліджень вчені оприлюднюють у наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science тощо). Для оцінювання ефективності діяльності науковця і перспективних напрямів розвитку науки зарубіжні країни користуються показниками наукометричних баз даних. Дані бази спрямовані на визначення числа цитованості наукової роботи, що характеризує її значущість для розвитку науки: під час проведення наукових та науково-педагогічних досліджень, а також, опублікування у них власних результатів.

Оскільки, в наш час використання міжнародних наукометричних баз є важливою вимогою у науковій діяльності, дана тема розглядається в працях таких вітчизняних дослідників: В. Д. Агєєва, В. М. Бикова, А. А. Білошицького, В. Н. Буркова, О. Р. Гарасимова, В. Д. Гогунського, Л. Й. Костенко, Г. О. Оборського, О. Ю. Потоцької, Ю. В. Сілкіної, О. М. Спіріна, Д. О. Тарасова, Ю. Б. Чайковського та закордонних вчених: В. М. Васильєвої, А. Н. Леонтєєва, Р. Прайса Е. З. Сулейменова, В. А. Фролової, тощо.

Завдяки відкритому доступу до публікацій світової рівня відкриваються нові можливості щодо аналізу наукового рівня досліджень. Цитування наукових робіт дозволяє оцінити якість і значущість для науки і практики отриманих результатів. У

статті розглянуто сутність поняття «наукометрична база даних» та «індекс цитування статей». Існує безліч міжнародних наукометричних баз, до яких входять: Web of Science, Scopus, Index Copernicus, Astrophysics, Pub Med, Mathematics, Chemical Abstracts, Springer, Agris, Geo Ref, Google Scholar [2]. У зв'язку з тим, що наукометричні бази даних являють собою головну інформаційну та соціальну характеристику країни, університету або окремого вченого при подальшому застосуванні наукових результатів, нами було розглянуто сутність, етапи, реєстрація, переваги та недоліки пошукової системи Google Scholar, яка використовується Маріупольським державним університетом.

Мета даної статті полягає у тому, щоб визначити сутність наукометричних баз даних та індексу цитування, розібрати процес реєстрації та персоналізації індексу цитування наукових статей за допомогою Google Scholar. Для досягнення мети було поставлено такі задачі:

1. розглянути поняття «наукометрична база даних» та «індекс цитування наукових статей»;
2. дослідити етапи реєстрації та персоналізації у Google Scholar;
3. визначити недоліки та переваги індексу цитування наукових статей у Google Scholar.

Наукометрична база даних – бібліографічна і реферативна база даних, завдяки якій відстежується цитованість наукових публікацій [6]. Ці бази складають статистику, де відображається стан і динаміка показників затребуваності вчених та індексів впливу їх діяльності [5].

В своїй статті Ю. Б. Чайковський «Наукометричні бази та їх кількісні показники» дає таке визначення поняття «наукометрична база» – це платформа, що депонує наукові роботи, обробляючи списки процитованої літератури, обчислює певні кількісні показники, на основі яких можна проаналізувати впливовість, авторитетність діяльності того чи іншого видання організації, науковця [8].

Індекс цитування наукових статей – реферативна база даних наукових публікацій, що індексує бібліографічні списки статей і зазначає кількісні показники цих посилань. Індекс цитування показує, які статті цитуються частіше, а які – рідше. База застосовується для розрахунку наукометричних показників, завдяки яким можливо оцінити діяльність вченого [4]. Ми розглядаємо базу даних або систему Google Scholar, яка використовується в Маріупольському державному університеті та направлена на індексацію одного типу матеріалів – наукових публікацій (статей, книг тощо). Google щоденно реєструє близько 50 млн. пошукових запитів та індексує більше 8 млрд веб-сторінок. Знаходить інформацію понад 100 мовами, в своєму володінні має найбільшу базу проіндексованих документів і має декілька варіантів пошуку [1]. Наукометрична база дозволяє користувачам здійснювати пошук публікацій з посиланнями на повнотекстові наукові статті, технічні звіти, дисертації, книги та інші документи. Оскільки значна частина результатів пошуку містить посилання на комерційні журнальні статті, користувачі зможуть отримати доступ лише до анотацій статей. Упорядкування результатів пошуку подаються за кількістю цитувань публікації. Ця пошукова система повідомляє назву, фрагмент тексту і гіперзв'язок до цього документа. Відвідуючи сайти, Google Scholar зберігає у свій індекс інформацію про місцезнаходження і зміст наукових робіт, відомості про безкоштовні повнотекстові статті, і ті, у яких доступні лише реферати чи бібліографічні описи. Система містить відомості про он-лайн та друковані статті, праці, які опубліковані у журналах або знаходяться на сайтах наукових колективів [3].

Розглянемо сутність, процес реєстрації та персоналізації індексу цитування

наукових статей на прикладі Google Scholar. Формування отриманих результатів пошуку здійснюється з посиланнями на журнали, книги, статті, звіти, дисертації та інші документи, а також на веб-сторінки, які відповідають вашому запиту та є науковими. На більшість результатів користувач отримує доступ до стислої інформації, анотації статті. Повний обсяг статті є платним, бо значна частина запиту відображає посилання на комерційні журнальні статті. За допомогою функції «Поширеного пошуку» можливо звузити результати пошуку за певними журналами або статтями.

Результати пошуку розташовуються в порядку рейтингу автора, кількості посилань та рейтингу публікацій журналу в якому надрукована дана праця. Функція «Цитується в» відкриває доступ до анотацій статей, в яких процитована та розглядається стаття, а функція «Статті по темі» відображає список, який укладається з схожих статей на первинний результат і з урахуванням значущості кожної статті.

Для реєстрування Google Scholar необхідно мати обліковий запису Google, або його створити. Форма реєстрації має вигляд представлений на рис. 1.

The image shows the first step of the Google Scholar registration process. At the top, there is the Google logo and the word 'Академия'. Below it, there are three steps: 'Шаг 1: профиль', 'Шаг 2: статьи', and 'Шаг 3: обновления'. The main heading is 'Следите за цитированием своих работ. Добавьте свою фамилию в поисковый индекс Академии Google.' Below this, there is a note: 'Этот профиль Scholar будет связан с аккаунтом lera2018belousova@gmail.com. Если этот аккаунт вам не принадлежит, войдите в другой аккаунт.' The form consists of several fields:

- Имя:** Валерия Белоусова. Below the field, it says: 'Укажите свое имя полностью, как оно указано в документах. Пример: Маргарита Медоварова'.
- Место работы:** Мариупольский государственный университет, исторический факультет. Below the field, it says: 'Например: МГУ им. М.В. Ломоносова, механико-математический факультет, кафедра математического анализа'.
- Электронная почта для подтверждения:** cdp-mdu@mail.ru. Below the field, it says: 'Используйте адрес электронной почты вашей организации, например us@mail.ru'.
- Области интересов:** искусствоведение, делопроизводство, информационная деятельность. Below the field, it says: 'Например: искусственный интеллект, охрана природы, теория ценообразования'.
- Главная страница:** http://example.edu/~lbelousova. Below the field, it says: 'Пример: http://example.edu/~vashe_itya'.

At the bottom of the form, there is a blue button labeled 'Далее'.

рис. 1. Форма реєстрації. Перший етап

Данні у форму вносяться згідно зразка та складаються з етапів. Перший етап: прізвище, ім'я, місце роботи, електронної пошти для підтвердження, області інтересів та головної сторінки.

Другий етап форми надає можливість користувачу додати роботи, які автоматично представлені в інтернет-ресурсі (рис. 2). Додати роботи можливо за наступними функціями «Додати групи статей» або «Додати статті», після використання яких додаються статті з цієї групи та проставляється відмітка «Ця стаття вже є у вашому профілі». Також ведеться облік кількості статей в профілі і їх цитування. Для пошуку статті певного автора, у відведену для цього строку вводиться «author: «Кушнарченко»». За запитом з'являються списки авторів та статей, з роком і місцем видання, кількістю цитування та посиланням на схожі статті. Google Scholar пропонує оновлювати профіль автоматично, в іншому випадку на пошту будуть приходити повідомлення і користувач може самостійно вибрати потрібні оновлення.

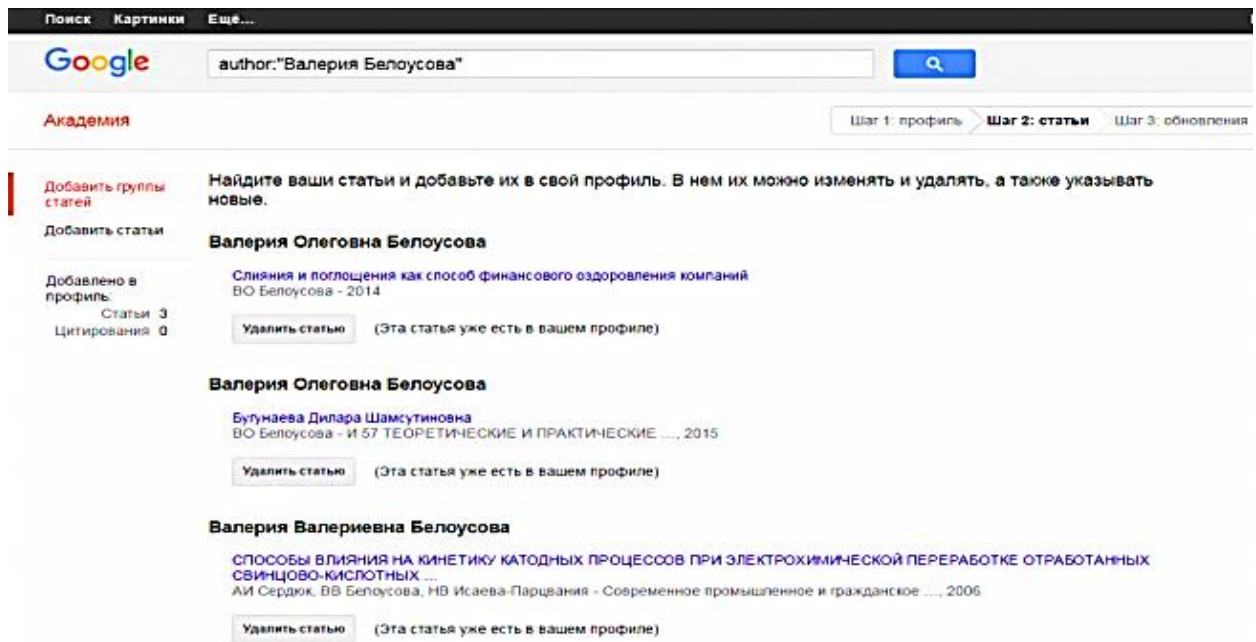

рис. 2. Форма на другому етапі

Останній етап полягає у заповненні сторінки профілю, перевірки списку статей та профіль стає загальнодоступним. При цьому, здійснюється персоналізація, а саме створення загальнодоступного профілю, який відображається при пошуку науковця в Google Scholar (рис. 3). Користувач завантажує фотографію, може скоригувати інформацію, яка була заповнена при реєстрації. Налаштування дозволяє підписатися на нові статті та посилання. Даний процес можливий при кожному повідомленні. В профілі відображаються додані статті, де вказані рік їх видання і кількість цитування. При необхідності статті можуть відправлятися до «Кошику». Іноді деякі автори мають схожі назви статей і можуть помилково виявитися в профілі користувача, тому ця функція дозволяє видаляти статті не вашого авторства і поміщає їх у «Кошику».

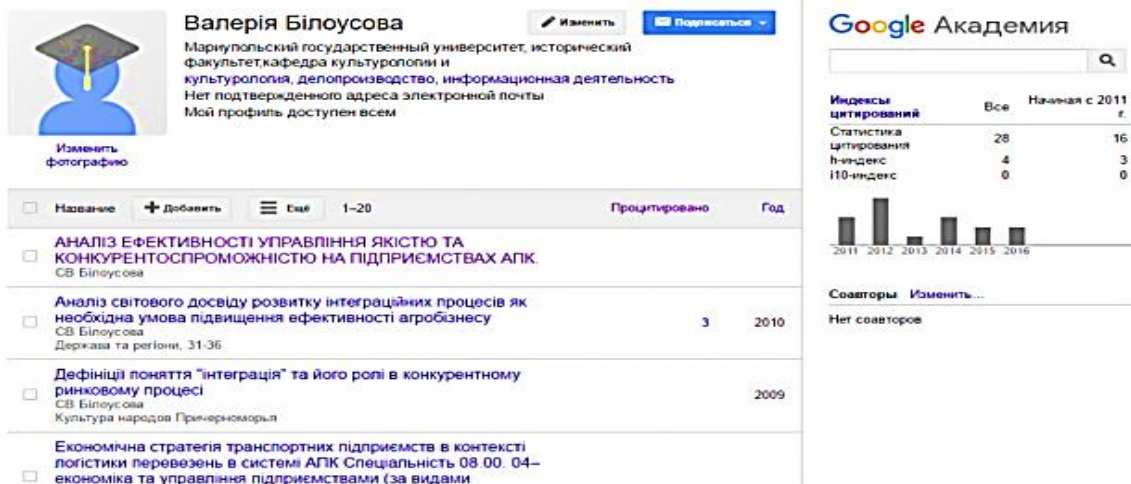

рис. 3. Заповнення сторінки профілю

Функції «Оновлення профілю» здійснюється автоматично, або користувач самотирає оновлення. При виділенні окремих статей, з'являються додаткові функції, які відповідають за видалення виділених об'єктів і їх експорт (рис. 4).

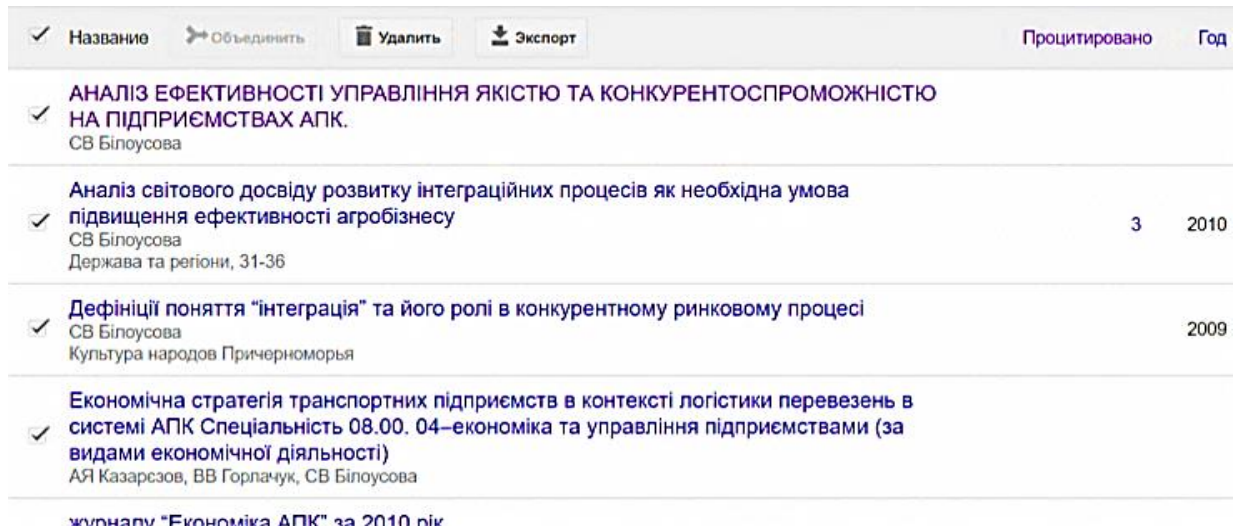

рис. 4. Додаткові функції

Користувач може переглядати статті, які обрав (рис. 5). При цьому відкривається: автор статті, її опис, а також додаткові версії обраної статті.

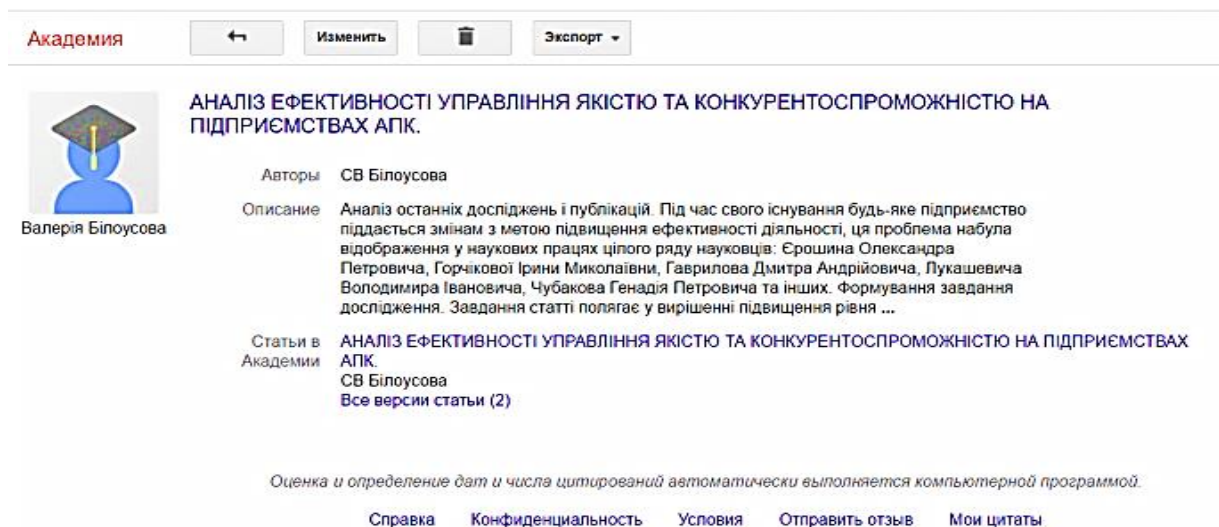

рис.5. Режим перегляду статті

Для зміни в опису статті використовується функція «Змінити» (рис. 6). Крім, вище перерахованого вказується назва журналу, том, номер, сторінка та видавництво, в залежності від виду публікації, які можемо вибрати.

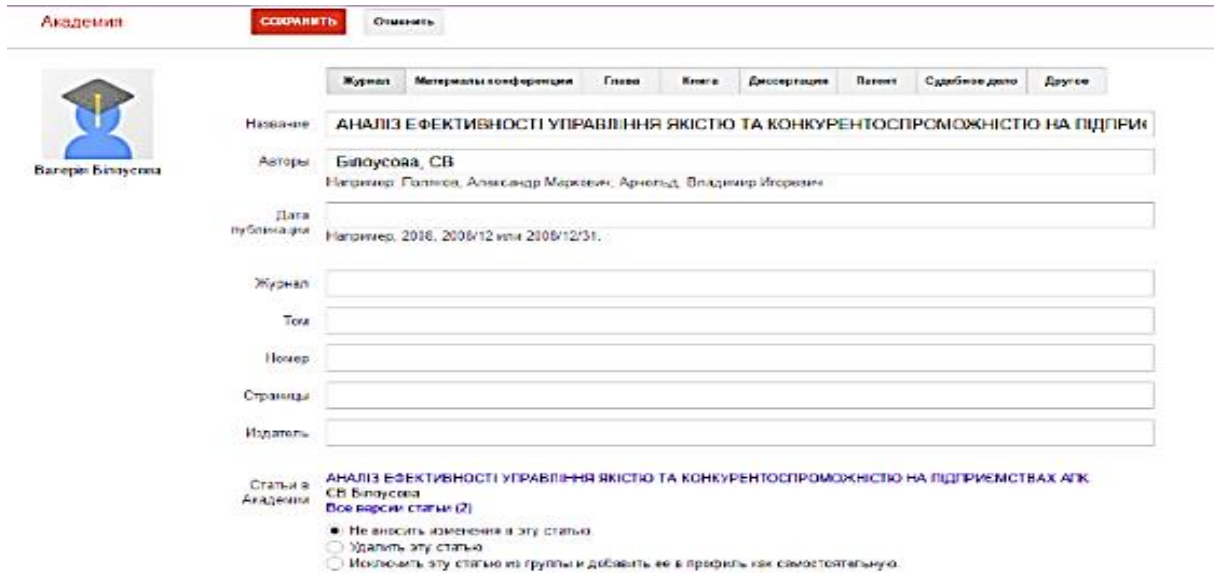

рис. 6. Зміни опису статті

Вказується посилання на цитування та їх співвідношення за допомогою діаграми. Дана оцінка визначення дат та числа цитувань виконується автоматично. За допомогою вкладки «Процитовано» відображається загальна діаграма статей, які додані в профілі, де враховується: рік статті, статистика цитування, h-індекс, i10-індекс. h-індекс – наукометричний показник продуктивності вченого, наукової організації або країни, на основі кількості публікацій і кількості цитувань публікацій [7]. I-10 вказує на кількість публікацій науковця, що цитувались не менше 10 разів. При необхідності Google Scholar показує кількість посилань за рік статей у профілі у вигляді діаграми (рис. 7).

рис. 7. Загальна діаграма статей у профілі

Бібліотека в Google Scholar дозволяє: включити результат пошуку в персональну

бібліотеку для ознайомлення і цитування;допомагає у перегляді статей та виконує пошук по всіх текстах статей;роботи, які написав користувач автоматично зберігаються в бібліотеку та можливий імпорт всіх посилань (рис. 8).

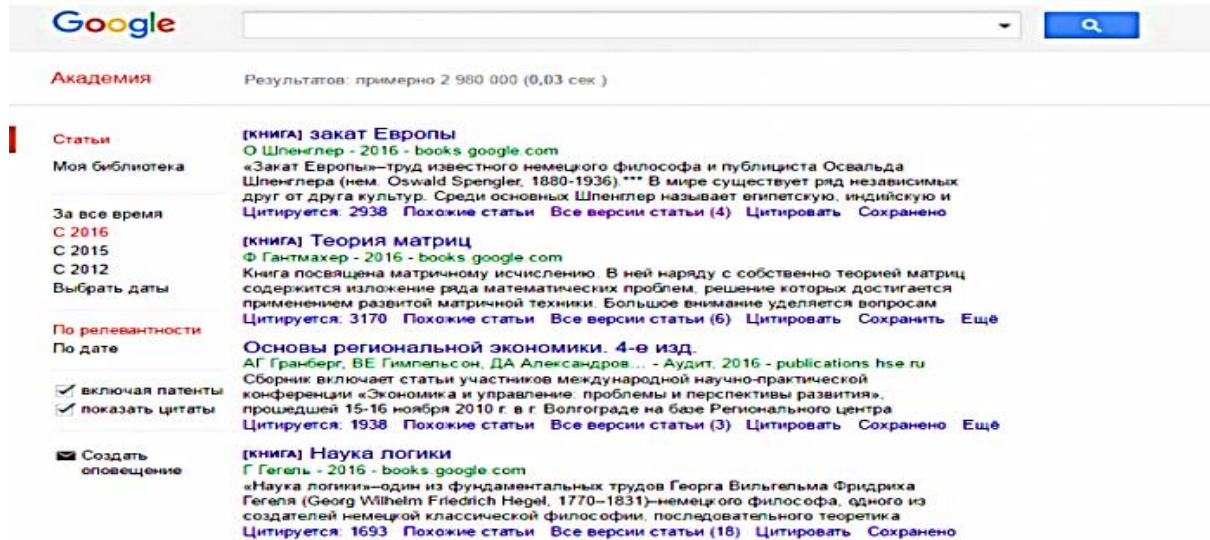

рис. 8. Бібліотека

Створюється оповіщення, які приходять на електронну пошту, де вказані результати пошуку за встановленою темі (не більше 10 результатів або не більше 20) (рис. 9).

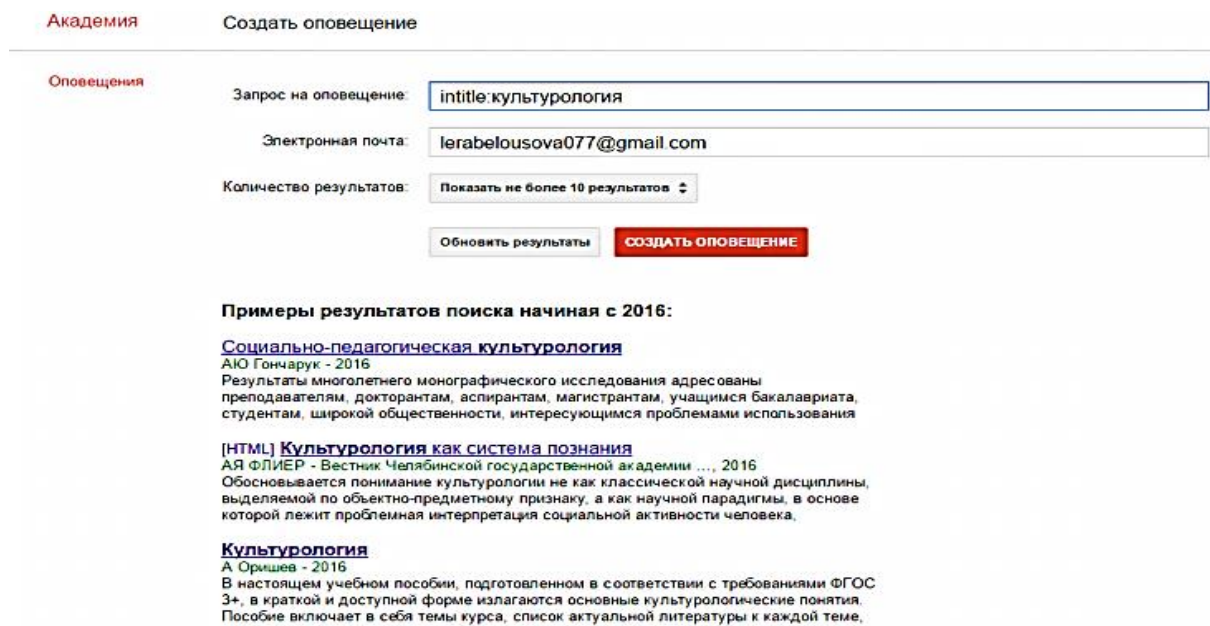

Рис. 9. Створення оповіщення

Можливо відстежити популярні публікації на різних мовах і в різних країнах. Такий показник будується на самій публікації, h5-індекс і h5-медіана, де h5-індекс – це індекс Хірша для статей, які публікувались останні 5 повних років, h5-медіана - середнє число цитувань публікацій, входять в склад h5-індексу (рис. 10).

Популярные публикации - украинский [Подробнее...](#)
 h5-медіана представляє собой медіану числа цитованих публікацій, которые входят в h5-індекс [скрыть](#)

Публикация	h5-индекс	h5-медіана
1. Управління розвитком складних систем	14	32
2. Маркетинг і менеджмент інновацій	14	23
3. Актуальні проблеми економіки	13	19
4. Інформаційні технології і засоби навчання	13	17
5. Економіка України	12	21
6. Інформаційні технології в освіті	11	17
7. Праці Одеського політехнічного університету	10	17
8. Теорія та методика фізичного виховання	10	17
9. Вісник Національної академії прокуратури України	10	14
10. Економічний вісник Донбасу	10	13
11. Вісник Національного банку України	10	12

рис. 10. Показник статей

Перевагою цієї пошукової системи є безкоштовність та вільно доступність. З її допомогою встановлюється зв'язок між її автором і самою роботою, відповідність між автором та його результатами, активністю цитування. Google Scholar систематизує публікації, збирає про них інформацію, зберігає практично всі існуючі в Інтернеті роботи. Користувач на етапі реєстрації самостійно визначає статті, може їх редагувати, додавати, видаляти та експортувати роботи. При пошуку стає можливий перегляд не тільки однієї публікації, але і всіх робіт певного автора, за допомогою переходу за певним посиланням. Завдяки вкладці «Показники» можливо побачити найбільш цитовані, а також нові роботи на мовах, що цікавлять користувача. Найголовніше, база надає інформацію у наукометричних параметрах: статистика цитування, h-індекс, і 10-індекс, h5-медіана. Користувач може отримати автоматичне оповіщення про нові праці, але для цього налаштовуютьдану функцію. Google Scholar надає ретельну статистику цитованості. При цьому, має простий і зрозумілий для користування інтерфейс, що значно спрощує роботу в наукометричній базі, а також є в мобільній версії, що дозволяє бути в системі в зручний час. Зручність Google Scholar полягає у том, що ця наукометрична база автоматично розраховує індекс цитування публікацій та дає можливість користувачу знаходити статті, що містять посилання на ті, що вже знайдено. Також, система інтегрує з українською бібліометричною платформою «Бібліометрика української науки». До наукометричної бази входить максимальна кількість наукових праць російською та українською мовами, а також включає більшість рецензованих онлайн журналів Європи та Америки. Недоліки бази полягають у тому, що доступні описи статей, а не зміст роботи, так як доступ повного тексту статей платний. До пошукової системи автоматично вносяться наукові публікації, тому результати щодо публікацій та їх цитування можуть бути неточними, а іноді

недостовірними. Виникають труднощі з захистом персональних даних користувача, а створений їм профіль не може удосконалюватись, або повторно використовуватись.

Таким чином, наукометрична база даних є основним каналом поширення і просування наукових досягнень, трансформації знань і застосування наукових результатів як головної інформаційної та соціальної характеристики будь-якої країни, університету або окремого науковця. Отже, використання вільно доступної наукометричної бази Google Scholar актуальним в усьому світі. Дана наукометрична база корисна для тих користувачів, які пов'язані з науковою діяльністю і викладацькою роботою, забезпечує процеси збирання, опрацювання та подання даних про кількісні й якісні характеристики такого публікування, дозволяє дослідити публікаційну активність та цитованість авторів наукових праць. База популярна як за кордоном, так і в Україні, тому до цієї пошукової системи входять практично всі українські наукові часописи. Проста та зручна в використанні, має україномовний інтерфейс. В базу системи входить максимальна кількість наукових журналів російською та українською мовами. При цьому, завдяки створенню профілю, автор може відстежити бібліографічні посилання на свої статті та графіки цитувань у часі. В процесі пошуку найбільш цитовані та популярні результати з'являються не першій сторінці, що забезпечує виявлення найбільш релевантних праць щодо поставленого запиту.

Список використаних літератури

1. Google Академия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://scholar.google.com.ua/schhp?hl=ru> ; Google Akademiya [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <https://scholar.google.com.ua/schhp?hl=ru>
2. Бібліотека ХНУВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.univd.edu.ua/?action=article&mid=47> ; Biblioteka KhNUVS [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://lib.univd.edu.ua/?action=article&mid=47>
3. Гарасим О. Р. Вибір пошукової системи визначення наукового індексу цитованості / О. Р. Гарасим // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2013. – № 4. – С. 121–129 ; Harasym O. R. Vybir poshukovoi systemy vyznachennia naukovoho indeksu tsytovanosti / O. R. Harasym // Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnolohii. – 2013. – № 4. – S. 121–129.
4. Загірняк М. Наукометричні бази даних – наступний щабель розвитку чи якір для науковця / М. Загірняк, С. Сергієчко, П. Костенко // Вища школа. – 2014. – № 9. – С. 44–54 ; Zahirniak M. Naukometrychni bazy danykh – nastupnyi shchabel rozvytku chy yakir dlia naukovtsia / M. Zahirniak, S. Serhiiechko, P. Kostenko // Vyshcha shkola. – 2014. – № 9. – S. 44–54.
5. Ібатулін І. І. Наукометрія як засіб інтеграції української науки у світовий інформаційний простір / І. І. Ібатулін, А. В. Шостак // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України : Серія: Техніка та енергетика АПК. – 2015. – Вип. 226. – С. 30–45 ; Ibatulin I. I. Naukometriia yak zasib intehratsii ukrainskoi nauky u svitovyi informatsiinyi prostir / I. I. Ibatulin, A. V. Shostak // Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy : Serii: Tekhnika ta enerhetyka APK. – 2015. – Vyp. 226. – S. 30–45.
6. Наукова-технічна бібліотека. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.tntu.edu.ua/resources/naukometrychni-bazy-danyh/> ; Naukova-tekhnichna biblioteka. Ternopilskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet imeni Ivana Puliuia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://library.tntu.edu.ua/resources/naukometrychni-bazy-danyh/>
7. Кіщак Т. Наукометричні бази даних та їх кількісні показники: необхідність чи

вимога часу? [Електронний ресурс] / Т. Кіщак // Національний університет біоресурсів і природокористування України. – Режим доступу: <http://nubip.edu.ua/node/12792> ; Kishchak T. Naukometrychni bazy danykh ta yikh kilkisni pokaznyky: neobkhdnist chy vumoha chasu? [Elektronnyi resurs] / T. Kishchak // Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://nubip.edu.ua/node/12792>

8. Чайковський Ю. Б. Наукометричні бази та їх кількісні показники / Ю. Б. Чайковський, Ю. В. Сілкина, О. Ю. Потоцька // Вісник Національної академії наук України. – 2013. – № 8. – С. 89–98 ; Chaikovskiy Yu. B. Naukometrychni bazy ta yikh kilkisni pokaznyky / Yu. B. Chaikovskiy, Yu. V. Silkina, O. Yu. Pototska // Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. – 2013. – № 8. – S. 89–98.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2017

O. Syvak, V. Bilousova

NATURE, REGISTRATION AND PERSONALIZATION PROCESS OF THE SCIENTIFIC ARTICLES CITATION INDEX

The authors of the article consider one of the international citation systems that indexes scientific publications (articles, books, monographs, etc.). The definition of the term "scientometric database" and "index of citation of scientific articles" is given and their significance in the work of a scientist is determined. It is noted that the important condition for the scientific activity of a scientist is the use of science-based databases and the results they submit to; this topic becomes the subject of study of many domestic researchers.

Nowadays, in many countries, science-based indicators are already being used and taken into account when hiring in universities or other educational institutions, when choosing a publication, in which the research results should be placed and future trends in science identified. The abstract database of scientific publications - Google Scholar, which is used at Mariupol State University to determine the results of scientific researches of a scientist and the university as a whole is analysed.

The Google Scholar search engine is based on the same rules as the Google search engine, but these are different databases. Through illustrations, all stages of registration and work in the international science-research database are explicitly considered by the authors of the article. It was found that after the registration, the user, in the search process, receives the results for links to magazines, books, dissertations and other documents that are free. The identified features allow you to register, personalize, search, export, alert, and more.

The authors specify that the user can enter his library of bibliographic references. The detailed actions are described in relation to certain features in the user's profile that allow him to register, to find articles as well as annotations to them, to request for the author or publication needed, to make changes on the page you are creating, to find citation statistics of posts that are added to the profile, to set notification, etc. It is noted that the user is given the opportunity to track links and popularity of publications of various languages and countries, using charts, indexes of publication, Hirsch index and h5-median. The advantages and disadvantages of registering and using the scholarly citation index in Google Scholar have been identified. This science-based database provides the best results of quoting, as many of them are in the patents, collections of conferences, books, periodicals, which were presented in the largest science-computer databases. The main advantage of a science-based database is that Google Scholar provides the user with automatically-calculated information in science-specific parameters: publication statistics, h-index, i10-index, or h5-median.

Conclusions regarding the relevance of the database researched are made by the authors of the article.

Key words: *abstract database, citation index of scientific articles, Google Scholar, scientific databank.*

УДК 26:316.77(045)

С. В. Филипчук

МЕДІА-ПРОСТІР ЯК РЕФЛЕКСІЯ КУЛЬТОВОЇ І ПОЗАКУЛЬТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ

У статті проаналізований медіа-простір, в якому представлена культова і позакультова діяльність християнських конфесій сучасної України. Розглянуті особливості комунікацій християнських конфесій у медійованому, медіатизованому та медіапросторах.

Ключові слова: *медіа-простір, культова і позакультова діяльність, УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ, протестанти.*

Сучасна інформаційна епоха викликає радикальні трансформації християнства в прагматичній сфері. Культова і позакультова діяльність сучасних християнських конфесій рефлексує в медіа-простір. Відтак актуальним є аналіз та виявлення особливостей представлення церков у конфесійному та світському медіа-середовищі через вузлові теми суспільно-релігійного дискурсу.

У сфері гуманітаристики працює чимало науковців, які студіюють взаємовідношення релігії та медіа. Так, А. Бойко досліджує багатовекторну сферу релігійної журналістики, М. Балаклицький вивчає медіатизацію протестантизму, Ю. Гавриш студіює релігійний діалогізм у нових медіа України, О. Задоянчук відстежує особливості сприйняття УПЦ МП у медіа, Г. Гадьович вивчає медіа-стратегії католицької церкви в інтернеті та ін.

Поняття медіа-простору є міждисциплінарним, відтак у гуманітарних науках аналізуються різні смислові відтінки цього феномена. Соціологічний підхід акцентує на соціальній природі комунікації в цілому і розглядає медіа-простір як середовище, у рамках якого відбуваються соціальні комунікації, вивчає проблеми впливу медіапростору на суспільство, а сам медіа-простір розуміє як сукупність засобів суспільних комунікацій, які впливають на громадянську свідомість (Г. Зиммель, П. Бурдьє, О. М. Астаф'єва, Т. В. Пискун). Психологічна наука наголошує на особливостях людського характеру і психіки в різних аспектах функціонування медіа-простору, а сам медіа-простір трактує як сукупність засобів впливу на особистість (С. Н. Волкова, Г. М. Маклюєн). Теорія журналістики акцентує на практичних аспектах функціонування засобів мас-медіа, а сам медіа-простір окреслює як сукупність ЗМІ та масової інформації (М. І. Бурич, І. А. Смушкова) [3]. Актуальним є звернення саме до філософського визначення (В. О. Ільганаєва), адже такий підхід забезпечує вивчення медіа-простору в контексті поняття медіа-діяльності – це багаторівнева соціально-комунікаційна (інформаційна) структура, особливим чином організована соціальна система, що складається з різних рівнів і виконує функцію інформаційного супроводу всіх сторін життя суспільства всіма можливими медіа-засобами [4].

У науковій літературі з соціальних комунікацій також існує проблема

співвідношення і можливого ототожнення понять «медіа-простір» та «медіа-середовище». Відтак «медіа-середовище» – це система соціальних інститутів, комунікаційних мереж і соціальних суб'єктів, що є частиною соціального простору, в якому відбувається соціальна комунікація, що втілена в діяльності будь-яких видів медіа з метою передачі інформації для широкого кола реципієнтів [6, с. 78].

Людська діяльність та міжособистісне спілкування в суспільстві реалізується в соціальному просторі, який є їхньою фундаментальною умовою і має чимало сегментів, підпросторів, зокрема релігійний та інформаційний. Діяльність християнських конфесій у її культових та позакультових сферах характеризується рефлексією в українській та світовий медіа-простір. Це закономірний процес, адже релігійна діяльність посідає особливе місце в системі суспільної діяльності. Вивчення феномену медіа-простору і його релігійного, християнського, сегменту тільки стає предметом дослідження української релігієзнавчої науки.

Культова діяльність християнських конфесій зосереджена навколо її засобів: храму чи молитовного будинку та всього, що знаходиться в його просторі. Формально вона представлена літургією/богослужінням, молитовними практиками, церковним співом, здійсненням таїнств тощо. Рефлексією в медіа-простір цієї сфери діяльності християнських конфесій є прями трансляції богослужінь, що властиве всім християнським конфесіям.

Так, православні віряни УПЦ МП мають можливість слухати он-лайн-трансляцію через різні носії з інтернет-ресурсів Свято-Успенської Почаївської та Києво-Печерської лавр. Святкові літургії – різдвяні, пасхальні – транслуються в прямому ефірі телеканалами «Інтер» та «Глас», а також розміщені на їхніх YouTube-ресурсах. Безсумнівно, що важливим засобом релігійної діяльності є культова будівля. Знаходячись у ній, хай навіть через посередництво технічних засобів, людина потрапляє у специфічну зону соціального простору, опиняється в кардинально іншій життєвій ситуації. Результатом релігійної діяльності має бути задоволення релігійних потреб індивіда. Утім чимало присутніх на літургії через он-лайн висловлюють невдоволення коментуванням священнодії, адже, на їхню думку, голос коментатора заважає їм чути хорівий спів і перебувати в молитві та нівелює їхній духовний настрій. Така індивідуальна культова діяльність, хоча й не безпосередньо з групою вірних у храмі, доступна віруючим із високим рівнем релігійних переконань, із хорошим знанням релігійних текстів, видів і способів культової діяльності.

Прямі трансляції урочистих богослужінь у Свято-Володимирському кафедральному соборі Києва, які очолював Предстоятель УПЦ КП Патріарх Філарет, вели більшість загальноукраїнських телеканалів. Такі трансляції фіксують від 5 до 20, а деякі навіть і 115 тисяч переглядів, що засвідчує секулярну тенденцію до віртуалізації релігії. Релігійні мотиви та стимули участі в такій формі культової діяльності є ті ж самі, що й для вірянина, який фізично присутній на літургії в храмі: релігійна віра, релігійні почуття, потреби, прагнення, очікування, але реалізуються вони з іншими мірами глибини й зануреності в культову дію.

УГКЦ також здійснює свою медіа-діяльність у культовій сфері через пряму трансляцію богослужінь. Зокрема, різдвяне богослужіння з Патріаршого собору Воскресіння Христового та проповідь Глави УГКЦ Святослава наживо транслювали «5 канал», «Zik» та «ЖивеТБ» (кількість переглядів на YouTube-каналі 1,5 -15 тисяч, що залежить, зокрема, від часу запису). РКЦ в Україні через власну інформаційну структуру КМЦ організовує й готує проведення трансляцій, надає коментаторів для різдвяних і пасхальних богослужінь із Ватикану на українському телебаченні «UA: Перший», «5 канал», а також на греко-католицькому «ЖивеТБ» [9]. Навіть у такій

дистанційованій формі засобами культової діяльності є храм, релігійне мистецтво тощо. Водночас через таке споглядання може діяти прагнення індивіда задовольнити в релігійній діяльності й нерелігійні потреби – естетичні, комунікативні тощо.

Українські протестанти з-поміж інших християнських конфесій лідирують у використанні прямих трансляцій богослужінь із душпастирською та місіонерською метою. Відомо, що культ із погляду змісту – це «драматизація релігійного тексту», що характеризується вірувальним відношенням та повторювальністю. Для протестантів особливо характерно особисте занурення в текст Біблії, адже це вірність реформаторському принципу *Sola Scriptura*, а також головний засіб місіонерської форми діяльності в культовій сфері. Відтак засадничим у протестантському богослужінні є саме проповідь – тлумачення Писання, практичне застосування біблійних постулатів для ситуації «тут і тепер», яка є реальністю для вірних.

Відомо, що в культовій діяльності відбувається спілкування віруючих один із одним, вона є засобом згуртування релігійної спільноти. Найбільш наповнені храми вірянам саме під час християнських свят Різдва, Хрещення, Стрітення, Пасхи, Святої Трійці та ін. Так, соціологічні дослідження фіксують цю тенденцію: тільки на релігійні свята з 2000 по 2016 рр. храми відвідувало 52% українських громадян, щотижня присутні на літургії – 17,7%. Водночас на 2016 р. віруючими себе вважають 70,4% українців, православними 65,4%, греко- і римо-католиками 6,5% і 1%, протестантами 1,9%, а 24,3% ідентифікують себе «просто православними» [11, с. 27, 31–32]. Приватна, «домашня» релігійність, коли «віра глибоко в серці», знаходить вияв у дистанційованні від безпосередньої присутності в храмі, відтак перегляд трансляцій святкових та інших богослужінь задовольняє потреби секуляризованої людини.

Різновидами практичної позакультової діяльності християнських конфесій є: місіонерство, євангелізація, соціальні комунікації, катехизація, богословська та професійно зорієнтована освіта, душпастирювання (дітяча, підліткова, молодіжна робота, опіка подружжя), волонтерство в різновекторній та різнорівневій соціальній роботі, капеланство (військове, пенітенціарне, спортивне), біоетика й медичні проекти, організаційна та керівна діяльність у релігійних організаціях, інституціях, міжконфесійних та міжрелігійних радах та комітетах, видавнича діяльність, культурно-мистецькі проекти тощо. Ці та інші напрями позакультової діяльності рефлексують у медіа-простір через воцерковлене і невоцерковлене середовище засобами друкованих та електронних ЗМІ.

У нашому дослідженні для виявлення головних комунікативних точок, котрі християнські конфесії як продуценти актуалізують в українському суспільстві через власну культову та позакультову діяльність, ми будемо спиратися на модель медіа-простору дослідниці Є. Г. Нім, яка виділяє такі три його виміри: 1. Медійований простір – це «переданий», репрезентований через посередництво ЗМІ простір; 2. Медіатизований простір – це будь-який тип соціального простору, який передбачає використання медіа чи/або перебуває під його значним впливом; 3. Простір медіа – це матеріальний простір мас-медійних мереж і потоків. Отож, якщо медійований простір співвідноситься із контентом, медіатизований – із середовищем його поширення і використання, то медійному простору відповідають канали виробництва і передачі інформації, тобто самі медіа і система взаємозв'язку між ними [11, с. 41].

Воцерковлений чи невоцерковлений індивід, який живе в інформаційному суспільстві, сприймає соціальний простір через посередництво медійованого простору, який наповнений медіа-образами та медіа-текстами, що окреслюють реальність. Зі світського боку, медійований простір наповнений здебільшого неякісною, що тяжіє до сенсаційності, спрощеною, стереотипізованою, заполітизованою інформацією про

конфесійне життя. З іншого, конфесійного середовища, «традиційно склалося так, що комунікація Церкви та її вірян мала характер комунікації-розсіювання, оскільки зі... сторони Церкви була директивною» [2, с. 146]. Утім ситуація змінюється, оскільки церкви для забезпечення своїх соціальних комунікацій активно залучають засоби електронних медіа: соціальні мережі, спеціалізовані сайти, що відстежують релігійне життя України і світу, офіційні сайти церков тощо. Новітні медіа завдяки інтерактивній взаємодії між аудиторією та церковними продуцентами стають тим містком, як пише дослідниця Ю. Гавриш, на якому зароджується новий тип комунікації між церквою та суспільством – комунікація діалогу [2, с. 147]. Відтак через призму ЗМК окреслимо перелік вузлових тем, які в медійованому просторі відображають вектори дискурсу між церквою та суспільством.

Так, із 2008 р. тема святкування хрещення Київської Русі є однією з провідних у суспільно-релігійному житті країни. Головні святкування відбулися 2008 р. (1020-ліття), 2013 р. (1025-річчя) і заплановані на 2018 (1030-ліття), хоча щороку православні церкви здійснюють молебні на Володимирській гірці, хресні ходи, інші церковні заходи (приміром, молодіжні рок-концерти УПЦ МП). Це свято прописало в дискурсі між церквою і державою такі ключові повідомлення: 1. необхідність об'єднання українського православ'я у єдиній Помісній українській церкві (УПЦ КП, УГКЦ, президент В. Ющенко); 2. Хрещення Київської Русі – це «духовна купіль» єдиного східнослов'янського народу: міфологеми «руського мира» (РПЦ, проросійське крило УПЦ МП, В. Янукович). Це свято в інформаційному просторі ще більше протиставило УПЦ МП та УПЦ КП, і навіть «сам факт звернення УПЦ до політиків із проханням не використовувати Хрещення Русі для піару свідчить про те, що Церква починає усвідомлювати загрозливу ситуацію. *«Це не політична подія, хоч і святкування церковно-державне»*, – зауважив протоієрей Г. Коваленко, прес-спікер Предстоятеля УПЦ» [7].

Тенденцію до політизації релігії у контексті теми хрещення Київської Русі (2013 р.) засвідчило нагородження В. Януковичем, тодішнім президентом України, патріарха Кирила орденом Ярослава Мудрого I ступеня, у відповідь президент Російської Федерації В. Путін нагородив митрополита Володимира орденом Олександра Невського. Водночас на конференції «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України» В. Путін підкреслював, що «Росія, Україна і Білорусь становлять єдиний простір, який об'єднують спільні духовні цінності». Відтак власне медійного відображення церковної суті хрещення Русі в світському медіа-просторі не було [7].

Українські протестанти потужно заявили про себе в українському медіа-просторі через проект R500, приурочений до 500-річчя святкування європейської Реформації. Були здійснені різноманітні заходи та активності, зокрема: молитовні сніданки з представниками влади й освіти, наукові конференції, благодійницькі акції, концерти духовної музики, виставки, круглі столи, вело- та автопробіги, святкування християнських свят, Національний день молитви за Україну, тематичні публікації в провідних українських виданнях, теле- та радіопередачі, документальні фільми тощо, які наповнили собою простір соціальних комунікацій протестантів. Ці та інші заходи були покликані актуалізувати в українському інформаційному просторі в контексті євроінтеграційного вектору розвитку України тематику п'яти реформаційних *sofa*, що змінили соціальний, економічний, культурний та духовний простір Європи. Дві найбільші події в рамках R500 – це День Подяки (17 вересня 2017 р.) та Всеукраїнський різдвяний флешмоб «Україна та світ святкують Різдво Христове разом» (25 грудня 2017 р.).

Засадничим повідомленням, переданим через соціальні комунікації протестантськими речниками проекту R500, було: українське суспільство сьогодні потребує докорінних реформ, відтак досвід європейської Реформації може бути для України дороговказом та «дорожньою картою» змін, у підвалинах яких має бути саме духовне відродження. Водночас через проект R500 протестанти, здебільшого йдеться про їхнє нове покоління періоду незалежної України, яке не має за своїми плечима радянського минулого, сповненого переслідувань та остракізму через релігійні погляди, відтак захисного ізоляціонізму від суспільства, прагнуть активно залучатися в усі сфери життя суспільства й використовувати їх як майданчики для місійної проповіді.

Попри значні набутки в різних сферах життя українського суспільства, світський медіа-простір належним чином не віддзеркалив, як би того воліли самі протестанти, головне повідомлення проекту R500. Прикладом, на День подяки 17 вересня 2017 р. конфесійні медіа-працівники нарахували 150 тис. чоловік на головній площі Києва, втім цей факт не став інформаційним приводом для світських телевізійних та інших медіа. Натомість це викликало хвилю обурення в середовищі протестантів (пост у Facebookмедійника Р. Кухарчука, блог на «Українські правді» політолога В. Уколова та ін.), що, мовляв, світські ЗМІ продовжують радянську традицію табування теми присутності протестантів у суспільному житті України. Саме ці повідомлення від протестантських речників, які, завдяки інтерактивності новітніх медіа, стали інформаційним приводом у медіа-просторі й порушили проблему професійності соціальних комунікацій протестантів. Так, О. Кулигіна зазначає: «Ключовими повідомленнями після Дня Подяки стало... невміння протестантів будувати стосунки з медіа, бути зрозумілими для зовнішніх аудиторій» [8].

Ці два приклади – святкування хрещення Київської Русі та проект R500 – ілюструють, що ЗМК не лише відображають перебіг суспільно-релігійних подій у медіа-просторі, але й певним чином маркують їх. Це позначення спонукає зовнішні й внутрішні аудиторії церковних комунікацій сприймати ці події/місця в образах і смислах, які для них визначили медіа-працівники з конфесійного чи світського медіа-середовища. Так, прив'язка до Києва (столиці, місця) в ситуації зі святкуванням хрещення Київської Русі необхідна для соціальних комунікацій православних і католицьких конфесій як демонстрація їхнього прагнення до загальноукраїнського статусу (зокрема, ЗМІ зафіксували/розтиражували в медіа-просторі молебні на Володимирській гірці, у знакових для української церковної історії храмах: Михайлівському Золотоверхому соборі, Софії Київській, Києво-Печерській лаврі, в яких брали участь очільники конфесій, відомі політики та віряни тощо). Утім динаміка релігійної мережі засвідчує, що жодна православна чи католицька конфесія гомогенно не покриває своєю присутністю всі області України. Водночас проведення на головній площі Києва Дня Подяки та Святкування Різдва 25 грудня українськими протестантами також засвідчує їхнє прагнення через медійований простір продемонструвати «тут-і-тепер» власну ідентичність у контексті сучасної суспільно-релігійної історії України.

Медіатизація релігії, як елемент моделі медіа-простору, – це процес зростання ролі ЗМІ в різних сферах релігійної діяльності. У сьогоднішні під впливом медіа відбуваються значні трансформації християнства, адже комунікації прописують й актуалізують для християнських конфесій та їхніх аудиторій щоденну й віддалену буттєву проблематику, репрезентують речників, які говорять від імені церкви. Доречно також буде зауважити, що соціологічні дослідження фіксують найвищу довіру українських громадян саме до ЗМІ та церкви (Церкві довіряють 64,4%, ЗМІ – 48,3% [13]).

Дослідник М. Балаклицький узагальнив напрацювання зарубіжних та українських

учених у сфері медіатизації релігії. Відтак, цьому процесу притаманна: 1. проникненість релігії через засоби комунікативних технологій у всі сфери життя людини та суспільства; 2. Медіатизація релігії – це частина процесу секуляризації. Новітні медіа стирають межі між профаним і священним, роблять релігію доступною; 3. Медіа не просто висвітлюють і репрезентують релігію. Вони взаємодіють із нею в такий спосіб, який змінює обох [1, с. 55–56].

Медіатизований простір сповнений різними векторами дискурсу між християнськими конфесіями та суспільством, в якому знаходить відображення культова та позакультова діяльність церков. На основі аналізу конфесійного та світського медіа-середовища виокремимо напрями/потоки медійних рефлексій через праксеологічний підхід християнських конфесій сучасної України.

1. «Церква – влада – суспільство». Оцінка подій Помаранчевого та Євромайдану, осмислення місця церкви в громадянському спротиві, усвідомлення ролі церкви в суспільстві як морального авторитета, «совісті нації», виконання церквою пророчих функцій щодо дій влади (демонстрація ставлення до явища корупції, рецепція європейського вектора розвитку України і духовних ризиків та переваг цього процесу тощо), прагнення до розбудови єдиної Помісної православної церкви.

2. «Церква – війна – суспільство». Осмислення концепту «теологія війни», феномен капеланства, досвід пост воєнного душпастирювання, бачення волонтерства як місійної проповіді та християнського обов'язку, соціальна допомога постраждалим внаслідок воєнних дій, теми прощення і миротворства як рефлексія на суспільно-політичні реалії.

3. «Церква – цінності – суспільство». Практиологічний підхід християнських конфесій до проблематики біоетики (аборти, евтаназія, сурогатне материнство, щеплення, штучне запліднення, паліативна допомога тощо), осмислення екології довкілля, тіла, душі, напрацювання в освітній сфері (конфесійна і світська освіта, еволюціонізм та креаціонізм, викладання курсів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах тощо), сімейні цінності в контексті викликів сьогодення (подружжя, розлучення, одностатеві стосунки, виховання дітей, ювенальна юстиція тощо).

4. «Церква – культура – суспільство». Роль християнських цінностей у розвитку української культури, рецепція церквою різних мистецьких форм для власної кериґми.

5. «Церква – інші релігії – суспільство». Форми екуменізму та міжрелігійного діалогу в соціальному просторі України, ставлення українських громадян і християнських організацій до інших релігій та конфесій.

Простір медіа, або медійний простір, як елемент нашої робочої моделі медіа-простору – це матеріальний простір мас-медійних систем і потоків, що наповнений каналами виробництва і передачі інформаційних повідомлень, тобто це самі ЗМІ і система взаємозв'язку між ними. Релігійні ЗМІ – це друковані (газети, журнали, бюлетені, книги тощо), електронні (телебачення та радіомовлення) та мережеві медіа (ідеться про багатофункціональну систему інтернету, що є інтерактивним майданчиком для комунікації), котрі засновані релігійними організаціями та мають безпосередній або ж опосередкований релігійний контент та виконують світоглядну й місійну функції в релігійних соціальних комунікаціях.

За звітом Міністерства культури України на 1 січня 2017 р. християнських ЗМІ різних типів налічувалося близько 500 одиниць, із них УПЦ МП володіє 135 медіа, УПЦ КП – 48, УАПЦ – 12, УГКЦ – 58, РКЦ в Україні – 19, баптисти – 25, п'ятидесятники – 63, адвентисти – 22 [5]. Як засвідчують результати соціопитування, здійсненого компанією Research&Branding Group, сьогодні найпопулярнішими серед

українців ЗМІ є телебачення та інтернет. Так, приблизно 9 з 10 дорослих громадян України більш-менш регулярно отримують новини за допомогою телебачення, а близько половини – через інтернет. Переваги, які українці віддають окремим ЗМІ певною мірою пов'язані з віком, рівнем освіти та сферою зайнятості [10]. Відповідно до іншого опитування, здійсненого 2016 р. Інтерньюз у рамках проекту USAID «У-Медіа» щодо споживання ЗМІ, виявлено, що близько 67% респондентів використовують інтернет для отримання новин, порівняно із 64% 2015 р. Кількість українців, які повідомили, що дивляться новини по ТБ, скоротилася з 89% 2014-го до 81% 2015-го та 79% 2016-го [12].

Отже, культова та позакультова діяльність християнських конфесій рефлексує в український і світовий світський та релігійний медіа-простір, моделлю якого є такі сегменти: медійований, медіатизований та простір різних типів ЗМІ. Ці рефлексії, зокрема прямі трансляції богослужінь, посилюють процес віртуалізації релігії.

Медійований простір характеризується явищем політизації релігії та сакралізації політики, особливо це стосується відображення дискурсу між православними церквами і суспільством щодо Єдиної помісної православної церкви й векторів внутрішнього і зовнішнього розвитку Української держави. Водночас медіа, повідомляючи про суспільно-релігійні події, певним чином маркують їх, що детермінує сприйняття цих подій і образів зовнішніми й внутрішніми аудиторіями.

У медіатизованому просторі відображається діяльність християнських конфесій через тематичні блоки рефлексій, які аудиторії отримують через канали медійного простору, зокрема через чисельні християнські ЗМІ різних типів (друковані та мережеві медіа).

Список використаної літератури

1. Балаклицький М. А. Медіатизація протестантизму в Україні 1991-2010 років / М. Балаклицький; відп. ред. А. А. Бойко. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2011. – 375 с. ; Balaklytskyi M. A. Mediatyzatsiia protestantyzmu v Ukraini 1991-2010 rokiv / M. Balaklytskyi; vidp. red. A. A. Boiko. – Kharkiv : Kharkivske istoryko-filohichne tovarystvo, 2011. – 375 s.

2. Гавриш Ю. С. Діалогізм у нових медіях України як засіб соціальних комунікацій: релігійний аспект : дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.04 / Юліана Степанівна Гавриш; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2016. – 215 с. ; Havrysh Yu. S. Dialohizm u novykh mediiakh Ukrainy yak zasib sotsialnykh komunikatsii: relihiinyi aspekt : dys. ... kand. nauk iz sotsialnykh komunikatsii : spets. 27.00.04 / Yuliana Stepanivna Havrysh; Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka. – Lviv, 2016. – 215 s.

3. Грицай С. Архітектоніка сучасного медіапростору [Електронний ресурс] / С. Грицай // Вісник книжкової палати. – 2012. – № 5. – С. 26–30. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_5_5 ; Hrytsai S. Arkhitektonika suchasnoho mediaprostoru [Elektronnyi resurs] / S. Hrytsai // Visnyk knyzhkovoї palaty. – 2012. – № 5. – С. 26–30. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_5_5

4. Грицай С. В. Визначення поняття «медіа простір» з позицій міждисциплінарного підходу [Електронний ресурс] / С. В. Грицай // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 36. – С. 235–243. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2012_36_27 ; Hrytsai S. V. Vyznachennia poniattia «media prostir» z pozytsii mizhdystsyplinarnoho pidkhodu [Elektronnyi resurs] / S. V. Hrytsai // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. – 2012. – Vyp. 36. – С. 235–243. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2012_36_27

5. Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури

України : Форма 1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2017 р. // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2017/67269> ; Dani Departamentu u spravakh religii ta natsionalnosti Ministerstva kultury Ukrainy : Forma 1. Zvit pro merezhu tserkov i relihiinykh orhanizatsii v Ukraini stanom na 01.01.2017 r. // Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. – Rezhym dostupu : <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2017/67269>

6. Дженжебір О. М. Поняття «медіасередовище» у сучасній науці про соціальні комунікації / О. М. Дженжебір // Українське журналістикознавство. – 2013. – Вип. 14. – С. 75–79 ; Dzhenzhebir O. M. Poniattia «mediaseredovyshche» u suchasni nautsi pro sotsialni komunikatsii / O. M. Dzhenzhebir // Ukrainske zhurnalistykoznavstvo. – 2013. – Vyp. 14. – S. 75–79.

7. 1025-річчя Хрещення Русі у медіа: між офіціозом і скепсисом / підгот. М. Довженко // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/53489 ; 1025-richchia Khreshchennia Rusi u media: mizh ofitsiozom i skepsysom / pidhot. M. Dovzhenko // Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy,. – Rezhym dostupu : https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/53489

8. Кулигіна О. Коли медійний скандал після «Дня Подяки» гучніший, ніж сам «День Подяки». Кейс, вартий того, щоб увійти у підручники [Електронний ресурс] / О. Кулигіна // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~Olena/68326> ; Kulyhina O. Koly mediinyi skandal pislia «Dnia Podiaky» huchnishyi, nizh sam «Den Podiaky». Keis, vartyi toho, shchob uviity u pidruchnyku [Elektronnyi resurs] / O. Kulyhina // Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. – Rezhym dostupu : <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~Olena/68326>

9. Медіа-центр Конференції єпископів РКЦ. – [Електронний ресурс] // Католицький Медіа-Центр. – Режим доступу : <http://kmc.media/pro-nas.html>; Media-tsentr Konferentsii yepyskopiv RKTs. – [Elektronnyi resurs] // Katolytskyi Media-Tsentr. – Rezhym dostupu : <http://kmc.media/pro-nas.html>.

10. Найбільш популярними серед українців ЗМІ є телебачення та Інтернет : Детектор медіа. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/123866/2017-03-07-naibilsh-populyarnimi-sered-ukrayintsiv-zmi-e-telebachennya-ta-internet-research-branding-group>; Naybil'sh populyarnymy sered ukrayintsiv ZMI ye telebachennya ta Internet : Detektor media. – Rezhym dostupu : <http://detector.media/infospace/article/123866/2017-03-07-naibilsh-populyarnimi-sered-ukrayintsiv-zmi-e-telebachennya-ta-internet-research-branding-group>.

11. Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження [Текст] // Релігія, Церква, суспільство і держава: два роки після Майдану. – К.: Центр Разумкова, 2016. – 44 с.; Relihiya i Tserkva v ukrayins'komu suspil'stvi: sotsiolohichne doslidzhennya [Tekst] // Relihiya, Tserkva, suspil'stvo i derzhava: dva roky pislya Maydanu. – К.: Tsentr Razumkova, 2016. – 44 s.

12. Споживання ЗМІ в Україні 2016 року. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/spozhivannya_zmi_v_ukraini_2016_rok_u_populyarnist_facebook_zrostaє_dovira_do_rosiyskikh_media_znizhuetsya; Spozhyvannya ZMI v Ukrayini 2016 roku. – Rezhymdostupu : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/spozhivannya_zmi_v_ukraini_2016_rok_u_populyarnist_facebook_zrostaє_dovira_do_rosiyskikh_media_znizhuetsya.

13. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiolohichni>

doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-oriientsatsii-2; Stavlennya hromadyan Ukrayiny do suspil'nykh instytutiv, elektoral'ni oriyentatsiyi. – Rezhyim dostupu : <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiolohichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-oriientsatsii-2>.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2017

S. Fylypchuk

MEDIA SPACE AS A REFLEXION OF CULT AND OUT-OF-CULT ACTIVITIES OF CHRISTIAN CONFESSIONS

The cult and out-of-cult activities of Orthodox, Catholic and Protestant denominations are reflected in the Ukrainian and world media space, the model of which is the following segment - media space of various types of mass media.

The cult activity of Christian denominations is mostly represented in live broadcasts (in Internet resources) of worship in temples. Believers of the UOC MP, the UOC KP and the UGCC, who are in their own areas (home, office, or outside), but are not directly present in the temple, have the opportunity, through interactive broadcast of worships by sites, national radio and television channels, to satisfy their religious needs and to vary degrees of intensity of experiencing religious feelings. Such a form of an individual cult activity, when the believers are not directly present in the temple, allows them to experience and express religious beliefs, feelings, needs, aspirations, expectations with another degree of intensity, depth, and contemplation; through these modern technical means of communication the person can satisfy his / her aesthetic and communicative needs.

Ukrainian Protestants use live broadcasts of worships not only to meet their religious needs of their congregation, but they also do it with pastoral and missionary purpose for the outside audience. The Sola Scriptura principle is realized through personal study of the biblical text, so preaching, as the interpretation of the Scriptures, is the main means of the missionary form of the religious activity of the Protestant denominations.

Varieties of practical out-of-cult activities of Christian denominations are reflected in the media space through the confessional and secular environment with the use of printed and electronic media.

The media space is characterized by the phenomenon of politicization of religion and the sacralisation of politics, especially the reflection of the communication between Orthodox churches and society on the Single Local Orthodox Church and the vectors of the internal and external development of the Ukrainian state and the vision of the Orthodox denominations' place in this process. At the same time, the media, announcing social and religious events, mark them in some way, and this determines the perception of the events and images by external and internal audiences.

The media space reflects the activities of Christian denominations through such thematic blocks of reflections: "Church - Power - Society", "Church - War - Society", "Church - Values - Society", "Church - Culture - Society", "Church – Other Religions - Society". These reflections are delivered to the audience through the media channels, in particular through the numerous Christian media of various types (printed and network media).

Key words: *cult and out-of-cult activities, media space, Protestants, UOC MP, UOC KP, UGCC.*

УДК 130.2 : 7.037.3

С. М. Холодинська

«ПОЕЗОМАЛЯРСТВО» М. СЕМЕНКА : ФУТУРИСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ У КОНТЕКСТІ ВИДОВОЇ СТРУКТУРИ МИСТЕЦТВА

У статті показано, як ідеї «поезомалярства» яскраво вирізняють творчо-пошуковий характер естетико-художньої позиції Михайля Семенка, засновника українського футуризму. Наголошено, що на початку ХХ століття проблема синтезу мистецтв, до з'ясування сутності якої долучилися О. Скрябін, В. Кандинський, М. Чюрльоніс, Л. Курбас, належала, з одного боку, до актуальних, а з іншого, до теоретико-практичних, оскільки перші її теоретичні обриси зробили саме митці. Наведено, що футуризм як мистецтво майбутнього, спонукав до серйозних експериментів у різних видах мистецтва, найбільш виразно продемонструвавши свої можливості в поезії та живописі.

Ключові слова: *поезомалярство, авангардизм, футуризм, синестезія, види мистецтва, синтез мистецтв.*

Кінець ХІХ – початок ХХ століть у європейській історії відомий як час глобальних потрясінь та радикальних соціальних змін. Як відомо, криза в тогочасній науці вела до пошуку інших альтернативних способів одержання знань і все більшу роль починало відігравати мистецтво: це був період кардинального переосмислення людиною своєї ролі та місця у картині всесвіту.

«Призначення мистецтва, – вважає російський мистецтвознавець Н. Автономова, – сприймалося як служіння чомусь вищому, що існує за межами самого мистецтва. Митець початку ХХ ст. сприймався сучасниками як постать, що рятує від загальної раціоналізації життя, підтримує стан «вічної тривоги духу, вічного трагізму», настільки властивий національному характерові» [1, с. 98–99]. Як і в науці, у цей час у мистецтві відбувається орієнтація на нове, створюються інші виразні засоби, змінюються мови мистецтв, розширюються галузі його дії. Має рацію український культуролог Н. Жукова, коли зазначає: «Складність процесів ХХ ст. визначається «поліфонією» систем мовних пластів, стилів, напрямків, манер» [8, с. 181].

Так, наприкінці ХІХ – початку ХХ століть митці ініціювали інтерес до проблеми синтезу мистецтв, відчуваючи у процесі власної творчості її актуальність. Ця складна проблема, хоча і мала певні історичні традиції аналізу та інтерпретації, все ж на початку минулого століття залишалася вкрай суперечливою.

Метою статті є розгляд феномену зорової поезії («поезомалярства») М. Семенка як футуристичного експерименту в контексті видової структури мистецтва.

Зорова поезія (візуальна поезія), або «поезомалярство» останнім часом привертає увагу багатьох науковців, як літературознавців, так і культурологів, естетиків та мистецтвознавців: Я. Демиденко у статті «Футуризм Михайля Семенка: сучасний погляд» (2012) наголошує на захопленості поета зоровою поезією та верлібром [7]. Специфіці зорової поезії у творчості М. Семенка періоду панфутуризму в контексті синтетичних пошуків авангардизму присвячена також стаття Ю. Коваліва «Візуальна поезія Михайля Семенка» (2013) [10].

Типологічні риси ідеологічно-естетичного руху, контекстуальні особливості функціонування авангардистських стильових напрямів, таких як футуризм, конструктивізм, експресіонізм і сюрреалізм розглядає у своїх монографіях

«Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки» (2006) та «Футуризм» (2010) А. Біла [2; 3]. Взаємодію поезії й живопису в російському кубофутуризмі аналізує К. Бобринська [4].

Наприкінці XIX століття, як вже було зазначено, європейська культура переживала глобальну кризу. Відбувалося відчуження людини від світу, людини від людини, людини від результатів власної праці, втрачалися зв'язки між індивідумом та соціумом, формувалося відчуття самотності особистості перед обличчям суспільних катастроф. Всюди панували атмосфера смутку, негативні настрої та тотальне падіння духу. Для художньої творчості були характерні декадентські тенденції, а культура, у цілому, втрачала здатність до самодетермінації, у мистецтві спостерігалися девіації та деградація. Це відбувалося внаслідок посилення внутрішніх та зовнішніх конфліктів у світі, загострення соціальних протиріч, наростання агресії з боку пролетарської маси чи глобальних проблем, викликаних війнами та научно-технічною революцією.

Саме у період кризового стану європейської соціокультурної системи відбувається розквіт нових мистецьких напрямів – модернізму та авангардизму. Обидва поняття мають однакове підґрунтя, адже зародилися та розвивалися у період культурної кризи, розчарування в минулих ідеалах, в часи панування занепадницьких тенденцій у мистецтві. Вочевидь, у цей період відбувався пошук митцями абсолютно нових творчих підходів до донесення своїх ідей людству, результатом якого і стало мистецтво авангарду, що стояло на, так званих, «передових позиціях», поєднуючи в собі такі художні напрями, як футуризм, абстракціонізм, експресіонізм, дадаїзм, сюрреалізм тощо. Засновники означених мистецьких напрямів залишили низку принципово важливих естетико-мистецтвознавчих напрацювань, які й до сьогодні є предметом теоретичного аналізу. На нашу думку, чи не найпродуктивнішою слід визнати ідею синтезу мистецтв, яку в теоретичному і практичному аспектах, по суті, водночас почали розробляти О. Скрябін та В. Кандинський.

Концепція синтезу мистецтв у Олександра Скрябіна (1875–1915) найтіснішим чином була пов'язана з його різноманітними філософськими уявленнями про світ, мистецтво та творчий потенціал митця. У скрябінському синтезі повинні були об'єднатися не тільки музика й поезія, але і драма, і танець, і живопис, і архітектура, й усі інші – уже забуті або ще не народжені мистецтва. Маючи, так званий, «кольоровий слух», О. Скрябін зважився на естетичну «візуалізацію» своїх колірнотональних асоціацій. Надзвичайно плідними у творчості композитора були 1907–1910 роки: саме у цей період він написав «Поему екстазу» та «Прометей», що розглядалися як «попереднє дійство» до фундаментального твору «Містерія». Як відомо, раптова смерть О. Скрябіна обірвала експеримент композитора, який передбачав не стільки синтез видів мистецтва, скільки синтез «зовнішніх» відчуттів людини – своєрідного фундаменту естетичного почуття, – а саме: звуку, кольору, запаху та руху.

Яскравим представником теоретико-практичного утвердження ідеї синтезу мистецтв по праву вважається Василь Кандинський (1866–1944), котрий мріяв про синтез живопису з музикою і танцем. Новаторські шукання В. Кандинського не були випадковими. У своїх відомих, визнаних в усьому світі роботах «Про духовне в мистецтві», «Сходина», «Точка і лінія на площині» він пише про необхідність створення – в синтезі – звукозорової поліфонії. Спираючись на новаторський принцип «вивільнення» в образотворчому мистецтві енергії руху, кольору, звуку, В. Кандинський вважав, що синтез цих засад – «сходина» – до прийдешнього духовного відновлення людини. Він докладно розгортає свою тезу щодо високої художньої гідності «контрапунктичного синтезу», «поліфонії мистецтв», конкретно – «слухо-зорової поліфонії» та обґрунтовує це у наступних (після 1911 р.) виданнях «Про

духовне в мистецтві», у статті «Про сценічну композицію», що аналізують можливі прийоми єднання «музичного», «барвистого» і «танцювального» рухів і приходять до такого висновку: «Оскільки число фарб і форм безмежне, те безмежні й сполучення, а в той же час і впливи. Цей матеріал невичерпний» [9, с. 114].

Окремі ідеї В. Кандинського виявилися співзвучними з шуканнями О. Скрябіна. Ми маємо на увазі їх обоєпільний інтерес до феномену «містерія», який, на їх думку, міг би стати самостійним видом мистецтва, що демонстрував би єднання «духу» та «матерії». Три п'єси В. Кандинського – «Жовтий звук», «Зелений звук» та «Фіолетове» В. Кандинського – і повинні були сформувані «Містерію» як «ритуально-сценічне дійство». Серйозність намірів В. Кандинського підтверджує той факт, що до сценічної композиції «Фіолетове», яка була створена у 1914 р., митець повертається ще раз у 1926 р., намагаючись її удосконалити.

Відомий литовський митець Мікеліус Чюрльоніс (1875–1911) був одночасно живописцем, поетом і композитором, котрий не стільки прагнув до втілення у живописні полотна конкретних музичних здобутків, скільки намагався додати їм характер музики, перетворити їх у свого роду «зриму музику». Він говорив, що «музика поєднує в собі поезію й живопис і має свою архітектуру» [16].

Значно підсилили теоретичну вагу щодо вирішення проблеми синтезу мистецтв й українські футуристи. Творчо-пошуковий потенціал синтезу мистецтв визнавав відомий театральний режисер Лесь Курбас (1887–1937) та засновник українського футуризму Михайль Семенко (1892–1937). Нагадаємо, що український футуризм сформувався як самобутнє явище, передусім, у поезії та живописі, і протягом 1914–1937 років відігравав помітну роль в оновленні української культури.

Як ми вже зазначали у нашій попередній статті «Теоретичний вимір спадщини Михайля Семенка», поет чітко наголошував, що внаслідок руйнації «старого буржуазного мистецтва», активізується процес виникнення нового мистецтва, що ґрунтуватиметься на ідеї синтезу [14, с. 275]. При цьому, М. Семенко прагне довести, у чому полягає сутність, так би мовити, справжнього синтезу: згідно його позиції, «...інколи можна скільки завгодно що-небудь «синтезувати», а результати звідси вийдуть ті самі, що і від переливання з пустого у порожнє» [14, с. 275].

Розглядаючи логіку становлення та розвитку української моделі футуризму, слід визнати, що серед складових її теоретичного фундаменту важливе місце посідають ідеї «поезюмаларства», «поезоспіву», «поезокольору», «звуконаслідування», «образосимволу». Саме вони, по-перше, ілюстрували процес «словотворення», яким, починаючи від В. Хлебнікова, опікувалися практично усі футуристи, а, по-друге, засвідчували, що в поле зору українських авангардистів потрапила проблема видової специфіки мистецтва.

Як ми вже зазначали вище, завдяки творчим експериментам О. Скрябіна, В. Кандинського, М. Чюрльоніса, а також А. Шенберга та П. Мондріана феномени «синтез», «синестезія», «синтетичність» стають об'єктами теоретичного опрацювання. Це дозволило в процесі аналізу специфіки «руху» або причин «взаємодії» різних видів мистецтва опертися на досягнення психології, психофізіології та визначити більш реальне підґрунтя для низки футурологічних прогнозів щодо можливого майбутнього як мистецтва, так і художньої творчості. Слід підтримати точку зору В. Тузова, який наголошує на значно більшій зацікавленості Семенка питаннями психології творчості, зокрема, процесом створення, ніж фактом існування художнього твору. В. Тузов, зокрема, пише: «Обґрунтовуючи концепцію кверо-футуризму (мистецтво шукання – С. Х.), Семенко рішуче відмежовується від мистецтва минулого та абсолютизує процес створення художнього твору, а не сам твір. У контексті такого

підходу особливої ваги набуває ідея «стремління», «шукування й переживання без здійснення» [15, с. 11].

На нашу думку, семенкові ідеї щодо «словотворення», намагання знайти нові поняття, що дозволяють донести до читачів «образосимволи», створені футуристами, і, нарешті, «поезозомалярство» – експеримент, що на відміну від «поезозспіву» чи «поезозкольору» отримав найбільш послідовне теоретичне пояснення, показали, що він не лише виявився долученим до простору новаторського художнього мислення митців-авангардистів початку минулого століття, а й показав виразне авторське бачення того творчого потенціалу, який містить, наприклад, синтез різних видів мистецтва, створюючи нову синестезійність – міжчуттєву асоціацію, яка формується на перетині, зокрема, поезії та живопису, слова та кольору.

Як зазначає відомий український естетик Л. Левчук: «Синестезія як міжчуттєва асоціація ...це реакція на безпосередній стимул, це активізація пам'яті, попереднього досвіду, а на його основі – прогнозування майбутнього. Своєї завершеної форми синестезія досягає в мистецтві, в процесі художньої творчості, де органічно зливаються часові категорії минулого, сучасного й майбутнього» [11, с. 17]. У такому тлумаченні синестезія набуває певного загальномистецького значення, значно розширюючи поняття «співчуття».

Досягнення авангардистів і, зокрема, М. Семенка у виявленні естетико-художніх можливостей синестезії фіксують усі українські науковці – Т. Ємельянова, Т. Матюх, О. Саленко, О. Сарнавська, – які займаються означеною проблемою. Так, О. Саленко вважає, що зацікавленість синестезією спонукала інтерес митців до естетики та психології, до «поглиблення розуміння естетичного підґрунтя синестезії». Усе це – відповідно – впливало на мистецьку практику. О. Саленко, «на основі аналізу концепту «поезозомалярства» як «зорової (просторової) поезії» М. Семенка» показує «цінність «синтетичних понять» при спробі поєднання формотворчих засобів поезії й живопису, що є внеском українського митця-авангардиста й теоретика мистецтва у розвиток проблеми синестезії» [13, с. 9].

Зазначимо, що вже практично три сторіччя вчені займаються дослідженням феномену синестезії, проте саме на рубежі XIX–XX століття явищем синестезії зацікавилися не тільки з погляду медицини чи психології, а й з точки зору розвитку різних видів мистецтва. Найбільш ранній прояв синестезії виявлявся в поєднанні світла (кольору) і музики (звуку). Спроби знайти поетичний еквівалент пересічній людині, створити «надчуттєвий» всесвіт знаходять висвітлення в теорії відповідностей французького символізму XIX століття (Варлен, Бодлер). Взагалі багато дослідників феномена синестезії вважають її унікальною, містичною здатністю, що не піддається поясненню. Близьким до цього є і визнання «кольорового слуху» винятковою властивістю людської психіки.

Спроби поглибити теорію синестезії і – тим самим – вплинути на практику розвитку синтезу мистецтв достатньо виразно простежуються з кінця XX століття. Найпослідовніше цією проблемою займається відомий російський естетик Б. Галеев, який вважає, що «розвиткові здібностей (синестезійного фонду культури) до синестезії в кожен добу відповідає глибина міжвидових зв'язків мистецтва і, відповідно, рівень складності синтезу в слухо-зорових мистецтвах, виявляючи собою один із показників прогресу в мистецтві, у підвищенні ступеня цілісності чуттєвого освоєння світу» [6, с. 315].

Як правило, для зображення почуттів, емоцій будь-який митець користується не тільки загальною емоційною характеристикою того, що зображується, а й підтекстом твору, який може набувати самостійного значення. Цьому сприяє також звернення до

художніх засобів суміжних мистецтв. Так, наприклад, у експресіоністів самостійним виразником експресії був колір, тому кожній художній деталі відповідали свої фарби. Музичне мистецтво з літературою зближує потреба ритмічно оформити речення, передати нюанси думки. Тому для багатьох письменників засобами розкриття психології персонажів стали музичні образи, а зближення з живописом привело до створення зорової поезії (візуальної поезії, або поезомалярства). Сутність зорової поезії полягає в тому, що зовнішня зорова форма поетичного тексту не лише фіксує усну (звукову) форму, а й разом з нею утворює естетичну єдність, а також може мати цілком самодостатній зміст, бо надає твору додаткової поетичної енергії. Будучи синтетичним утворенням, зорова поезія різною мірою поєднує мовні й зорові елементи, на основі чого виникають її різновиди.

Зразки зорової поезії відомі з часів античності, зустрічаються в поезії середньовіччя, в багатьох європейських літературах доби Відродження, в літературі Київської Русі (книжкові мініатюри), у творчості І. Величковського (близько 1630 (1651)–1701 (1726)), Г. Сковороди (1722–1794), у романі Ф. Рабле (1494–1553) «Гаргантюа і Пантагрюель» та інших як українських, так і європейських авторів. Але найбільшого розвитку зорова поезія досягла саме на початку ХХ століття в напрямках авангардного мистецтва – футуризмі, дадаїзмі та сюрреалізмі, представники яких намагаючись епатажно впливати на публіку, приділяли значну увагу зоровій поезії, шукали нові засоби художнього відтворення.

Значний внесок у розвиток зорової поезії зробив відомий французький поет, художник, критик Гійом Аполлінер (1880–1918), який експериментував із поетичною формою. Частина його віршів має вигляд ліричних ідеограм, або каліграм: їх текст утворює своєрідний малюнок (сонце, мандоліна, голуб, фонтан, будинок, зірка, лінії дощу тощо). Новаторство Аполлінера полягає в тому, що він пристосував відому віршову форму для вираження настроїв своєї епохи. Для нього, як для багатьох митців початку ХХ століття, було замало використовувати виражальні засоби тільки одного виду мистецтва. Він прагнув до синтезу мистецтв, тому у своїх віршах виходить за межі суто вербальних засобів, за межі традиційних словесних форм. Для нього важливим був саме «простір», де існує його вірш, тобто загальний малюнок. Форма його каліграм містила не тільки ідейну, а ще й естетичну інформацію, що, на його думку, мало справити незабутнє враження на читачів.

Серед російських авангардистів, які також намагалися створити нову мову, конструювали нові слова, декларували нову мораль і прагнули епатавати публіку своїми творами, можна назвати Ігоря Северяніна (1887–1941), засновника егофутуризму; Давіда Бурлюка (1882–1967), ідеолога російського футуризму як у живописі, так і в літературі; Володимира Маяковського (1893–1930), поета, драматурга, кіносценариста, кінорежисера, кіноактора й художника; Василя Каменського (1884–1961), поета та авіатора, футуристична поезія якого збагачена неологізмами, грою слів і звуковими паралелями, що створюють структуру вірша; Велеміра Хлебнікова (1885–1922), засновника російського футуризму, відомого своїми експериментами з поетичною мовою і словотворенням, та ін.

Українські футуристи також прагнули об'єднати різні види мистецтва. Як відомо, 1922 року в Україні виникла «Асоціація панфутуристів», представники якої в журналі «Семафор у майбутнє» проголосили загибель традиційного мистецтва і народження нової культури. Як зазначає український літературознавець Я. Цимбал у лекції «Від поезомалярства до монтажу – як авангардисти синтезували мистецтво», саме цей журнал Асоціації панфутуристів «демонструє 2 способи синтезу мистецтва: поезомалярство та мистецтво дійства» [17].

У вищезгаданому журналі М. Семенко публікує свою статтю «Поезомалярство», в якій обґрунтовує процес появи нового мистецтва: «...ми зруйнували всі дотеперішні форми поетичного виявлення, бо вони затісні нам. Далі до цього ж моменту втикається інший процес – процес розкладу матеріалу поезії – слова – на первісні елементи. Слово взято під енергійне експериментування, наслідком чого виступає один узагальнений момент, який має рішуче значіння для дальшого розвитку, а саме: слово, як таке, по нашій волі може впливати або на зорове, або на слухове приймання» [14, с. 289] та пояснює, що «темника поезомалярства вимагає відповідних спеціальних засобів матеріалізації, що відбивається й на зовнішнім вигляді («формі») його. «Слухова поезія» являє чиншу картину, і в той час як перша дотикається до законів малярства, друга очевидно стикнеться з музикою чи взагалі звуком (голос)» (тут і далі збережена орфографія і пунктуація М. Семенка. – С. Х.) [14, с. 289].

Для Семенка-поета завжди важливим виразним засобом мистецтва є слово. Але, підпадаючи під процес деструкції, воно «доходить до свого завершення. Слово розкладене й використане з усіх боків – як поняття, символ, образ, фарбова пляма, тональний звук і нарешті як прозаїзм» [14, с. 296], тому, як він зазначає: «слово, як таке, вже не буде основним у фактурі прози» [14, с. 297].

Яскравими спробами творення нової метамови за принципами симультанізму (одночасного розгортання візуального і вербального рядів) є «Каблепоема за океан» та «Моя мозаїка», опубліковані у журналі «Семафор у майбутнє» (1922). «Каблепоема» складена з восьми карток, має різнокольоровий – чорний та червоний – друк. Твір оформлений в рамки, як картина. Саме це вказує на синтез, хоча і формальний, поезії та живопису. «Моя мозаїка» є прикладом використання методу монтажу, який був поширеним у творчості митців-авангардистів у 20-ті роки минулого століття.

Щодо синтезу мистецтв, то Семенко вважав можливим «інтеграцію й хімічний сплав суми мистецтв: поезії, малярства, скульптури й архітектури. Попарно найлегше їх звести таким чином: поезія плюс малярство (в даний момент я здійснюю цю пару – поезомалярство), скульптура плюс архітектура з проміжним моментом малярство плюс скульптура. Коли буде здійснено ці приватні завдання, можливо буде відшукати загальний інтеграл суми обох пар і проміжного ступня. Це буде те, що я називаю «тихим мистецтвом»» [14, с. 298].

Як відомо, основним принципом взаємодії мистецтв у синтезі є наявність двох і більше художньо самостійних систем, які ведуть рівноправний мистецький діалог. Однак, як ми вже наголошували у наших попередніх розвідках, в авторській моделі видової мистецької структури М. Семенка панівне місце посідає поетичне мистецтво, а точніше – його майбутня модифікація – поезомалярство. Тому ми не можемо однозначно стверджувати, що поет послідовно відстоював ідею синтезу мистецтв у своїй творчості.

Підсумовуючи наше дослідження, доцільно зробити наступний висновок: проблема видової специфіки мистецтва була одним із засадних чинників естетичної платформи М. Семенка. Тому він досить ґрунтовно розробив ідею поезомалярства, підґрунтям якої виступала міжчуттєва асоціація «слово-колір». Означена ідея, по-перше, достатньо ємка сама по собі, а по-друге, відкриває нові естетико-художні обрії щодо експериментів з так званою кольоровою поезією. Активна розробка на межі ХХ–ХХІ століття феномену «синестезійної чуттєвості» стала блискучим підтвердженням правоти М. Семенка.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо дослідження естетико-художніх пошуків футуристів і пріоритети їх творчої реалізації. Теоретична і практична значущість полягають у тому, що матеріал дослідження сприятиме

подальшому науково-теоретичному осмисленню феномену українського футуризму. Результати роботи можуть бути використані при читанні лекційних курсів з естетики, культурології, історії та теорії мистецтва для студентів гуманітарних та художньо-творчих вузів.

Список використаної літератури

1. Автономова Н. Б. Василий Кандинский : художник и наука / Н. Б. Автономова // Многогранный мир Кандинского / под ред. Н. Б. Автономовой и др. – Москва, 1999. – С. 98–105 ; Avtonomova N. B. Vasiliy Kandinskiy : khudozhnik i nauka / N. B. Avtonomova // Mnogogrannyy mir Kandinskogo / pod red. N. B. Avtonomovoy i dr. – Moskva, 1999. – S. 98–105.
2. Біла А. Український літературний авангард : пошуки, стильові напрямки / А. Біла. – Київ : Смолоскип, 2006. – 464 с. ; Bila A. Ukrainskiy literaturniy avanhard : poshuku, stylovi napriamky / A. Bila. – Kyiv : Smoloskur, 2006. – 464 s.
3. Біла А. Футуризм / А. Біла. – Київ : Темпора, 2010. – 248 с.; Bila A. Futuryzm / A. Bila. – Kyiv : Tempora, 2010. – 248 s.
4. Бобринская Е. Взаимодействие поэзии и живописи в русском кубофутуризме : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.00; 07.00.12 / Екатерина Александровна.Бобринская; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1993. – 22 с. ; Bobrinskaya Ye. Vzaimodeystvie poezii i zhivopisi v russkom kubofuturizme : avtoref. dis. ... kand. iskusstvovedeniya : spets. 17.00.00; 07.00.12 / Yekaterina Aleksandrovna.Bobrinskaya; MGU im. M. V. Lomonosova. – Moskva, 1993. – 22 s.
5. Галеев Б. М. Проблема синестезии в эстетике / Б. М. Галеев // Современный Лаокоон : эстетические проблемы синестезии : сб. ст. по матер. науч. конф. [21-22 янв. 1991 г.]. – Москва : Изд-во МГУ, 1992. – С. 5–9 ; Galeev B. M. Problema sinestezii v estetike / B. M. Galeev // Sovremennyy Laokoon : esteticheskie problemy sinestezii : sb. st. po mater. nauch. konf. [21-22 yanv. 1991 g.]. – Moskva : Izd-vo MGU, 1992. – S. 5–9.
6. Галеев Б. М. Синестезия / Б. М. Галеев // Эстетика : словарь ; под ред. А. А. Беляева [и др.]. – Москва : Политиздат, 1989. – С. 314–315 ; Galeev B. M. Sinesteziya / B. M. Galeev // Estetika : slovar ; pod red. A. A. Belyaeva [i dr.]. – Moskva : Politizdat, 1989. – S. 314–315 315 .
7. Демиденко Я. Футуризм Михайла Семенка : сучасний погляд / Я. Демиденко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія. – 2012. – Вип. 3. – С. 47–51 ; Demydenko Ya. Futuryzm Mykhaila Semenka : suchasnyi pohliad / Ya. Demydenko // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii : Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia. – 2012. – Vyp. 3. – S. 47–51.
8. Жукова Н. А. Культурно–історична інтерпретація в музиці : до постановки проблеми / Н. А. Жукова // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 4/5, ч. 1. – С. 176–184 ; Zhukova N. A. Kulturno–istorychna interpretatsiia v muzytsi : do postanovky problemy / N. A. Zhukova // Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyku khudozhnoi kultury : zb. nauk. pr. – 2000. – Vyp. 4/5, ch. 1. – S. 176–184.
9. Кандинский В. В. О духовном в искусстве (Живопись) // Кандинский В. В. Избранные труды по теории искусства в 2-х т. / В. В. Кандинский. – Москва, 2001. – Т. 1. – С. 96–200 ; Kandinskiy V. V. O dukhovnom v iskusstve (Zhivopis) // Kandinskiy V. V. Izbrannye trudy po teorii iskusstva v 2-kh t. / V. V. Kandinskiy. – Moskva, 2001. – T. 1. – S. 96–200.
10. Ковалів Ю. І. Візуальна поезія Михайля Семенка / Ю. І. Ковалів // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. — 2013. – Вип. 39, ч. 2. – С. 14–20 ; Kovaliv Yu. I. Vizualna poeziia Mykhailia Semenka / Yu. I. Kovaliv // Literaturoznavchi

studii : zb. nauk. pr. — 2013. — Vyr. 39, ch. 2. — S. 14–20.

11. Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття : навч. посіб. / Л. Т. Левчук. — Київ : Либідь, 1997. — 224 с. ; Levchuk L. T. Zakhidnoievropeiska estetyka KhKh stolittia : navch. posib. / L. T. Levchuk. — Kyiv : Lybid, 1997. — 224 s.

12. Починок Ю. Зорова поезія : від писанкарства до супрематизму / Ю. Починок // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — 2014. — Вип. 60, ч. 1. — С. 225–231 ; Pochynok Yu. Zorova poeziia : vid pysankarstva do suprematyizmu / Yu. Pochynok // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. — 2014. — Vyr. 60, ch. 1. — S. 225–231.

13. Саленко О. Синестезія в контексті арт-терапії : естетичний аспект : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.08 / Оксана Петрівна Саленко; Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. — Київ, 2016. — 20 с. ; Salenko O. Synesteziiia v konteksti art-terapii : estetychnyi aspekt : avtoref. dys. ... kand. fil. nauk : spets. 09.00.08 / Oksana Petrivna Salenko; Instytutu filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy. — Kyiv, 2016. — 20 s..

14. Семенко М. Вибрані твори / С. Семенко; упоряд. А. Біла. — Київ : Смолоскип, 2010. — 688 с. ; Semenko M. Vybrani tvory / S. Semenko; uporiad. A. Bila. — Kyiv : Smoloskur, 2010. — 688 s.

15. Тузов В. Культуротворчі процеси в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття) як підґрунтя сучасних теоретичних інновацій : автореф. дис. ... канд. культурології : спец. 26.00.01 / Владислав Олександрович Тузов; Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. — Київ, 2011. — 20 с. ; Tuzov V. Kulturotvorchi protsesy v Ukraini (kinets KhKh – pochatok KhKh stolittia) yak pidgruntia suchasnykh teoretichnykh innovatsii : avtoref. dys. ... kand. kulturolohii : spets. 26.00.01 / Vladyslav Oleksandrovych Tuzov; Nats. akad. kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. — Kyiv, 2011. — 20 s.

16. Чюрленис М. К. Про музыку и рисование, письма, записи и статьи / М. К. Чюрленис. — Вильнюс : Вага, 1960. — 257 с. ; Chyurlenis M. K. Pro muzyku i risovanie, pisma, zapisi i stati / M. K. Chyurlenis. — Vilnyus : Vaga, 1960. — 257 s.

17. Калитенко Т. Від поезомалярства до монтажу — як авангардисти синтезували мистецтво [Електронний ресурс] / Т. Калитенко. — Режим доступу : <http://www.chytomo.com/news/vid-poezomalyarstva-do-montazhu-yak-avangardisti-sintezuvali-mistectvo> ; Kalytenko T. Vid poezomaliarstva do montazhu — yak avanhardysty syntezuvaly mystetstvo [Elektronnyi resurs] / T. Kalytenko. — Rezhym dostupu : <http://www.chytomo.com/news/vid-poezomalyarstva-do-montazhu-yak-avangardisti-sintezuvali-mistectvo>

Стаття надійшла до редакції 11.09.2017 р.

S. Kholodynska

**M. SEMENKO'S "POEZOMALYARSTVO" ('ARTISTIC POETRY'):
A FUTURISTIC EXPERIMENT WITHIN ART SPECIFIC STRUCTURE**

The article states that the turn of the 20th century in European history is regarded as the time of global shocks and radical social changes. It was a period of human's cardinal re-comprehension as for one's role and place in worldview. It encouraged creators to search for absolutely new artistic approaches to get out their ideas to humanity, which resulted in avant-garde art, which combined such art movements as futurism, abstractionism, expressionism, Dadaism, surrealism, etc. It was a period when creators initiated the interest to the problem of art synthesis and sensed its actual importance during the creative process.

The author of this research shows that ideas of “poezomalyarstvo” (‘artistic poetry’) vividly express creative and exploratory nature of M. Semenko’s aesthetic and artistic position. M. Semenko was the founder of Ukrainian futurism. It is emphasized that at the beginning of the 20th century the problem of arts synthesis was of actual importance, on the one hand, and of theoretical and practical nature, on the other hand, as the first theoretical drafts were made by the creators themselves. The investigation into the core of arts synthesis problem was carried out by O. Skryabin, V. Kandinskiy, M. Chyurlyonis, and L. Kurbas. It is shown that futurism, as an art of future, induced to serious experiments in different kinds of art, but expressed its opportunities in poetry and art most meaningfully.

O. Skryabin’s arts synthesis concept was affected by his various philosophical ideas concerning world, art and artist’s creative potential. O. Skryabin’s subthesis should combine music and poetry as well as drama, dancing, art, architecture and other forgotten or unborn kinds of art. Having the so called ‘colour ear for music’, O. Skryabin ventured aesthetic visualization of his colour and tone associations.

Basing on innovative principle of ‘release’ movement, colour and sound energy in art, V. Kandinskiy considered that synthesis of these grounds is the stairs to coming spiritual renewal of a human. He gave detailed consideration to the idea of high artistic decency of ‘contrapuntal synthesis’, ‘arts polyphony’, in other words, ‘hearing and visual polyphony’.

The famous Lithuanian creator M. Chyurlyonis was simultaneously an artist, a poet and a composer. He strived not only to embody concrete musical works in painting but also tried to impart them with musical nature and transform them into the so-called ‘visual music’.

Ukrainian futurists significantly intensified the theoretical value as for solving the problem of arts synthesis through developing the ideas of ‘poezomalyarstvo’ (‘artistic poetry’), ‘poezospiv’ (‘singing poetry’), ‘poezokolir’ (colour poetry), onomatopoeia, symbolic image and word-formation.

At the end of the study, the author concludes: the problem of art specific structure was one of M. Semenko’s aesthetic platform grounds. So he thoroughly developed the idea of ‘poezomalyarstvo’ (‘artistic poetry’); its basis was formed by intersensual association with ‘word-colour’. Firstly, this idea in its core is rather capacious; secondly, it opens new aesthetic and artistic vistas as for experiments with the so-called colour poetry. Active development of the ‘synaesthesia sensuality’ phenomenon at the turn of the 21st century was a brilliant proof of M. Semenko’s rightness.

Key words: *arts synthesis, avant-garde, futurism, kinds of art, poezomalyarstvo (artistic poetry), synaesthesia.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 323.21(477)“312”(045)

Б. В. Слющинський

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ВИРАЗНИК НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні проблеми формування та становлення громадянського суспільства в Україні, чинники які впливають на його утворення, аналізуються фактори, що гальмують цей розвиток сьогодні. Автор доводить, що громадянське суспільство в Україні почало формуватися з початку отримання нею незалежності, а отже є виразником незалежності України.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, політичні партії, демократизація, інститут громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють усі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

Проблема громадянського суспільства завжди була актуальною і залишається такою і в наші часи.

Виокремлення і, відповідно, дослідження поняття «громадянське суспільство» було започатковано ще в епоху Платона та Аристотеля і призвело в подальшому до появи цілісного вчення про суспільство, державу та людину. Вчені і мислителі епохи Відродження та Нового часу приділяли значну увагу дослідженню проблем громадянськості та взаємовідносин людини з владою. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили: Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Е. Роттердамський, А. Сен-Симон.

Т. Гоббс, наприклад, писав що, первісне положення людини «за межами громадянського суспільства, яке можна назвати природнім станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх» [1, с. 280].

Г. В. Ф. Гегель звернув увагу на той факт, що природним станом є стан «некультурності», насилля та несправедливості. Саме тому, обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правове відношення володіє дійсністю [2, с. 51]. Він виділяв три прошарки у громадянському суспільстві:

- а) субстанціальний (до якого належать землероби – дворяни, селяни);
- б) промисловий (фабриканти, торгівці, ремісники);
- в) загальний (до якого належать чиновники).

Основна ідея цих двох філософів полягала у визнанні того факту, що «правильна» та «мудра» держава має бути громадянською, тобто людяною, а не звірячою.

Ідея розмежування громадянського суспільства і держави, виникнувши наприкінці XVIII ст. у Європі, у XIX ст. почала активно розроблятися науковцями на теоретичному рівні. Результатом цього стала еволюція сутності поняття «громадянське

суспільство». Традиційне застосування цього терміну на позначення мирного політичного устрою, що управляється на основі закону (*societas civilis*), поступилося місцем його застосуванню на позначення окремої інституціональної сфери життя, яка не відповідала існуючим на відповідній стадії суспільного розвитку інститутам державної влади. В період з 1750 р. по 1850 р., зазначене поняття стало предметом наукових досліджень та дискусій.

Проблематика громадянського суспільства, наприкінці 80-х років ХХ ст. набула змісту «соціалістичного громадянського суспільства». Створювані на той час неурядові організації виконували переважно соціальні та культурні функції, компенсуючи тим самим не достаток державної присутності у цих сферах.

У сучасних поглядах на громадянське суспільство можна виділити наступні моменти:

- у громадянському суспільстві є рівні можливості як для консервативних, так і для радикальних сил, які виступають його необхідними компонентами;
- відносний соціальний консенсус за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо);
- відбувається діалог різних політичних сил, спрямованих на підтримку, постійне відновлення, відтворення соціального консенсусу згідно із соціальними умовами, які постійно змінюються.

Одним із головних завдань громадянського суспільства є регулювання горизонтальних зв'язків, що повинно робитися з позиції доцільності [3, с. 12–27].

Сьогодні тема громадянського суспільства активно розглядається представниками різних наукових напрямків: юристами, філософами, соціологами, політологами. Методологічні проблеми розвитку відносин державної влади та громадянського суспільства у контексті існуючої державно-управлінської парадигми розглядають: В. Бакуменко, В. Князев, В. Мартиненко, Н. Нижник, Ю. Сурмін. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні досліджується у працях А. Колодій, М. Требін та інших науковців.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан розвитку громадянського суспільства в Україні як виразника її незалежності. Адже саме з моменту отримання Україною незалежності розвиток громадянського суспільства отримав новий поступ. Лише за часи незалежності України його суспільство отримало змогу вільно висловлювати свої думки і погляди та вільно об'єднуватися у різні групи та об'єднання.

Але разом з тим сьогодні ми можемо спостерігати те що формування в Україні громадянського суспільства відбувається досить повільним шляхом. Причиною цього, на нашу думку, є те, що частина суспільства просто не усвідомлює необхідність демократичних реформ, а інша значна частина тяжіє до повернення тоталітарного управління радянського зразка. Революційних змін у цьому бути не може. Такі зміни відбуваються еволюційним шляхом. Суспільство ніяк не може «випустити» з рук «важку ношу» радянської свідомості. Крім цього, не знання життя у країнах Західної Європи та створення політиками минулого образ «буржуазного» життя теж наклали вагомий відбиток на свідомість населення нашої країни.

Характеризуючи стан громадянського суспільства в сучасній Україні, слід зазначити, що для нашого суспільства характерним є маргіналізація громадського життя. Адже сьогодні населення України помічає: зниження соціального статусу, труднощі виживання, відсутність стабільності. Все це впливає на погіршення самооцінки людини. Так, за декілька останніх років значна частина громадян взяла участь у страйках, демонстраціях. При чому, участь людей у зазначених громадських

акціях пов'язана насамперед із соціальними проблемами: (невиплата заробітної плати, затримання пенсій, зняття пільг тощо). Крім цього, після Помаранчевої революції 2004 року, революції Гідності (21 листопада 2013 – лютий 2014) багато українських громадян зневірилися у політиках, а тому якщо і беруть участь у акціях на підтримку того чи іншого політичного діяча, то лише за певну винагороду. Цим, на нашу думку, пояснюється низька активність громадян у громадському житті, що негативно впливає на становлення демократичного суспільства.

Іншим негативним чинником є недовіра населення партіям (блокам), профспілковим та іншим громадським об'єднанням, зокрема і фондам, які досить активно і швидко утворюються і не завжди їх дії є результативними та прозорими.

Досить непомітними є зміни у формуванні владних інституцій, що відбиваються на створенні громадських організацій та об'єднань. Адже всі прекрасно розуміють і пам'ятають добровільно-примусові вступи до профспілок чи певних партійних організацій. Діє адміністративний фактор. До сьогоднішнього дня партії створюються «зверху до низу». Кількість таких утворень збільшується, але результативність залишається незмінною. Яскравим прикладом є і вибори мерів та депутатів міських рад.

Країни Західної Європи, громадянське суспільство яких вже перебуває на значно вищому етапі розвитку, законодавчо врегулювали європейські стандарти громадянського суспільства [4]. Але тут потрібно враховувати і зовсім інший менталітет їхнього суспільства та й результативність втілення цих стандартів в життя громадян.

Як вже зазначалося, формування в Україні громадянського суспільства відбувається досить повільним шляхом. Причиною такого повільного його розвитку є те, що частина суспільства просто не усвідомлює необхідність демократичних реформ, а інша значна частина тяжіє до повернення тоталітарного управління радянського зразка. У нас певні зміни відбуваються, але не змінюється загально об'єднуюча свідомість людей. Лише за умов структуризації суспільної свідомості можна добитися кращого рівня життя та утворення справжнього громадянського суспільства. При зміні назви партії не міняється світогляд. Це ми бачимо. Бачимо як люди легко переходять із партії в партію, як люди легко підтримують тих лідерів, яких їм вигідно підтримувати на даному етапі життя. Не вистачає нам об'єднуючої ідеї і патріотизму, який би посприяв відірватися від минулого і будувати майбутнє.

Для того, щоб зменшити негативні тенденції у процесі становлення українського громадянського суспільства доцільно здійснити такі заходи:

- доповнити Конституцію України статтею, яка надає громадянам право відкликати народних депутатів у разі невиконання ними передвиборчих програм;
- прийняти Закон України «Про громадянське телебачення і радіомовлення»;
- проаналізувати діяльність об'єднань громадян на предмет їх ефективності та ліквідувати не діючі;
- не копіювати «сліпо» все європейське, зокрема в освіті, бо у нас інший менталітет та інші умови життя, тим більше, що ми це, що є в Європі намагаємось втілити в урізаному варіанті. Потрібно приймати або все, або нічого;
- зменшити вплив авторитарних методів управління на громадянські утворення;
- повернутися до відкритих списків виборів народних депутатів України і депутатів місцевих рад.
- зменшити кількість народних депутатів у Верховній Раді України та підвищити їх відповідальність перед громадянським суспільством, а також позбавити їх недоторканності;

– перейти до двопалатного парламенту.

Взагалі за це вже було проголосовано громадянським суспільством на референдумі ще у 2001 році, але, на жаль, більшість депутатів парламенту результати референдуму на сесії Верховної Ради не підтримали. Напевне, слід повернутися до цього питання. Адже громадянське суспільство може існувати тоді, коли буде відчувати, що «держава для народу, а не народ для держави».

Розглядаючи стан розвитку громадянського суспільства в Україні, можна помітити, що він постійно зростає до розуміння політичних цінностей та речей. Щороку збільшується кількість громадських, організацій та політичних партій в Україні. Так, станом на 2011 рік їх було 3208, а станом на 2012 рік налічується 3307 організацій: з них 199 політичних партій, 3108 громадських організацій [5]. На 01 березня 2015 року було зареєстровано 65080 громадських організацій. На 01 січня 2014 р. – 77286, 25900 профспілок та їх об'єднань, 13800 благодійних організацій, 15786 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та 1363 органів самоорганізації населення. На корекцію кількісного складу ОГС також вплинула зміна методики обрахунку кількості суб'єктів господарювання за різними організаційно-правовими формами, яка була запроваджена Держстатом у 2015 р. [6]. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості об'єднань громадян в Україні
 (за даними ЄДРПОУ Державної служби статистики України)

Вид НДО	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015
Громадські організації та їх осередки	67696	71767	74500	77286	65080
Благодійні організації	12860	13475	14055	14999	13800
Профспілки та їх об'єднання	26340	278834	28852	29274	25900
Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків	11956	13872	15018	16213	15786
Органи самоорганізації населення	1210	1306	1426	1503	1363

Як бачимо із наведеної таблиці, кількість об'єднань різного спрямування постійно зростає, це свідчить про прагнення населення країни до об'єднання.

У нашій державі вже давно мова йде про створення громадянського суспільства. Так, ще у 2012 році був прийнятий указ «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації». З метою створення сприятливих умов для дальшого розвитку в Україні громадянського суспільства, запровадження ефективного механізму взаємодії його інститутів з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах партнерства і взаємної відповідальності, забезпечення здійснення та захисту прав і свобод людини і громадянина, керуючись частиною третьою статті 106 Конституції України [7]. Дана стаття передбачала утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення

регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави.

В сучасних демократичних державах розуміння громадянського суспільства повинно виходити аж за рамки самого громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації [8, с. 129–136]. У демократичній, незалежній державі формується громадянське суспільство, яке є основою творення суверенної держави, адже незалежність – це можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів. Незалежність для держави – політична самостійність, відсутність підлеглих, суверенітет.

В демократичному суспільстві держава і громадянське суспільство повинні бути зацікавлені в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку.

Сьогодні ми спостерігаємо надання більшої самостійності регіонам, містам і селам, перенесення рішень від центральних органів до місцевих, появилася можливість надсилати громадянам України свої пропозиції до центральних органів влади аж до Президента. Тобто, можна вже говорити про формування громадянського суспільства. Що ж необхідно зробити для того, щоб таке громадянське суспільство «запрацювало»?

Для покращення розвитку громадянського суспільства в Україні на даний момент, на нашу думку, потрібно:

- посприяти встановленню максимальної відкритості, прозорості та підзвітності суспільству органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування;
- забезпечити зростання соціального капіталу для підвищення рівня взаємодовіри та взаємодії у суспільстві;
- створити сприятливі умови для утворення та функціонування інститутів громадянського суспільства;
- забезпечити участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, зокрема, шляхом створення умов для забезпечення широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави;
- забезпечити громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізацію;
- постійно сприяти благодійній, волонтерській діяльності, іншим формам громадської активності та громадянської культури [9].

Розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі

економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, і форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання).

Отже, із усього вищезазначеного можна зробити висновок, що громадянське суспільство у країнах Західної Європи перебуває на значно вищому щаблі розвитку ніж в Україні. Тому держава повинна здійснювати процес його створення шляхом поєднання українського та європейського досвіду. Разом з тим можна констатувати, що громадянське суспільство України є виразником незалежності України, бо лише за часів незалежності воно отримало можливості для свого розвитку і становлення. Таким чином, суб'єктом і базисом демократичної держави та її ідеології є громадянське суспільство. Тому за його відсутності демократичний устрій дослідники цілком обґрунтовано характеризують як квазідемократичний [10, с. 3–8]. Тому формування громадянського суспільства можна розглядати як одну з передумов забезпечення соціально-політичної стабільності, а отже і національної безпеки України, а значить незалежності України. Проте практична реалізація цього завдання вимагає належного забезпечення прав і свобод людини та вдосконалення механізмів формування і функціонування вказаного суспільства.

Список використаної літератури

1. Гоббс Т. Сочинения в 2-х т. / Т. Гоббс; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. – Москва : Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с. ; Hobbs T. Sochyneniya v 2-kh t. / T. Hobbs; sost., red. yzd., avt. vstup. st. y pryemch. V. V. Sokolov. – Moskva : Mysl, 1989. – Т. 1. – 622 s. ;
2. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет в 2-х т. / Г. В. Ф. Гегель; сост., общ. ред. и вступ. статья А. В. Гулыги. – Москва : Мысль, 1971. – Т. 2. – 630 с. ; Gegel G. V. F. Raboty raznykh let v 2-kh t. / G. V. F. Gegel; sost., obshch. red. i vstup. statya A. V. Gulygi. – Moskva : Mysl, 1971. – Т. 2. – 630 s.
3. Риттер М. Политическая сфера как идеал политической культуры / М. Риттер // Граждане и власть: проблемы и подходы: сб. учеб. матер. по курсу «Политическая регионалистика»: учеб. пособ. / под ред. Г. М. Михалевой, и др.. – Москва; Санкт-Петербург : Летний сад, 2001. – С. 12–27. – (Сер. «Studia politica»; Вып. 5) ; Ritter M. Politicheskaya sfera kak ideal politicheskoy kultury / M. Ritter // Grazhdane i vlast: problemy i podkhody: sb. ucheb. mater. po kursu "Politicheskaya regionalistika": ucheb. posob. / pod red. G. M. Mikhalevoy, i dr.. – Moskva; Sankt-Peterburg : Letniy sad, 2001. – S. 12–27. – (Ser. «Studia politica»; Vyp. 5).
4. Горленко В. В. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні та в країнах Західної Європи [Електронний ресурс] / В. В. Горленко. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/discussions/4c2a0fa074030/> ; Horlenko V. V. Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta v krainakh Zakhidnoi Yevropy [Elektronnyi resurs] / V. V. Horlenko. – Rezhym dostupu : <http://narodna.pravda.com.ua/discussions/4c2a0fa074030/>
5. Вінніков О. Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика / О. Вінніков // Громадянське суспільство. – 2011 – № 2. – С. 25–27 ; Vinnikov O. Orhanizatsii hromadianskoho suspilstva v Ukraini: pravda, brekhnia ta derzhavna statystyka / O. Vinnikov // Hromadianske suspilstvo. – 2011 – № 2. – S. 25–27
6. Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. – Київ : НІСД, 2015. – 60 с. – (Сер. «Громадянське суспільство», вип. 2) ; Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini : analit. dop. / V. M. Yablonskyi, P. F. Vozniuk, D. M. Horielov [ta in.]; za red. O. A. Kornievskoho, M. M. Rozumnoho. – Kyiv : NISD, 2015. – 60 s. – (Ser. «Hromadianske suspilstvo», vyp. 2).

7. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 212/2012. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents> ; Pro Stratehiuu derzhavnoi polityky spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini ta pershocherhovi zakhody shchodo yii realizatsii [Elektronnyi resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 212/2012. – Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents>

8. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади / Є. Цокур // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 129–136 ; Tsokur Ye. Etapy stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini v konteksti zabezpechennia lehitymnosti politychnoi vlady / Ye. Tsokur // Politychnyi menedzhment. – 2009. – № 3. – S. 129–136.

9. Ставнійчук М. Дефіцити демократії може покрити лише активне громадянське суспільство [Електронний ресурс] / М. Ставнійчук // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – 30 березня. – Режим доступу : https://dt.ua/POLITICS/defitsiti_demokratiyi_mozhe_pokriti_lishe_aktivne_gromadyanske_suspilstvo.html ; Stavniichuk M. Defitsyty demokratiyi mozhe pokryty lyshe aktyvne hromadianske suspilstvo [Elektronnyi resurs] / M. Stavniichuk // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. – 2012. – 30 bereznia. – Rezhym dostupu : https://dt.ua/POLITICS/defitsiti_demokratiyi_mozhe_pokriti_lishe_aktivne_gromadyanske_suspilstvo.html

10. Нижник Н. До питання про форми державного режиму в постсоціалістичних країнах / Н. Нижник, В. Лемак // Збірник наукових праць УАДУ при Президентові України. – 2003. – Вип. 2. – С. 3–8 ; Nyzhnyk N. Do pytannia pro formy derzhavnoho rezhymu v postsotsialistychnykh krainakh / N. Nyzhnyk, V. Lemak // Zbirnyk naukovykh prats UADU pry Prezydentovi Ukrainy. – 2003. – Vyp. 2. – S. 3–8.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017

B. Sliushchinskiy

CIVIL SOCIETY AS AN EXPRESSION OF UKRAINE'S INDEPENDENCE

The article analyses the basic problems of forming and developing of civil society in Ukraine, as well as the factors that influence on this formation and the factors that brake this development today. The author of the article proves that civil society in Ukraine was formed at the beginning of country's independences.

Civil society is a historical type in development of human society, its concrete quality description; it is a sphere of realization of necessities and interests; it shows free individuals through the system of relations (economic, social, religious, national, spiritual, and cultural). The structural elements of this system are organizations (political parties, public associations, associations) and different social units (professional, creative, sporting, confessional and others) that embrace all spheres of public life and are the original regulator of freedom of man.

Significant contributions to solving these problems were made by T. Hobbes, J. Locke, N. Machiavelli, Th. More, E. Rotterdam, A. Saint-Simon.

The main idea of these two philosophers, T. Hobbes and G. F. F. Hegel, was to recognize the fact that the "correct" and "wise" state should be civil, that is, to be human, not a brutal one.

The idea of demarcation between civil society and state emerged at the end of the

eighteenth century. In Europe, in the nineteenth century, the idea began to be actively developed by scientists at the theoretical level. The result of this was the evolution of the essence of the concept of "civil society". The traditional application of this term to the designation of a peaceful political system, governed by the law (societas civilis), gave way to its application to designate a separate institutional sphere of life that did not correspond to the institutions of state power existing at the appropriate stage of social development. In the period from 1750 to 1850, this concept became the subject of a scientific research and discussion.

Today the theme of civil society is actively examined in different scientific directions: by lawyers, philosophers, sociologists, and political scientists. A problem of civil society always was actual and it remains as such in our time.

Thus, all mentioned above let it possible to draw a conclusion that civil society in the countries of Western Europe is on the considerably higher stage of development than in Ukraine. Therefore, the state must carry out the process of its creation by combination of Ukrainian and European experience. At the same time, it is possible to state that civil society of Ukraine expresses the independence of Ukraine because only in the days of independence it got possibilities for the development. Thus, a subject and a base of a democratic state and its ideology is civil society. Therefore, in case of its absence, it can become completely reasonable to characterize it as not fully democratic.

A selection and, accordingly, research of a concept "civil society" was founded as early as the epoch of Platoon and Aristotle and resulted in future, in appearance of integral studies about society, state and man. Scientists and thinkers of Renaissance and New time age paid considerable attention to the research of the problems of the scientific world and mutual relations of man with power.

Keywords: *civil society, democratization, institute of civil society, political parties, public organizations.*

УДК 316.472.3

М. В. Туленков

СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

У статті аналізуються сутність і зміст організаційної взаємодії як форми соціальної солідарності в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій. Зокрема, предметно розглядаються родові ознаки та структурно-функціональні властивості даного соціального феномену, призначеного для забезпечення миру і злагоди українського соціуму, а також спрямування останнього на розбудову дійсно демократичної, правової, соціальної та європейської держави.

Ключові слова: *організація, взаємодія, солідарність, організаційна взаємодія як форма соціальної солідарності.*

Проблема концептуалізації категорії «організаційна взаємодія» має неабияке значення для розвитку формотворчих засад солідарності індивідів і соціальних груп в межах соціальних організацій для досягнення визначеної мети та реалізації своїх особливих і загального інтересів. Адже не пізнавши сутності людських взаємодій, що відбуваються в рамках формальних організацій, неможливо ефективно скеровувати дії

останніх, а також використовувати їх можливості на благо кожної людини та в інтересах усіх людей. Аналіз при цьому показує, що концептуалізація категорії «організаційна взаємодія» в контексті соціальної солідарності залишається поза увагою соціологічної науки. Зокрема, дана категорія ще не посіла чільного місця в філософських і соціологічних словниках, що обмежує її використання в соціологічних дослідженнях для пояснення складних організаційно-управлінських явищ і процесів транзитивного суспільства.

Об'єктивна наукова потреба в розробці концептуальних засад організаційної взаємодії як форми соціальної солідарності індивідів і соціальних груп зумовлює головну мету даної статті, яка полягає в з'ясуванні сутності, змісту та пізнавальних можливостей категорії «організаційна взаємодія» як форми соціальної солідарності в сучасному соціологічному дискурсі.

З метою концептуалізації категорії «організаційна взаємодія» необхідно уточнити сутнісні ознаки двох її складових – «взаємодія» та «організаційне», а вже потім проаналізувати їхній взаємозв'язок у складі цілого як форми соціальної солідарності.

Передусім визначимо родові ознаки категорії «*взаємодія*», яка відображає процес взаємовпливу різних об'єктів, їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом другого [1, с. 81]. Із цього приводу Ф. Енгельс у «Діалектиці природи» свого часу писав: «коли ми розглядаємо в цілому матерію, що рухається, то взаємодія – це перше, що постає перед нами з точки зору теперішнього природознавства» ... «взаємодія є істинною і остаточною причиною усіх речей, оскільки ми не можемо піти далі пізнання цієї взаємодії саме тому, що за нею вже немає чого пізнавати» [2, с. 546].

Тим часом С. Ожегов пояснював цю категорію через «взаємний зв'язок двох явищ», наприклад, «взаємодія попиту та пропозиції» [3, с. 68]. Як бачимо соціальна взаємодія виступає формою соціальної комунікації (або спілкування), що складається з соціальних дій щонайменше двох індивідів (чи двох соціальних спільнот) або індивіда і соціальної спільноти [4, с. 57]. Вона, як будь-яка поведінка індивідів (чи групи людей), має певне значення для солідаризації інших індивідів (соціальних груп чи суспільства в цілому) в даний момент і в майбутньому, оскільки відображає характер і зміст відносин між людьми (соціальними групами) як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються одне від одного своїми соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями) [5, с. 63]. Тому незалежно від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства (економічній, політичній, духовній, організаційно-управлінській тощо) відбувається взаємодія, вона завжди за своїм характером є соціальною, оскільки відбиває істотні зв'язки між індивідами і групами людей, тобто ті зв'язки, що опосередковуються цілями, які кожна із взаємодіючих сторін прагне досягти.

Варто підкреслити, що хоча соціальна взаємодія і соціальна дія – процеси, що схожі за змістом і характером, але механізм їх протікання є різний. У соціальній дії бере участь один індивід, а в соціальній взаємодії щонайменше двоє індивідів. Соціальна взаємодія відбувається там і тоді, де і коли хоча б двоє індивідів взаємно впливають одне на одного, оскільки поза межами даної взаємодії людські дії виступають не як суспільні (соціальні), а як індивідуальні (особисті) дії. Звідси випливає, що соціальна взаємодія – це двоспрямований процес обміну соціальними діями між двома чи більше індивідами, а соціальна дія – односпрямований процес, тобто взаємодія – двоспрямоване контактне чи безконтактне зіткнення двох факторів, що містять у собі очікування зворотної реакції. Отже, ключовою ознакою соціальної взаємодії є зворотний зв'язок. Причому соціальна дія індивіда може бути як

спрямованою, так і не спрямованою на іншого індивіда. Однак тільки та соціальна дія, що спрямована на іншу людину (а не на фізичний об'єкт), а також викликає в неї зворотну реакцію, може бути кваліфікована як соціальна взаємодія.

Багато уваги аналізу структури соціальної взаємодії присвятив відомий соціолог П. Сорокін, на думку якого все суспільне життя складається із взаємодії індивідів: на акти взаємодії розпадаються всі соціальні відносини, починаючи з виробничих і закінчуючи релігійними, правовими і науковими. Структуру соціальної взаємодії П. Сорокін визначав як зв'язок трьох елементів: 1) індивідів (мінімум двох), що вступають у акт взаємодії, яка зумовлює їхню поведінку; 2) «актів», тобто власне їхніх дій; 3) «провідників» цих дій, тобто звукових (наприклад, мова), світло кольорових (наприклад, малюнок), рухових (наприклад, міміка), предметних. Усі акти соціальної взаємодії П. Сорокін поділяє на інтенсивні та слабкі, миттєві та тривалі, свідомі та несвідомі. Кожний акт взаємодії, вважає вчений, з одного боку, є внутрішньою реалізацією власного психічного життя індивіда, а з другого – стимулом або подразником, що викликає певну реакцію в інших людей. Тож соціальне життя людей, таким чином, є майже суцільним потоком соціальних акцій і психологічних реакцій [6, с. 16–29].

Водночас одним із засновників теорії соціальної взаємодії вважають американського соціолога Дж. Хоманса, який суть механізму соціальної взаємодії бачить у прагненні людей до одержання винагорода, вигоди і взаємному обміну ними. Найважливіші принципи *концепції соціального обміну* (соціальної взаємодії) Дж. Хоманса зводяться до наступного: 1) чим більше винагороджується визначений тип соціальної взаємодії, тим частіше він буде повторюватися; 2) якщо винагорода за визначені типи соціальної взаємодії залежить від якихось умов, то індивід (чи спільність) прагне відтворити ці умови; 3) якщо винагорода є великою, то людина (спільність) готова витратити більше зусиль заради її отримання; 4) коли потреби людини є близькими до насичення, то вона меншою мірою здатна до взаємодії заради їхнього задоволення [7, с. 150].

При цьому аналіз показує, що соціальна взаємодія може бути безпосередньою і опосередкованою соціальною дією. Наприклад, акт купівлі будь-якої речі – це безпосередня взаємодія покупця з продавцем, де соціальний характер дії є очевидним. Однак опосередкована соціальна взаємодія не є настільки очевидною, оскільки інша сторона взаємодії в цьому випадку є, як правило, невидимою. Більше того, діючий соціальний суб'єкт може навіть заперечувати її наявність. У зв'язку з цим соціальну поведінку будь-якого індивіда можна визначити як серію взаємопов'язаних соціальних актів, або як систему взаємозумовлених соціальних дій. Наприклад, поведінка споживача в основі якої лежить усвідомлення власних потреб та інтересів, включає вибір товару, процес торгу, використання купленого товару і багаторазове повторення цього циклу стосовно інших товарів у інший час, а крім того ще й визначення місця дії, тобто ринку товарів і послуг. Отже, ринок – це форма соціальної взаємодії продавця і покупця, яка передбачає їхні дії та впливи стосовно одне одного. Причому соціальна дія, під якою розуміється односпрямоване контактне (чи безконтактне) зіткнення одного соціального актора (індивіда) з другим, не обов'язково передбачає зворотну реакцію. А вплив, який є односпрямованим безконтактним зіткненням одного актора (індивіда) з другим, обов'язково передбачає зворотну реакцію – фізичну (чи духовну), поведінкову, вербальну чи психологічну. Тому соціальна взаємодія завжди є двоспрямованим контактним (чи безконтактним) зіткненням двох індивідів або соціальних груп, що містить у собі очікування зворотної реакції.

У даному контексті, соціальна поведінка – це сукупність або система рухів, актів і

дій людини, котрі можуть спостерігати інші люди, у присутності яких вони здійснювалися. Діяльність (на відміну від поведінки) може бути внутрішньою (наприклад, розумова діяльність) і зовнішньою, а поведінка – тільки зовнішньою. Поведінка, таким чином, це зовнішня форма людської діяльності, один з її аспектів. Це діяльність, яку можна безпосередньо спостерігати, в той час як сама діяльність є свідомою «довільною поведінкою» людини. Основними елементами соціальної поведінки, як показує аналіз, є: потреби, інтереси, мотиви і очікування (або експектації). Порівнюючи діяльність і поведінку, не важко помітити між ними певну різницю. Діяльність містить у собі свідомі цілі та сплановані дії заради якоїсь винагороди (наприклад, заробітку, гонорару, підвищення на посаді тощо), яка виконує функцію зовнішнього стимулу, а поведінка, у свою чергу, не містить у собі мети як головного, вирішального елемента, а найчастіше вона має певні напрями та очікування, потреби і мотиви. Останні, на відміну від стимулів, є не зовнішніми, а внутрішніми спонуками. Одиницею поведінки при цьому є вчинок, який хоча й вважається свідомим, але не має мети чи наміру. Тобто дії людини завжди на щось спрямовані, а вчинки – ні.

Слід підкреслити, що соціальні дії притаманні тільки соціальним суб'єктам, тобто індивідам як представникам певної соціальної групи. Більше того, дії людини завжди орієнтовані на іншу людину, тобто вона уявно передбачає реакцію другої людини на свої дії. А оскільки ця уявна дія ще не реалізувалася, тому вона, як поведінковий акт, є односторонньою. Якщо інша людина відповідає на соціальну дію такою ж дією, то відбувається *соціальна взаємодія*, яка передбачає два поведінкових акти: прямий і зворотний. Тобто взаємодія як двосторонній процес з'єднує двох соціальних суб'єктів (індивідів). За соціальної дії орієнтація на інших є уявною, а за соціальної взаємодії – реальною, оскільки тут присутня зворотна дія. Соціальна взаємодія як двосторонній процес передбачає таким чином два поведінкових акти: прямий і зворотний. Вона є системою взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта одночасно є причиною і наслідком зворотних дій других. Вона має місце там і тоді, де і коли люди взаємно і сполучно, порівняно глибоко, стало і регулярно впливають на поведінку одне одного, в результаті чого відбувається не тільки відновлення, але й зміна соціальних відносин.

Не менш складною є інтерпретація поняття «*організаційне*», яке дає можливість уточнити про яке саме явище йдеться. Сутність та зміст цього поняття, як показує аналіз, фактично й зумовлює специфічний характер організаційної взаємодії. Для з'ясування цього звернімося до визначення більш фундаментального поняття «організація», яке стало загальнонауковим і спирається на матеріали досліджень багатьох наукових дисциплін. У своїй праці «Загальна теорія життя» Г. Югай пише, що «слово «організація» походить від давньогрецького «органон», що означає частину організму, яка виконує певні функції цілого, або від латинського «органум», що означає знаряддя або інструмент для досягнення певних цілей чи результатів. В обох випадках під «організацією» розуміється взаємодія частини і цілого» [8, с. 95]. Натомість у «Філософському енциклопедичному словнику» (1983 р.) подано найбільш вдале визначення організації, як внутрішньої упорядкованості, узгодженості, взаємодії більш-менш диференційованих та автономних частин цілого, зумовлених його будовою; як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення та вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; об'єднання людей, які спільно реалізують програму або мету і діють на основі певних процедур і правил» [1, с. 463].

Водночас у визначенні авторів «Філософського енциклопедичного словника» (2002р.) за редакцією В. Шинкарука організація трактується як «форма усталеного

взаємозв'язку елементів системи відповідно до законів її існування; процес або стан упорядкування, будова, тип функціонування системи тощо, а основними характеристиками організації є упорядкування і спрямованість упорядкування» [9, с. 453]. Таку ж багатозначність пропонує й словник іншомовних слів: «організація (від франц. «organization») – 1) будова, устрій будь-чого; 2) сукупність людей, груп, об'єднаних для досягнення певної мети, вирішення певного завдання на основі принципів поділу праці, розподілу обов'язків та ієрархічної структури; громадське об'єднання, державна установа» [10, с. 358]. Причому дієслово «організувати», що виражає дію з утворення чого-небудь означає: по-перше, влаштувати, з'ясувати, створити, поєднати в єдине ціле, а по-друге, упорядкувати, надати будь-чому планомірності, наприклад, організувати свою роботу. Отже, поняття «організація» може означати об'єкт, властивості об'єкта та діяльність (процес) і вживатися для позначення різних семантичних категорій: соціальної організації або інституту (статика) і процесу організації управління як свідомої діяльності з упорядкування та координування (динаміка).

Систематизуючи напрями аналізу феномену організації та концепцій її побудови В. Казміренко визначив значення та обсяг самого терміна «організація» в поглядах відомих учених [12, с. 22–29]. Так, М. Вебер визначав організацію як інструмент для досягнення групових цілей, а Т. Парсонс, Ф. Селзнік, Ч. Перроу, Е. Акофф – як єдине ціле, тобто як функціональну гомеостатичну систему. Водночас у визначеннях цього поняття в інших дослідників є певні відмінності. Наприклад, польський соціолог Я. Щепанський розглядає організацію як: 1) об'єднання людей, які прагнуть до реалізації мети організованим способом; 2) способи керівництва та координації, гармонізація цілей та спрямування їхніх результатів на досягнення мети; 3) функціонування спільнот як системи способів (взірців) діяльності, засобів соціального контролю, соціальних ролей та систем цінностей, що забезпечує спільне життя членів спільноти, гармонізує прагнення та дії, встановлює допустимі способи задоволення потреб, розв'язує проблеми та конфлікти, забезпечує порядок соціального життя. Згідно з визначенням іншого польського соціолога Я. Меленевського, організація – це, по-перше, ознака об'єкта, тобто організаційна структура взагалі; по-друге, категорія об'єктів, яким належать атрибутивні значення; по-третє, результат процесу організації, перетворення організаційної структури у відповідності до критерію сприяння успіху цілого. Російський соціолог А. Пригожин дає такі визначення поняття «організації»: 1) стаціонарний об'єкт – штучне об'єднання інституційного характеру з окресленими функціями та статусом; 2) процес – діяльність з поділу функцій, налагодження зв'язків, координації; 3) ступінь упорядкованості – структура, будова, тип зв'язків як специфічний спосіб поєднання, тобто властивість цілого.

Як бачимо, в дослідженнях різних учених існує певна єдність поглядів щодо сутності, змісту і обсягу поняття «організація», яку можна представити як: 1) процес або діяльність з поділу функцій, налагоджування зв'язків, координування, а також як інструмент або засіб керівництва та координування, гармонізації цілей та спрямування їхніх результатів на досягнення спільної мети; 2) результат процесу організації, ступінь упорядкованості; 3) система або множина елементів, що перебувають між собою у відношеннях і зв'язках, утворюють певну цілісність, єдність. В останньому значенні поняття «організація» можна застосувати до таких соціальних утворень, як підприємство, установа, фірма, спільнота тощо, тобто об'єднань, що виростили з потреб людей у кооперуванні зусиль для досягнення своїх особистих цілей у зв'язку з наявністю в них низки фізичних, психологічних і соціальних обмежень.

Причому, організації можуть бути як формальними, так і неформальними.

Критерієм поділу тут є наявність або відсутність адміністративно-правового статусу, що ставить індивіда в залежність від функціональних зв'язків та норм поведінки. Але в межах даної статті будемо свідомо уникати вживання поняття «організація» у значенні об'єднання людей, які спільно реалізують деяку програму чи мету і діють на основі певних процедур і правил. Найповніше для цілей нашого аналізу смисл поняття організації відображають перше і друге визначення цього терміну, тобто як діяльності чи процесу та результату цього процесу, або як ступеня впорядкованості. Ці визначення містять спільну частину, що полягає в сукупності процесів або дій, які ведуть до утворення або вдосконалення взаємозв'язків частин цілого, їхньої внутрішньої упорядкованості та узгодженості. Поєднання обох визначень в єдине ціле, на наш погляд, найповніше зможе відобразити смисл поняття «організація», оскільки упорядкованість або організованість виявляється в узгодженості структур та елементів, які беруть участь у взаємодії, за їхніми якістю величиною, функціями, часовими та просторовими параметрами [13, с. 48–56].

Водночас найширше розуміння поняття організації, що охоплює як матеріальні, так і абстрактні системи вперше запропонував О. Богданов у своїй праці «Тектологія або загальна організаційна наука». Тектологія (від грецького τέκτοη – будівник, творець та logos – вчення; наука про організацію, будівництво всього суцього) вивчає найзагальніші форми, принципи та закономірності організації явищ та процесів, а також способи їх застосування у пізнавальній діяльності. Основне поняття тектології О. Богданова – «організація» – впливає із самої назви науки, а також методів та підходів до будь-якого пізнавального або практичного завдання, вирішення якого він вбачає в найдоцільнішому, найоптимальнішому розташуванні елементів, їхніх складових.

Водночас багато дослідників звертають увагу на той факт, що в праці О. Богданова немає чіткого визначення цього поняття. Але О. Богданов у своїй праці розкриває зміст понять «організованість – де зорганізованість», зводячи їхню сутність до поєднання активностей, взятих з їхнього практичного боку. В його формулюванні це звучить так: «організоване ціле практично більше суми своїх частин» [14, с. 114]. У даного визначення є свій підтекст – мова йде про життєздатність, або здатність даного організаційного комплексу вижити і розвиватися в протистоянні та боротьбі з навколишнім середовищем. Найчастіше, підкреслює вчений, термін «організація», «організувати» вживається тоді, коли мова йде про людей, їхню працю та їхні зусилля. Наприклад, «організувати дослідження», «виробництво», «підприємство», «захист» та ін., тобто згрупувати людей для досягнення якої-небудь мети, тобто координувати та регулювати їхні дії в дусі доцільної єдності [14, с. 117–119].

З'ясувавши змістовні характеристики понять «організаційне» та «взаємодія», важливо розкрити їхні властивості в словосполученні «*організаційна взаємодія*», щоб наблизитися до визначення прояву організаційної взаємодії індивідів і соціальних груп як форми соціальної солідарності в системі соціального управління. Визначення категорії «організаційна взаємодія» можливе, на наш погляд, в широкому і вузькому значеннях, оскільки вона відображає змістовну сторону організаційних (в тому числі й управлінських) відносин і зв'язків між індивідами і соціальними групами незалежно від сфер і видів їхньої життєдіяльності, а також від рівня організації суспільного життя.

Виходячи з цього, під *організаційною взаємодією* в найширшому значенні будемо розуміти вид соціальної взаємодії, яка забезпечує комплексний і взаємоузгоджений організаційний зв'язок елементів соціальної системи та її організаційної структури управління при взаємоузгоджених відносинах із зовнішнім середовищем, в якому функціонує ця соціальна система. Адже стабільна організаційна взаємодія як форма

солідарності в межах соціальної організації (мікрорівень), а також між взаємозалежними соціальними організаціями і навколишнім середовищем (макрорівень) забезпечує нормальне функціонування системи соціального управління в цілому. У вузькому сенсі *організаційна взаємодія* представляє собою взаємовигідні та взаємоузгодженні (за цілями, часом, місцем, ресурсами тощо), тобто солідарні дії людей як членів організаційних формувань (контрагентів, учасників, партнерів, співвиконавців тощо), які є суб'єктами господарської та управлінської діяльності, тобто фізичними, юридичними і посадовими особами [13, с. 57–68]. Усередині цих соціальних утворень організаційна взаємодія між її структурними підрозділами (службами) і посадовими особами визначається, як правило, чинними формальними нормативно-правовими актами, які спрямовані на регламентацію та впорядкування спільної та солідарної діяльності людей заради реалізації загальної мети. Причому сама система стаціонарних організаційних взаємодій, що здійснюються між індивідами в режимі звичайного функціонування соціальної організації, зумовлена поділом між ними функцій і певною технологією спільного виконання необхідних робіт. Водночас система нестандартних організаційних взаємодій, необхідність яких диктується інноваційним характером виконуваних завдань (зокрема, випуском нової продукції, завоюванням нового сегмента ринку, реконструкцією чи перепрофілюванням виробництва тощо), може вимагати від людей, які беруть участь у спільній діяльності даного соціального утворення, додаткових взаємних зобов'язань стосовно зміни в ньому організаційної структури управління.

Поряд із цим, організаційна взаємодія як форма солідарності в будь-якому соціальному утворенні виникає на основі розподілу функцій і повноважень між структурними підрозділами, рівнями управління та працівниками та їхніх взаємних зобов'язань. Причому форми реалізації організаційної взаємодії як форми солідарності завжди визначаються залежно від становища (статусу) того чи іншого структурного підрозділу (або індивіда), формального чи неформального характеру їхнього існування, а також від характеру інформації, що використовується в ході взаємодії цих суб'єктів управління (простий обмін інформацією або консультативна, методична чи організаційна інформація тощо). Можливості організаційної взаємодії як форми солідарності в будь-якому соціальному утворенні детерміновані насамперед структурою організаційних зв'язків і відносин, а також розвиненістю організаційних комунікацій. Ця взаємодія формується, як правило, керівниками й менеджерами організацій, тобто суб'єктами управління, котрі відповідають за виконання контрольних-координаційних функцій, або встановлюється в порядку самоорганізації соціальної діяльності на основі вільної домовленості учасників спільних дій [13, с. 74–82].

Соціологічні дослідження організаційної взаємодії як форми соціальної солідарності здійснюються, як правило, на двох рівнях: 1) *на мікрорівні* вивчається взаємодія членів соціальної організації в межах конкретної організаційної структури управління, тобто їхня міжособистісна інтеракція; 2) *на макрорівні* досліджуються зв'язки соціальної організації зі спорідненими організаціями та з більш широким соціальним середовищем, у якому вони функціонують. При цьому поняття «*організаційна взаємодія*» є похідним від таких понять, як «організаційна дія», «організаційний зв'язок», «організаційний контакт» і проявляється в таких солідарних формах, як організаційні відносини, організаційні процеси, організаційні структури управління або в інших організаційних та інституалізованих формах різноманітних соціальних утворень.

Натомість соціологічний підхід до аналізу організаційної взаємодії як форми соціальної солідарності, вказує на той факт, що вона являє собою взаємний вплив

різних соціальних суб'єктів один на одного в процесі спільної діяльності, а також є необхідною передумовою більш повної реалізації функцій будь-якої соціальної системи (організації), що визначає характер функціонування й розвитку даної системи, а також масштаби і темпи соціального прогресу в цілому. Якщо ж характеризувати організаційну взаємодію як форму солідарності в процесуальному аспекті, то вона як цілеспрямований процес включає в себе певні етапи (чи ситуації), а саме: організаційну дію, організаційний зв'язок, організаційний контакт, власне організаційну взаємодію та організаційні (в тому числі й управлінські) відносини.

Що стосується самої *організаційної дії*, то вона містить такі елементи: а) діючий індивід (або група людей) зі своїми потребами, інтересами і цілями; б) конкретне організаційне середовище, в якому відбувається дія («ситуація»); в) орієнтація суб'єкта дії на конкретні умови даного середовища (на «ситуацію»), що дозволяє визначити конкретні шляхи досягнення поставленої мети; г) орієнтація суб'єкта дії на других, тобто на їхню реакцію на його дію, врахування якої є не менш важливою для досягнення обраної ним мети, ніж орієнтація на умови середовища. При цьому організаційна дія, що виражає залежність і сумісність людей (або їхніх груп), виступає як *організаційний зв'язок* (взаємозв'язок). Він включає такі основні елементи: а) суб'єктів цього зв'язку; б) предмет зв'язку, що характеризує його змістовну сторону; в) механізм здійснення зв'язку та його свідоме регулювання.

Отже, поведінка людини залежить не тільки і не стільки від неї самої, скільки від спільно діючих людей, які справляють взаємний солідарний вплив на поведінку одне одного. При цьому з прогресом суспільства така залежність невинно зростає та посилюється. Організаційний зв'язок може виражатися в різних формах: як у вигляді *організаційного контакту*, коли мова йде про зовнішні, неглибокі, поверхові, найчастіше швидкоплинні зв'язки людей одиничного чи багаторазового характеру, що не спричиняють істотного впливу на їхню життєдіяльність, так і у вигляді *організаційної взаємодії*, коли мова йде про взаємозумовлені організаційні дії, за яких дії одного суб'єкта управління одночасно є причиною і наслідком зворотних дій других суб'єктів управління. Тобто вона має місце там і тоді, де і коли люди взаємно і порівняно глибоко, стало, регулярно і солідарно впливають одне на одного, що в результаті приводить не тільки до відтворення, але зазвичай і до зміни організаційних відносин.

Організаційні відносини – це одна з форм прояву організаційної взаємодії (поряд з організаційними структурами, інститутами, організаційними процесами, формуваннями тощо), яка відрізняється тривалістю, сталістю і систематичністю солідарних організаційних взаємодій, їхньою само відновлюваністю та широтою змісту організаційних зв'язків. Організаційні відносини (як органічна частина управлінських відносин) відображають взаємозв'язки елементів організаційної структури управління, тобто місце, функції, права і відповідальність кожного працівника (або підрозділу), а також конкретні технологічні, економічні, виробничі й управлінські зв'язки між ними. За характером взаємодії виділяються організаційні відносини субординації та координації [15, с. 131], а за змістом – вони є надзвичайно різноманітними. Це визначається передусім великим розмаїттям цілей і ціннісних орієнтацій, якими керуються в своїх взаємовідносинах суб'єкти соціального управління (багатство, влада, знання, статус, престиж, справедливість, доброта, дружба тощо).

Таким чином, *організаційна взаємодія* – це свідомий і керований процес, який визначається рівнем співвідношення потреб, інтересів і цілей с солідарних і організованих суб'єктів діяльності, тобто членів тієї чи іншої соціальної організації. Управління процесом організаційної взаємодії є невідривним від управління

соціальною системою (організацією) як такою, що перебуває в постійному розвитку, і передбачає наявність достовірної інформації про цілісне функціонування даної соціальної системи, а також особливості й можливості реалізації інноваційних проєктів, спрямованих на постійне вдосконалення її діяльності. Це характеризує організаційну взаємодію як багаторівневу солідарну систему з широким спектром розподілу організаційних сил суб'єктів соціального управління, що дає змогу виявляти, уточнювати й формувати спільні цілі, а також упорядковувати організаційні зв'язки та відносини між цими суб'єктами.

Варто зазначити, що розстановка організаційних сил соціальних суб'єктів в будь-якій соціальній системі формується їхньою позицією, мотивами, цілями, інтересами, уподобаннями, ідеологією, системою цінностей, а також програмами спільної діяльності й формами солідарної організаційної поведінки. Отже, соціальні суб'єкти, що входять до певної соціальної системи, солідарно утворюють організаційні механізми функціонування і змін, єдності дій і поведінки, внаслідок чого, власне, і формується цілісна система організаційної взаємодії, яка постає в повсякденному житті як відповідна форма соціальної солідарності, тобто як соціальна організація, або як інституалізована організаційна структура соціального управління. Організаційна взаємодія як форма солідарності суб'єктів соціального управління може проявлятися в різних варіантах, зокрема в таких, як обмін інформацією, співробітництво, консенсус, кооперація, спільне планування, спільна діяльність, узгодження спільних дій, гегемонія, панування, керівництво, контроль, нейтралізація, ізоляція, конфлікт, конфронтація, боротьба тощо.

Поряд з цим, у системах соціального управління з розгалуженою ієрархічною організаційною структурою можна визначити такі види солідарної організаційної взаємодії: *вертикальна (або субординаційна)*, що виникає між суб'єктом і об'єктом управління різних ієрархічних рівнів системи соціального управління, а також між адміністративними працівниками усередині апарату управління; *горизонтальна (або координаційна)*, що здійснюється на кожному ієрархічному рівні будь-якого соціального утворення між об'єктами управління, тобто між структурними одиницями (ланками, підрозділами, службами) певної соціальної організації; *діагональна (або консультаційна)*, що реалізується у формі методичних консультацій між вищими функціонально спеціалізованими органами (суб'єктами) управління (чи адміністративними підрозділами) і нижчими лінійними органами (суб'єктами) управління (структурними ланками), які для перших не є об'єктами безпосереднього підпорядкування [13, с. 57–68].

Організаційна взаємодія як форма солідарності буває також формальною і неформальною; інституціональною і функціональною; прямою і непрямую; епізодичною, систематичною і постійною; односторонньою і двосторонньою; короткостроковою і довгостроковою; безпосередньою і опосередкованою. Організаційна взаємодія як суспільний феномен має об'єктивний і суб'єктивний бік. Об'єктивними є такі організаційні відносини і зв'язки, що не залежать від окремих керівників і співробітників соціальної організації, але опосередковано впливають на зміст і характер їхньої організаційної взаємодії; суб'єктивними – свідомі (міжособистісні) відносини і зв'язки членів соціальної організації (керівників і підлеглих), що складаються в конкретних умовах їхньої спільної діяльності на основі формально визначених організаційних норм, правил і цінностей, а також очікувань відповідної організаційної поведінки [5, с. 63].

Виходячи з цього, механізм організаційної взаємодії як форми солідарності охоплює індивідів (як головних елементів соціальної системи), що здійснюють певні

організаційні дії; самі ці дії, що спричиняють зміну елементів організаційної структури певної системи соціального управління в зовнішньому оточенні; вплив цих змін на інших індивідів та їхню зворотну реакцію. Отже, щоб зрозуміти зміст організаційної взаємодії як форми солідарності, потрібно насамперед визначити властивості тих організаційних сил (тобто суб'єктів соціального управління), які взаємодіють у рамках організаційних структур управління, а також змістовний бік їхньої взаємодії. Адже кожному людину як суб'єкта діяльності постійно оточують різноманітні організаційні структури управління (родинні, виробничі, суспільно-політичні, соціально-економічні тощо), які є для неї організаційним середовищем. Причому кожна з цих організаційних структур прагне до ефективності при досягненні своїх цілей, вимагаючи від своїх членів виконання загальноприйнятих норм і правил, а також поведіння в цілому відповідно до того, що «наказує» їм дана формальна структура, яка обмежує і визначає організаційну поведінку людини в будь-якій соціальній організації. Організаційне оточення, таким чином, впливає на організаційну свідомість людини, спонукаючи її до конкретних солідарних організаційних взаємодій (спрямованих на це ж саме організаційне оточення), що змінюють його стан [16, с. 38].

Відбиття організаційних норм і цінностей у свідомості людей (як членів соціальної організації) та їхні реальні організаційні дії на основі осмислення цих норм і цінностей, власне, й визначають спосіб організаційної взаємодії як форми солідарності індивідів з іншими індивідами як усередині соціальної організації, так і з більш широким організаційним оточенням в цілому. Причому сам спосіб організаційної взаємодії людей має, як правило, такі складові: передачу інформації, її одержання, реакцію на неї, а також передачу вже переробленої інформації, її одержання та реакцію на неї.

Примітно, що головною метою організаційної взаємодії індивідів і соціальних груп у демократичній системі соціального управління є їхнє прагнення досягти оптимального співвідношення (гармонії) особливих інтересів різних суб'єктів (організаційних сил), а також групових інтересів певних соціальних утворень і загальносуспільного інтересу в цілому. Саме завдяки організаційній взаємодії індивідів і соціальних груп на основі узгодження цих інтересів шляхом досягнення консенсусу, а також за допомогою кооперації та співробітництва як усередині соціальної організації, так і між нею та зовнішнім оточенням досягається необхідний рівень солідарності, що забезпечує стабільність функціонування й подальшого розвитку суспільної системи в цілому. Більше того, завдяки організаційній взаємодії відбувається постійне перетворення організаційної цілісності (соціальної системи) на нову з притаманним їй синергетичним ефектом, який сприяє досягненню спільного успіху будь-якого соціального утворення та суспільства в цілому.

У результаті проведеного дослідження слід зробити наступні висновки:

1. У широкому сенсі організаційна взаємодія – це форма соціальної солідарності, яка забезпечує комплексний і взаємоузгоджений зв'язок елементів соціальної системи (організації) та її організаційної структури управління при взаємоузгоджених відносинах із зовнішнім середовищем. У вузькому сенсі – це взаємовигідні та узгоджені за цілями, часом, місцем і ресурсами солідарні дії учасників організаційних формувань (контрагентів, партнерів, виконавців), якими можуть бути суб'єкти господарської та управлінської діяльності (фізичні, юридичні і посадові особи).

2. У будь-якому соціальному утворенні (підприємство, організація, фірма тощо) організаційна взаємодія виникає на основі солідарного розподілу між структурними підрозділами, рівнями управління і співробітниками діяльності, повноважень, функцій і взаємних зобов'язань. Форми реалізації організаційної взаємодії визначаються залежно

від статусу структурного підрозділу чи працівника, характеру технологій виконання роботи, розвиненості організаційних комунікацій тощо. Організаційна взаємодія, як правило, формується керівниками і менеджерами, що відповідають за виконання контрольних і координаційних функцій, або встановлюється в порядку самоорганізації на основі солідарної та вільної домовленості учасників спільної діяльності.

3. Організаційна взаємодія – багаторівнева солідарна соціальна система з широким спектром розподілу організаційних сил між суб'єктами соціального управління, що дає змогу солідарно виявляти й уточнювати їхні цілі, сукупність формальних і неформальних організаційних зв'язків і відносин між ними. Організаційна взаємодія виявляється в таких формах солідарності, як співробітництво, консенсус, узгодження, гегемонія, контроль, панування, керівництво, ізоляція, нейтралізація, боротьба, суперництво тощо. У складних системах соціального управління з розгалуженою ієрархічною структурою організаційна взаємодія поділяється на вертикальну, горизонтальну і діагональну.

4. Механізм організаційної взаємодії як форми солідарності, що базується на системі організаційних норм, культури і цінностей, охоплює: а) індивідів (членів організації), що здійснюють ті чи інші дії; б) дії, що спричиняють зміни в зовнішньому середовищі; в) вплив цих змін на інших індивідів – членів організаційної системи; г) зворотну реакцію індивідів. При цьому спосіб організаційної взаємодії включає, як правило, шість основних аспектів: 1) передачу інформації; 2) одержання інформації; 3) реакцію на отриману інформацію; 4) перероблену інформацію; 5) одержання переробленої інформації; 6) реакцію на перероблену інформацію.

5. Враховуючи розмаїття організаційних зв'язків, відносин, дій і взаємодій між суб'єктами та об'єктами управління не тільки усередині соціальних утворень, а й між спорідненими соціальними утвореннями (організаціями) і навколишнім середовищем, що відбивають складні організаційно-управлінські явища і процеси, які постійно змінюються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, видається цілком логічним і правомірним віднести категорію «організаційна взаємодія» до предметної сфери соціологічної науки. Це, на нашу думку, сприятиме не тільки подальшому розвитку таких галузей соціологічного знання, як соціологія організацій та управління, але й створенню істотних передумов для подальших наукових розвідок, спрямованих на вивчення актуальних організаційних проблем сучасного українського суспільства, що трансформується.

Список використаної літератури

1. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев. – Москва : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с. ; *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar / gl. red. : L. F. Ilichev, P. N. Fedoseev. – Moskva : Sov. entsiklopediya, 1983. – 840 s.*

2. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. –2-е изд. – Москва : Госполитиздат, 1961. – Т. 20. – 671 с. ; *Marks K. Sochineniya / K. Marks, F. Engels. –2-e izd. – Moskva : Gospolitizdat, 1961. – Т. 20. - 671 s.*

3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – Москва : Русский язык, 1985. – 797 с. ; *Ozhegov S. I. Slovar russkogo yazyka / S. I. Ozhegov; pod red. N. Yu. Shvedovoy. – Moskva : Russkiy yazyk, 1985. – 797 s.*

4. Управление организацией [Текст] : энциклопедический словарь / ред. А. Г. Поршнев, А. Я. Кибанов, В. Н. Гунин. – Москва : ИНФРА-М, 2001. – 822 с. ; *Upravlenie organizatsiey [Tekst] : entsiklopedicheskiy slovar / red. A. G. Porshnev, A. Ya. Kibanov, V. N. Gunin. – Moskva : INFRA-M, 2001. – 822 s.*

5. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г. В. Осипова. –

Москва : НОРМА–ИНФРА, 1999. – 672 с. ; Rossiyskaya sotsiologicheskaya entsiklopediya / pod obshch. red. G. V. Osipova. – Moskva : NORMA–INFRA, 1999. – 672 s.

6. Сорокин П. А. Система социологии в 2-х т. / П. А. Сорокин. – Сыктывкар : Коми кн. изд-во, 1991. – Т. 1. – 118 с. ; Sorokin P. A. Sistema sotsiologii v 2-kh t. / P. A. Sorokin. – Syktyvkar : Komi kn. izd-vo, 1991. – Т. 1. – 118 s.

7. Лукашевич М. П. Соціологія. Загальний курс : підруч. / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – Київ : Каравела, 2011. – С. 145–163 ; Lukashevych M. P. Sotsiologhiia. Zahalnyi kurs : pidruch. / M. P. Lukashevych, M. V. Tulenkov. – Kyiv : Karavela, 2011. – S. 145–163.

8. Югай Г. А. Общая теория жизни : (Диалектика формирования) / Г. А. Югай. – Москва : Мысль, 1985. – 256 с. ; Yugay G. A. Obshchaya teoriya zhizni : (Dialektika formirovaniya) / G. A. Yugay. – Moskva : Mysl, 1985. – 256 s.

9. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с. ; Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk / za red. V. Shynkaruka. – Kyiv : Abrys, 2002. – 742 s.

10. Словарь иностранных слов / ред. В. В. Пчелкина. – 18-е изд., стеретип. – Москва : Русский язык, 1989. – 624 с. ; Slovar inostrannykh slov / red. V. V. Pchelkina. – 18-e izd., steretip. – Moskva : Russkiy yazyk, 1989. – 624 s.

11. Управление персоналом : энциклопедический словарь / под ред. А. Я. Кибанова. – Москва : ИНФРА, 1998. – 456 с. ; Upravlenie personalom : entsiklopedicheskiy slovar / pod red. A. Ya. Kibanova. – Moskva : INFRA, 1998. – 456 s.

12. Казмиренко В. П. Социальная психология организаций : моногр. / В. П. Казмиренко. – Киев : МЗУУП, 1993. – 384 с. ; Kazmirenko V. P. Sotsialnaya psikhologiya organizatsiy : monogr. / V. P. Kazmirenko. – Kiev : MZUUP, 1993. – 384 s.

13. Туленков М. В. Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні : моногр. / М. В. Туленков. – Київ : Каравела, 2009. – 512 с. ; Tulenkov M. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy orhanizatsiinoi vzaiemodii v sotsialnomu upravlinni : monohr. / M. V. Tulenkov. – Kyiv : Karavela, 2009. – 512 s.

14. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука. Тектология в 2-х т. / А. А. Богданов. – Москва : Экономика, 1989. – Т. 1. – 304 с. ; Bogdanov A. A. Vseobshchaya organizatsionnaya nauka. Tektologiya v 2-kh t. / A. A. Bogdanov. – Moskva : Ekonomika, 1989. – Т. 1. – 304 s.

15. Булыгин Ю.Е. Организация социального управления (основные понятия и категории) : словарь-справочник / Ю. Е. Булыгин. – Москва : Контур, 1999. – 254 с. ; Bulygin Yu.Ye. Organizatsiya sotsialnogo upravleniya (osnovnyye ponyatiya i kategorii) : slovar-spravochnik / Yu. Ye. Bulygin. – Moskva : Kontur, 1999. – 254 s.

16. Бех В. П. Організаційна свідомість: питання, припущення, гіпотези / В. П. Бех, О. М. Токар // Нова парадигма. – 2004. – Вип. 36. – С. 36–46 ; Bekh V. P. Orhanizatsiina svidomist: pytannia, prypushchennia, hipotezy / V. P. Bekh, O. M. Tokar // Nova paradyhma. – 2004. – Vyp. 36. – S. 36–46.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2017

M. Tulenkov

SOCIOLOGICAL CONCEPTUALIZATION OF ORGANIZATIONAL INTERACTION AS A FORM OF SOCIAL SOLIDARITY

In the article, the author analyses the essence and maintenance of organizational

interaction as a form of social solidarity in the conditions of global changes and public transformations. In particular, the author studies the generic features and structural-functional properties of this social phenomenon for providing the consent of the world's and Ukrainian society; the author also studies the aspiration for the development of a European state - democratic, legal, and social.

The problem of the concept of a category "organizational interaction" has an outstanding value for the development of formative form principles of solidarity of individuals and taskforces within the limits of social organizations for the achievement of a certain goal and for the realization of special and general interests. In fact, not knowing the essence of human interactions, which take place within the framework of formal organizations, it is impossible to direct effectively the actions of the latter and to use their possibilities for the good for everybody and in the interests of all people. The analysis shows that the concept of categories "organizational interaction" in the context of social solidarity remains out of eyeshot of sociological science. In particular, this category did not yet take the main place in the philosophical and sociological dictionaries that limits its use in sociological researches for explanation of the difficult organizational-administrative phenomena and the processes of society.

With the aim of the concept of the category "organizational interaction" there is the essence signs of the two its constituents - "interaction" and "organizational", which are specified in the article. This gives an opportunity to analyse their intercommunication in the composition unit as a form of social solidarity.

It is necessary to underline that although social interaction and social action are the processes that are alike in maintenance and character, but the mechanism of their development is different. One individual participates in a social action, and in a social interaction, there are at least two individuals. Social interaction takes place there and then, where and when even two individuals mutually influence on each other, as out of limits of this interaction human actions come forward not as public (social), but as individual (personal) actions. From this judgement, we can conclude that social interaction is a process of the exchange of social actions between two or more individuals and it is directed in two social actions. Thus, the key sign of a social interaction is a feedback.

Key words: *co-operation, organizational interaction as a form of social solidarity, organization, solidarity.*

УДК 316:37

В. В. Чепак

СОЦИОЛОГИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОБЛЕМНОМ ПОЛЕ СОВРЕМЕННОГО НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

В данной статье рассматриваются проблемы научного статуса социологии образования в контексте современной социологической аналитики. Наряду с этим на основе анализа понятийно-категориального аппарата и предмета социологии образования обсуждается также методологическая роль данной отрасли социологического знания в контексте отношения с другими научными дисциплинами, изучающими образовательную сферу, в частности такими, как педагогика, педагогическая психология и образовательный менеджмент.

Ключевые слова: *методология социологии образования, предметная сфера*

социологии образования, научный потенциал социологии образования.

В обществе, жизнедеятельность которого в значительной степени определяется информационными ресурсами и знанием, системе образования принадлежит главная, а возможно и определяющая роль в его устойчивом развитии и воспроизводстве социальных институтов. Действительно, по мнению российского исследователя Б. Майера, «образование как система культурного воспроизводства и «когнитивного» воспитания новых поколений, которые вступают в социальную жизнь, всегда была в центре надбиологической эволюции человеческого общества и цивилизационного развития» [2, с. 305–312]. Изучению образования уделяли и уделяют внимание представители разных наук. При этом динамика современного общественного развития порождает новые явления и процессы в разных подсистемах (включая и образование), что способствует постоянному научному поиску. Ведущая роль в системе наук, которые исследуют образование, принадлежит социологии, в частности, социологии образования, которая, благодаря предметным особенностям, имеет значительный потенциал как теоретических, так и эмпирических исследований данной социальной системы.

Целью данной статьи является определение роли и места социологии образования в системе наук об образовании. С нашей точки зрения, важно рассмотреть этот вопрос для выяснения перспектив развития данной отрасли социологии, повышения ее теоретического и социально-практического потенциала в контексте процессов интеграции образовательного пространства.

Перечень научных дисциплин, предметные области которых включают проблематику образования, в последнее время приобретает более упорядоченный характер. К этому перечню наук принадлежат, прежде всего, педагогика, педагогическая психология, философия образования, экономика образования, социология образования, образовательный менеджмент. Характеризуя отмеченную совокупность, важно отметить научный статус перечисленных дисциплин. Это преимущественно отраслевой статус в пределах отдельных научных областей (например, философия образования, социология образования) или самостоятельный научный статус, в частности, педагогики, которая активно переживает процессы отраслевой дифференциации (возникновение и выделение внутриотраслевых научных теорий).

Отмеченная статусная особенность проявляется, во-первых, в постепенном уточнении и растущем признании предметных сфер наук, которые изучают образование. Эта тенденция (что касается методологических аспектов науки) сопровождается распространением совокупности общенаучных понятий, которые выступают как базовые и выполняют методологическую функцию. Среди них: «социальная группа», «социальный институт», «общество как социальная система» и др. Причем, в качестве источника общенаучного понятийного аппарата выступает социология. Во-вторых, растущая упорядоченность наук, которые изучают образование, проявляется и в том, что значительное количество отдельных проблем, исследовавшихся преимущественно в пределах одной науки, теперь попадают в поле зрения смежных дисциплин и освещаются комплексно. Ярким примером такого интереса может быть проблема учителей как профессиональной группы, которая изначально рассматривалась педагогикой преимущественно в контексте подготовки к выполнению учебной и воспитательной деятельности. Сегодня данная группа активно изучается социологией образования (статус учителей в обществе, педагогические отношения, система ролей и ролевых ожиданий), педагогической психологией

(диагностика професійної діяльності, психологічні особливості учительських колективів), освітнім менеджментом (управління школою, мотивація праці).

Статус соціології освіти як галузі соціологічної науки серед освітніх дисциплін визначається, перш за все, її теоретичним (концептуальним) станом і потенціалом, які в значній мірі відображають її методологічні характеристики. Ці характеристики передбачають не тільки предметні межі різних наук, які вивчають специфічні аспекти даного явища, а також можливі теоретичні зв'язки соціології освіти з сусідніми дисциплінами. Саме тому, для оцінки такого стану, цілком природно розглянути методологічні основи соціології освіти.

К методологічним основам сучасної соціології освіти в широкому контексті належить розуміння її об'єкта, стану предметної області і категоріально-понятійного апарату, загальні принципи соціологічного дослідження освіти. Дослідження методологічних принципів соціології освіти, виникли в американській соціології в 1940-і роки ХХ століття (через півстоліття після зародження соціології освіти – прим. авт.) через визначення її предмету. Саме недостатня визначеність предмету суттєво перешкодила узгодженню цих підходів, автори яких розробляли їх в межах соціології освіти. Проблемне ж поле галузі, яке сформувалося під впливом сторонників освітньої соціології [6, с. 37–40], було достатньо обмеженим і зводилося до вивчення потреб учителів і шкільної адміністрації. Саме тому довгий час визначити місце соціології освіти в системі наук було неможливо.

В зв'язку з суспільними процесами 1920–1930 років в США і Західній Європі (імміграція, урбанізація, економічний кризис) змінилося ставлення до соціальних досліджень освіти, результати яких дозволяли дати відповідь на ті питання, які були найбільш актуальними саме в таких умовах. Відповідно, сприйняття предмету соціології освіти поступово вийшло за межі самої галузі. Активно розвивалася достатньо упорядкована система ключових категорій, що дозволило більш артикульовано віднести дану дисципліну до соціологічної науки.

Одними з перших проблему предмету обговорювали представники функціоналізму. К функціям шкільної системи вони відносили передачу, збереження і поширення культури, а також інновації в сфері культури [7]. Це переносилося і на вивчення предмету. Обмеженість такого підходу очевидна: учні, наприклад, розглядалися лише як однорідна група, об'єкт освітнього впливу в інтересах підтримки цілісності суспільства.

Після Другої світової війни відбувається уточнення і конкретизація, як предмету, так і об'єкта соціології освіти. Відокремлені американські автори утверждали, що суттєвості соціології освіти відповідає вивчення відносин між культурами, соціальними класами, носіями різних ролей, оскільки вони взаємодіють в освітніх структурах і процесах [11]. При цьому підкреслювалося значення структури і функцій соціальних груп всередині освітніх систем і процесів, оскільки групи піддаються впливу з боку інституту освіти і мають зворотний вплив на освітні процеси і системи [12, с. 10–28].

Прикладом значимості соціологічних досліджень освіти може

служить дальнейшее усовершенствование предметного поля этой отрасли. В конце 1960-х годов известный американский социолог Вилбур Брукоувер отмечал, что предмет социологии образования содержит два уровня. К первому принадлежат те проблемы, которые образуют предметную основу социологии образования и функциональную характеристику института образования. Второй уровень имеет национально-исторический характер (образование и демократическая культура, взаимодействие между «враждебными» образовательными группами и т.п.) и является отражением особенностей структуры образовательной системы США [10].

Распространение концепций социальной стратификации в 1950-60-е годы привело исследователей к необходимости рассмотрения функций системы образования. Среди них значительное внимание уделялось изучению влияния образования на социальную мобильность, селективной функции, следствием которой является неравенство образовательных возможностей для выходцев из разных социальных групп, функции ретрансляции культуры и др.

В этот же период активизируются научные поиски в европейской социологии образования и, в частности, советской социологии образования (собственно, относительно европейской социологии образования, то ее развитие имеет некоторые особенности). Как известно, основы социологии образования изложены в работах Е. Дюркгейма (отдельные положения его теории успешно использованы американскими социологами образования как базовые для становления этой отрасли – прим. авт.), некоторые проблемы образования представлены М. Вебером, П. Сорокиным, Б. Берштейном. В отличие от американской социологии образования, где были выработаны крупные отраслевые парадигмы (структурный функционализм, институционализм), европейская – начала и первой половины XX века – это доминирование определенных авторских теоретических концепций. Так, в концепции социокультурного воспроизводства П. Бурдьё, предмет социологии образования включает выявление и анализ связи между культурным и социальным воспроизводством. Социология образования направлена на изучение роли системы образования в воспроизводстве структуры властных и символических отношений между классами, которую она выполняет в результате воспроизводства структуры распределения культурного капитала между классами [9, с. 487].

Первые шаги, направленные на выявление специфики собственно социологического подхода к исследованию образования, обозначения объекта и предметной области социологии образования, как самостоятельной отрасли социологического знания, были сделаны советскими социологами в 1970-х гг. Наиболее ранняя трактовка объекта и предмета социологии образования была предложена Л. Коганом. По его мнению, в качестве объекта социологического исследования выступают учебные заведения разного уровня. В предметную область социологии образования входит изучение соответствия между полученным в учебном заведении образованием и общественными потребностями [1, с. 37].

Несколько иное определение предмета исследования было сформулировано В. Турченко в работе «Научно-техническая революция и революция в образовании». Согласно автору, в качестве предмета социологии образования выступает изучение взаимосвязи между образованием, наукой и производством [4, с. 11].

В 1980-1990-х годах продолжились дискуссии о ключевых направлениях развития социологии образования в контексте дальнейшего усовершенствования ее предмета. Советский социолог Ф. Филиппов предложил определять предмет социологии образования как выявление взаимосвязи между системой образования и социальной структурой общества [5, с. 23]. По мнению, например, британского социолога М. Арчер

предметная сфера включает изучение проблемы формирования и функционирования государственных образовательных систем в разных обществах. В качестве объекта социологии образования выступают государственные образовательные системы [8]. Научные поиски относительно предметной сферы социологии образования делятся и в начале XXI века.

Следовательно, анализ разных точек зрения на предмет социологии образования позволяет констатировать, что социологи включают у него такие характеристики и особенности объекта: во-первых, насколько существующая модель образования удовлетворяет потребности общества, в частности при подготовке специалистов для разных сфер жизни; во-вторых, насколько эффективно функционируют национальные системы, уровни и типы образования; в-третьих, существует ли несоответствие, дисфункция и диспропорция при подготовке кадров и каковы ее причины и следствия; в-четвертых, качество подготовки специалистов и уровень их конкурентоспособности на рынке труда; в-пятых, мотивы получения образования у представителей разных социальных групп; в-шестых, закономерности взаимодействия образования и гражданского общества; в-седьмых, механизм интеграции, взаимодействия наук, которые исследуют систему образования и т.д.

По нашему мнению, учитывая дискуссии в отечественной и зарубежной науке, можно утверждать, что решение проблема определения предмета социологии образования связана с системными и институциональными характеристиками образования. Как отмечает А. М. Осипов: «Образование является, во-первых, относительно самостоятельной подсистемой общества со сложной совокупностью внутренних структур, насыщенных социальными отношениями. Во-вторых, оно рассматривается как социальный институт с рядом функций в отношении общества, всех его подсистем и уровней социальной организации. Это обеспечивает преемственность, и органичное развитие отрасли в составе социологической науки, четкие отношения со смежными отраслями социологии и другими социальными науками [3, с. 122–123]. Добавим – и не только социальными. Речь идет о педагогике, психологии, этике, культурологии и других науках. При этом интегральная роль социологии заключается в том, что она воплощает практическое знание и ее теоретические обобщения, ориентируется на плюрализм мыслей и разносторонность подходов к социальным процессам и явлениям в образовании.

В структуре социологии образования, как и социологии в целом, можно выделить определенные внутриотраслевые элементы – взаимосвязанные уровни и тематические плоскости. «Высший» уровень социологии образования условно можно назвать общей социологией образования, и подобное распределение принято в зарубежной науке. Общая социология образования включает методологический комплекс, который систематизирует представление о предмете, категориальном аппарате, основных социально-теоретических концепциях образования и методах исследования. Этот раздел выполняет функции интеграции внутренних подотраслей и взаимодействия социологии образования со смежными отраслями социологии или других наук.

В социологии образования в течение многих десятилетий выделились и развиваются внутриотраслевые теоретические направления. Они, обычно, отличаются методологическими позициями или социально ценностными ориентациями социологического изучения образования. Каждое из таких направлений стремится к специфическому «охватыванию» всего проблемного поля данной отрасли и выработке собственной целостной концепции образования. Но отличия между ними проявляются через внутриотраслевые тематические интересы социологических исследований образования. Чаще всего это отражается на объекте, которым выступают или

отдельные элементы системы образования, или ее социальные проблемы. Среди таких направлений – социология высшей школы, социология студенчества, социология образовательных систем и т. п. При этом целостность научной отрасли обеспечивается благодаря тому, что все направления придерживаются понимания предмета, целей и задач, теоретических принципов социологии образования в целом.

Таким образом, значение социологии образования среди совокупности наук, объектом изучения которых являются процессы и проблемы образования, определяется такими познавательными и социально практическими возможностями.

Социология образования усиливает индивидуальный и коллективный научно-аналитический потенциал работников образования. В современных условиях представители этой профессиональной группы сталкиваются с большим количеством исследований молодежных проблем, проблем образования, формирования и функционирования семьи. Для понимания и использования этой информации в практической деятельности нужны знания основ социологии образования.

Социология образования дает лучшее видение и понимание особенностей различных социальных статусов, ролей и ролевых ожиданий, имеющих в системе образования. Это помогает улучшать систему взаимоотношений и взаимодействий в образовательных организациях на разных уровнях: межличностном, групповом, межгрупповом. Это важно также для процесса профессиональной адаптации педагогов, избежания социальных конфликтов, социального напряжения.

Знание особенностей социальной структуры, образцов поведения и ценностей социальных групп, процессов групповой динамики может смягчить последствия изменений, которые приносит система образования в общество.

Несомненно, значение исследований социологов образования для развития образовательной политики. Вместе со смежными отраслями знания (философией и историей образования, теорией управления образованием, экономикой образования) социология образования имеет достаточно ресурсов для диагностики эффективности решений в образовательной политике, тенденций ее совершенствования. Если педагогическая психология помогает в оптимизации индивидуальной образовательной деятельности, то социология образования – в оптимизации группового поведения и институциональных взаимодействий. Она необходима при определении целей и объектов влияния, в определении образца социального поведения, который должен стать результатом образовательной программы.

Таким образом, рассмотренные положения, которые характеризуют категориальный аппарат и предмет социологии образования, доказывают ее методологическую роль по отношению к другим научным дисциплинам, которые изучают образование. В то же время необходимо отметить, что социология образования не может успешно и плодотворно развиваться без учета данных вышеупомянутых наук, более того, проведение психолого-педагогических, экономических исследований – необходимое условие развития социологии образования.

Стоит также подчеркнуть, что специфика социологии образования как науки, не в собирании и суммировании данных всех других наук о разных объектах и субъектах образования, а в познании закономерностей взаимосвязи разнородных объектов, принципов взаимодействия самих субъектов.

Социологическое познание проблем образования может быть двусторонним. Первый подход – использование социологических методов в процессе исследований, которые проводятся в пределах специальных дисциплин: педагогики, психологии, антропологии и т. д. При таком подходе социология – это средство или инструмент для решения задач этих дисциплин и имеет «вторичный», подчиненный характер,

поскольку непосредственный предмет исследования остается в пределах одной из отмеченных наук и не выходит за ее границы. Второй подход предусматривает изучение объектов системы образования через предмет социологии, ее метод, а психолого-педагогические аспекты рассматриваются лишь потому, что это необходимо для теоретического представления о данных объектах и отношениях между ними. Именно такой «первичный подход» является определяющим для социологии образования. Единственный недостаток (но достаточно, по нашему мнению, существенный) заключается в том, что некоторые социологи до этого времени в духе педагогической традиции рассматривают образование лишь как процесс и результат, а не как сложную, иерархически организованную подсистему общества.

Следовательно, современным назначением социологии образования является ее соучастие в осознании, теоретическом обосновании и практических преобразованиях, как отдельных элементов системы образования, так и коренной перестройке ее в целом. Ее эффективность возрастает вместе с повышением уровня эмпирической и экспериментальной обоснованности собственных утверждений и выводов, своевременного и адекватного перевода их в социальные технологии, положения образовательной политики, практические рекомендации по совершенствованию образовательного управления.

Имея отраслевой статус, социология образования тесно взаимодействует с рядом наук близких ей за предметом, проблематикой и частично за методами исследования: педагогикой, педагогической психологией, образовательным менеджментом, философией образования. Опираясь на достигнутые ими результаты, социология образования, в свою очередь, обеспечивает их необходимой содержательной информацией, методическим инструментарием, теоретическими обобщениями, что способствует как углублению междисциплинарных связей, так и развитию каждой из наук.

Список використаної літератури

1. Коган Л. Н. Общее и специальное образование как объект социологического исследования / Л. Н. Коган // Проблемы общего образования трудящихся промышленных предприятий Урала : сб. ст. – Свердловск, 1969. – С 16.; Kogan L. N. Obshchee i spetsialnoe obrazovanie kak obekt sotsiologicheskogo issledovaniya / L. N. Kogan // Problemy obshchego obrazovaniya trudyashchikhsya promyshlennykh predpriyatiy Urala : sb. st. – Sverdlovsk, 1969. – S. 16.

2. Майер Б. О. Образование как система когнитивной адаптации современного общества / Б. О. Майер // Философия образования. – 2006. – № 2. – С. 305–312. ; Mayer B. O. Obrazovanie kak sistema kognitivnoy adaptatsii sovremennogo obshchestva / B. O. Mayer // Filosofiya obrazovaniya. – 2006. – № 2. – S. 305–312.

3. Осипов А. М. Социология образования в России: проблемы и перспективы / А. М. Осипов, В. В. Тумалев // Социс. – 2004. – № 7. – С. 120–127 ; Osipov A. M. Sotsiologiya obrazovaniya v Rossii: problemy i perspektivy / A. M. Osipov, V. V. Tumalev // Sotsis. – 2004. – № 7. – S. 120–127

4. Турченко В. Н. Научно-техническая революция и революция в образовании / В. Н. Турченко. – Москва : Политиздат, 1973. – 129 с. ; Turchenko V. N. Nauchno-tekhnicheskaya revolyutsiya i revolyutsiya v obrazovanii / V. N. Turchenko. – Moskva : Politizdat, 1973. – 129 s.

5. Филиппов Ф. Р. Социология образования : учеб. пособ. / Ф. Р. Филиппов – Москва : Наука, 1980. – 199 с. ; Filippov F. R. Sotsiologiya obrazovaniya : ucheb. posob. / F. R. Filippov – Moskva : Nauka, 1980. – 199 s.

6. Чепак В. В. Інституціональні засади соціології освіти / В. В.Чепак // Рынок

труду та зайнятості населення. – 2011. – № 1. – С. 37–40 ; Chepak V. V. Instytutstionalni zasady sotsiologii osvity / V. V. Chepak // Rynok trudu ta zainiatosti naseleennia. - 2011. – № 1. – S. 37–40

7. Angel R. C. Science, Sociology and Education / R. C. Angel // The Journal of Educational Sociology. – 1928. – Vol. 1, № 7. – P. 406–411.

8. Archer M. Sociology of Educational Systems / M. Archer // Sociology. The State of Art / ed. by T. Boltmore, S. Novak, M. Sokolovska. – London : Sage, 1982. – P. 128–133.

9. Bourdieu P. Cultural Reproduction and Social Reproduction / P. Bourdieu // Power and Ideology in Education / ed. by J. Karabel, A. Halsey. – New York : Oxford University Press, 1977. – P. 487–511.

10. Brookover W. A Sociology of Education / W. Brookover, D. Gottlieb. - New York : American Book Co., 1964. – 488 p.

11. Mead M. The School in American Culture / M. Mead. – Cambridge : Harvard University Press, 1950. – P. 922–935.

12. Prichard K. Concepts and Theories in Sociology of Education / K. Prichard, T. Buxton. – New York : Langham, 1988. – 415 p.

Статья поступила в редакцию 01.10.2017

В. В. Чепак

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ

У даній статті розглядаються проблеми наукового статусу соціології освіти в контексті сучасної соціологічної аналітики. Разом з тим на підставі аналізу понятійно-категоріального апарату та предмету соціології освіти розглядається також методологічна роль даної галузі соціологічного знання в контексті співставлення з іншими науковими дисциплінами, які вивчають освітянську сферу, зокрема з такими, як педагогіка, педагогічна психологія та освітній менеджмент.

Метою, запропонованої статті є визначення ролі та місця соціології освіти в системі наук про освіту. На думку автора, дану проблему варто розглядати для визначення перспектив розвитку даної галузі соціології, підвищення її теоретичного і соціально-практичного потенціалу в контексті процесів інтеграції освітянського простору.

Перелік наукових дисциплін, предметні галузі яких складають проблематику освіти, в останній час набувають більшого впорядкованого характеру. До цього переліку наук слід віднести перш за все, педагогіку, педагогічну психологію, філософію освіти, економіку освіти, соціологію освіти, освітній менеджмент. Характеризуючи відзначену сукупність, важливо визначити науковий статус перелічених дисциплін. Це переважаний галузевий статус у межах окремих наукових галузей (наприклад, філософія освіти, соціологія освіти) чи самостійний науковий статус, зокрема, педагогіки, яка активно переживає процеси галузевої диференціації (виникнення та виділення внутрішньогалузевих наукових теорій).

Ключові слова: методологія соціології освіти, предметна сфера соціології освіти, науковий потенціал соціології освіти.

V. Chepak

SOCIOLOGY OF EDUCATION IN THE PROBLEM FIELD OF MODERN SCIENTIFIC KNOWLEDGE

In this article, the problems of scientific status of sociology of education are examined in the context of modern sociological analytic geometry. At the same time, on the basis of the analysis of concept-category phenomenon, the article examines the sociology of education the a methodological role of this field of sociological knowledge; it is done in the context comparison with other scientific disciplines that study an elucidative sphere, in particular with such as pedagogy, pedagogical psychology and educational management.

By its aim, the article determines the role and the place of sociology of education in the system of sciences about education. In author's opinion, this problem is important to be examined for the determination of prospects of the development of this industry of sociology, the increase of its theoretical and social practical potential in the context of the processes of integration of elucidative space. The list of scientific disciplines and subjects on the problems of education is well organized in the last time.

Pedagogy, pedagogical psychology, philosophy of education, economy of education, sociology of education, and educational management should be added to this list of sciences. Characterizing the similarity marked, it is important to define the scientific status of the enumerated disciplines. It is a prevailing branch status within the limits of separate scientific industries (for example, philosophy of education or sociology of education) or independent scientific status, in particular, pedagogy that experiences the processes of branch differentiation (origin and selection in the middle of scientific theories) actively.

The status of sociology of education among elucidative disciplines is determined regarding the area of sociological science, and foremost, its theoretical (conceptual) state and potential that largely represent its methodological descriptions. These descriptions determine the subject limits of different sciences, which study the specific aspects of this phenomenon, and - the theoretical copulas of sociology of education. For the estimation of such state, it is expedient to consider methodological bases of sociology of education.

To methodological bases of modern sociology of education, understanding its object, the state of subject industry and category-concept phenomenon, belong the general principles of sociological research of education in a wide context. The research of methodological principles of sociology of education, which appeared in American sociology in 1940-th of XX-th century (after the origin of sociology of education), is done through the determination of its object. Insufficient definiteness of the object substantially prevented the author from the concordance of those approaches within the limits of sociology of education. The problem field was formed under the act of supporters of sociology of education. It, limited the author to undertake the study of necessities of teachers and school administration.

Keywords: *methodology of sociology of education, scientific potential of sociology of education, subject sphere of sociology of education.*

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(450)“.../199”

О. В. Головка

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ

Історія Італії (від античності до сьогодення): Навч. посіб. / Укл. В. С. Волониць, Ю. М. Нікольченко, С. П. Пахоменко, Ю. С. Сабадаш; За гол. ред. проф. Ю. С. Сабадаш. – 2-е видання, доповнене. – Маріуполь: ООО «ПНКС», 2017. – 232 с.

Проаналізоване друге, доповнене, видання навчального посібника «Історія Італії (від античності до сьогодення)», укладеного викладачами Маріупольського державного університету доцентами В. С. Волониць, Ю. М. Нікольченком, С. П. Пахоменком та професором Ю. С. Сабадаш, за головною редакцією професора Ю. С. Сабадаш.

Наголошено, що ця праця є важливою віхою у вітчизняній вищій освіті, коли навчальне видання з ретельним викладом перебігу історичних подій на території Італії від античної доби до сьогодення виконанедобірною українською мовою.

Зазначено, що навчальний посібник має важливе практичне значення, адже має змогу цілком використовуватися в українських вищих студентами-філологами спеціальності «Мова та література (італійська)» в процесі опанування навчальної дисципліни «Історія Італії», а також у спеціальних курсах та на практичних заняттях із всесвітньої історії на спеціальностях «Історія», «Міжнародні відносини», «Політологія».

Підкреслено, що навчальний посібник викличе інтерес серед широкого кола науковців, викладачів і студентів українських вишів і коледжів, вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій і ліцеїв, а також усіх, хто цікавиться історією і культурою Італії.

Історико-культурологічний підхід до вивчення явищ суспільного життя не є чимось новим і винятковим, характерним лише для наших днів. В історії наукової думки є чимало вчених, які вибудували концепції глибокого пояснення тих чи інших суспільних явищ в річищі «людина-історія-культура». Те, що зараз розуміють і визначають терміном «розвиток цивілізації», було предметом уваги науковців багатьох поколінь. В Україні розробки цієї проблеми наполегливо здійснювали М. П. Драгоманов, М. С. Грушевський, І. І. Огієнко, І. П. Крип'якевич, М. Ю. Брайчевський, а сьогодні у означеній царині працюють В. А. Смолій, П. П. Толочко, М. В. Попович, Л. Т. Левчук, М. М. Закович, В. М. Шейко, Ю. С. Сабадаш, В. А. Греченко, А. В. Яртись, В. Г. Виткалов та інші. Характерною особливістю цих досліджень є синтез історичного, філософського і культурологічного підходів до аналізу суспільних реальностей [3, с. 616].

Саме до таких чинників належить проблема історико-культурного розвитку регіонів Європи, який, по суті, складав, і донині складає фундамент її цивілізації. Як

було зазначено вище, питання лежить у площині здобутків вітчизняної наукової, науково-публіцистичної та навчальної історіографії, яка у сьогоднішній «підігриває інтерес» до європейських цінностей у галузі історії та культури, особливо серед студентської молоді. У цьому контексті важлива роль належить вишам України, де високий професіоналізм викладачів повинен підтримуватися підготовкою якісної навчальної літератури з різних галузей знань.

Минувневеликий часовий відрізок, коли восени 2014 року з друку вийшов навчальний посібник «Історія Італії», підготовлений викладачами Маріупольського державного університету (МДУ) – професором Ю. С. Сабадаш і доцентами В. С. Волониць і Ю. М. Нікольченком, за головною редакцією професора Ю. С. Сабадаш. Він отримав схвальні відгуки не тільки від викладачів і студентів спеціальностей «Мова та література (італійська)», «Історія», «Міжнародні відносини», «Політологія» МДУ, а також від їхніх колег з інших вишів України, зокрема Харкова.

У післямові укладачі посібника зазначили, що видання – це «лише перший крок майбутньої фундаментальної праці з історії Італії від античної доби до сьогодення» [1, с. 230–231]. І тепер із задоволенням констатуємо, що нам випала честь рецензувати друге видання навчального посібника «Історія Італії», значно розширеного – додані розділи: «Античний період історії Італії», «Італія після Другої світової війни» та «Італія наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст.». До вище названого колективу укладачів долучився викладач МДУ, доцент С. П. Пахоменко. У виданні широко використані останні досягнення як історичної, так і суміжних з нею наук: політології, культурології, релігієзнавства.

У сучасному вигляді на значній за обсягом джерельній базі та спеціальній літературі історія Італії розглядається з античного періоду до історії італійської республіки початку ХХІ століття.

Навчальний посібник відповідає програмі з «Історії Італії» і на новій методологічній основі розкриває світ італійської цивілізації у контексті світової історії. Матеріал подано за історичними епохами з персоналізованим підходом у кожній з них.

Структурно видання складається зі вступу, дев'ятирозділів, післямови, хронологічної таблиці та переліку основних термінів і понять. До кожного з розділів додаються контрольні запитання і завдання для студентів, а також список рекомендованої літератури.

З огляду на краще сприйняття студентами історичного матеріалу автори навчального посібника логічно і вірно сформулювали напрямки розділів та наповнили їх відповідним змістом:

Розділ 1. Античний період історії Італії.

Розділ 2. Італія доби Середньовіччя.

Розділ 3. Італійський ренесанс (XIV–XVI ст.).

Розділ 4. Нова доба в історії Італії.

Розділ 5. Рісорджіменто – боротьба за національне, політичне і культурне возз'єднання Італії(1820–1870 рр.).

Розділ 6. Становлення та розвиток італійської ліберальної держави (1861–1918 рр.).

Розділ 7. Італія в роки фашистської диктатури.

Розділ 8. Італія після Другої світової війни.

Розділ 9. Італія наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст.

Контекстом рецензованого нами навчального посібника є теза, що історія – це минуле, обернене у майбутнє. Без знання минулого неможливо зрозуміти сучасне, передбачити, а тим більше – успішно його будувати. Історія – це вчитель, збагачений

тисячолітнім досвідом людства. Вона, як наука, здатна за відповідних умов стати продуктивною силою суспільства. Але ми часто забуваємо те, чому нас вчить історія. На жаль, найбільший урок, який ми переважно виносимо з історії, це те, що не враховуємо її уроків. Розуміючи закономірності й особливості історичного поступу, є можливість уникнути безлічі помилок, котрі чатують на нас на кожному кроці.

У навчальному виданні на конкретних прикладах Італія репрезентована як країна, що складається з багатьох регіонів, розташованих на Апеннінському півострові у західному Середземномор'ї. Вона має багату історію, насичену подіями, що суттєво вплинули на політичне, суспільне, економічне і культурне життя Європи, починаючи з античності і до сьогодення. Серед багатющої італійської спадщини можна виділити також появу на підґрунті латини романських мов – італійської, французької, іспанської, португальської, румунської; створення багатьох сучасних абеток, календаря, права та утвердження християнства як світової релігії. Аналіз інформаційного простору давньої Римської культури в галузі літератури, освіти, науки і права засвідчує її фундаментальний вплив на подальший гуманістичний розвиток Європи [2, с. 71].

З висоти часу стає помітним внесок італійського світу в історію Європи. Перш за все, це ідея державності і «державних інтересів», яка знайшла продовження не тільки на європейському континенті, а також у Середземномор'ї та на Сході. Поняття «громадянство», яке законодавчо закріплювалося за вільними громадянами імперії, писане і кодифіковане право, римський універсалізм, запозичений християнством у Середні Віки, воскресіння традицій античного міста і тріумф муніципальної автономії у період між XI–XIV ст., практика підприємництва і меценатства, а також величезна культурна і літературна спадщина, яка століттями створювалася в Італії, у сьогоденні складає значну частину загальноєвропейської цивілізації.

Авторами приділена особлива увага розділам, присвяченим історії Італії в Нову добу і період Рісорджіменто, коли було закладено основи її національного, політичного і культурного Відродження [5].

Виходячи з цього, у темах розділів навчального посібника вичерпно, за допомогою відповідних наукових методів, з позицій історизму висвітлено історію Стародавнього та середньовічного Риму, драматичний процес національного, політичного і культурного формування італійської державності протягом XIV–XVIII ст. та весь трагізм наслідків фашистської диктатури 1922–1945 рр., що втягнула країну у Другу світову війну і привела Італію до національної катастрофи, яка була відчутна не тільки на Апеннінському півострові Європейського континенту, а й в усьому світі. Детально розглянуті етапи розвитку італійської республіки у 50-х–90-х роках ХХст. та сучасна історія Італії – політично стабільна та економічно розвинута країна, що посідає одне з провідних місць у світовому цивілізаційному просторі [4].

Водночас, як визначено у відповідних розділах посібника, на унікальному прикладі історії італійських цивілізацій можна стверджувати, що гармонійне існування можливе лише при свідомому і добровільному сприйнятті більшістю його громадян внутрішнього устрою та нововведень. Багатовіковий досвід Італії застерігає нас від ігнорування, а тим більше – порушення загальних закономірностей розвитку людства.

Такий підхід дав змогу укладачам посібника відповідним чином упорядкувати багатий і різнобічний історичний матеріал, зробити його більш зрозумілим для студентів різних спеціальностей.

Матеріали навчального посібника можуть бути використані при вивченні студентами МДУ наступних дисциплін: «Історія Італії» для спеціальностей «Мова та література (італійська)» та Переклад (італійська), «Країнознавство», «Політика історичної пам'яті в міжнародних відносинах» та «Націоналізм: ідеологія і політична

практика» для студентів спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Особливо корисними матеріали, розміщені у посібнику, можуть стати для студентів спеціальності «Середня освіта. Історія» та «Історія-археологія» при вивченні курсу «Історія Західної Європи та Північної Америки нового та новітнього часу».

Нове видання навчального посібника «Історія Італії» стане також у нагоді для засвоєння студентами загальних курсів і спецкурсів, що викладаються кафедрами гуманітарного профілю та професійної підготовки МДУ: «Історія основної іноземної мови», «Лінгвокраїнознавство», «Історія італійського театру», «Міста-комуни у політичному, економічному та культурному розвитку Італії Х–ХІІ століть», «Культурологія», «Етика», «Естетика», «Релігієзнавство», «Філософія».

З метою сформуванню у студентів розуміння важливості вивчення історії Італії на тлі найбільш унікальних здобутків країни, висвітлити зміст і особливості розвитку італійської матеріальної та духовної культури, її взаємозв'язок зі світовою культурою, простежити найбільш важливі події та явища італійської історії в контексті історії світової, визначити роль Італії в системі міжнародних відносин, укладачі посібника домоглися подання наукової періодизації її історії, відобразили історичний досвід державотворення.

Структурна і текстова побудова навчального посібника, написаного добірною українською мовою (літературні редактори видання, доценти МДУ Т. М. Нікольченко і М. В. Нікольченко) допоможуть студентам оволодіти етапами розвитку італійської історії та характерними рисами основних її періодів; уміннями застосувати знання на практиці, використовувати фонову інформацію та набувати інформаційно-пошукових навичок щодо ведення послідовної дискусії з проблем розвитку історичного процесу, пов'язаного з історією і культурою Італії.

За допомогою посібника студенти зможуть самостійно знаходити зв'язок між проблемами історії Італії та історією інших країн і мати здатність використовувати інформацію із різних джерел (документальних, письмових, електронних, наративних) згідно із завданням, формуючи цю інформацію в обґрунтовану відповідь на поставлені викладачем питання.

Загалом, слід відзначити досить широку методичну і науково-інформаційну базу навчального посібника, що тісно вплітається в його зміст і визначає актуальність проблематики, новизну підходів до історичних подій та належний теоретичний рівень їхнього обґрунтування.

Навчальний посібник має важливе практичне значення, адже може використовуватися в інших українських вишах студентами-філологами спеціальності «Мова та література (італійська)» в процесі опанування навчальної дисципліни «Історія Італії», а також у спеціальних курсах та на практичних заняттях із всесвітньої історії на спеціальностях «Історія», «Міжнародні відносини», «Політологія».

На нашу думку, рецензоване видання викличе інтерес серед широкого кола науковців, викладачів і студентів українських вишів і коледжів, вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій і ліцеїв, а також всіх, хто цікавиться історією і культурою Італії.

Список використаної літератури

1. Історія Італії. Середньовіччя, Ренесанс, Новий і Новітній час : навч. посіб. / В. С. Волоніць, Ю. М. Нікольченко, Ю. С. Сабадаш; за гол. ред. проф. Ю. С. Сабадаш. – Маріуполь : МДУ, 2014. – 237 с. ; Istoriiia Italii. Serednovichchia, Renesans, Novyi i Novitnii chas : navch. posib. / V. S. Volonyts, Yu. M. Nikolchenko, Yu. S. Sabadash; za hol. red. prof. Yu. S. Sabadash. – Mariupol : MDU, 2014. – 237 s.

2. Нікольченко Ю. М. Інформаційний простір римської культури періоду імперії (література, освіта, наука, право) / Ю. М. Нікольченко // Проблеми формування інформаційної культури особистості : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 5 листопада 2014 р. – Маріуполь : МДУ, 2014. – С. 68–71 ; Nikolchenko Yu. M. Informatsiyniy prostir rymsoi kultury periodu imperii (literatura, osvita, nauka, pravo) / Yu. M. Nikolchenko // Problemy formuvannia informatsiinoi kultury osobystosti : zb. mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Mariupol, 5 lystopada 2014 r. – Mariupol : MDU, 2014. – S. 68–71

3. Нікольченко Ю. М. Рец. на кн. : С. В. Виткалов. Рівненщина: Культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: моногр. – Рівне : ПП ДМ, 2012. – 416 с., іл. / Ю. М. Нікольченко // Гілея Науковий вісник. – 2012. – Вип. 65. – С. 616–620 ; Nikolchenko Yu. M. Rets. na kn. : S. V. Vytkalov. Rivnenshchyna: Kulturno-mystetskyi potentsial v paradyhmakh suchasnosti: monohr. – Rivne : PP DM, 2012. – 416 s., il. / Yu. M. Nikolchenko // Hileia Naukovyi visnyk. – 2012. – Vyr. 65. – S. 616–620.

4. Сабадаш Ю. С. Гуманізм як феномен італійської культури : моногр. / Ю. С. Сабадаш. – Київ : ДАКККиМ, 2008. – 361 с. ; Sabadash Yu. S. Humanizm yak fenomen italiiskoi kultury : monohr. / Yu. S. Sabadash. – Kyiv : DAKKKiM, 2008. – 361 s.

5. Сабадаш Ю. С. Ідеї гуманізму в італійській культурі в останній третині XIX ст.: веризм як гуманізм «життєвої правди» / Ю. С. Сабадаш // Культура і сучасність : альманах. – Київ : НАКККиМ, 2011. – С. 70–76 ; Sabadash Yu. S. Idei humanizmu v italiiskii kulturi v ostannii tretyni XIX st.: veryzm yak humanizm «zhyttievoi pravdy» / Yu. S. Sabadash // Kultura i suchasnist : almanakh. – Kyiv : NAKKKiM, 2011. – S. 70–76

O. Holovko.

The Review of the Edition

History of Italy (from antiquity to the present): Textbook / Authors V. S. Volonits, Yu. M. Nikolchenko, S. P. Pakhomenko, Yu. S. Sabadash; Editor-in-Chief – Professor Yu. S. Sabadash. - 2nd edition, expended. - Mariupol: "PPNS Ltd.", 2017. - 232 p.

We analysed the second, expanded, edition of the textbook "History of Italy (from antiquity to the present), conducted by the teachers of Mariupol State University, by associate professors V. S. Volonets, Yu. M. Nikolchenko, S. P. Pakhomenko and by Professor Yu. S. Sabadash, as the editor-in-chief.

We highlight that this work is an important milestone in Ukrainian higher education, when a textbook with a thorough description of the course of historical events on the territory of Italy, from the ancient times to the present, is conducted in the Ukrainian language.

We note that the textbook is of great practical importance, since it can be used entirely in Ukrainian universities by students-philologists specializing in "Language and Literature (Italian)" in the process of mastering the discipline "History of Italy", as well as in special courses and practical classes on the World history by the students of specialties "History", "International relations", and "Political science".

We It is emphasize that the textbook will be of interest to a wide range of scholars, teachers and students of Ukrainian universities and colleges, teachers and pupils of secondary schools, gymnasiums and lyceums, as well as all those who are interested in the history and culture of Italy.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Małgorzata Zuber

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ JAKO PODSTAWA WSPÓŁPRACY Z OSOBAMI NIEPEŁNOSPRAWNYMI I ICH ŚRODOWISKIEM W PROJEKTACH FUNDACJI ARI ARI REALIZOWANYCH W KRAJACH PARTNERSTWA WSCHODNIEGO

Zrównoważony rozwój jako podstawa wsparcia osób z niepełnosprawnością oraz ich otoczenia w programach Fundacji Ari Ari realizowanych w krajach Partnerstwa Wschodniego. Pośród wielostronnej działalności Fundacji Ari Ari szczególne miejsce przypada projektom wsparcia dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością w krajach Partnerstwa Wschodniego – obecnie przede wszystkim w Gruzji, Armenii i na Ukrainie. Projekty te ogniskują się wokół zagadnień edukacji, rehabilitacji i integracji społecznej. Profesjonalne wsparcie kierujemy w pierwszej kolejności do osób z deficytem wzroku – niewidomych i słabowidzących i ich najbliższego środowiska – rodziców, nauczycieli, terapeutów – jednak w swej działalności spotykamy nierzadko także dzieci i młodzież ze sprzężoną niepełnosprawnością. Realizacja tych projektów jest możliwa dzięki aktywnemu uczestnictwu naszych partnerów. Podstawowy cel tej działalności pozostaje niezmienny: wsparcie młodych osób z niepełnosprawnością w osiągnięciu samodzielności. Samodzielność lub niezależność, jak ją rozumiemy, to zdolność pomyślnego samorealizacji osoby i jej efektywnej działalności w świecie zgodnych z indywidualnymi dyspozycjami, talentami, dążeniami i pragnieniami. W tej perspektywie jest zrozumiałe, iż nasz flagowy program, który od kilku lat realizujemy rokrocznie z naszymi partnerami ukraińskimi i kaukaskimi, nosi po prostu nazwę Samodzielność. Na ten fundamentalny aspekt wszelkiego rozwoju osoby zorientowany jest również projekt naszego głównego partnera ukraińskiego – Centrum Pravo Vyboru z Charkowa noszący nazwę Droga do niezależności, w którym z obopólną korzyścią i radością uczestniczymy. Zdefiniowaną powyżej samodzielność można osiągnąć jedynie na drodze zrównoważonego, ustawicznego i wszechstronnego rozwoju jednostki i jej najbliższego otoczenia. Dlatego też bardzo instrumentalnie traktujemy działalność projektową, która wyznacza zaledwie finansowe i organizacyjne ramy naszej działalności, pozwalające zabezpieczyć ciągłość procesu rozwojowego. Inaczej mówiąc – działamy projektowo, lecz myślimy perspektywicznie i planujemy długofalowo. Nasze podejście do młodych ludzi, z którymi pracujemy, można opisać dwoma słowami: indywidualny i uniwersalny. Indywidualny, ponieważ nie ma dwu takich samych osób z identyczną niepełnosprawnością, różni ich nawet stopień adaptacji i indywidualne funkcjonowanie, nie mówiąc o cechach osobowości. Uniwersalny, gdyż osoba z niepełnosprawnością jest przede wszystkim pełnowartościowym człowiekiem i jako taki ma prawo i możliwość wszechstronnego rozwoju. Jeśli zaś niepełnosprawność lub, częściej, opresyjne stosunki społeczne ograniczają te możliwości, należy tym usilniej wspierać go na drodze wypracowywania własnych dróg samorealizacji i i stymulować przemiany otoczenia. Specjaliści, których zapraszamy do udziału w programie, mogą tylko profesjonalnie wesprzeć taki proces rozwojowy. Jednakże sam rozwój zakorzeniony być winien wewnątrz człowieka, w jego świadomych decyzjach, dotyczących zarówno sfery intelektualnej, aksjologicznej i emocjonalnej. Program pracy z osobami niepełnosprawnymi składa się z kilku elementów: 1. Maksymalnie zindywidualizowanej rehabilitacji medycznej z elementami hipoterapii,

dogoterapii i integracji sensorycznej; 2. Grupowe zajęcia z psychologiem nakierowane na rozwój osobowości; 3. Grupowe i indywidualne kursy zajęć samoobsługowych, orientacji przestrzennej, obsługi komputera wraz ze specjalistycznym oprogramowaniem oraz innych instrumentów elektronicznych ułatwiających samodzielne funkcjonowanie; 4. (Gdy uczestnikami jest młodzież) Dyskusja na temat samodzielności z elementami antropologii filozoficznej prakseologii. Najczęstszą formą realizacji zajęć z dziećmi i młodzieżą jest formuła dwustronnych wymian młodzieżowych. Uczestniczą w nich przede wszystkim, chociaż nie wyłącznie, uczniowie szkół dla dzieci niewidomych i słabowidzących. Zabiegamy o to, by podczas wymiany młodzi ludzie mieli okazję poznać wzajemnie kulturę, historię i współczesność kraju partnerskiego. Dla młodzieży starszej przygotowujemy warsztaty podstaw audiodeskrypcji wraz z warsztatami tworzenia tzw. pocztówek dźwiękowych. Efekty wspólnej pracy są publikowane w Internecie i można z nich korzystać w otwartym dostępie. Tego roku przeprowadziliśmy dwie dwustronne wymiany: pomiędzy szkołami w Kijowie i Bydgoszczy oraz w Charkowie i Łodzi. Uzupełnieniem pracy z młodymi osobami niepełnosprawnymi są zajęcia dla ich najbliższego otoczenia – rodziców, nauczycieli, terapeutów, pracowników organizacji społecznych. W trakcie takich zajęć specjaliści polscy i z państw partnerskich mają możliwość wymiany doświadczeń, rodzice mogą skonsultować trudne sytuacje ze specjalistami, a nauczyciele, terapeuci i działacze społeczni – podwyższyć kwalifikacje zawodowe. Obecnie prowadzimy równoległe dwa projekty, obydwie w partnerstwie ze szkołami dla dzieci niewidomych: w Kijowie kurs dla instruktorów orientacji przestrzennej, w Charkowie – kurs podwyższenia kwalifikacji zawodowych dla nauczycieli dzieci z dysfunkcją wzroku (pracujących zarówno w szkołach dla niewidomych i słabowidzących, jak i w szkołach masowych), terapeutów, pracowników organizacji społecznych. Współczesność stawia przed nami różnorakie wyzwania modernizacji społecznej, w tym przewycięzania wszelkich form wykluczenia. Mając na względzie powyższe, szczególne miejsce w rysujących się perspektywach dalszej działalności Fundacji przynależy współpracy ze światem akademickim. Uczelnie dysponują niezbędnym potencjałem dla teoretycznego namysłu nad takimi kluczowymi ideami, jak: wykluczenie i inkluzja, równość i dyskryminacja, otwarte społeczeństwo, uniwersalne projektowanie itd., itp., jak również do edukowania w ich duchu przyszłych świadomych obywateli. Na uczelniach wyższych, w imię wierności idei *universitas*, spoczywa przywilej, zgodny ze społecznym oczekiwaniem, wdrażania i promowania własnym przykładem pożądaných wzorców przemian społecznych.

Малгожата Зубер

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА РОБОТИ ІЗ ІНВАЛІДНИМИ ЛЮДЬМИ
ТА ЇХ СЕРЕДОВИЩЕМ У ПРОЕКТАХ ФОНДУ «АРИ АРІ», ЯКІ РЕАЛІЗОВАНІ В
КРАЇНАХ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА**

Среди многосторонней деятельности Фонда Ари Ари особенная важность принадлежит проектам в области поддержки инвалидов детей и молодежи в странах Восточного Партнерства. Статья является подробной презентацией этих проектов на примере деятельности Фонда в Украине. Презентация складывается из двух частей: первая касается реабилитации и образования молодых людей с инвалидностью (прежде всего с нарушениями зрения); вторая – специализированной работы с окружающей их средой (родители, учителя, врачи-терапевты). В статье подчеркивается значения польско-украинских партнерств в процессе реализации выше упоминаемых проектов и обмена опытом. Особенное место занимают в презентации вопросы самостоятельного и полноценного развития молодых людей с инвалидностью, общественной инклюзии как вызова модернизации и роли университета в этом процессе.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАБУШКА ЛАРИСА ДМИТРІВНА – докторант кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П. Чайковського, кандидат філософських наук, доцент.

BABUSHKA LARISA – doctoral student of history and theory of culture chair of Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Ph D (Candidate of Philosophical Sciences), Associate Professor.

БЕРЕЖНИК СВЯТОСЛАВ ІВАНОВИЧ – аспірант кафедри теорії й історії культури Київського національного університету культури і мистецтв.

BEREZHNYYK SVIATOSLAV – post-graduate student of theory and history of culture chair of Kyiv National University of Culture and Arts.

БЄЛОВА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософських наук та історії України Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет».

BELOVA NATALYA – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of philosophical sciences and history of Ukraine chair of Priazovsk State Technical University.

БІЛИК АННА АНАТОЛІЇВНА – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну Херсонського національного технічного університету.

BILYK ANNA – Ph D in Arts, Associate Professor of design chair of Kherson National Technical University.

БІЛОРУЦЬКИЙ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ – студент факультету аграрного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України.

BILORUTSKYI DMYTRO – student of agrarian management faculty of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine.

БІЛОУСОВА ВАЛЕРІЯ ДМИТРІВНА – студент IV курсу ОС «Бакалавр», спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність», Маріупольський державний університет.

BELOUSOVA VALERIA – IV-th year student of Bachelor degree, specialty «Documentation and information activities», Mariupol State University.

БОРИСЕНКО ЮЛІЯ СТАНІСЛАВІВНА – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв.

BORYSENKO YULIA – post-graduate student of Kiev National University of Culture and Arts.

ГАПЧУК ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірант кафедри культурології, Київського національного університету культури і мистецтв.

GAPCHUK YULIA – post-graduate student of culture studies chair of Kyiv National University of Culture and Arts.

ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДРА ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування і торгівлі.

HOLOVKO OLEXANDRA – Ph D (Candidate of Historical Sciences), Associate Professor of social and humanities disciplines chair of Kharkiv State University of Nutrition and Trade.

ГРИЦЕНКО ОЛЬГА ГРИГОРІВНА – пошукувач Київського Національного університету культури і мистецтв, викладач, завідувач теоретичним відділом Маріупольської спеціалізованої музичної школи.

HRYTSENKO OLGA – applicant of scientific degree of Kyiv National University of Culture and Arts, teacher, head of theoretical department of Mariupol Specialized Music School.

ДЕМЧУК РУСЛАНА ВІКТОРІВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

DEMCHUK RUSLANA – Ph D (Candidate of Philosophical Sciences), Associate Professor of culture studies chair of National University “Kyivo-Mogilyanska Academy”.

ДОРОГА АЛЛА ЄВГЕНІВНА – кандидат філософських наук, професор кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

DOROGA ALLA – Candidate of Philosophical Sciences, Professor of the Ethics and Aesthetics Chair of the National Pedagogical Dragomanov University.

КУХАРЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри телерепортерської майстерності Харківської державної академії культури.

KUKHARENKO OLEKSANDR – Ph D (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of television production chair of Kharkiv State Academy of Culture.

MAŁGORZATA ZUBER (Малгожата Зубер) – координатор проєктів Fundacja Ari Ari в Україні, м. Варшава (Польща).

MALGORZATA ZUBER – Fundacja Ari Ari Project Coordinator in Ukraine, Warsaw (Poland).

МАНЯКІНА ОЛЕНА САЛАВАТІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

MANYAKINA OLENA – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Culture Studies and Information Activities Chair of Mariupol State University.

НАГОРНЯК МАЙЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри телебачення і радіомовлення Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

NAGORNYAK MAJYA – Ph D (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of television and radio broadcasting chair of the Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University.

НИКОЛЬЧЕНКО МАРІЯ ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

NIKOLCHENKO MARIA – Ph d (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of Ukrainian philology chair of Mariupol State University.

НИКОЛЬЧЕНКО ТАМАРА МАРКІВНА – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янських мов та перекладу Маріупольського державного університету.

NIKOLCHENKO TAMARA – Ph d (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of Slavonic languages and translation chair of Mariupol State University.

НИКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності МДУ, заслужений працівник культури України, доцент.

NIKOLCHENKO YOZEF – Associate Professor of culture studies and information activities chair of Mariupol State University.

ОРСХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

OREKHOVA SVETLANA – Ph D (Candidate of Historical Sciences), Associate Professor of culture studies and information activities chair of Mariupol State University.

ПОПОВИЧ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і соціології Маріупольського державного університету.

POPOVICH OLENA – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Philosophy and Sociology Chair of Mariupol State University.

РЕГЕША НАТАЛІЯ ЛЕОНІДІВНА – доцент кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського Національного Університету Культури і Мистецтв, Заслужений діяч мистецтв України.

REHESHA NATALIA – Associate Professor of folk-song and choral singing art chair of Kyiv National University of Culture and Arts. Honoured Artist of Ukraine.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

SABADASH YULIA – Doctor of Culture Studies, Professor of culture studies and information activities chair of Mariupol State University.

СИВАК ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

SIVAK OKSANA – Ph D (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of culture studies and information activities chair of Mariupol State University.

СЛЮЩИНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

SLYUSHINSKIY BOGDAN – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Head of philosophy and sociology chair of Mariupol State University.

ТУЛЕНКОВ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

TULENKOV MYKOLA – Doctor of Sociological Sciences, Professor of branch sociology chair of Taras Shevchenko National University.

ФИЛИПЧУК СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри релігієзнавства і теології Національного університету «Острозька академія».

FYLYPCHUK SVITLANA – Ph D (Candidate of Historical Sciences), Associate Professor of religion and theology studies chair of «Ostroh Academy» National University.

ЧЕПАК ВАЛЕНТИНА ВАСИЛІВНА – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої та спеціальної соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

CHERPAK VALENTINA – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Head of branch and special sociology chair of Taras Shevchenko National University.

ЧІКАРЬКОВА МАРІЯ ЮРІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри культурології, релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

CHIKARKOVA MARIA – Doctor of Philosophical Sciences, Professor of culture studies, religion studies and theology chair of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

ШАХМАН МАРІЯ ІГОРІВНА – магістрант кафедри дизайну Херсонського національного технічного університету.

SHAKHMAN MARIA – student of Master degree of design chair of Kherson National Technical University.

ХОЛОДИНСЬКА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософських наук та історії України Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет».

KHOLODYNSKA SVITLANA – Ph D (Candidate of Philosophical Sciences), Associate Professor of philosophical sciences and history of Ukraine chair of Priazovsk State Technical University.

ЯНКОВСЬКИЙ СТЕПАН ВЛАДИСЛАВОВИЧ – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

YANKOVSKYI STEPAN – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Culture Studies and Information Activities Chair of Mariupol State University.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbuv.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Keywords: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 6 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт TimesNewRoman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У 1991–2010 РР.

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст статті .....

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rolstarshynskykhrad u kadroviipolitytsiHetmanshchyny / V. N. Patlachuk // VisnykMariupolskohoderzhavnohouniversytetu. Seriiia : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2. ....

3. ....

Стаття надійшла до редакції __.__.20__

В. Prishchepa

MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyse the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патлачук Віталій Володимирович, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Патлачук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

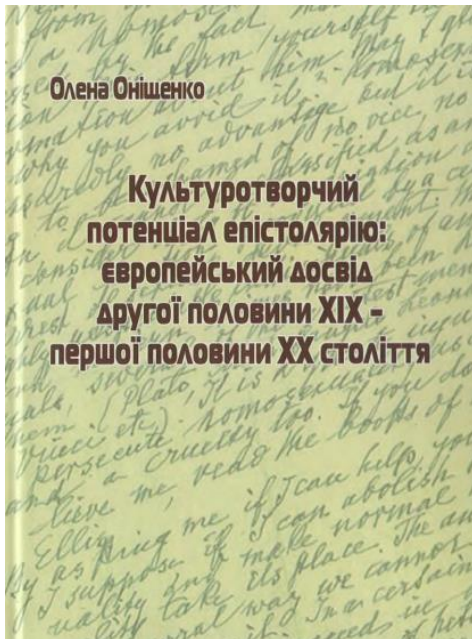
(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

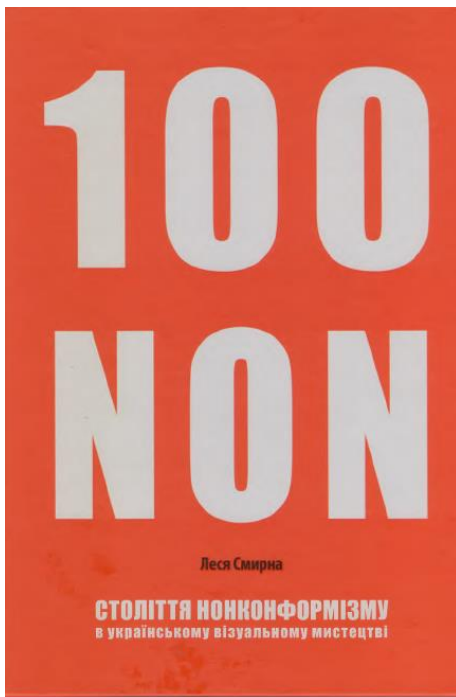
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Онiщенко О. І. Культуротворчий потенціал епістолярію: європейський досвід другої половини XIX – першої половини XX століття : монографія / О. І. Онiщенко. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 268 с.

У монографії досліджується епістолярна спадщина видатних персоналій європейського культуротворення другої половини XIX – першої половини XX ст.: В. Ван Гога, Е. Золя, бр. Гонкур, Гі де Мопассана, Ф. Ніцше, З. Фрейда, М. Равеля, П. Елюара, бр. Манн, Ф. Кафки, яка, розкриваючи суто особистісні виміри їхньої творчої індивідуальності, актуалізувала розвідки щодо розширення концептуального спектру сучасної гуманістики.

Для фахівців у галузі естетики, культурології, літературознавства, мистецтвознавства, викладачів та студентів гуманітарних спеціальностей.

Смирна Л. В. Століття нонконформізму і українському візуальному мистецтві: Монографія / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. – Київ: «Видавництво «Фенікс», 2017. – 480 с.: іл.

Монографія присвячена українському нонконформізму у візуальному мистецтві – культурно-політичному явищу, що постало у 20-х роках XX століття як спротив тоталітарній системі і її наріжному методу у культурі – соцреалізму. Праця знайомить читача зі світоглядними й філософськими засадами нонконформізму, художньо-естетичними стратегіями митців, становленням мистецьких тенденцій та осередків, а також окреслює хронологічні та територіальні межі цього явища. Мистецький нонконформізм, на думку дослідниці, спостерігається і за наших часів, коли комерціалізація, корпоративні замовлення, глобалізаційність образотворення постають на загрозливий «міф» у вимірі національного

стилю та національної самоідентифікації.

Видання адресоване мистецтвознавцям, культурологам, а також широкому колу читачів, які цікавляться історією українського мистецтва.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 14

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С.Є. Орехова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел: (0629)58-75-66, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2017